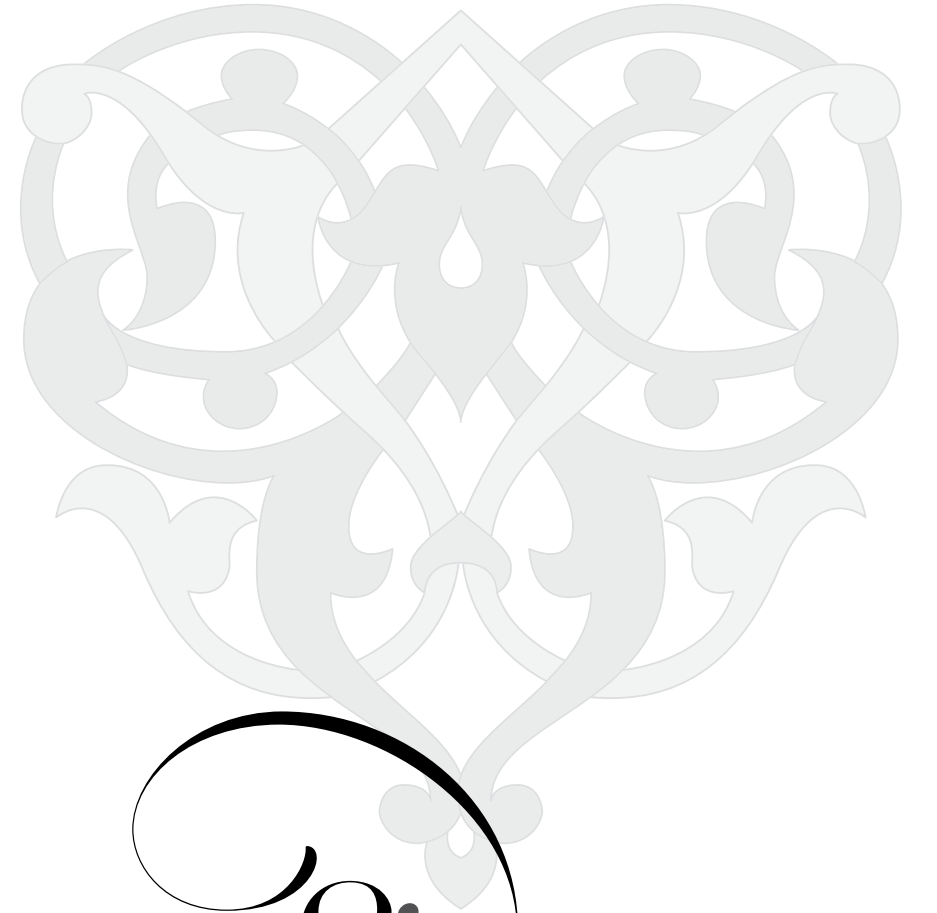

Siyer dersleri

Malatya Büyükşehir Belediyesi Kültür Hizmetidir.

Siyer
dersleri

*Bu alışmamız
Siyer'e bir mr harcamıř olan ve
yakın zamanda vefat eden
Prof. Dr. Ahmet nkal
ve
Prof. Dr. İbrahim Sarıçam
hocalarımıza ithaf olunur.*

Allah (c.c.) Kendilerine Rahmet Eylesin

Malatya Büyükşehir Belediyesi Yayınları

Yayın No : 46

Siyer dersleri

Genel Yayın Yönetmeni
Hamid Süha HOTAR

Proje Koordinatörü
Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ

Editör
Dr. İdris SÖYLEMEZ

Tashih
Doç. Dr. Halis DEMİR
(Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - halisdemir@cumhuriyet.edu.tr)

Yayına Hazırlık
Muhammed Furkan GÜVEN

Kapak / Dizgi ve Mizanpaj
Hasan ATEŞ

Baskıya Hazırlık
Hasan BAKAN

Baskı
Diltemizler Reklam ve Matbaacılık Hizmetleri San. Tic. Ltd. Şti.
Tel : 0422 336 9 336

Yayın Kodu - ISBN
978-605-81441-7-0

Birinci Baskı / Mart - 2019

Bu kitabın her hakkı saklı olup, tümünün ya da bölümlerinin çoğaltılması Malatya Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığının yazılı onayı olmadan yapılamaz.

İçindekiler

» Takdim	8
» Önsöz	9
» İslam Öncesi Dönemde Medine (Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ)	10
» Medine'ye İslam'ın Girişi (Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ)	24
» Allah Elçisi'nin (s.a.s.) Hicreti (Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN)	41
» İslâm Medeniyetinde Câmi (Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN)	48
» Pazarın Kuruluşu ve İslam İktisadî Hayatındaki Yeri (Dr. Öğr. Üyesi Fethullah ZENGİN)	66
» Medine İslam Toplumunun Oluşumu İçin Atılan İlk Adımlar (Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ)	73
» Mekke Müşrikleriyle Siyasî İlişkiler: İlk Seriyeler, Bedir, Uhut ve Hendek (Prof. Dr. Rıza SAVAŞ)	86
» Hz. Peygamber Döneminde Yahudiler'le İlişkiler (Dr. Öğr. Üyesi Mahmut KELPETİN)	119
» Mekke'nin Fethi (Prof. Dr. Âdem APAK)	127
» Hristiyanlarla Siyasî İlişkiler (Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK)	138
» Hudeybiye Barış Müsalaahası (Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ)	149
» Heyetler Yılı (Dr. Öğr. Üyesi Fethullah ZENGİN)	163
» Hudeybiye'den Huneyn'e, Taif Kuşatması ve Sonrası (Prof. Dr. M. Hanefi PALABIYIK)	169
» Hz. Peygamber Döneminde Mecûsîlerle İlişkiler (Doç. Dr. Cahid KARA)	182
» Veda Hutbesi ve Tahlili (Dr. Öğr. Üyesi Fethullah ZENGİN)	203
» Rol Model Olarak Hz. Peygamber (Prof. Dr. İhsan Süreyya SİRMA)	211
» Hz. Peygamber'in Bir Günü Üzerine (Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ)	218
» Hz. Peygamber'in Tebliğ Yöntemi (Prof. Dr. Ahmet ÖNKAL)	232

TAKDİM

Hız. Peygamber'in (sav) hayatı olan siyer, bir Müslüman için tarihte hiçbir şahıs ve dönem ile kıyaslanamayacak kadar çok büyük önem arz eden bir husustur. Kulluk için yaratılan insan, bu kulluğun en ideal halini elbette peygamberlerden ve son peygamber olan Efendimiz'den (sav) öğrenecektir. Böyle olduğu için Kurân'ın ilk muhatapları olan sahabeler Hız. Peygamber'in (sav) dünyasına ait her detayın üzerinde önemle durmuşlardır.

Ancak unutulmamalıdır ki iki cihan serveri Hız. Muhammed'in (sav) hayatını öğrenmek ve öğretmek yolunda İslami geleneklerden faydalanılarak, ifrat ve tefrikalardan uzak ciddi bir çalışma ve hassayit yürütülmelidir. Bizlerde bu bilinç ve hassasiyetle iki yılı aşkındır alanında uzman ve saygıdeğer hocalar ile beraber Siyer Dersleri programlarını düzenlemeye devam ediyoruz.

Siyer Dersleri, -Medine Dönemi- programında alanında uzman hocalarımız tarafından sunulan bildirilerin toplandığı bu nadide eser Hız. Peygamberin Medine'ye hicreti, ilk icraatları, ilk seriyeler, Mekke Müşrikleri ile mücadele, Hıristiyan, Yahudi ve Mecusilerle ilişkiler ile beraber Hız. Peygamber'in tarihsel şahsiyeti ve gündelik yaşamı konularından oluşmaktadır. Bu kıymetli eserin okuyucu ile buluşmasında emeği geçen değerli hocalarıma ve Kültür Dairesi çalışanlarına teşekkür ediyorum. Hayırlara vesile olmasını diliyorum.

Hacı Uğur POLAT

Malatya Büyükşehir Belediye Başkanı

ÖNSÖZ

Değerli Okurlar;

Hız. Peygamberin hayatını ele alan bu eser bir yıl önce yayınladığımız Siyer Dersleri: Mekke Dönemi adlı çalışmanın devamı mahiyetindedir. Kitap Hız. Peygamberin Medine'ye hicreti ile başlamakta ve ilk icraatları, ilk seriyeler, Mekke Müşrikleri ile mücadele, Hıristiyan, Yahudi ve Mecusilerle ilişkiler ile devam etmekte ve son olarak da Hız. Peygamber'in tarihsel şahsiyeti ve gündelik yaşamı ile son bulmaktadır.

Bu eseri benzerlerinden farklı kılan ise yaklaşık olarak iki yıl Malatya'da devam eden Siyer Dersleri'nin bir ürünü olmasıdır. Malatya Büyükşehir Belediyesi tarafından himaye edilen dersler her on beş günde bir Malatya'da uzmanınca verilmiş, daha sonra da metne dönüşerek siz aziz okuyucuların ilgisine sunulmuştur. Her biri alanının uzmanı olan hocaların ilmi birikimlerinin bir hülasesi olan dersler şehirde ciddi bir ekip tarafından da takip edilmişti. Kitabın da inşallah bir boşluğu dolduracağına inanıyorum.

Kuşkusuz gerek Siyer Dersleri Programı'nın gerçekleşmesi gerekse de bu eserin elinize ulaşmasında bir çok dostun emeği ve katkısı bulunmaktadır. Bu vesileyle verdikleri destek dolayısıyla bir önceki Belediye Başkanımız ve şuan ki Malatya Milletvekillerimizden Sayın Ahmet ÇAKIR Bey'e, şimdiki Belediye Başkanımız Sayın Hacı Uğur POLAT Bey'e, Genel Sekreter Yardımcısı Sayın Metin TORUN Bey'e, Malatya Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanı Sayın İhsan GENÇAY Bey'e, Kültür Şube Müdürü Sayın Hamid Süha HOTAR Bey'e, kitabın tashih çalışmasını yapan Sayın Doç. Dr. Halis DEMİR Bey'e, editör Sayın Dr. İdris SÖYLEMEZ Bey'e, yayına hazırlık çalışmasını yapan sevgili Muhammed Furkan GÜVEN'e ve Kültür Şube Müdürlüğünde görev yapan sevgili Ersin ÖZŞAHİN, Bünyamin GÜLBAY ve Hacı TÜRKAN'a teşekkür ediyorum.

Bir sonraki çalışmada buluşmak üzere esenlikler temenni ediyorum.

Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ

İSLAM ÖNCESİ DÖNEMDE MEDİNE

Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ¹

Hız. Peygamber'in hicret ettiği Medine, Mekke-Suriye ticaret güzergâhı üzerinde yer almakta olup kadim dönemde faaliyet halinde olan volkanik dağlarla çevrilmiştir. Şehir bu dağlar tarafından püskürtülen lavların serpildiği bir ovada yer almaktadır. Zamanla katılaşıp taşla dönüşen bu volkanik serpinti "harrâ" olarak bilinmektedir. Öbek öbek dağınık halde ovada yer alan bu harralar, bırakın tarıma müsait olmayı yürümeye dahi elverişli değildir. Ancak harraların yer almadığı kısımlar ise münbit topraklara sahip olup değişik sebze ve meyveye, özellikle de hurma, ev sahipliği yapmaktadır. Bu ovada bolca yer altı suları da bulunmakta olup bir kaç metreden su çıkarmak mümkündür. Kimisi içmeye müsait olmasa da tarımda kullanılabilirdi. Bahar mevsimlerinde yağmurlar yağınca ovada Buthan deresi gibi bazı akarsuların oluştuğu da bilinmektedir. Hatta bu derelerden bazısının üzerinde tarihi, Hz. Peygamber öncesine dayanan setler dahi inşa edilmişti. Buthan seddi bunlardan biri olup kalıntıları günümüze kadar ulaşmıştır. Bu kalıntılar, Kaynuka' mahallesine yakın bir yerde; Ka'b b. Eşref'in Utumu'nun kalıntılarının olduğu bölgede yer almaktadır.

Yenbu' limanına yakın olan Medine, Kızıl Deniz'e kuşbakışı 150; kara yolu ile de 226 km mesafededir. Bu da şehrin deniz ticaretinden de faydalanmasını sağladığı kadar ovanın iklimi üzerinde de etkili olmuştur.

İslam öncesi dönemde Medine, toplamda Safile, Âvali ve Kuba olmak üzere üç bölgeye ayrılmaktaydı. Bu bölgelerden Kuba ve çevresi Yahudilerin meskûn olduğu mahal olup Medine'nin en yeşil, güzel ve münbit kısmını teşkil etmekteydi. Hz. Peygamber Medine'ye geldiği zaman ilk olarak buraya uğramış, hatta buraya yerleşmek istemişti. Ancak Yahudilerden gördüğü olumsuz tavır nedeniyle burada kalmaktan vazgeçmişti. Safile bölgesi ise daha çok Evs ve Hazrec 'in meskûn

bulunduğu bölge idi. Hazrec daha çok Safile'de; Evs ise Avali ve Kuba'ya yakın bölgelerde iskân ediyordu. Evs ile Yahudiler arasındaki ittifak işte bu komşuluk ilişkisine dayanmaktaydı.

İslam öncesinde Medine, düzenli bir şehir olmayıp birbirlerine birkaç kilometre mesafede kurulan onlarca münferit köyün bir araya gelerek oluşturduğu bir köyler mecmuası idi. Bu köyler geniş bir coğrafyaya dağıldığı için etrafında herhangi bir sur bulunmuyordu. Bununla birlikte her mahallenin ortasında adına "utum" denilen kalecikler vardı. Onlarca utumuyla şöhret kazanan Medine, gerektiğinde bu utumları dış saldırı esnasında sığınak olarak kullanıyordu. Bir kaç kattan oluşan bu utumların dış duvarları adeta kale kalınlığında idi. İçerisinde kuyusu bulunur, depolarında saklanan yiyeceklerle, uzun süre kuşatmaya dayana bilirdi. Kur'an bu konu hakkında şöyle demektedir: "*Onlar müstahkem kaleler içinde veya duvarlar arkasında olmadan sizinle toplu halde savaşmazlar. Kendi aralarındaki çekişmeleri şiddetlidir. Sen onları toplu sanırsın. Halbuki kalpleri darmadağındır. Bu, onların akılları ermez bir topluluk olmalarındandır.*" (Haşır 59/14.) Bu utumlardan biri olan Ka'b b. Eşref'in utumunun kalıntıları günümüze kadar ulaşmıştır. Bu kalıntılar söz konusu yapıların nasıl olduklarını anlamamıza imkân sağlamaktadır.

Kaynaklarımızda bu köyler mecmuası için iki ayrı isim kullanılmaktadır. Bu isimlerin ilki Medine'dir. Medine kavramı sanıldığı gibi aksine geç döneme yani Hz. Peygamber dönemi ve sonrasına ait olmayıp çok daha eski bir tarihe dayanmaktadır. Hatta milattan önceye kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Nitekim hem Yunanlı ünlü coğrafyacı Batlamyus hem de Stefan tarafından kullanılmaktadır. Her ikisi de "Medinta" adını kullanmaktadırlar. Bu da Medine'nin tarihini milattan önceye kadar geri götürmektedir. Bununla birlikte aynı zamanda Yesrib adının da kadim bir tarihi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Cevad Ali'nin de işaret ettiği gibi bu isme Main ve Sebe kitabelerinde de rastlanılmaktadır.

Geçmiş milattan önceye dayanan Medine'nin tarihine gelince; Arap kaynaklarına göre ilk sakinleri Arami kökenli olan Amelika kabilesi idi. Sonra Curhumilerin hâkimiyetine geçmiş; arkasından da Yahudiler gelip yerleşmiştir. Yahudilerin yerleştiği dönemlere yakın bir evrede Kaylaoğulları yani Evs ve Hazrec kabilelerine de ev sahipliği yapmaya başlamıştır. Yahudilerin bulunduğu dönemlerde burada bir de kral vardı. Fityun adındaki bu kral şehirde evlenen her genç kızın mutlaka önce kendi yatağına girmesini şart koşmuştu. Zamanla geleneğe dönüşen bu uygulama Araplardan Malik b. Aclân'ın kız kardeşinin evleneceği zamana kadar sürmüştür. Bu geleneği kabulde zorlanan Malik b. Aclan, kız kardeşinin kıyafetlerini giyerek prime noktis hakkını kendinde bulan krala gitmiş ve onu öldürmüştür. Daha sonra Medine'yi terk ederek akrabaları olan Gassanîlerin lideri, Cubeyl'den yardım istemiş ve Yahudilere saldırarak önemli bir kısmını öldürmüş Medine'deki hâkimiyetlerine son vermiştir.

¹ İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi - mehmetmahfuz@gmail.com

Malik b. Aclân hadisesinden sonra Medine’de bir daha kral olmamıştır. Hal böyle olunca Medine’yi ne Mekke gibi bir site devleti ne de merkezden idare edilen bir şehir olarak düşünebiliriz. Buraya ancak onlarca ayrı kabile ve boyun her birinin bağımsız hareket ettiği, sınırları belli, mahalle devletleri konfederasyonu nazarıyla bakabiliriz. Her bir mahalle veya köy bir kabilenin hâkimiyet sahasını ifade ediyordu. Bu kabile veya boy kendi arazisinde, tamamen bağımsız bir şekilde hareket ediyordu. Dış saldırı esnasında yakın akrabaları ve müttefikleri ile birlikte hareket ediyor, gerektiğinde ise münferit davranıp kendi ittifakını kendisi kuruyor, çıkarları el verdiğinde veya çıkarları zedelendiğinde, daha önce yaptığı ittifakları bir başkasıyla değiştirebiliyordu. Görüldüğü gibi her kabile adeta bir devlet, o kabilenin başındaki zat da aslında bu minik devletin başkanıydı. İslam öncesi dönemde bu köy veya mahalle devletleri arasında ciddi bir çekişme, hatta savaşlar vardı. Onlarca yıl süren bu savaşların devam etmesinde azınlık konumundaki Yahudilerin etkileri büyüktü. Zira Yahudiler bir taraftan bu kutuplaşmayı veya mücadeleyi derinleştiriyor, diğer taraftan ise taraflara destek vererek, bu çekişmenin sürekli taze kalmasını sağlıyorlardı. Bu da onları vazgeçilmez kılıyor ve Arap boylarının sürekli ittifak etme gereği hissettikleri güce dönüştürüyordu. Kaldı ki aynı zamanda silah ticareti yaptıkları için kabileler arasındaki mücadelenin devamında, taraflara silah satışı yaparak da ticari kazanç elde ediyorlardı. Bu da onlar için bu mücadelenin sürmesini vazgeçilmez kılan bir başka nedendi.

Ekonomik Durum:

Kuşkusuz Medine Mekke’ye benzer bir ticarî şehir değildi. Bununla birlikte Mekkeliler tarafından kurulan ticari ağın yani “ilaf”ın da bir parçası olup ürettikleri ile Mekke kervanlarına katkı sağlıyordu. Medine tarımsal bir toplumu barındırdığı için ekonomisi de çoğunlukla tarım ve hayvancılığa dayanıyordu. Yörenin en iyi hurması burada yetişiyordu. Bu hurmalar sadece Arap yarımadasında değil; yarım adanın dışında da rahatlıkla alıcı bulabiliyordu. Bu hurmanın en önemli alıcısının Mekke olduğunu not etmek gerekir. Mekkeliler buradan satın aldıkları hurmaları hem kendileri tüketiyor, hem de aracılık yaptıkları ticaret bağlamında diğer bölgelere de sevk ediyorlardı. Hz. Peygamber’in babası Abdullah’ın Medine’ye gelip burada hastalanması ve vefat etmesinin nedeninin de Medine’den hurma satın alma arzusu olduğu bilinmektedir.

Medine’nin bir tarım alanı haline gelmesinde Yemenli Arapların büyük bir etkisi vardır. Zira onlar Yemen’de de tarımsal bir toplumun parçaları idi. Me’reb Seddi’nin yıkılmasından sonra dağılmış, buraya gelmiş ve o birikimlerini Medine’ye aktarmışlardı. Medinelilerin kullandığı mahalli Arapça’da var olan Güney Arabistan kökenli tarımsal kavramlar bunu zaten ortaya koymaktadır.

Medine’nin ekonomisi büyük oranda Yahudilerin elinde idi. Medine’de var olan Sefasif, Zaura, Benu Kaynuka, Benu Kureyza pazarları da onların hâkimiyetinde idi. Bu da onları Araplardan daha zengin hale getirmişti. Zira bir adam malını pazara getirince bu malın yüzde onunu pazar sahibine yani Yahudilere vergi olarak öder, ancak kalanını satabilirdi. Hatta pazarı terk etme durumunda kalsa, geri

döndüğünde yeniden bu yüzde onu ödemek zorunda idi. Hz. Peygamber Medine’ye hicret ettikten sonra bu sistemi değiştirmiş bu da Yahudilerin Müslümanlara düşman olmalarının asıl nedeni olmuştur.

Dini Yapı:

Medine İslam öncesi dönemde birden fazla dini yapıya ev sahipliği yapmaktaydı. Bunların en önemli kümelerinden birini Putperestler teşkil etmekte olup Arap idiler ve Menat putuna tapıyorlardı. Kuşkusuz diğer tanrıların da kutsiyetine inanıyor olmakla birlikte en güçlü tanrı olarak Menat’ı kabul ediyorlardı. Menat onlar için tanrıların en büyüğü ve en değerlisi konumunda idi. Nitekim Medine’de birçok şahıs ve boy onun adını taşımakta Abdumenat, Zeydumenat, Emetumenat isimleriyle anılmaktaydı. İlk derslerimizde size Araplardaki putperestlik anlayışının farklılık arzettiğini anlatmıştım. Her kabile diğer putlara ibadet etmekle beraber kendi putlarının da bulunduğunu, bunları diğer tanrılardan üstün tuttıklarını söylemiştim. Mekkeli birine göre en güçlü tanrı “Uzza” iken, Taiflilere göre “Lat”, Medinelilere göre ise “Menat” idi.

Medinelilerin yanı sıra Kureyş, Huzeyl, Huzaa, Ezd kabileleri ile Gassaniler tarafından da tapınılan Menat putu temelde Nebati tanrısı idi. Oradan Hicaz’a geçmişti. Arap yarımadasının değişik yerlerinde tapınakları vardı. Hicaz’daki tapınağı ise Mekke ile Medine arasında, deniz sahilinde, “Kudeyd” bölgesindeki Müşellel’de bulunuyordu. Kâbe gibi Menat putunun da kendi harem alanı ve ğabğabı yani sunağı vardı. Dışı olarak kabul edilir, kendisine Allah’ın kızı nazarıyla bakılırdı. Kaya şeklinde olan Menat, Medinelinin hayatında çok önemli bir yere sahipti. Medineliler temelde Mekke’ye hacca, gider; Kâbe’yi ulu olarak kabul eder, Yüce Allah’ın beyti olduğuna inanırdı. Ancak sa’y ve tavaf bittikten sonra Kudeyd’e gider, orada bulunan Menat’ı tavaf eder, onun sunağında kurbanını keser ve saçlarını da orada tıraş edip Menat’ın önüne serper veya una bulayarak kendisine takdim ederdi. Böyle yapmakla ancak ihramdan çıkabilirdi. Böyle yapmaması durumunda haccının kabul olmayacağına inanırdı.

Söz buraya gelmişken Araplardaki tavaf anlayışı üzerinde biraz durmak istiyorum. Cahiliye Arabının zihnindeki en önemli ibadet kuşkusuz tavaftır. Belki de Arabın düzenli olarak yaptığı tek ibadet tavaftır. Zira onun dışındaki ibadetler adeta belirsiz vaziyettedir. Tavaf sadece Hacc ve Umre esnasında Ka’be’nin etrafında dönülerek yapılan bir ibadet değildi. Tavaf vakti geldiğinde Kâbe’nin etrafında veya putlardan birinin etrafında ya da nerede iseler orada buldukları temiz ve nezih bir taşın etrafında icra edilen bir ibadettir. Büyük bir ihtimalle de haftalık yapılmaktaydı. Hatırlarsanız Hişam el Kelbî *Kitabu’l- Asnam* adlı eserinde putperestliğin nasıl başladığını anlatmaktadır. Onun verdiği bilgiye göre insanlar Kâbe’yi o kadar çok seviyor ve yüceltiyorlardı ki ondan ayrılıp başka mekânlara gittikleri zaman yanlarına haremnden bir taş alır ibadet edeceğinde merkeze koyar, sonra da etrafında tavaf ederek ibadet ederlerdi. Yani bu şahıslar yere koydukları taşın etrafında Kâbe’yi

tavaf eder gibi dönerlerdi. Hatta Harem'den taş almayı unuttuklarında üç tane taş bulur, ikisini ateş yakmak için ocak taşı olarak kullanır, üçüncüsünü ise ortaya koyar ve onu tavaf için hareket merkezi olarak kullanırlardı. Dolayısıyla Hişam el-Kelbî bu haberle Araplar için tavafın ne kadar önemli bir ibadet olduğunu ortaya koymaktadır. Kuşkusuz bu ibadet Medineli Araplar için o kadar önemli idi ki Menat'ı tavaf etmeksizin hac veya umrelerinin tamamlanmayacağına inanıyorlardı.

Medine'de herkesin kendi evinde Menatın bir heykelinin olduğu, evine girerken veya çıkarken; sefere giderken veya dönerken ona dokunarak kutsandığını da unutmamak gerekir. Medineliler bu putları için sadaka ve zekât diyebileceğimiz bir pay ayırdıkları da bilinmektedir.

Medine'nin ikinci dini grubunu ise Hristiyanlar oluşturmaktaydı. Bunlar bir kabileden ziyade dini bir cemaattir. Sayılarının çok olmadığı bilinmektedir. Nitekim Muhammed Hamidullah bunların 40 kişi kadar olduklarını tahmin etmektedir. Büyük bir kısmı kölelerden oluşsa da içlerinde Medineli olanların da olduğu bilinmektedir. Başlarında Ebu Âmir er-Rahip adında bir Medineli vardı. Rivayetlere göre Hz. İbrahim'in dinini araştırmak için yola çıkmış, ancak daha sonra Hristiyanlığı benimsemiş ve bu dini Medine'de yaymak için memleketine geri dönmekle kalmamış burada bir de kilise inşa etmiştir. Üzerinde rahip kıyafeti olduğu halde Medine'de dolaştığı rivayet edilmektedir. Bizans imparatorunun nezdinde iyi bir yeri vardı. Sık sık İstanbul'a gittiği, İmparatorla görüştüğü, hatta burada öldüğü rivayet edilmektedir. Onun dışında da bazı Medine kökenli Hristiyanların varlığı da bilinmektedir. Bunlardan biri de Ebû Kays Sırma b. Ebî'l-Enes'tir. Ebû'l-Kays hakkında bilgi veren İbn Kuteybe, onun Neccârî'lerine mensup olduğunu, yünden yapılmış kaba ve sert elbiseler diktirip giydiğini, Medine'nin içerisinde rahiplere özgü kıyafetlerle dolaştığını aktarmaktadır. Yine onun verdiği bilgilere göre ibadet edebileceği bir mekân inşa etmiş, buraya cünüp, hayızlı ve nifaslı kadınların girmesine izin vermemiştir.

Medineli Hristiyanların tek bir mezhebe mensup olmadıkları anlaşılmaktadır. Ebû Âmir'in Bizansla irtibatının varlığı onun ortodoks olduğunu akla getirmektedir. Kuşkusuz kölelerin içerisinde de bu mezhebe mensup olanlar vardı. Ancak başta Sırma b. Ebî'l-Enes olmak üzere diğerleri için bunu net söylemek mümkün değildir. Kaldı ki Sırma'nın fikirleri hakkında Hz. Peygamberin olumlu şahadeti vardır. Bu da Sırma'nın üç uknumu savunmayan Hristiyan akımlarından birine mensup olabileceğini akla getirmektedir.

Yahudilere gelince onlarla ilgili bilgiyi daha sonra vereceğiz.

Kültürel Yapı:

Medine'yi Hicaz'ın diğer şehirlerinden ayıran yönlerinden biri de Hicaz'daki tek okulun burada olmuş olmasıdır. Adına Beytu'l-Medaris veya Daru'l-Medaris denilen bu okulun İbranicesi Bet Ha Midraş idi. Temelde bir Yahudi okulu olan Bet

Ha Midraş'a hem Yahudiler hem de Araplar çocuklarını gönderiyorlardı. Bu açıdan baktığımızda da ciddi bir farklılık karşımıza çıkmaktadır. Bu okulda İbrani alfabesi kullanılmakla beraber eğitim dili Arapça idi.

Medine'de İbrani alfabesinin yanı sıra bazı insanların Nebatî, hatta Himyeri alfabesi kullandıkları da kaydedilmektedir. Medine'de el-Kamiller yani "mükemmel şahsiyetler" denilen insanlar vardı. Eğer bir adam ok atmayı, yüzmeyi, okuma-yazmayı biliyorsa bu adama "mükemmel adam" anlamında "el-Kâmil" deniliyordu. Bunlardan bir tanesi bir dönem Suffa'da da öğretmenlik yapan Sa'd b. Ubâde'dir. el-Kâmil terimi günümüz anlamında adeta diploma mesabesinde olup bu payeye sahip olan insanlar büyük bir itibar elde ederlerdi.

Medine'de çoğunlukla Arapça konuşulur ama zaman zaman İbranice de kullanılırdı. Mekke'ye baktığımız zaman insanların büyük bir kısmı çift dil kullanırlardı. Çünkü Mekkeliler tüccardı ve ticaret onların birden fazla dil öğrenmesini zaruri hale getirmişti. Ancak bu zorunluluk Medine için geçerli olmadığı için burada birden fazla dil bilen şahıslardan pek bahsedilmez. Bununla birlikte özellikle Ebû Âmir er-Rahip gibi dışarı ile irtibatı bulunan şahısların birden fazla dil bildikleri gerçeğini de unutmamak gerekir.

Demografik Yapı:

Medine'nin ilk sakinlerinin kimler olduğunun net bilinmediğini bununla ilgili bir tartışmanın bulunduğunu yukarıda ifade etmiştim. Ancak Medine, Hz. Peygamber'in gelişinin arifesinde ciddi anlamda demografik çeşitliliğe sahiptir. Şehir bu yönüyle de homojen bir yapı arz eden Mekke ve Taif'ten farklılık arz eder. Şehirde çoğunlukla Arap kabileleri ile Yahudiler ikamet ederlerdi. Şimdi dilerseniz bunları, nüfus onlarını dikkate alarak önce Araplar, sonra Yahudileri boylarıyla birlikte tanıyalım:

Araplar:

Arapların en büyük kümesini İslam'dan sonra Ensar adını alacak olan Evs ve Hazrec oluşturmaktadır. Bu iki Arap kabilesinin Medine'ye gelişi, genelde Sebe b. Yeşub b. Ya'rub tarafından inşa edildiği söylenen Me'reb Seddi'nin yıkılmasından sonra ve tarım arazilerinin kullanılamaz hale gelmesine dayandırılmıştır. Rivayetlere göre set yıkıldıktan sonra Yemen kabileleri dağılmışlardır. Bu konuya Kur'an'da da değinilmektedir. Nitekim Yüce Allah şöyle demektedir: *"Fakat onlar yüz çevirdiler. Biz de üzerlerine Arim selini gönderdik. Onların bahçelerini ekşi meyveli ağaçlar, acı ılıgın ve biraz da sedir ağacı bulunan iki bahçeye çevirdik."* Sebe 16.

Bu kabilelerden birisi olan Ezd Kabilesinin bir kolu da Kuzey'e doğru hareket etmiştir. Önce Mekke dolaylarına gelmiş, bir süre orada yaşamış, daha sonra Medine taraflarına geçmiş ve burada karar kılmıştır. Annelerinden dolayı Kayla oğulları olarak da bilinen bu Araplar, Medine'ye geldikleri zaman burada Yahudiler yaşıyorlardı. Başlarında da Fityun adında bir kralları vardı. Halka Prime Noktis'i

uygulayan Fityun, Malik b. Aclân tarafından öldürüldükten sonra Yahudiler ile işçileri konumundaki Kayleoğulları arasında savaş halinin başladığını; Gassanilerden Ebu Cubeyle'nin desteğini alan Kayleoğullarının, Yahudilerin önemli bir kısmını kılıçtan geçirip Medine'ye hâkim oldularını; bu nedenle de Malik b. Aclân'ın Yahudiler tarafından hiç sevilmediğini hatta Havra'da bir resminin bulunduğunu ve sürekli lanetlendiğini yukarıda söylemiştik. Bu hadise Yahudilerin Medine'de koruma amaçlı onlarca utum inşa etmelerine de neden olmuştur. Arapların ise sadece onüç adet utumları bulunuyordu.

Malik b. Aclân vakıası ile birlikte Araplar Medine'de çoğunluğu teşkil ettikleri için şehre hâkim gibi görünseler de kendi aralarında ittifakları yoktu. Bir başka ifadeyle Araplar Medine'de nüfus itibarıyla Yahudilerden daha güçlü olsalar da aralarında bütünlük olmadığı için daha zayıf konumda idiler. Kaldı ki Yahudiler de bunun böyle olmasını arzuluyor, çıkarları için bu çekişmenin devam etmesini sağlıyorlardı. Dolayısıyla Araplar arasında birlikten ziyade savaş halinden bahsetmek daha doğru olacaktır. Zaman zaman birbirlerine karşı düşmanları olan Yahudi kabilelerden bile destek almaktan çekinmiyorlardı. Aralarında onlarca yıl süren savaşlar meydana gelmişti. Bu savaşların sonucusu ise Buas idi. Buas Savaşı ile birlikte bu şekilde yaşayamayacaklarını anladılar. Birlikte, bir arada yaşamamanın, yolunu araştırdılar. Başlarına bir kral geçirmeye karar verdiler ve kral olarak da Abdullah b. Selül'ü seçtiler. Hz. Peygamber Medine'ye gelmezden önce Abdullah'ın tacı hazırlanmış vaziyette idi. Kısa süre içerisinde iktidarı ele alacağı konuşuluyordu. Ancak Peygamberin gelişi ile bu proje rafa kaldırılmış oldu. Abdullah b. Selül'ün Peygambere düşmanlığı biraz da bu hadiseye dayanmaktadır.

Annelerinden dolayı Kayleoğulları olarak bilinen Evs ve Hazrec iki kardeş kabile olup babalarının adı Hârise idi. Daha sonra iki büyük kola bölünmüşlerdir. Bu kollar da kendi aralarında birçok boya bölünmüştür. Medine tarihi açısından son derece önemli olan bu konuyu dilerseniz biraz daha açalım ve bu boyları teker teker tanıyalım.

A. Evs Kabilesinin Kolları

Evs Kabilesi temelde üçü büyük olmak üzere beş boya ayrılmış olup bunlar da kendi aralarında bir kaç kola bölünmüştü.

A-En-Nebit (asıl adı Amr'dır): Evs kabilesinin en büyük ve güçlü koludur. Kendi arasında önemli boylara bölünmüştür. Bu boyların en önemlisi ise Abdüleşhel'dir.

1-Abduşhelogulları: Şecereleri; Abdüleşhel b. Cuşem b. Hâris b. el-Hazrec b. Amr b. Mâlik b. el-Evs'dir. Sa'd b. Muaz, Amr b. Muaz, Ziyad b. el-Seken, Umâre b. Ziyâd, Simâk b. Atîk, Hudeyr el-Kâtib b. Simâk gibi ünlü simaların mensup olduğu bu kabile, Yesrib'in en büyük ve güçlü kabilelerinden biriydi. Bu kabile amcaoğulları olan Hâris b. Hars b. Hazrac el-Asğar b. Amr b. Mâlik b. Evs kabilesiyle beraber Daru Abdüleşhel denilen bölgede ikamet etmekteydi. Liderleri ise Simâk b. Husayn

idi. Hârisoğullarını bu köyden çıkarmak için Zûrâ'oğullarıyla ittifak kurdular, Hâris oğullarıyla aralarında çıkan savaşta bu kabileyi yendiler ve oradan uzaklaştırdılar. Abdüleşhel kabilesi daha sonra burada utumlar inşa ettiler. Bu utumların en ünlüsü Hudeyr b. Simâk'a ait olan Vâkım Utumu idi. Bu utumun şöhreti köyün şöhretini bastırınca köy zamanla bu utumla anılmaya başlandı. Kabilenin Hz. Peygamber döneminde en önemli ismi kuşkusuz Sa'd b. Muaz'dır. Onun İslam'ı kabul etmesiyle kabilenin tamamı Müslüman olmuştur. Kabile bir kaç alt kola bölünmüştür.

2-Zaûrâ'oğulları: Şecereleri; Zaûrâ b. Cuşem b. el-Hâris b. el-Hazrec b. Amr b. Mâlik b. Evs olan bu kabile, Yesrib'in büyük kabilelerinden biri olup Abdüleşhel kabilesinin müttefiki idi. Kubba'da ikamet etmekteydiler. Yahudilerle iyi dostlukları olduğu kaydedilmektedir.

3-Zaferoğulları: Nesepleri; Zafer (asıl adı Ka'b' dir) b. el-Hazrec el-Asğar b. Amr b. Mâlik b. Evs olan bu kabile, Abdüleşhel kabilesinin yakınında, Bakî mezarlığının doğu tarafında ikamet etmekteydi. Amr b. Avf b. Mâlik b. Evsoğulları; Kuba'da oturmaktaydılar.

4-Hâriseoğulları: Nesepleri; Hârise b. Hâris b. Hazrec el-Asğar b. Mâlik b. Evs; olan bu kabile, Abdüleşhel kabilesiyle aralarında çıkan anlaşmazlık üzerine oturmakta oldukları Daru Abdüleşhel köyünden sürülmüşlerdi. Bunun üzerine Hayber'e yerleşen kabile burada yaklaşık olarak bir yıl kalmış, daha sonra iki kabile arasında anlaşma sağlanınca Medine'ye geri dönmekle birlikte Daru Abdüleşhel mahallesine yerleşememiş, Yesrib'in doğusundaki Şeyhan köyünü yurt tutmuştur. Abdüleşhel ile aralarındaki düşmanlık Hz. Peygamberin gelişi döneminde de hala devam ediyordu. Hatta Sa'd b. Muaz'ın Mus'abla gerçekleştirdiği ve İslam'ı kabul ettiği görüşmenin nedeni de bu sürtüşte olmuştur. Bu hususu zamanı gelince anlatacağım inşallah.

B-Evs Menat

Zeyd b. Kays b. Amîroğulları olan Evs Menat kabilesi Evs kabilesinin büyük boylarından biri olup bir kaç alt kola bölünmüştür.

1-En büyük kolu Vâil b. Zeyd b. Kays b. Amir b. Murreoğulları'dır. Bu boy kendi adlarıyla bilinen köyde ikamet etmekteydi. Yahudilerle ciddi dostluk bağları bulunmaktaydı. Bu bağ onların İslam dinini en son kabul eden kabilelerden biri olmalarına neden olmuştur.

2-Ümeyye b. Zeyd b. Kays b. Amîr b. Murre b. Mâlik b. Evsoğulları: Bu boy Yahudilerden Beni Nadir kabilesinin komşuları olup kendi adlarıyla bilinen köyde oturmakta idi. Bu kabile de İslam'ı en son kabul edenler arasında yer almaktadır. Bunda Yahudilerle kurdukları ittifakın etkili olduğu sanılmaktadır.

3-Atiyye b. Zeyd b. Kays b. Amir b. Murre b. Mâlik b. Evsoğulları: Bu boyun bir kısmı Hubba oğullarının ikamet ettiği mahallenin yukarısında Sakfe denilen yerde ikamet

ediyorlardı. Bu mahallede kabiledaşlarından biri olan Şas b. Kays'a ait olan Şas adında bir de utum inşa etmişlerdi. Kureyza kabilesinin yakınında ikamet etmekte idiler. Hatta bu kabileye mensup olan yukardaki utumun sahibi Şas b. Kays bir takım kaynaklarda Peygamber'e düşman olan Benû Kureyza muhalifler arasında zikredilmektedir. Mürre b. Mâlik b. Evs b. Hârise b. Sa'lebe b. Amr'ın çocukları olan Amr ve Sa'd'dan doğan bu boylara «Ceâdire» de denmektedir. Bunun sebebi ise; buldukları yöreye gelen herkese misafirperverlik göstererek «*Dilediğin yere git emniyettesin*» demeleri olduğu kaydedilmektedir. Evs kabilesinin büyük boylarından biri olan bu kabile, ağırlıklı olarak Sakfe nahiyesine yerleşmişlerdi.

C-Amr Oğulları

1-Cahcebâoğulları: Cahcebâ b. Kulfe b. Avf b. Amr b. Avf b. Mâlik b. Evs b. Harise b. Sa'lebe b. Amr Muzikiya'nın soyundan gelen bir kabile olup önceleri Kuba'da ikamet ediyorlar idi. Amr b. Avfoğullarından iki kişinin bu kabile tarafından öldürülmesi üzerine Kuba'daki mülklerini diyet olarak bu kabileye vermiş ve Kuba'nın batısında bulunan el-Asbâ'ya yerleşmişlerdir. Burada Uhayha b. el-Cilah tarafından bir utum inşa etmişlerdir. Yöre zamanla bu utumla da anılmıştır.

2-Muaviye b. Mâlik b. Avf b. Amr b. Avf b. Malik b. Evsoğulları.

3-Sema'oğulları: Bunlar Levzan b. Amr b. Avf'un çocukları olup Zukâku Reki denilen yerde ikamet ediyorlardı. Bu bölgede onlara ait es-Sudan adında bir de utum bulunmaktaydı. İslâm'dan sonra Resulullah bunların adını değiştirerek Semîa oğulları yapmıştır.

4-Zeyd b. Malikoğulları: Zeyd b. Mâlik b. Avf b. Amr b. Avf b. Mâlik b. Evs'in çocukları olan bu boy, Evs kabilesinin büyük boylarından biri olup bir kaç alt kola ayrılmıştır.

a-Dubîa b. Zeyd b. Mâlik b. Avfoğulları: İbn Hazm'a göre iki kabileden oluşmaktaydı. Hanaş b. Avf b. Amr b. Avfoğulları da zamanla bu kabileye dâhil olmuşlardır. Zeyd b. Mâlikoğulları'nın Rehba'da dört utumları vardı. Semhudî bunlara ait Kuba'da da bir utumun bulunduğunu söylemektedir.

b-Ümeyye b. Zeyd b. Mâlik b. Avf boyu.

c-Ubeyd b. Zeyd b. Mâlik b. Avfoğulları: Cahiliye döneminde bu üç kardeş boya "el-Kesr" denilmekteydi. Yesrib'de oturan Gatafan kabilesine mensup Uneyfoğulları ise Evs kabilesinin müttefiği olup Amr b. Avf boyunun oturduğu bölge ile el-Asbâ arasında ikamet etmekteydiler.

4-Hatmeoğulları

Semhudî Cuşem b. Mâlik b. Evs'in soyundan gelen bu kabilenin kendi adıyla anılan yerde ikamet ettiklerini söylerken İbn Zubbale, bunların Yesrib'in tam olarak neresinde oturduklarının bilinmediğini ifade etmekte ve "Evs kabilesinin oturmakta oldukları bölgelerin birinde ikamet ediyorlardı" demektedir. İslâm'dan önce toplu

olarak kendilerine ait olan utumlarda yaşadığı kaydedilen Hatmaoğulları'nın ancak İslâm'dan sonra müstakil evler inşa edip yerleştikleri rivayet edilmektedir. Yahudilerle kurdukları dostane bağlar ve toplu yaşam biçimleri onları İslam'a mesafeli kılmış; hicri dördüncü yılda ancak İslam dinini kabul etmişlerdir.

5-Vakif Oğulları: Şecereleri; Vâkif (asıl adı Mâlik'tir) İmriü'l-Kays b. Mâlik b. Evs olan bu kabile, kardeş kabileleri olan es-Selemoğullarıyla birlikte Medine mescidinin doğu tarafında ikamet etmekteydiler. Bunların Medine'nin Eşrefiye ve Sabur olarak bilinen bölgesindeki köylerde utumları ve ikamet mahalleri mevcuttu. Vâkif oğulları da aynen Hatmeoğulları gibi İslam'ı en son kabul eden kabileler arasında yer aldığı bilinmektedir.

6-Es-Sellem Oğulları: es-Sellem b. İmriü'l-Kays b. Mâlik b. el-Evs b. Hârise b. Sa'lebe'nin soyundan gelen bu kabile Vâkifoğullarıyla beraber daha sonra Medine mescidi olarak isimlendirilecek olan mescidin doğu tarafında ikamet etmekteydiler. Daha sonra Vâkif oğullarından ayrılan bu kabile, İbn Avf köyüne yerleşmiştir. Ancak zamanla soyları kesilmiştir.

B-Hazrec Kabilesinin Kolları

Hazrec kabilesi beş büyük kabileye ayrılmakta olup bu kabileler de kendi aralarında bir takım boylara bölünmüştü. Nesepleri; Hazrec b. Hârise b. Sa'lebe b. Amr Muzikiyâ olan Kabile, aynı zamanda Hz. Peygamber'in dedesi Abdulmuttalib'in dayıları idiler.

A. En-Nacar: Neccâroğulları, Hz. Peygamberden dolayı Hazrec'in en meşhur kabilesi olmuştur. en-Necâr kavramının Teymullah b. Sa'lebe'nin sıfatı olduğu kaydedilmektedir. Rivayetlere göre Teymullah bir adamı önce öldürmüştü sonra da doğramıştır. Bu hadise kendisine marangoz sıfatı vermiştir. Beni Neccâr kabilesi kendi arasında bir kaç kola ayrılmıştır.

1-Mâzin b. Malik b. Neccâr boyu

2-Dinar b. Neccâr boyu

3-Adiyy b. Neccâr

4-Mâlik b. Neccâr

B-El-Haris

Bir kaç kola ayrılmıştır.

1-Zeydu Menat: Zeyd b. el-Hâris b. el-Hazrec b. Hârise'nin soyundan çoğalmıştır.

2-Hudâreoğulları: Hudâre b. Avf b. el-Hârise b. el-Hazrec b. Hârise'nin soyundan türeyen bu kabile, Buthân Vadisi'nin doğusunda el-Avali denilen yukarı Medine'de ikamet ediyordu. Daha sonra bu kabileden olan Cuşem ve Zeyd b. el-Hâris b. Hazrec boyları buradan ayrılarak Sunh bölgesine yerleştiler. İbn Zubbale'nin bildirdiğine göre

burada Sunh adında bir utum inşa etmişlerdi. Daha sonra da bu yöre söz konusu utumun adıyla anılmaya başlanmıştır. İslam'dan sonra Hz. Ebubekir'in de burada ikamet ettiği bilinmektedir.

C-Avf

1-Sâlimoğulları: Sâlim b. Avf b. Amr b. Avf b. el-Hazrec b. Hârise'nin soyundan türeyen bu kabilenin bir kısmı Daru Beni Sâlim denilen Ranunâ Vadisi'nin batısında Mescidu Cuma'nın inşa edildiği Batı Harra tarafında otururken, bir kısmı da Kuba'da ikamet etmekteydi.

2-Ğanmoğulları: Ganm b. Avf b. Amr b. Avf b. el-Hazrec b. el-Hârise'nin çocukları olan bu boy, kardeş boyları olan Sâlimoğullarıyla beraber Harre tarafında ikamet etmekteydi.

3-Anzoğulları: Anz b. Avf b. Amr b. Avf'in çocukları olan bu kabile, Avf oğullarının küçük boylarından biridir.

4-Hublâoğulları: Mâlik b. Sâlimu'l-Hublâ b. Ğanm b. el-Hazrec'in neslinden gelen Hublâoğulları büyük bir kabile olup adını büyüklüğünden almaktadır. Mâlik b. Sâlimu'l-Hublâ'nın Ubeyd, Adıyy, Cuşem, Sâlim, Sa'lebe, Amr adındaki çocuklarından türeyen boylar bu kabileyi oluşturmaktaydı.

5-es-Sâib; Hazrec kabilesinin bu boyu daha sonra Umman'a yerleştiklerinden Ensar arasında değerlendirilmemiştir.

D-Saide

E-Cuşem

1-Udeyy: Udey b. Said b. Ali b. Esed b. Sâride b. Tezyid b. Cuşem b. el-Hazrec b. Hârise'nin çocuklarından olan bu kabile, Sarideoğulları olarak da isimlendirilmektedir.

2-Zureyk: Zureyk b. Âmir b. Zureyk b. Abduhârise b. Mâlik b. Ğadb b. Cuşem'in soyundan türemiş olan bu kabilenin nesebiyle ilgili ihtilaf bulunmaktadır. Yahudilerden de Zureyk adında bir kabile vardır. Watt gibi bazı arştırmacılar bu iki kabilenin aynı olduğunu söylemektedir.

3-Beyâde: Beyâde b. Âmir b. Zureyk b. Abduhârise b. Mâlik b. Ğadb b. Cuşem'in soyundan türemiştir.

Yahudiler

Medine'nin ikinci büyük demografik kümesi Yahudilerdir. Yahudilerin başta Medine olmak üzere Hicaz'a ne zaman geldikleri konusu tartışmalıdır. Kimi araştırmalara göre Babil İmparatoru Nebukadnatzar'ın milattan önce Filistin'e saldırıp Beytu'l-Makdis'i yıkmasından sonra Yahudiler bölgeyi terk etmek zorunda kalmış, içlerinden Medine'ye yerleşenler de olmuştur. Bazı araştırmacılar ise Medine'ye yerleşen Yahudiler, miladi yetmiş yılında cereyan eden Doğu Roma İmparatoru

Titus'un saldırıları esnasında kaçabilenlerdir. Medine'ye gelen Yahudilerin bu iki saldırıdan biri esnasında gelip yerleştikleri kabul edilebileceği gibi bunların her ikisi esnasında da gelip yerleştikleri kabul edilebilir.

Bununla birlikte başta Semhudî olmak üzere bazı kaynaklar Yahudiler'in Medine'ye Hz. Musa döneminde geldiklerini iddia etmektedirler. Bunlar bu iddialarını iki ayrı zamana dayandırmaktadırlar. İlkine göre Hz. Musa bir grup İsrailoğulluyla birlikte Mekke'ye Hacca gider, dönüşte Medine üzerinden Filistin'e gitmek ister, Medine'ye geldiklerinde Hz. Musa, Hz. Muhammed'in buraya hicret edeceğini söyler, bunun üzerine İsrailoğullarının bir kısmı Hz. Peygamber'in ümmeti olabileceğini ümit ederek, burada kalmaya karar verirler. İkinci iddiaya göre ise Medine ve çevresinin hâkimi olan Amalika kabilesi azgın ve sapkın olduğu için insanlar bunlarla baş edemez hale gelir ve kendilerine yardım etmesi için peygamber olan Hz. Musa'ya müracaat ederler, Hz. Musa Filistin'den bir ekip gönderip Medine dolaylarını Amalikalılardan temizletir. Bunlar Medine'yi gördüklerinde "*burası son Peygamberin geleceği şehirdir. Dolayısıyla biz burada kalalım, son Peygambere ümmet olalım*" derler ve bu bölgeye yerleşirler. Az önce ifade ettiğim gibi bu hadiselerin ikisini de başta Semhudi olmak üzere bazı Medine tarihçileri tarafından aktarılmaktadır. Ancak mitolojik olarak kurgulandığı anlaşılan bu rivayetleri destekleyen herhangi bir veriye sahip değiliz. Bu da bu rivayetleri kabulü imkânsızlaştırmaktadır.

Medine, Yahudileri de Araplar gibi kabilelere bölünmüş vaziyette idi. Semhudî bunların yirmi kabileden fazla olduklarını söylemektedir. Benû Sa'lebe b. Fityûn, Benû Kaynuka', Benû Kureyza, Benû Zureyk, Benû Hâris, Bezhere, Hucr oğulları, Nespçe Kureyza oğullarının akrabası olan Benû Hedl, Amr oğulları, Mâsika oğulları, Muhamim oğulları, Samuel Oğulları, Benû Amr, Benû Masile, Benû Şatile, Benû Avf, Benû Nadir, Hamza oğulları, Akve oğulları, Benu Zaura, Murâbe oğulları, Benû Zubale bu kabilelerden bazısıdır. Medine'de yetmiş beş tane utumun bulunduğu, bu utumlardan altmışının Yahudilere ait olduğu kaydedilmektedir. Ancak bu kabilelerin en çok üçü ön plana çıkmış vaziyettedir. Bunlar Kaynukaoğulları, Kurayzaoğulları ve Nadiroğullarıdır. Bununla birlikte Yahudi kabilelerinin tamamı İsrailoğullarına mensup olmayıp bir kısmının Arap kökenli olduğu zamanla Yahudileştikleri ifade edilmektedir. Bu Medine bölgesi Yahudilerine özgü bir durumdur. Normalde Yahudilik kan bağıyla devam eden bir dindir. Yani Yahudi doğulur, sonradan Yahudi olunmaz. İrk anneden sürer, Yahudi bir baba, Yahudi olmayan bir hanım efendi ile evlenirse doğan çocuklar Yahudi olmaz. Ama Yahudi bir anne, Yahudi olmayan bir baba ile evlenirse çocuklar Yahudi olur. Dolayısıyla Yahudilikte soy anneden devam eder. Buna rağmen Medine'ye baktığınız zaman Medine'de Arap olan Yahudilerin de olduğunu anlaşılmaktadır. Bu yüzden Hz. Peygamber döneminde gerçekleşen Yahudi sürgünü esnasında Yahudilerden bazıları ayrılırken beraberlerinde Arap çocuklarının bir kısmını götürmek istemişlerdir. Hz. Peygamber de akil-baliğ olanların istedikleri takdirde Yahudilerle gidebileceklerini söylemiştir. Dolayısıyla bunlardan bazısının sürgün edilen Yahudilerle gittiği kaydedilmektedir.

Medine'deki Yahudileri diğer Yahudilerden ayıran bir başka husus ise Kur'an'ı Kerim'de yerini bulan inanç sistemleridir. Kur'an'ı Kerim Yahudilerin Üzeyir'i Allah'ın oğlu olarak kabul ettiklerini söylemektedir. Günümüzdeki Yahudilerin her ne kadar böyle bir inançları yoksa da Medine Yahudilerinin Üzeyir'i Allah'ın oğlu olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Bu inanış hem Yemen'de hem de Medine'de bulunmaktaydı. Yemen'deki Yahudiler ile Medine'deki Yahudiler arasında hem kültürel hem de düşünsel bir bağın olduğu bilinmektedir. Tel Aviv üniversitesinden Lecker adlı bir tarihinin Bu konuyla alakalı bir makalesi bulunmaktadır. Makalenin adı "Yemen Yahudileriyle Medine Yahudileri Arasındaki Bağ"dır. Dolayısıyla bu makale Yemen Yahudilerinin inançlarıyla Medine Yahudilerinin inançlarının örtüştüğünü ortaya koymaktadır.

Medine Yahudileri bir kaç kola ayrılırlar da aslında Kureyza ve Nadiroğulları ile ötekiler olmak üzere iki sosyal statüye sahip idiler. Bu sosyal statü Araplardaki ahmesi ve hill ayırımına benzemektedir. Yahudiler de kendi içerisinde Kâhin veya es-Sarih oğulları ile diğerleri olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Kâhin grubu aynı zamanda din adamları sınıfını teşkil ediyordu. Bazı araştırmacılar bu kavramla gayıbtan haber veren kâhinlerin kast edildiğini söylüyorsa da bunun geçerli bir tarafının olmadığı anlaşılmaktadır.

Yahudiler kendi içerisinde de farklı iş alanlarında yoğunlaşmışlardı. Çoğunluk tarımla uğraşiyor olmasına rağmen farklı alanlarla da uğraştıkları bilinmektedir. Bunlardan Kaynuka' oğullarının kuyumculuk; Kureyzaoğullarının, silah alım satımı, Nadir oğullarının ise tarımla iştigal ettikleri ifade edilmektedir.

Medine ile ilgili doğal olarak çok da mitolojik rivayetler oluşmuştur. Bu mitolojik rivayetlerin bir kısmını zikretmekle iktifa edelim:

Mitolojik Rivayetler:

Peygamberin Medine'ye hicret edeceğini önceden bilinmesi meselesi:

1-İbn Neccâr'a göre Yahudiler kendi kitaplarında Hz. Peygamber'in hurmalık bir bölgeye hicret edeceğini gördüler. Onun ümmeti olmak dileğiyle yola çıktılar. Teyma'ya gelince "burası" dediler ve bir kısmı oraya yerleşti. Hayber'e gelince "burası" dediler bir kısmı da oraya yerleşti. Geri kalanlar da Medine'ye yerleştiler. Medine'ye ilk gelenler de Nadiroğulları oldular. Diğer kabileler daha sonra onlara katıldılar.

2-Tuba' Medine'ye saldırdığı zaman Suheyf ve Münebbih adında iki Yahudi bilgin Hz. Peygamberin buraya hicret edeceğini söyleyerek onu bu sevdadan vazgeçirmeye çalıştılar. Hatta bazı kaynaklar bu Yahudi bilginin "Hz. Peygamber'in Mekke'den buraya geleceğini dahi" söylediğini aktarmaktadır. Bu rivayet kümesi Tuba'nın giderken Yahudi bilginleri beraberinde Yemen'e götürdüğünü söyleyerek Yemen Yahudiliğini de Medine'ye dayandırmaktadır.

3-Tuba' el-Asğar Medine'ye gelmiş Hz. Peygamber'in buraya hicret edeceğini,

hatta Ebû Eyub el-Ensari'nin evinde ikamet edeceğini öğrenmiş; bunun üzerine Hz. Peygamberle aynı zamanı olmasa bile aynı mekânı paylaşmanın şerefine nail olmak amacıyla Ebu Eyub el-Ensari'nin ailesinin evinde misafir olmak istemiş, bununla da yetinmeyerek, geldiğinde Peygamber'e verilmek üzere bir de mektup bırakmış, bu mektupta "*Ben Ahmed'in canlıları yaratan Allah'ın elçisi olduğuna şahadet ederim. Eğer ömrüm yeterse onun yardımcı ve amcaoğlu olurum*" anlamına gelen bir de şiir yazmıştır. Mektubu mühürlemiş ve Ebû Eyyub el-Ensari'nin atalarına teslim etmiştir. Ahmed b. Hanbel tarafından da aktarılan bir rivayete göre Hz. Peygamber "Tuba'a sövmeyiniz zira o mü'mindir" demiştir. Bu rivayet de yukarıdaki rivayete göndermede bulunmaktadır. Ya da onunla aynı anlama gelmektedir.

4-Tuba'nın Medine'ye geliş nedeni Malik Aclân hadisesidir. Malik kendisinden yardım istemiş o da bunun üzerine ordusuyla Medine'ye gelmiştir.

5-Es'ad b. Ebû Kureyb (Kerb) el-Himyerî Peygamber'in Medine'ye gelişinden yedi yüz yıl önce ona iman etmişti. Hz. Peygamber ile ilgili bir şiir yazmıştır.

6-Hz. Musa Hacca gidip geri döndüğünde Medine'den geçmiş, yanında bulunan İsrailoğullarına Hz. Peygamber'in böylesi bir yere göçeceğini haber vermiştir. Bunun üzerine İsrail oğulları kendi aralarında istişare ederek bir kısmı buraya yerleşmeye karar vermiştir.

7-Medine'de Amelika Kabilesi vardı. Amelikliler çevre halka zulmediyorlardı. Halk Hz. Musa'dan yardım istemiştir. Hz. Musa da buraya bir ordu göndermiştir. Gelen askerler Medine'nin Hz. Peygamber'in hicret edeceği haber verilen mekâna benzediğini görmüş ve buraya yerleşerek memleketlerine geri dönmemişlerdir.

8-Osman b. Abdurrahman'dan rivayet edildiğine göre Medine ovasında bulunan el-Cemâ adındaki mevkide bir mezar taşı keşfedilmiştir. Bu mezar taşının üzerinde "Ben Allah'ın Resülü Süleyman b. Davud (as)'un Yesrib ehline gönderdiği elçisi Abdullahım" diye yazılıydı. (Semhudi I, 158)

Aziz gençler Medine ile ilgili apokrif rivayetlerin varlığına işaret etmek üzere birkaç rivayeti burada dikkatinize sunmak istedim. Bunkaki amacın kutsal söz konusu olunca her zaman doğru ile eğrinin iç içe girdiğini görmeye yardımcı olacaktır. Burada birer Müslüman ve ilim erbabı olarak doğru ile eğriyi bir birinden ayıklamak gerekir. Peygamber Medine'ye hicret edeceğini daha önce bilmiş olsaydı Taif'e hicret etmek veya her bir kabileye uğrayarak beni kabilenize götürün diye çaba sarf etmek ister miydi? Öyleyse şunu unutmalısınız Hz. Peygamber'in bile geleceğini bilmediği bir mekânı Yahudilerin biliyor olması söz konusu olamaz.

Peki, neden Yahudi ve Hristiyanlarla ilgili siyere dâhil edilen bunca apokrif malzemeye sahibiz? Nedeni şu: biz Müslümanlar olarak onlara her şeyi onaylatmakla inancımızı güçlendirmek istemişiz. Allah izin verirse Medine ile ilgili mitolojik rivayetler ve Ehl-i Kitab'ın Hz. Peygamber'in risaleti ve hicret edeceği mekânı önceden bildiklerine dair rivayetleri içeren apokrif malzeme hakkında bir çalışma yapacak ve siz aziz gençlere takdim edeceğim.

Bugünkü dersimizi bununla bitirmiş olalım. Bir sonraki derste görüşmek dileğiyle..

MEDİNE'YE İSLAM'IN GİRİŞİ

Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ¹

Başta İbn Hişam olmak üzere bazı kaynaklarımız Medine'nin İslam'dan haberdar oluşunu Akabe biatlarından önceki bir döneme yerleştirmektedirler. Örneğin Belazurî, Akabe biatlarından iki yıl önce Kays b. el-Hatîm'in Hz. Peygamber'i dinlediğini ve çok etkilendiğini, ancak hemen Müslüman olmadığını, Peygamberden kendisine bir yıl süre vermesini talep etmediğini, fakat gelip Müslümanlığını açıklamazdan önce öldüğünü söyler. İslam'dan haberdar olanlardan bir başkası ise Suveyd b. es-Sâbit'tir. Onun da Buas savaşının cereyan ettiği yıl Mekke'ye geldiği ve Hz. Peygamber tarafından İslam'a davet edildiği rivayet edilmektedir. Onunla ilgili bilgi veren kaynaklara göre Kur'an'ı dinlerken "*muhtemelen senin sahip olduğun şeye ben de sahibim*" demiş, buna karşılık Hz. Peygamber de "*senin sahip olduğun şey güzeldir. Ancak benim sahip olduğum ondan da güzeldir*" diyerek hem onu taltif etmiş hem de vahyin beşeri selikadan daha üstün olduğunu lisan-ı münasiple dile getirmiştir. Bu bilgileri aktaran Belazurî onun Medine'ye döndükten sonra öldürüldüğünü, dolayısıyla İslam'ı kabul etmediğini söylemektedir.

İbn Hişam bize başka bir hadise daha aktarmaktadır. Onun verdiği bilgilere göre Medine'de Evs ve Hazrec arasında onlarca yıl süren savaşların sonuncusu olan Buas Savaşı -bu savaş ablukanın gerçekleştiği dönemlere denk gelmektedir- sonrasında Medine'de Meskûn bulunan Evs ve Hazrec kabileleri birbirlerine karşı dış destek bulmak amacıyla harekete geçtiklerinde Mekke de gündeme gelir. Zira Mekke ve Kureyş Kabilesi sahip olduğu konum itibarıyla asla göz ardı edilemeyecek bir dış

destek konumundadır. Bundan dolayı da Medineliler için son derece önemlidir. Kureyş'in desteğini almak ve kendileriyle bir ittifak kurmak için üç kişilik bir ekip Mekke'ye gel Ekibin içerisinde İyaz b. Muaz da bulunmaktadır. Hac Mevsimi olduğu için Hz. Peygamber onlara ulaşmayı başarır ve kendilerine İslam'ı anlatır, onlara Kur'an okur ve kendilerini bu kutlu dine davet eder. Bu üç kişiye Hz. Peygamber'in Kur'an'dan ne okuduğuyla ilgili kaynaklarımızda bilgi bulunmamaktadır. Ancak gerek bu okunan ayetler gerekse Hz. Peygamber'in daveti, üslubu, hareket tarzı özellikle İyaz b. Muaz'ı derinden etkiler. Arkadaşlarına Hz. Peygamber'in Yahudiler tarafından geleceği ifade edilen şahıs olabileceğini; davetini kabul etmenin lehlerine olacağını; bu çağrının geldikleri amaçtan daha önemli ve etkili olduğunu; bu fırsatı kaçırmamaları gerektiğini söyler. Bu çağrıyı tehlikeli bulan diğer arkadaşları "geliş amaçlarını unutmamaları gerektiğini, Peygamber'in çağrısını kabul etmeleri durumunda bütün Arapları karşılarına alacaklarını; kendi iç sorunlarını çözememişken yeni bir sorunla Medine'ye dönmeleri durumunda ellerinin daha da zayıflayacağını söyleyerek İyaz'ı dinlememiş ve onun ısrarlarına olumsuz cevap vermişlerdir. Her ne kadar arkadaşları onu dinlememiş olsalar da İbn Hişam, İyaz'ın bu daveti kabul ettiğini ve Medine'ye bir Müslüman olarak döndüğünü söyler. Onun verdiği bilgiye göre İyaz, döndükten sonra hastalanır ve vefat eder. Kıssa süre içerisinde vefat etmiş olması İslam'ı herhangi birine aktararak aktarmadığını, İslam'ı yaymak için bir çaba sarf edip etmediğini söylemememize imkân vermemektedir. Bununla birlikte bu bilgiler İslam'ın Bisetin on birinci yılından önce Medine'de duyulduğunu, insanların en azından bir kısmının onun varlığının farkında olduklarını göstermeleri açısından dikkat çekicidir.

Aziz gençler bu rivayeti dikkate almazsak, cümlede bir boşluk var olumlu olursa sonraki anlamlı olur İslam'ın bisetin onuncu yılında Medine'ye girdiğinde adeta bir konsensüs oluşmuş vaziyettedir. Hz. Peygamber her Hac mevsimi girdiğinde yaptığı gibi, Hac amacıyla Mekke'ye gelen kabilelere uğrar ve onları İslam'a davet ederdi. Medineli altı kişilik öncü kafileyile de böyle karşılaşmıştır. Büyük bir ihtimalle yanında her zaman olduğu gibi Hz. Ebubekir de vardır. Akabe'de Şeytan taşlamaya son derece yakın bir mekânda bugün Akabe Mescidi'nin olduğu bölgede; karşılaştığı bu ekip Es'ad b. Zurare, Câbir b. Abdullah, Avf b. Hâris, Ukbe b. Âmir, Rafî' b. Mâlik ve Kutbe b. Âmir'den oluşmaktaydı. Hz. Peygamber onlarla karşılaşınca kimliklerini öğrenmek istemiş, Medineli olduklarını söylediklerinde, emin olmak için "*Yahudilerin komşuları olan Medineliler mi*" diye sormuştur. "Evet" cevabını alınca da oturmalarını rica etmiş ve kendileriyle konuşmak istediğini söylemiştir. Oturan Medinelilere İbrahim Suresi'nin otuz beşinci ayetinden başlayarak sonuna kadar okuduğu rivayet edilmektedir. Bu ayetler dinleyenler üzerinde büyük bir etki uyandırır. Dilerseniz bu ayetlere ve verdiği mesajlara biraz daha yakından bakalım:

¹ İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi - mehmetmahfuz@gmail.com

"35. Bir zaman İbrahim, şöyle demişti: "Rabbim, bu şehri güvenli kıl, Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut!" 36- "Rabbim, onlar insanlardan birçoğunu şaşırttılar. Artık bundan böyle kim bana uyarırsa o bendendir, kim bana karşı gelirse (o da senin merhametine kalmıştır) şüphesiz sen bağışlayan esirgeyensin." 37- "Rabbimiz! ben, çocuklarımdan bazısını senin Harâm evinin yanında ekimsiz bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz namazı kılınlar diye (böyle yaptım). Artık sen de insanlardan bir takım gönüllüleri, onlardan hoşlanır yap. Ve onları çeşitli meyvelerle besle ki şükredebilsinler." 38- "Rabbimiz, sen bizim gizlediğimizi ve açığa vurduğumuzu hep bilirsin. Ne yerde ne de gökte, hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz." 39- "İhtiyarlık çağında bana, İsmail ve İshak'ı bağışlayan Allah'a hamd olsun. Şüphesiz Rabbim duayı işiten (kabul buyuran)dır." 40- "Rabbim! Beni ve zürriyetimden bir kısmını namaz kılan yap; Rabbimiz, duamı kabul buyur." 41-"Rabbimiz, hesabın görüleceği gün; beni, annam, babamı ve müminleri bağışla" 42-Zalimlerin yaptığından Allah'ı, gafil sanma. O, sadece onları, gözlerin korkudan donup kalacağı bir güne ertelemektedir" 43- (O gün) başlarını dikerek koşarlar. Bakışları kendilerine dönmez (öyle donup kalmıştır sanki). Yüreklarının içi de bomboş havadır (şaşkınlıktan kafalarında düşünce adına bir şey kalmamıştır)." 44-"İnsanları, kendilerine azabın ulaşacağı şu güne karşı uyar ki, zalimler: "Rabbimiz", derler, bizi yakın bir süreye kadar ertele de senin çağrına gelelim resullere uyalım!" Peki önceden sizin için hiç zeval olmadığına (sürekli yaşayacağınıza) yemin etmemiş miydiniz? 45-"(Sizden önce Âd ve Semûd gibi) kendilerine yazık eden milletlerin yerlerinde oturmuşsunuz, onlara nasıl yaptığımız, size belli olmuştu. Ve size benzetmeler de yapıp anlatmıştık (değil mi?)" 46-"Onlar tuzaklarını kurdular oysa tuzakları dağları yerinden kaldıracak (cinsten) olsa bile onların tuzakları, Allah'ın yanında idi (Allah onların tuzaklarını bozar. Cezalarını verirdi). 47-"Sakin Allah'ı, resullerine verdiği sözden cayar sanma. Çünkü Allah daima üstündür, intikam alandır." 48-"O gün yer başka yer, gökler de (başka göklere) değiştirilir (bütün insanlar) tek ve kahredici Allah'ın huzurunda görünürler" 49-"Ve o gün suçluları, birbirine (veya elleri ayaklarına) yaklaştırarak zincirlere vurulmuş görürsün!" 50-"Gömlekleri katrandandır, yüzlerini de ateş kaplamaktadır." 51-" Allah, her canı kazandığıyla cezalandırmak için (böyle yapar). Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görür." 52-"Bu (Kur'an), insanlara bir tebiğdir. (İnsanlar) bununla uyarılınsınlar; O'nun yalnız tek tanrı olduğunu bilsinler ve sağduyu sahipleri öğüt alsınlar diye (gönderilmiştir)." (İbrahim Suresi/14, 35-52)

Aziz gençler bu ayetlerin neden Medinelilerin zihninde böylesi büyük bir devrime sebebiyet verdiğini anlayabilmemiz için biraz daha yakından bakmamızda fayda vardır. İsterseniz bu durumu maddeleyerek inceleyelim:

1- Hz. İbrahim kıssası seçilmiş ve onun diliyle putlara ibadet edilemeyeceği vurgulanmıştır. Bu durum Medinelilerin zihninde şunu ifade etmektedir. Medineliler Yahudilerle birlikte yaşıyorlardı. Yahudiler Hz. İbrahim'i kendilerinden saymakta

ve ataları olduğunu dile getirmekte; Arapların İbrahim ile bağının olmadığını iddia etmekteydiler. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in dilinden dökülen bu ayeti kerimelerden Medinelilerin anladığı "İslam'ın Hz. İbrahim geleneğinin devamı mahiyetinde olduğu gerçeğidir. Hz. Peygamber kendi ifadeleriyle putlara karşı çıkmış olsaydı ciddi bir tepki ile karşılaşabilirdi. Onun yerine Hz. İbrahim'in dilini kullanmakta, onun ifadeleriyle puta tapmadığını, zaten putların da herkesi saptırdıklarını söylemektedir. Kuşkusuz Peygamberin bu ifadeleri Medineliler tarafından da ısrarla dile getirilmekteydi. Onlar da Arapları en çok bu noktadan eleştiriyorlardı. Zaten Peygamberi dinleyen Medineliler Arapların "Allah şahit bu Yahudilerin geleceğini sürekli dillendirdikleri Peygamberdir. Biz ona Yahudilerden daha önce iman etmeliyiz" demelerinin nedeni de bu olsa gerektir. Bu mesajın içerisinde "Rabbim, bu beldeyi güvenli kıl. Beni ve oğullarımı putlara kulluktan uzak tut." Cümleleri çok merkezi bir yerde durmaktadır. Hz. Peygamber kimliğini ve düşüncelerini bu cümlelerle açık ve net bir şekilde, hiçbir yoruma mahal bırakmayacak haliyle ortaya koymaktadır. Bu da Medine ekibini etkilemiştir.

2- Hz. Peygamber Kur'an'ın dili ile kendisine tabi olanların kendisinin bir parçası olduğunu belirtmektedir. Bu cümleler Medinelilerin yüreğinde Hz. Peygamberin onların üzerinde bir tahakküm kurmayı amaçlamadığını, aksine insanları Yüce Allah'a çağırıldığını, kendisinin de onun bir bendesi olduğunu ve onlarla bir bütünü oluşturacağı şeklinde yankı bulmaktadır. "Rabbimiz, hiç kuşkusuz sen bizim gizlediğimizi de bilirsin, açığa vurduğumuzu da. Ne yerde ne de gökte, hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz" ifadelerini duyan Medineliler, bir taraftan Hz. Peygamber'in niyetinin hâlisliğini anlarken diğer taraftan da hayatın merkezine Yüce Allah'ın konulması gerektiğinin talep edildiğini de istihraç etmiş olmalıdırlar.

3- Bu ayetler aynı zamanda bir mü'min'in sorumluluğunu da ifade etmektedir. Bu sorumluluğun en önemli parçasını "salat" yani "namaz" oluşturmaktadır. Hz. Peygamber Medinelilere ilk tanışırken "salatı" içeren bir metni tercih etmiş olması, aslında bu ibadete İslam'ın verdiği önemi ifade etmesi açısından da son derece dikkat çekicidir. İleriki dönemlerde Hz. Peygamber bu ibadeti Yüce Allah'ın uluhiyet ve rubûbiyetinin ilan edildiği en önemli şiar olarak kabul edecek ve "Bizimle kafirler arasında namaz vardır. Namazı terk edenin [kafirden farkı yoktur]" dipnot diyecektir. Kuşkusuz Medineliler "salat" kavramına yabancı değillerdi. Bu kavram her ne kadar Cahiliye Arapları için günümüzde namaz dediğimiz ibadeti ifade etmese de yine de gerek Yahudiler tarafından icra edilen gerekse Cahiliye Araplarınca icra edilen ritüeller için kullanılıyordu. Bir başka ifade ile kavram Medineliler için "dini ritüel" anlamına geliyordu. Hz. Peygamber ise onu "namaz" anlamında kullanıyordu.

4- "Zalimlerin yaptıklarından Allah gafil değildir" cümlesine gelince; Medineliler onlarca yıldır devam eden bir savaşın içerisinde idiler. Bu savaş beraberinde birçok zulmü ve haksızlığı da getirmişti. Özellikle onların bu mücadelesinden faydalanmaya çalışan Yahudiler bu zulmün adeta perçinlenmesini sağlamışlardı. Bu ayetler Medinelilerin yüreğinde yegâne kurtuluşun yüce Allah'a bağlanmaktan

geçtiğini, ona bağlanarak adaletin inşa edilebileceğini hatırlatırken bu dünyanın geçiciliğine vurgu yapmakta "ahiretin varlığına" işaret ederek, cehennem ile ateş hatırlatmaktadır. Kuşkusuz adalete dayalı bir dünya inşa etmenin en doğru yolu "ahiretin" merkeze alınmasıdır. Ahiret bilinci, insanın insana vermeyi tasarladığı her türlü zulmün ve baskının önüne geçebilecek yegâne güçtür. Ahiret adeta insanın yüreğine yerleştirilmiş bir polis mesabesinde. Öleceğine ve yarın Allah'ın huzuruna çıktığında yaptıklarının tamamından hesaba çekileceğine inanan bir insanın bir başkasına zarar vermesi düşünülemez. Bu nedenle Hz. Peygamber Hz. İbrahim'in dili ile Medinelilere Allah, Peygamber ve Ahiret üçlemesini ilk andan itibaren anlatarak onları bu kutlu düşünceyi kabule çağırılmaktadır.

5- *"Allah Peygambere verdiği sözü yerine getirmeyeceğini sanma"* Bu metin aynı zamanda yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e *"zafere ulaşacağına dair bir söz verdiğini"* ve bu sözünde de duracağını ifade etmektedir. bu ayeti dinleyen Medineliler, Allah tarafından peygamberine başarılı olacağına dair bir söz verildiğini, onların destek olup olmamalarının çok önemli olmadığını bu sözün gerçekleşeceğini anlamış; kendileri Peygambere destek verecek olurlarsa bu zaferden pay alacaklarını kavramış ve ona göre karar vermişlerdir.

6- Bu metin *"işte bu, akıl sahiplerinin Allah'tan başka ilahın bulunmadığını anlamaları için bir uyarıdır"* cümlesi ile son bulmaktadır. Bu cümle zımnen Medinelilere eğer akıl sahipleri iseler, bu ayetler üzerinde düşünmeleri ve bunun sonucunda da bir ve tek ilahın Yüce Allah olduğunu görmeleri çağrısında bulunmaktadır. Kuşkusuz bu çağrı yerini bulmuş bu ayetleri dinleyenler Allah'ın yegâne ilah olduğuna hükmetmekle kalmamış Hz. Peygambere bütünüyle iman etmişlerdir.

Görüldüğü gibi Kur'an'ın bu pasajı Hz. Peygamber'in on üç yıl Mekke'de inşa etmeye çalıştığı tevhidi düşüncenin adeta özeti mahiyetindedir. Allah'ın bir ve tek ilah olduğu, putların terkedilmesi gerektiği, onların ancak sapkınlığa ulaştırabilecekleri, ibadetlerin tevhidi düşüncenin olmazsa olmazı olduğu, tevhidi düşüncenin risalet ve ahireti kabulü ile ancak tamamlanabileceğini anlatmaktadır. Mekke'de on üç yılda anlatılmaya çalışılan konular da zaten bunlardan oluşmaktaydı.

Hız. Peygamber, bu ayetleri Medinelilere okuduktan sonra susar ve tepkilerini bekler. Bu metni ilk kez bu yalnızlıkla dinleyen Medineliler adeta çarpılmışlardır. Kendilerini vahyin etkisinden kurtaramazlar adeta. Bir süre sonra bir birlerine dönerek *"Ey Medineliler Allah'a ant olsun ki [az önce dinlediğimiz] bu şahıs Yahudilerin kendisiyle sizi korkuttukları peygamberden başkası değildir. Sakın Yahudiler ona iman etmekte sizleri geride bırakmasınlar"* diyerek birbirlerini imana teşvik ederler. Sonra dönüp Hz. Peygamber'e *"Biz kavmimizi hem kendi aralarında hem de kendilerinden olmayanlarla aralarında bir düşmanlığın bulunduğu bir halde arkamızda bırakarak buraya vasil olduk. Umulur ki Allah bu insanları senin sayende bir araya toplar. Eğer bu gerçekleşirse senden daha aziz ve şerefli kimse bulunmaz"* derler. Bu cümleler onların Hz. Peygamber tarafından okunan Kur'an'dan ne denli etkilendiğini açıkça

ortaya koymaktadır. Zira onlar bu ifadeyle Hz. Peygamber'e iman ettiklerini deklare etmekle kalmamışlar, aynı zamanda onun kabile kabile dolaşırken söylediği *"Beni himayeniz altına alın, benim sözlerimi takip edin, böyle yaparsanız komşu Bizans ve İran İmparatorluklarının sahibi ve efendisi siz olursunuz"* davetini de kabul ettiklerini de ortaya koymaktadır.

Medinelilerin İslam'ı kucakladığını gören kutlu Peygamber son derece mutlu oldu. Onun artık Mekke'de kalacak mecali yoktu. Kendisine inananlar da son derece zor durumda idiler. Bunların da bir an önce bir melceye sığınmaları gerekiyordu. Bu nedenle hiç zaman geçirmeden *"Ey insanlar Rabbimin bana tevdi ettiği risâlet görevimi yerine getirinceye kadar bana yardım edecek ve beni koruyacak mısınız?"* diye sordu ve kendileriyle gitmek istediğini ifade etmiş oldu. Ancak Medineliler henüz buna hazır değillerdi. Zira onlar arkalarında savaşıyor bir kitle bırakmışlardı. Bu kitle Hz. Peygamber'in gelişine nasıl bakacaktı, ya götürür de koruyamazlarsa onun yüzüne nasıl bakarlardı. Bütün bunları düşündüler ve Hz. Peygambere de bu düşüncelerini açıkça bildirdiler. Peygamber efendimizin kendilerine bir yıl mühlet vermesini istediler. Bu bir yıl içerisinde Medine'de İslam'ı tebliğ edecek, şehri Hz. Peygamber'in gelişi için hazır hale getireceklerdi. Peygamber onların gerekçelerini makul buldu ve kendilerine bir yıl mühlet verdi. Ertesi yıl yine Hac mevsiminde Mekke'de Akabe'de görüşmek üzere kavilleştiler ve ayrıldılar. Hz. Peygamber muzaffer olmaları için kendilerine duada bulundu ve onları Allah'a emanet etti.

Aziz gençler Medineliler yeni bir inanç ve yüreklerinde büyük bir imanla memleketlerine geri döndüler. Mekke'ye gittikleri gibi dönmemişlerdi. Artık bırakın Medine'yi, dünyanın tamamını karşılıklarına alabilecek bir güçte hissediyorlardı kendilerini. Nitekim hemen ellerini sıvadılar ve Medine'de bir sistem dâhilinde tebliğ faaliyetlerine başladılar. Kaynaklarımız bu bir yıllık süre zarfında Medine'de İslam'ın konuşulmadığı herhangi bir evin kalmadığını dile getirmektedir. Bu canhıraş mücadele meyvesini de vermiş, her gün İslam'ı kabul edenlerin sayısında artış olmaya başlamıştır. Bir yıl sonra İslam'ı ilk kabul eden bu altı kişilik serdengeçtiden beşinin de iştirak ettiği –Cabir b. Abdullah birinci akabe biatında yer almadı-on iki kişilik temsilciler heyeti Mekke'ye gelerek Hz. Peygamberle Akabe mevkiinde buluştular.

Birinci Akabe Biatı

Az önce ifade ettiğim gibi Medineli Müslümanlar içlerinde Cabir b. Abdullah dışında bir önceki yıl Hz. Peygamber ile görüşüp kendisine bir yıl sonra yine Hac mevsiminde Akabe'de görüşme sözü veren Müslümanlar bisetin on birinci yılında Akabe'de Hz. Peygamber ile buluştular. Bilindiği gibi Akabe Mekke'den Mina'ya doğru gidilirken solda kalmaktadır. Mina'daki meydana açılan iki sıra tepe arasındaki küçük vadinin başlangıç noktasını teşkil etmektedir. Günümüzde burada Akabe mescidi adında bir de mescit mevcuttur. Bu mescidin Osmanlı döneminde yapıldığı rivayet edilmektedir.

On iki kişiden oluşan bu şahıslar şu isimlerden oluşuyorlar idi. Es'ad b. Zürrare, Ebu'l-Heyssem Malik b. Tayyihân, Avf b. Hâris, Kutbe b. Âmir, Ukbe b. Âmir, Uveyym b. Sâide, Muaz b. Hâris, Rafi' b. Mâlik, Zekvân b. Abdulkays, Ubâde b. Sâmit, Ebû Abdurrahman Yezid b. Sa'lebe, Abbas b. Ubâde. Belazurî'ye göre bunlar Hz. Peygamber'e aşağıdaki şartlar üzere biat ettiler:

- 1- Allah'a hiçbir şeyi eş koşmayacaklar.
- 2- Hırsızlık yapmayacaklar.
- 3- Zina yapmayacaklar.
- 4- Evlatlarını öldürmeyecekler.
- 5- Hiç kimseye iftirada bulunmayacaklar.
- 6- Ma'rufta Allah'ın elçisine isyan etmeyecekler.

Bu şıklar Hz. Peygamber'in Medine'de nasıl bir toplum inşa etmek istediğini açıkça ifade etmektedir. Hz. Peygamber burada ahlaki değerlere bağlı, insanların ırz ve namusunu koruyan, mal ve canına tecavüz etmeyen, doğru sözlü, dürüst ve ilkeli bir toplum inşa etmek istediğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu şartların içerisinde savaşın yer almaması bu biatın, kadınlar biati olarak anılmasını sağlasa da aslında Hz. Peygamber'in savaştan ziyade "doğru üzerine sabit, adil bir toplum" inşa etmeyi murat ettiğini göstermesi açısından büyük bir öneme sahiptir.

Bu on iki kişilik ekip Hz. Peygamber'e biat ettikten sonra yeniden Medine'ye döndü. Daha büyük bir heyecanla İslam'ı anlatıyor ve bu kutlu dinin daha geniş bir kitleye ulaşması için çaba sarf ediyorlardı. Bunlar aynı zamanda bir yapı da kurmuşlardı. Her ne kadar bu yapının bir lideri yoksa da Medine'nin ileri gelenlerinden biri olan Malik b. Neccâroğulları'ndan Es'ad b. Zürrare'yi kendilerine vakit namazı kıldırması için seçmişlerdi. Mümkün olduğu kadar birlikte hareket ettikleri için bir araya geliyor ve namazlarını cemaatle kılıyorlardı. Bir araya geldiklerinde namazlar Es'ad b. Zürrare tarafından kıldırılıyordu.

İslam hızla yayılmaya başladıkça bir taraftan kendilerine o güne kadar inen ve onların henüz bilmedikleri ayetleri öğretecek, diğer taraftan da İslam dininin temel ilkelerini belletecek bir hocaya ihtiyaçları ortaya çıktı bu vesileyle Hz. Peygambere kendilerine bir muallim gönderilmesi talebinde bulundular. Hz. Peygamber Medine'ye ilk Müslümanlardan biri olan Mus'ab b. Umeyr'i gönderdi. Hz. Peygamber Mus'ab'ın gidişinden bir süre sonra o güne kadar inen Kur'an ayetlerinin tamamını kitap formatına sokarak Malik b. Rafi'e teslim ederek Mus'ab'a götürmesini emretti. Bu o güne kadar inen ayetlerin ikinci kez Mushaf haline getirilmesini ifade etmektedir. Bilindiği gibi Hz. Peygamber daha önce de Habeşistan'a giden muhacirlere o güne kadar inen ayetleri bir mushaf formatına sokmuş ve kendilerine teslim ederek Habeşistan'a göndermişti. dipnot

Aziz gençler Mus'ab b. Umeyr'in Medine'ye gelişi ve buradaki faaliyetleri üzerinde

özellikle durmak gerekir. Bunun birkaç nedeni olsa da en önemli sebebi İslam'ın henüz egemen olmadığı, Müslümanların azınlıkta bulunduğu ve başlarında Hz. Peygamber'in de bulunmadığı bir mekânda nasıl hareket ettiklerini görmemizi sağlayacaktır. Kuşkusuz bu soruya verilecek doğru cevap bu gün Müslümanların azınlıkta bulunduğu herhangi bir mekânda nasıl davranılması gerektiği sorusuna da cevap teşkil edecektir.

Musab Medine'de

Mus'ab b. Umeyr, Medine'ye geldikten sonra Es'ad b. Zürrare'nin evine yerleşti ve burayı adeta hareket merkezi haline getirdi. Müslümanlara cemaatle namaz kıldırıyor ve kendilerine bir taraftan İslam dinini öğretiyor, diğer taraftan da Kur'an talimi yaptırıyordu. Kur'an öğretirken de ister istemez aynı zamanda okuma-yazma dersleri de veriyordu. Dolayısıyla Mus'ab'ın buradaki faaliyetlerine Medine'deki ilk, okul denemesi olarak bakmak hiç de mantıksız olmaz. Kaldı ki Musab aynı zamanda bir mescit kurmuş, burada da cemaatle namaz kıldırılmıştır. Mus'ab tarafından kurulan bu mescit de İslam tarihinde kurulan ilk mescit olarak bilinmektedir.

Medine'de Kur'an okuyan yani mukri olarak anılacak olan Mus'ab'la Müslümanlar aynı zamanda her hafta bir araya geliyor bir taraftan geçen haftanın muhasebesini yapıyorlar, diğer taraftan da gelecek haftayı planlayarak haftalık strateji belirliyorlardı. Toplantıyı insanların gaylule ile meşgul oldukları günün ortasına yerleştirmişlerdi. Birlikte geçirdikleri bu zamanı daha anlamlı kılmak için, bir de iki rekât namaz kılmaya karar vermişlerdi. Bunun için Hz. Peygambere yazarak izin istemişlerdi. Hz. Peygamber de onlara izin vermişti. Arube günü öğle vaktinde kılınan bu namazın akabinde de istişarede bulunuyorlardı. Onlar tarafından başlatılan bu uygulama daha sonra dini bir ibadete dönüşecek ve farz hale gelecektir. Bununla da kalmayacak aynı zamanda o günün adını değiştirecek ve o günün "Cuma Günü" olarak anılmasına vesile olacaktır.

Mus'ab'ın eliyle İslam'ı seçen birçok isimden bahsedilmektedir. Bu isimlerin başında Useyd b. Hudayr ve Sa'd b. Muaz gelmektedir. Onların İslam'ı nasıl seçtikleri de kaynaklarımıza yansımıştır. Mus'ab, Medine'ye geldiği andan itibaren atacağı adımları Es'ad b. Zürrare ile istişare ederek belirliyordu. Rivayetlere göre bir gün ikisi, içlerinde Useyd b. Hudayr ile Sa'd b. Muaz'ın bulunduğu Evs kabilesinin ileri gelenlerinin iştirak ettikleri, bir toplantının gerçekleşeceği haberi alırlar ve oraya gitmek için yola çıkarlar. Toplantı mahalline yaklaştıklarında halk etraflarını sarar, bunu fırsat bilen Mus'ab b. Umeyr, onlara İslam'ı anlatmaya ve kendilerine Kur'an okumaya başlar. Uzaktan onların geldiğini gören Sa'd b. Muaz, Usayd b. Hadayr'a; Es'ad b. Zürrare'nin halasının oğlu olduğunu, bu nedenle onlara müdahale etmek için bir yol bulamadığını, ancak Es'ad ile Mus'ab'ın gençlerin kafalarını karıştırdıklarını, onları değerlerinden ve inançlarından uzaklaştırdıklarını, dolayısıyla onların bu bölgeye yaklaştırılmaması gerektiği ve bir an önce buradan uzaklaştırılması icap ettiğini söyler ve kabilenin ileri gelenlerinden biri olması hasebiyle bu için ancak

Useyd tarafından yerine getirilebileceğini ifade eder. Tehlikeyi fark eden Usayd de Sa'd b. Muaz'a hak verir ve anzesini (küçük mızrak) alarak onların bulunduğu yöne doğru hareket eder. Bir taraftan da "eğer canlarınız sizin için değerli ise bu topraklardan bir an önce çıkın" diye de bağırılmaktadır. Bir taraftan da Es'ad b. Zürene'ye "Sen nasıl olur da memleketinden kovulmuş, zararlı fikirlerinden dolayı dışlanmış bir adamı gençlerimizin fikirlerini ifsat etmesi için buraya getirirsin" diye de bağırılmakta ve kendisini tehdit etmektedir.

Onun bu öfkeli halini gören gençler Es'ad ile Mus'ab'ın etrafından dağılmaya başladıklarında Es'ad, Mus'ab'a "Ey Mus'ab bu gelen adam kabilesinin ileri gelenlerinden biridir. Şayet bu adam İslam'ı kabul ederse kabilesinin büyük bir bölümü bu dini benimseyecektir. Onunla konuşmalısın" diye telkinde bulunur. Uzaktan hışımla gelen Usayd b. Hudayr'ı gözleriyle takip eden Mus'ab "şayet gelip otursa kendisiyle konuşmak kolay olur" der. Usayd yanlarına, tehditlerini sıralayarak gelir ve o bölgeyi terk etmelerini âmir bir eda ile söylemeye devam eder. Mus'ab onun tehditlerinin hiç birini duymamış gibi gayet soğukkanlı bir şekilde davranır. Yaklaşan Usayd'e gayet kibar bir şekilde "Efendim oturmaz mısınız, beni dinlersiniz. Doğru bulursanız benimser, yanlış bulursanız reddedersiniz" der. Mus'ab'ın bu kendinden emin bir o kadar da vakkur duruşu, mantıklı ifadeleri Useyd üzerinde etkili olur. Useyd kendi kendine düşünür. "Aslında adam doğru söylüyor, ben akli başında bir adamım. İyi kötüden temyiz etme kabiliyetine de haizim. Mantıklı bir şey söylemezlerse daha kolay reddederim. Dinlemeden bir şeyi reddetmek mantıklı değil" diye düşünür ve Mus'ab'ın yanına oturur. Mus'ab kendisine tevhibi kısaca özetler ve İslam'ın ne olduğunu anlatır. Sonra besmele çekerek Kur'an'dan bir parça okur. Maalesef kaynaklarımız Mus'ab'ın Kur'an'ın neresini okuduğunu bize aktarmamaktadır. Ancak Mus'ab'ın da, rehber olarak itti haz ettiği Hz. Peygamber'in sistemini sürdürdüğü ve aynen onun yaptığı gibi Usayd'ın yüreğine dokunabilecek bir parça seçtiği ortadadır. Nitekim seçilen Kur'an ayetleri büyük bir etki yapar, Usayd adeta kendinden geçmiştir. Yüreğine dokunan bu ayetler üzerinde tefekkür ise dünyasını değiştirir. Öfkesi gitmiştir, tehditler son bulmuştur. Mus'ab'a hayranlıkla bakmaktadır ve hemen duygularını dışa vurur: "Ne kadar güzel sözler, ne derin manalar, bu dine girmek için ne yapmam gerekir" diye sorar. Mus'ab bu değişimi hamd ile karşılar ve cevap verir: "Temizlenmeniz (gusletmeniz) ve şahadet getirmeniz gerekir" ve "sonra da namaz kılarsın" ifadesine de ekler. Bunun üzerine Usayd, gusleder, şahadet getirir ve iki rekat namaz kılar. İslam'ı kabul etmiş, huzur bulmuştur. Artık İslam'ın daha geniş bir kitleye ulaşmasını dert edinmeye başlamıştır. Bu nedenle de Mus'ab'a, Sa'd b. Muaz'ı kasederek, "Ben arkamda öyle bir adam bıraktım ki şayet o İslam'ı kabul etmiş olsa, kabilesinden ona muhalefet edecek hiç kimse kalmaz" der ve "Ben şimdi onu size gönderiyorum" diyerek Sa'd'a gitmek için yerinden kalkar. Usayd'den gelecek haberleri bekleyen Sa'd uzaktan geldiğini görür ve inceler, Usayd'ın öfkesinin geçtiğini, üzerinde bir ağırlığın, bir vakkarın hâkim olduğunu görür ve "Vallahi Usayd'de farklı bir hal var. Bu gelen adeta bizden ayrılan Usayd değildir" der. Usayd geldikten sonra Sa'd b. Muaz'a Es'ad ile Mus'ab'a gittiğini, ancak onlarda

kendisini rahatsız edecek bir duruma şahit olmadığı söyler ve "Ancak kulağıma geldiği kadarıyla Hârise oğulları senin halaoğlun olmasını hiç dikkate almadan Es'ad b. Zürene'yi öldüreceklermiş. Bu konuda bir şey yapmayacak mısın" der. Uzun süredir savaş durumu yaşadıkları Hârise oğullarının adını duyması Sa'd b. Muaz'ı adeta çileden çıkarır ve kendisine tatmin edici bir haber de getirmemiş olduğunu söyleyerek Usayd b. Hudar'a kıza kıza Mus'ab ile Es'ad b. Zürene'nin bulunduğu bölgeye doğru hışımla gider. Es'ad'ı ve onun yüzündeki sükûneti görünce, Usayd'ın kendileriyle konuşmasını istediklerini anlar. Es'ad'a dönerek: "Ey Ebu Umâme seninle aramızda akrabalık bağı olmamış olsaydı yanında bulundurduğun adamı benden asla koruyamazdın. Hoşlanmadığımız onca şeyi evlerimizin içine soktunuz. Sen yurdundan sürülmüş bu adamı buraya zayıflarımızın inançlarını bozması, bu sapkınca şeylere insanları çağırması için mi getirdin? Burada bir daha sizi görmek istemiyorum" der. Mus'ab ile Es'ad b. Zürene hiç galeyana gelmeden gayet sakin bir şekilde onun öfkesini yatıştırır ve kendisini oturmaya ikna ederler. Mus'ab Sa'd b. Muaz'a İslam'ı özet bir şekilde anlattıktan sonra ona Zuhuf Suresinin ilk ayetlerini okur. Sa'd b. Muaz bu ayetleri dinledikten sonra dünyası değişir. Hadiseyi anlatan Useyd derki: "Vallahi o henüz hiç konuşmadan biz onun alnındaki İslam nurunun parıldadığını fark etmiştik." Zira Sa'd, Kur'an'ı dinlerken hiç beklemediği bir mesaj manzumesine muhatap olduğunu fark etmiş ve bu ifadelerin olağanüstülüğünü kabul ederek nasıl Müslüman olunabileceğini sormuş ve bu kutlu dinin bir neferi haline gelmiştir.

Aziz gençler isterseniz Sa'd b. Muaz'ı bu kadar etkileyen ayetlere biraz yakından bakalım. Neden onu bu kadar etkilediğini tahlil edelim.

"Bismillâhirrahmânirrahîm. 1. Hâ Mîm.1 2, 3. Apaçık Kitab'a andolsun ki, biz, düşünüp anlamanız için onu Arapça bir Kur'an yaptık. 4. O, katımızda bulunan ana kitaptadır. Yücedir, hikmetlidir. 5. Siz, aşırı giden bir kavim oldunuz diye, size uyarmaktan vaz mı geçelim? 6. Biz önce gelenlere nice peygamber gönderdik. 7. Onlara hiçbir peygamber gelmezdi ki mutlaka onunla alay etmesinler 8. Biz de bunlardan daha güçlü olan (o kavimleri) helâk ettik. Öncekilerin örneği geçti! 9. Andolsun, onlara: "Göklere ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, mutlaka diyecekler ki: "Onları çok üstün, çok bilen (Allah) yarattı" 10. O, yeri sizin için beşik kıldı ve varacağınız yere gitmeniz için yeryüzünde size yollar yaptı. 11. Gökten bir ölçüyle su indirdi de, onunla ölü bir ülkeyi canlandırdık. İşte siz de, öyle (canlandırılıp) çıkarılacaksınız. 12. O bütün çifleri yarattı ve size bineceğiniz gemiler ve hayvanlar var etti, 13 Ki onların sırtlarına binersiniz, sonra onlara bindiğiniz zaman Rabbinizin nimetini anasınız ve (şöyle) diyesiniz: bunu bizim hizmetimize veren (Allah)'ın şanı yücedir, yoksa biz bunu (hizmetimize) yanaştırmazdık. 14 Biz elbette Rabbinize döneceğiz. 15. Tuttular, O'na kullarından bir parça tasarladılar. Gerçekten insan apaçık bir nankördür. 16. Yoksa (Allah), yarattıklarından kızları kendisine aldı da oğullar için sizi mi yeğledi? 17. Onlardan birine Rahmân'a benzer olarak anlattığı (kız çocuğu) müjdelense yüzü simsiyah kesilir,

öfkesinden yutkunup durur. 18. Süs içerisinde yetiştirilip, mücadelede açık olmayı (tartışmayı ve kavgayı beceremeyeni) mi (Allah'ın çocuğu yapılar)? 19. Onlar, Rahmân'ın kulları olan melekleri dışı saydılar. Onların yaratılışlarına mı şahit oldular ki (böyle hüküm veriyorlar)? Şahitlikleri yazılacak ve (bundan) sorgulanacaklardır. 20. "Ve dediler ki: Rahmân dileseydi, biz onlara kulluk etmezdik". Onların bu hususta bir bilgileri yoktur. Onlar sadece saçmalıyorlar. 21. Yoksa bundan önce onlara bir kitap vermişiz de ona mı sarılıyorlar? 22. Hayır, (ne bilgileri var, ne de kitapları). Sadece: "Biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz onların izlerinde gidiyoruz" dediler. 23. İşte böyle, senden önce de hangi kentte uyarıcı gönderdiyse mutlaka oranın zenginleri: "Biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerine uyarız" dediler. 24. "Ben size, babalarınızı, üzerinde bulduğunuz (din)den daha doğrusunu getirmiş olsam da (yine babalarınızın yolunu) mu (tutacaksınız)?" dedi. "Doğrusu Biz sizinle gönderilen mesajı tanımıyoruz" dediler. 25. Biz de onlardan intikam aldık. Bak, yalanlayanların sonu nasıl oldu! 26. Bir zaman İbrahim babasına ve kavmine demişti ki: "Ben sizin taptıklarınızdan uzağım." 27. "Ben yalnız beni yaratana (taparım). Çünkü bana doğru yolu gösterecektir." 28. Ve bu sözü ardında kalıcı bir söz yaptı ki (insanlar Allah'a kulluğa) dönsünler. 29. Doğrusu bunları da kendilerine gerçek söz ve (onu) açıklayan bir peygamber gelinceye kadar yaşattım. 30. Fakat kendilerine gerçek gelince: "Bu, büyüdür, biz onu tanımayız" dediler. (Zuhruf Suresi/43, 1-30)

Bu ayetler birkaç noktada yoğunlaşmaktadır. Bu noktaları da şöyle özetleyebiliriz:

1- Zuhruf suresinin ilk ayetleri son derece dikkat çekicidir. Sureye, adına "huruf-ı mukataa" denilen kesik harflerle başlanmakta ve son derece önemli bir meselenin dile getirileceği beyan edilmektedir. Hemen akabinde, biraz sonra dile getirilecek meselelerin bir uyarı niteliğinde olduğu, onun için de dikkat kesilmesi gerektiği beyan edilmektedir.

2-Girişten hemen sonra adeta Sa'd b. Muaz ve Medinelilerin Hz. Peygamber ile ilgi söyledikleri onun gerçek peygamber olmadığı iddiasını çürütmekte; sadece Hz. Muhammed değil, ondan önce gönderilen peygamberlerin de yalanlandığını bunun ciddi bir mesele olmadığını söylemektedir. Medineliler Yahudilerle birlikte yaşadıkları için büyük bir ihtimalle Hz. Musa kıssasına vakıf idiler. Dolayısıyla Firavun ve avanesinin onu nasıl yalanladıklarını biliyorlardı. Bu ayetler, Sa'd b. Muaz'ı bu kıssayı hatırlamaya yöneltmiş ve dolaylı olarak da onun Hz. Peygamber'i yalanlamasına cevap vermiştir.

3-Sa'd b. Muaz'ı en çok dokuz ile yirminci ayetler arasındaki kısım etkilemiş olmalıdır. Zira Allah bu bölümde onların sakat fikirlerini adeta gözlerinin önüne sermekte ve tiye almaktadır. "Onlara yeri ve göğü kim yarattı diye sorarsan Allah yarattı derler" dedikten sonra Allah'ın kuvvet ve kudretine dikkat çekmekte, onun yaratıcı, yolları var eden, yeryüzünü ikamet mahalli haline getiren, yağmuru yağdıran

bu yağmurla ölü toprağı diriltten olduğunu, her şeyi bir ölçü içerisinde ve dışı ile erkekler şeklinde çift yarattığını, bütün bunların Allah'ın şanının yüce tutulması için yapıldığını; bunu müşahade eden insanın durup düşünmesi ve acziyetini ifade etmesi gerektiğini söylemektedir. Oysaki insanoğlu bunun tersini yapmış ve ona sadece evlat değil, aynı zamanda akrabalar da isnat etmiştir. Bundan sonra yüce Allah kendisine kız çocuğu izafe eden şahısların mantığı ile dalga geçmektedir. Burada Sa'd b. Muaz'ın da inandığı Allah'ın kız çocuğu sahibi olduğu meselesi tiye alınmaktadır. Bilindiği gibi Medineliler Menatçı idi. Yani ona tapıyorlardı. Menat'ın da Allah'ın kızı olduğuna inanıyor, Meleklerin de dışı olduğunu söylüyorlardı. Allah adeta Sa'd b. Muaz'a hitap edercesine kız çocuklarını Allah'a izafe ettiklerini, ancak kendilerinin erkek evladı tercih ettiklerini, kız çocuğu dünyaya gelen insanların öfke ve üzüntülerinden yüzlerinin morardığını, kızları aciz olarak gördüklerini, buna rağmen onları Allah'a isnat edip kendileri için erkek evlat tercih ettiklerini söylemekte, bu sakat mantığı eleştirmektedir. Melekler hususunda ise onların dışı olduğunu iddia eden Sa'd b. Muaz'ın da bir parçası olduğu Medinelileri adeta peki siz onların yaratılışına şahit oldunuz mu? Orada mıydınız? Nereden biliyorsunuz diyerek eleştirmektedir. Bütün bu mantıklı çözümler Sa'd b. Muaz'ı son derece etkilemiştir. Yaptıkları yanlışları görmelerini sağlamış ve Allah'ın yegâneliğine, bırakın dışı, erkek evlat sahibi de olamayacağına; ona ortak olarak gösterilen putların acziyeti sonucuna götürmüştür. Görüldüğü gibi Mus'ab son derece isabetli bir seçim yapmış, kendisinin hiçbir şey demesine mahal kalmadan Sa'd b. Muaz'ın bütün düşünce sistemini çökertmiştir.

4- Yirmi ikinci ayetle başlayan blok ise Sa'd'ın bütün direncini kırmış olmalıdır. Zira bu ayetler Mekke ve Medine'nin ileri gelenlerinin tamamının bir temcit pilavı haline getirdikleri "Biz bunu atalarımızda görmedik, doğru olsaydı onlar da inanırlardı" biçimindeki atalar kültü imajını hedef almaktadır. Bunun öteden beri peygamber gönderilen her ulusun zengin şımarıkları tarafından dile getirilen bir iddia olduğunu, ancak bir geçerliliğinin bulunmadığını söylemektedir. Bunu dinleyen Sa'd'ın kendisi de aslında şimdikiye kadar böyle bir sınıfın parçası idi. Bu ayetleri dinledikten sonra durumunu, çevresini ve sahip olduğu atalar kültü inancını sorgulamış olmalıdır. Hele hele bu bloğun sonundaki tehdit ise aklını başına getirmiş olmalıdır.

5- Medineliler aynı zamanda Mus'ab'ı ve Hz. Peygamber'i büyücülükle suçluyorlardı. Kur'an'ın bir büyü veya tılsım olduğunu iddia ediyor, onu dinleyenlerin kavminden kopararak başkalaştığı söylüyorlardı. Kur'an buna da son derece makul bir şekilde cevap vermektedir. Zuhruf suresini başından itibaren dinleyen Sa'd bu ayetlere gelinceye kadar zaten bütün gardı düşmüştür. Bu son ayetler ise kalan son itirazını da bertaraf etmiştir. Nitekim bunu dinledikten sonra İslam'a nasıl girilebileceğini sormuş ve hiç zaman kaybetmeden de Müslüman olmuştur.

Sa'd İslam'ı kabul ettikten sonra kalkmış eline mızrağını alarak Usayd b. Hudayr'ın da içinde bulunduğu kabilesinin ileri gelenlerinin toplantı halinde oldukları mekâna doğru gitmiştir. Onlar uzaktan Sa'd'ın gelişini izliyorlardı. Her yaklaştığında ondaki

değişimi daha net algılıyorlardı. Hatta öyle oldu ki yanlarına geldiğinde herkes bu değişimi açıkça görür oldu. Meraklı bakışlarla Sa'd'ın gözlerinin içine bakıp açıklama istiyorlardı. Sa'd bu meraklı bakışlara hiç pirim vermeden onlara:

- "Ey insanlar siz beni nasıl bilirsiniz? Sizin nazarında benim değer nedir, verdiğim kararların isabeti hususundaki kanaatiniz nicedir?" şeklinde sordu. Orada bulunanlar hep bir ağızdan:

- "Sen bizim liderimiz, ulu kişimizsin. Görüşü en isabetli olan ve liderlikte de en mükrim olanımızdır" dediler. Bunun üzerine Sa'd:

- "Ey insanlar Allah ve Resulüne iman etmeyinceye kadar sizin erkek ve kadınlarınızla konuşmak bana haram olsun" dedi ve oradan ayrıldı.

Rivayetlere göre o gün akşama kadar Sa'd b. Muaz'ın mensubu olduğu Abdüleşheloğulları içerisinde İslam'ı kabul etmeyen hiç kimse kalmamıştı. Her kes liderleri olan Sa'd b. Muaz'ı takip etmiş, yani ona uymuş ve İslam dinini seçmiştir. Sa'd'ın İslam'ı kabul ettiği bu gün Medine İslam tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Onun İslam'ı kabulü ile Hz. Ömer'in Mekke'de İslam'ı kabulü arasında da bir paralellik bulunmaktadır. Hz. Ömer İslam'ı kabul ettiğinde onun da kabilesinin büyük bir kısmı Müslüman olmuştu. Sa'd'ın İslam'ı kabul etmesiyle ailesinin tamamı da Müslüman olduğu için onun ailesi bütünüyle İslam'ı ilk kabul eden Medineli aile olarak kabul edilmektedir. Sa'd'ın İslam'ı kabul etmesinden sonra Musab'ın hareket merkezi de değişmiş oldu. O Es'ad b. Zürene'nin evini terk ederek Sa'd'ın evine yerleşti. Böylelikle sonra tebliğ faaliyetlerini de buradan yürütmüş oldu.

Sa'd b. Muaz'ın İslam'ı kabul etmesinden sonra Vailoğulları, Vakifoğulları, Hatmeoğulları ve Ümeyye b. Zeydoğulları dışında hemen her kabilenin içerisinde önemli miktarda şahıs Müslüman olmuş oldu. İsimlerini zikrettiğim kabileler ise hicri dördüncü yıla kadar İslam'ı kabule direndiler, daha sonra onlar da Müslüman olmak zorunda kaldılar.

Mus'ab düzenli olarak Hz. Peygamberle de yazışlıyordu. Büyük stratejiler hep Hz. Peygamber'in emri ile belirlendi. Musab bir yıl Medine'de görev yaptıktan sonra misyonunu yerine getirmenin huzuru içerisinde Mekke'ye döndü. Beraberinde Medineli Müslümanlardan oluşan önemli sayıda insan vardı.

Mus'ab b. Umeyr döneminde yapılan tebliğ faaliyetlerinin karakteristik özelliklerini de şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Kimseyle didişerek bir sonuca gidilmeye çalışılmamıştır.
- 2- Putlar hedef haline getirilmemiştir.
- 3- Medinelilerin kutsalları ile alay edilmemiş, dalga geçilmemiştir.
- 4- "Kur'an okuyarak tebliğ" en önemli uygulama olarak belirlenmiştir.

5- İstişare çok önemsenmiştir. Düzenli istişareler yapılmıştır.

6- Toplu namaz kılmak hedef olarak belirlenmiş, gerektiğinde bu namazlar istişare için de kullanılmıştır.

7- En çok tevhit ve ahiret üzerinde durulmuştur.

8- Yahudilerle direk bir bağ kurulmamış; onlarla bir mücadeleye girilmemiş; onlarla herhangi bir tartışma yaşanmamıştır. Hatta Yahudilerin Mus'ab ve arkadaşlarının bu tebliğlerinden rahatsız olduklarına dair rivayetler de mevcut değildir. Zaten Yahudilerle sürtüşme Medine Pazarı'nın inşasından sonra başlamıştır.

İkinci Akabe Biatı

Aziz gençler az önce ifade ettiğim gibi bi'setin on üçüncü yılında Hac Mevsimi yaklaşmaya başlayınca Medineli Müslümanları da bir telaş almıştır. Bir taraftan Hacca kimin gideceğini, diğer taraftan da bunlardan kimin Hz. Peygamber ile görüşeceğini ve ne deneceğini müzakere etmeye başladılar. Mus'ab b. Umeyr'in başkanlığında yapılan bu toplantılardan sonra Hacc'a Medine'den yetmiş küsur insanın gitmesine karar verildi. Gidenlerin içerisinde kırk kişi Evs ve Hazrec kabilelerini oluşturan boyların ileri gelen yaşlıları; otur civarında genç ve iki de hanım vardı. Bunlar sadece Müslümanlardan oluşan kafilenin içerisinde gitmemeye, Medineli gayrimüslimleriyle birlikte hareket ederek; bir başka ifadeyle onların kafilesinin içerisinde yer alarak Mekke'ye gitmeye karar verdiler. Kafilenin tamamı yaklaşık beş yüz kişiden oluşuyordu. Bu sefer esnasında Müslümanlar her ne kadar Müşriklerin içerisinde Mekke'ye doğru hareket etmiş olsalar da başlarında bir de yönetici olmuş, kendilerine Bera b. Ma'rur'u lider olarak seçmişlerdi. Kaynaklarımıza Berra ile ilgili de bir hadise sirayet etmiştir. Berra bu yolculuk esnasında Beytu'l-Makdis'e değil de Kâbe'ye yönelerek namaz kılmış, liderliğini yaptığı insanları da buna teşvik etmiştir. Ancak onlar Hz. Peygamber'den böyle bir emir almadıklarını söyleyerek ona muhalefet etmişler ve Kudüs'e yönelerek namaz kılmaya devam etmişlerdir. Mekke'ye vasil olduklarında ilk işleri bunu Hz. Peygamber'e ulaştırmak olmuştur. Hz. Peygamber de Beytu'l-Makdis'e yönelerek namaz kılmanın kendileri için daha iyi olacağını söyleyerek Bera'nın bu kararının isabetli olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine Berra, yeniden Kudüs'e yönelerek namaz kılmıştır.

Aziz gençler! Müslümanların gayrimüslimlerle birlikte Hacca gitmeye karar vermelerinin amacı bir taraftan onlara, kendilerini onlardan ayrı tutmadıkları şeklinde bir mesaj verilmek, diğer taraftan da Mekkelilerin öfkesinden korunmayı amaçlamış olmalarıdır. Kuşkusuz Medineli Müslümanların müşriklerle birlikte hacca gitmelerinin nedenlerinden bir başkası ise yol boyunca onlara tebliğ etmeye de devam etmeyi düşünmüş olmaları realitesidir.

Medineli Müslümanlar aynı zamanda uzun süre Hz. Peygamber'i Medine'ye davet edip etmeme meselesini de müzakere etmişlerdi. Berra b. Ma'rur'un bize aktardığına göre bu müzakereler esnasında "Daha ne kadar Hz. Peygamber'i Mekkelilerin zulmüne

maruz halde bırakacağız, onu ve Müslümanları korkular içerisinde yaşamaya mahkûm edeceğiz" denmiş ve bir an önce Medine'ye gelmesinin sağlanmasına da karar vermişlerdi. Böylece hicretten yaklaşık üç buçuk ay önce Zilkaade ayında yola çıkan hacca adayları Mekke'ye vasil oldular.

Hz. Peygamber'i Kâbe'nin yanında, yanında amcası Abbas olduğu halde buldular. Kendisiyle teşrik günlerinin ortasında, insanlar Mina'ya geldikleri günlerde Akabe'de bir gece vakti toplanmaya karar verdiler. Mümkün olduğu kadar gizli gelinmesine, uyuyan insanların uyandırılmaması, gürültülü bir şekilde insanları toplayarak gelinmemesi, sessiz ve mümkün olduğu kadar münferit bir biçimde gelinmesi konusunda anlaştılar. Hz. Peygamber'e gidenler Medine'ye gelmesi hususundaki kararlarını da iletmışlerdi. Medine'de onu beklediklerini ve bütün güçleri ile kendisini koruyacaklarını ve onu kendilerinden aziz tutacaklarını da söylemişlerdi.

Hz. Peygamberle Medineli Müslümanlar kararlaştıran zaman diliminde kararlaştırılan yerde buluştular. Medineliler 73 kişiden oluşuyordu. Hz. Peygamber'in ise yanında sadece amcası Abbas vardı. Unutulmamalıdır ki Hz. Abbas Peygamber'in amcası olmanın dışında o gün Haşimoğullarının lideri ve aynı zamanda Rifade ile Sikaye görevlerini üstlenen şahıstı. Bu yönüyle de Mekke'nin en önde gelen şahsiyetlerinden biri idi. Dolayısıyla onun sadece Peygamber'in amcası olarak değil aynı zamanda onun velisi ve vasisi konumunda olduğunu da unutmamak gerekir. Buluşma esnasında Hz. Abbas söz almış ve *"Ey Medineliler bilmelisiniz ki Muhammed benim kardeşimin oğludur ve benim için insanların en değerlisidir. Eğer siz gerçekten onun Allah elçisi olduğuna inanıyor ve memleketinize götürmek istiyor iseniz bana onu hiçbir şekilde yardımsız bırakmayacağınıza ve kendisini aldatmayacağınıza dair söz vermelisiniz. [Bu sözü isteme nedenlerimden biri kuşkusuz] komşularınız olan Yahudilerdir. Onların tuzak kurmayacağından emin değilim. Biliniz ki Muhammed burada kendi akrabalarının içerisinde bulunmakta ve onlar tarafından da korunmaktadır. Ancak o da buradan ayrılıp sizin memleketinize gelme temayülündedir. [Onu götürdüğünüz zaman] bütün Arapların hedefi haline geleceğinizi bilmelisiniz. Bu durumda onu koruyabilecek askeri gücünüz var mı? Şayet memleketinize geldiğinde, diğer Arapların hışmını üzerinize çektiğinizde korkacak ve kendisini yalnız bırakacaksanız şimdiden onu kendi haline bırakınız. Zira o burada memleketinde ve akrabalarının arasında onuruyla durmakta ve onlar tarafından da korunmaktadır"* dedi. Sonra da şimdi sizin temsilciniz konuşsun diyerek sözü Medinelilere bıraktı. Medinelilerin kendi aralarında önceden hazırlık yaptıkları ve sözcü olarak Es'ad b. Zürene ile Berra b. Ma'rur'u seçtikleri anlaşılmaktadır. Zira ikisi bu toplantıda söz alıp konuşmuşlardır. Bunlardan Es'ad'ın İslam'ı kabul eden Medineli Müslümanların ilklerinden olması, Medine'nin ileri gelenlerinden biri ve şehirde de İslam dinin yayılmasında büyük bir katkıya sahip olmasının bunda bir payının olduğu anlaşılmaktadır. Berra ise Medine'nin önemli isimlerinden biri idi. Müslümanlar nezdinde bir ağırlığı vardı. Bu nedenle de daha önce de ifade ettiğim gibi sefer esnasında Medineli Müslümanların lideri olarak seçilmişti.

Es'ad sözü aldıktan sonra şöyle dedi: *"Ey Allah'ın elçisi izin ver de [Amcan Abbas'a] senin canını sıkmadan, seni üzmeden ve rahatsız etmeden cevap vereyim"* dedi. Hz. Peygamber izin verince de özetle:

"Ey Allah'ın elçisi her çağrının ılımlı bir yönü olduğu kadar sert bir tarafı da vardır. Sen üzerinde kaim olduğumuz dinimizi terk ederek seninkine bağlanmamızı istedin. Bunu son derece ağır bir çağrı olmasına rağmen kabul ettik. Akraba ve komşularımızı bırakmaya çağırdın. Bu da zor olmasına rağmen kabul ettik. Bizler yurdumuzda izzet sahibi olmamıza rağmen; kendi akrabaları tarafından yalnız bırakılmış, hatta amcazadeleri tarafından ölüme mahkûm edilmiş birini başımıza geçmesini kabul ederek, senin Allah elçisi olduğuna kabul ve ikrar ettiğimizi göstermiş olduk. Ey Allah'ın elçisi biz sana imanımızdan dolayı biat edeceğiz. Aynı zamanda Allah'a da biat edeceğiz. Sen bizden biz de sendenis. Gücümüz senin gücün, canımız senin canındır. Seni çocuk çocuğumuzu, hatta kendimizi koruduğumuz her şeyden muhafaza edeceğiz. Eğer sana verdiğimiz bu sözü bozarsak Allah'a verdiğimiz sözü bozmuş olacağımızın bilincindeyiz. Sana yapacağımız biat, sana bağlılığımız ve sadakatimizin yerinde olacaktır. Biz ancak Allah'ın yardımına sığınırız." Hz. Abbas'a dönerek *"Ey konuşmasında bize laf dokunduran şahıs! Kardeşinin oğlunun senin için insanların en değerlisi olduğunu söylemekle ne ifade ettiğini en iyi Allah bilir. Ancak biz bütün akrabalarımızla bağımızı koparak haykırıyoruz ki bu zât Allah'ın elçisidir. Allah onu katında bulunan vahiy ile desteklemiş ve göndermiştir. Kendisi yalancı olmadı gibi getirdiği Kur'an'da asla beşer sözü değildir. Resulullah için bizden istediğin teminata gelince"*, Hz. Peygamber'e dönerek *"Ey Allah'ın elçisi kendin ve Rabbin için bizden ne teminat istersen iste [istediğin her teminatı vermeye hazırız], kendin ve Rabbin için şart koş"* dedi. Es'ad b. Zürene'den sonra Berra b. Ma'rur da kısa olmakla beraber benzer bir konuşma yaptı. Orada bulunan Medineliler adeta galeyana gelmiş hep bir ağızdan *"Ey Allah'ın elçisi kendin ve Rabbin için şart koş"* diyorlardı. Onların bu konuşmaları Hz. Peygamber'i memnun etti. Peygamber efendimiz bir parça Kur'an okuduktan sonra Medinelilere *"Yüce Rabbim için yegâne şartım ona hiçbir şeyi ortak koşmamanız ve yalnız ve yalnız ona ibadet etmenizdir. Kendim için şartıma gelince: beni ve ashabımı barındırmanızı, bana ve sahabelerime yardım etmenizi, beni kendi çocuk çocuğumuzu koruyacağınız biçimiyle korumanızı istiyorum. Bu hususta gelin sizden biat alayım"* Medineliler sırayla gelip Hz. Peygambere biat ettiler. Peygamber efendimiz erkeklerin biatlarını ellerinden tutarak, hanımların biatlarını ise bir parça bezin bir tarafından kendisi, diğer tarafından ise hanım sahabiler tutarak alıyordu.

Akabe biatının tamamlanmasından sonra artık herkes Peygamberimizin ne zaman Medine'ye gideceğini düşünmeye başlarken Malik b. Tayyihân'ın ise zihninde ayrı bir mesele vardı. Onu Hz. Peygamber'e kavuştuktan sonra ondan ayrılma ihtimalinin kaygısı sarmıştı. Acaba Peygamber Medine'ye geldikten sonra yüce Allah kendisine müjdelediği zaferi verince Medine'de mi kalacak yoksa Mekke'ye yakınlarının yanına mı dönecekti? Bunu da uzun yutkunmalardan sonra çekine çekine Hz. Peygambere sordu. Peygamber efendimiz gülümseyerek onu rahatlatı ve bundan sonra artık Medineli Müslümanların bir parçası haline geldiğini, kendi canının onların canı,

kendi kanının da onların kanı olduğunu, asla onlardan ayrılmayacağını söyledi. Hatta " *onlara sizin barıştığınızla barışacak, savaştığınızla da savaşacağım*" diyerek bundan sonra yüreğinin de onlarla birlikte atacağını söyledi.

Daha sonra Hz. Peygamber, onlara "aranızdan on iki tane nakip seçiniz" buyurdu. Onlar da Sa'd b. Ubâde, Sa'd b. Heyseme, Abdullah b. Revaha, Münzîr b. Amr, Üseyd b. Huda'yr, Berra b. Ma'rûr, Rifaa b. Abdülmünzir, Es'ad b. Zûrâre, Rafî' b. Malik, Ebûl-Heysem Malik b. Tayyihân, Sa'd b. Rebi', Abdullah b. Amr, Ubâde b. Sâmit'i nakip olarak seçtiler. Bu nakiplerin üçü Evs kabilesine, diğerleri ise Hazrec kabilesine mensuptu. Hz. Peygamber Ebu Ümame Es'ad b. Zûrâre'yi de hepsinin başına Nakibu'n-Nukebba yani nakiplerin nakibi olarak tayin etti.

Mekke müşrikleri Hz. Peygamber ile Medinelilerin biatlaştıkları haberini kısa süre içerisinde aldı. Ne üzerine ve nasıl biatlaştığı bilgisine ise ulaşamamışlardı. Bu nedenle konuşulan konuların mahiyetini öğrenmek için harekete geçtiler ve Medine'ye dönüş hazırlığı yapan Sa'd b. Ubâde'yi buldular ve sorguladılar. Ancak kendisinden hiçbir bilgi alamadılar. Öte taraftan bu biat kısa süre içerisinde Müslümanlar arasında da duyuldu. Onların içerisinde bir sevinç dalgasının yayılmasına neden oldu. Artık gidecekleri bir yerleri, sığınacakları kardeşleri, kendilerinin ki ile birlikte atan kardeş yürekleri vardı. Bir an önce oraya ulaşmak için Peygamber'den emir beklemeye başladılar.

Kısa bir süre sonra da izin çıkacak ve Müslümanlar yeni yurtlarına ulaşacaklardır. Burada bütün dünyaya ümit olan ve olmaya da devam eden, tevhit merkezli, yeni bir dünyanın temellerini atacaklardır. Önümüzdeki ders hicret üzerinde duracağız inşallah.

ALLAH ELÇİSİ'NİN (S.A.S.) HİCRETİ

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN¹

Giriş

Allah Elçisi'nin (sas) Mekke'den Medine'ye hicreti, tarihin en önemli gelişmelerinden biridir. Hicretten sonra Müslümanlar akide kimliği etrafında bir araya gelerek İslâm ümmetinin çekirdeğini oluşturdular. Bu çekirdeği oluşturan sahabîler, önce Arabistan'ı, sonra Irak, Suriye, Cezayir ve Mısır'ı hâkimiyetleri altına alarak din kardeşliğinin gücünü gösterdiler.

Hz. Peygamber'in hicreti sıkıntıdan kaçarak konforlu bir hayata kavuşma amacına matuf değildir. Allah Elçisinin öncelikli görevi Allah'ın mesajını iletebildiği muhataplar bulmaktır. Muhatap bulamaması görevini ifa edememesi anlamına geliyordu. Bu sebeple Allah Elçisi (sas), zaman zaman alternatifler oluşturmaya gayret etmiştir.

Mekke'deki tebliğ faaliyetlerine baktığımızda Hz. Peygamber'in hicret etmeden önce muhatap bulma ve tebliğ görevini ifa etmek için bütün yolları tükettiğini, ancak durumun her geçen gün kötüye gittiğini görüyoruz. Mekke'de tebliğe başladıktan sonra oradaki yerleşik düzenin devam etmesini isteyen müşrikler, İslâm'ı kabul etme hususunda Allah Elçisi'ne (sas) direnç gösterdiler. Onların tutumları zamanla sertleşen bir tepkiye dönüştü. Hem davetine olumsuz cevap verdiler; hem de Mekke'de muhatap bulmasına engel oldular. Habeşistan hicreti, Hâşimoğullarına yönelik ambargo ve Allah Elçisi'nin Tâif yolculuğu gibi gelişmeler, müşriklerin tutumlarını anlamak açısından dikkat çekici gelişmelerdir.

¹ İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi - adnandemircan@gmail.com

Müslümanlardan bir kısmı Habeşistan'a hicret ettikten sonra Mekkeliler onları geri getirmek için Habeş Necâşisi nezdinde girişimlerde bulundularsa da mültecilerin geri getirilmesi mümkün olmadı. Bunun ardından müşrikler, Hz. Peygamber'in desteksiz bırakılmasını sağlamak amacıyla üç yıl boyunca Hâşimoğullarına baskı yaptılar. Hedef, Allah Elçisi'ne geri adım attırmaktı. Ancak bütün baskılarına rağmen Hâşimoğullarının direncini kıramadıkları gibi, Hz. Peygamber'in davasından vazgeçmesini ya da en azından taviz vermesini sağlayamadılar.

Allah Elçisi, bu süreçte ve sonrasında hac döneminde Mekke'ye dışardan gelen kabilelerle ilişki kurarak İslâm'ı onlar arasında yaymaya çalıştı. Ancak bu tebliğ faaliyetleri de Mekkelilerin propagandaları ve muhatapların olumsuz tavırları sebebiyle karşılıksız kaldı.

İslâm Yesrib'te

Hâşimoğullarına yönelik ambargonun kaldırılmasından bir süre sonra nübüvvetin 11. yılının Zilhicce ayında Hz. Peygamber'in Yesrib'ten gelen altı Hazrecliyle yaptığı görüşme, sabırlı tebliğ faaliyetlerinin semeresinin alındığı önemli bir gelişme olmuştur. Bu gelişme alternatif bir tebliğ alanı oluşturmak için iyi bir adım olmanın ötesinde anlamlara sahiptir. Mekke'de her açıdan sıkıştırılmaya çalışılan Allah Elçisi, Müslümanların nefes alabilecekleri bir alan açmanın ilk adımını atmıştır.

Yesribli altı Müslüman Yesrib'e gittikten sonra tebliğ faaliyetlerini kendi çabalarıyla sürdürdüler. Bir yıl sonra nübüvvetin 12. yılında on ikilik bir grup olarak hacca gelerek yine Akabe mevkiinde Hz. Peygamber'le görüştüler. Bu görüşme sırasında İslâm'ın emir ve yasalarına uyacaklarına dair biat ettiler.

Allah Elçisi, bu biatten sonra Mus'ab b. Umeyr'i Yesrib'e göndererek hem çalışmaların daha sağlıklı yapılmasını sağladı; hem de sosyal dengeleri kontrol etti. Zira Yesrib'te oturan Evs ve Hazrec arasında yıllardır devam eden bir kan davası vardı. Zaman zaman çatışmalar da meydana geliyordu. Hatta bu çatışmalardan biri olan Buâs savaşı Allah Elçisi'nin hicretinden birkaç yıl önce meydana gelmişti. Dolayısıyla Akabe görüşmelerinin meydana geldiği ve İslâm'ın Yesrib'te yayılmaya başladığı günlerde Evs ve Hazrec arasındaki düşmanlık henüz tazeydi. Buna rağmen İslâm oraya girdikten sonra kısa sürede yaralar sarılmaya, ayrılık ve düşmanlıklar yerini birlik ve dostluğa bırakmaya başlamıştır.

Nübüvvetin 13. yılında 75 kişiden oluşan kalabalık bir grup olarak Mekke'ye gelen Yesribliler bu sefer Hz. Peygamber'i memleketlerine davet ederek onu ailelerini ve çocuklarını korudukları gibi koruyacaklarına dair söz verdiler.

İkinci Akabe Biati Hz. Peygamber'in Medine'ye gidişinin önünü açan bir anlaşma olarak önem taşımaktadır. Bu görüşmelerde Allah Elçisi (sas), burada bulunan Yesriblileri muhatap kabul ederek onlarla bir anlaşma gerçekleştirdi. Yesriblileri temsil eden 12 kişi belirlenerek anlaşma sağlandı.

Hz. Peygamber'in Mekke'den ayrılırken ciddi bir planlama yaptığı, Yesrib'te karşılaşılması muhtemel sorunları yönetebilmek için daha Mekke'deyken adımlar attığını görüyoruz.

Mekkeli Müslümanların Hicreti

Hz. Peygamber İkinci Akabe Biati'nden sonra daha önce başlayan ashabın hicretine hız verilmesini istedi. Böylece Mekke'de kendisi tarafından Mekke'de kalmaları hususunda talimat alanlar, bazı işlerini ikmal etmek üzere bir süre daha bekleyenler ve hicret etmeleri aileleri tarafından engellenenler dışında kimse kalmadı.

Müslümanların hicretlerinde karşılaştıkları muamele farklı olmuştur. Bazı Müslümanlar aileleri tarafından engellenirken, bazıları bir sorunla karşılaşmadan hicret ettiler. Suheyb b. Sinan er-Rûmî gibi bazı Müslümanlar ise mallarını Mekkelilere bırakarak hicret etmek durumunda kaldılar.

Müslümanların hicreti birkaç ay içinde tamamlandı. Hicret eden Müslümanların sayısı iki yüz kişiden azdı. Ancak onların hicreti, Mekke'nin gündemine oturmuştu. Bu gelişme Yesrib için de oldukça önemlidir.

Hz. Peygamber'i Öldürme Kararı

Hz. Peygamber, Mekke'yi terk eden son kişilerdendi. Onun tebliğine muhatap bulamadığı Mekke'de kalmasını gerektirecek bir şey kalmamıştı. Hatta ölüm kararının verildiği bir günde Mekke'den ayrıldı. Artık ona orada yaşama hakkı dahi tanımıyorlardı.

Hz. Peygamber'in öldürülme kararı Dârünnedve'de akdedilen bir toplantıda alındı. Bu toplantıya Hâşimoğullarının rakibi ve muhalifi olan kabileler çağırılmıştı. Toplantının umuma açık yapılmaması zorunluydu. Aksi takdirde haberin duyulması, kontrol edilemez gelişmelere sebep olurdu. Ancak bütün gizliliğine rağmen Hz. Peygamber'in toplantıdan haberi oldu.

Toplantıda Allah Elçisi'nin hapsedilmesi, sürgün edilmesi ya da öldürülmesi seçenekleri mütalaa edildi. Bu üç seçeneğin olumlu ve olumsuz tarafları değerlendirildikten sonra kesin çözümün onun öldürülmesinden geçtiğine karar verildi. Ancak Allah Elçisi'nin öldürülmesinin kolay olmadığı ortadaydı. Onu öldüren kişinin kabilesi Hâşimoğullarının hedefi ve düşmanı olacaktı. Bunun engellenmesinin yolunu şöyle buldular: Toplantıya katılan her kabileden bir kişi cinayete iştirak ederse Hâşimoğulları kabilelerin hepsini hedef almayı göze alamayacakları için diyet almayı kabul etmek zorunda kalacaklardı. Kararı gerçekleştirmek için cinayeti işleyecek kişiler belirlendi.

Mekkelilerin bu kararı vermeleri kolay olmamıştı. Başlarda İslâm'ın Yesrib'te yayılmasını ciddi bir tehlike olarak değerlendirmemişlerdi. Ancak Mekke'den ayrılan Müslümanların oraya yerleşmeleri, yeni bir tehlikenin işareti olarak

değerlendirildi. Allah Elçisi'nin de ticaret yolu güzergâhı üzerinde bulunan Yesrib'e gidip Müslümanların başına geçmesi, Mekkeliler için hayatî önemi olan Mekke-Şam ticaret yolunu tehlikeye atabilirdi.

Hz. Peygamber'in Mekke'den Ayrılışı

Planın uygulanmaya karar verildiği gün Allah Elçisi, Mekke'den ayrılıp Sevr Dağı'ndaki mağaraya sığındı. Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir, her şeyi önceden planladıkları gibi hemen yola çıkarak müşriklerin hedefi olmak yerine önce bir süre saklanarak izlerini kaybettirmeyi, ortalığın sakinleşmesini bekleyerek daha sonra yola çıkmayı düşündüler.

Mekkeliler, Hz. Peygamber'i ellerinden kaçırdıklarını fark edince ilk iş olarak Mekke-Yesrib yolunu kontrol ettiler. Allah Elçisi'nin Yesrib'e gideceği belliydi. Ancak bütün aramalarına rağmen ellerinden kaçırdıkları Allah Elçisi'ne ve Ebû Bekir'e ulaşmaları mümkün olmadı. Kaynaklarımız Hz. Peygamber'i diri ya da ölü olarak getirene 100 deve ödül vaat edildiğini yazar. Hatta ödül haberinin Mekke çevresinde de duyulduğu, bu ödülü almak isteyen Müdlicogullarından Sürâka b. Mâlik'in Hz. Peygamber'i ele geçirmek üzere bir girişimde bulunduğu, ancak buna muvaffak olmadığı ifade edilir.

Hz. Peygamber, daha önce anlaştığı Abdullah b. Uraykit adlı müşrikin kendisine emanet edilen develeri getirmesiyle birlikte yola çıktı. Yanında Hz. Ebû Bekir ve onun satın alıp azat ettiği Âmir b. Führeyre de vardı. Abdullah b. Uraykit yakalanmalarını engellemek amacıyla farklı bir yol güzergâhı takip etti.

Yesrib'i Medine Yapan Peygamber

Zorlu bir yolculuktan sonra Hz. Peygamber ve arkadaşları, Yesrib'in güneyinde olan ve birçok muhacir Müslümanın barındığı Kuba köyüne ulaştı. Burada birkaç gün kalan Hz. Peygamber, genişletme çalışması yapılan Kuba Mescidi'nin inşasında orada bulundu. Birkaç gün sonra Yesrib'e doğru yola çıktı. Sâlim b. Avfoğullarının arazisinde Rânûnâ Vadisi'nde ilk cuma namazını kıldı. Namaz kıldığı yerde daha sonra bir mescid inşa edildi.

Hz. Peygamber Yesrib'teki dengeleri gözeterek bir siyaset takip etmek zorundaydı. Yesrib'e doğru giderken birçok kabile tarafından kendilerinin yanına konması için davet edildi. Ancak Allah Elçisi, devesi Kusva'nın memur olduğunu söyleyerek yoluna devam etmiştir. Devenin memur olduğunun ifade edilmesi, durdurulmaması yönünde bir ifadeye benzemektedir.

Allah Elçisi'nin devesi Hazrec kabilesinin Neccâroğulları boyundan Sehl ve Süheyl adlı iki yetim kardeşe ait olan bir araziye ulaştı. Böylece burası Allah Elçisi'nin ikamet edeceği yer olarak tespit edilmiş oldu. Burasının önemli bir özelliği Allah Elçisi'nin büyük ninesinin kabilesi olmasıydı. Ayrıca Esad b. Zürâre'nin daha önce inşa ettiği küçük bir mescid de bu alanda bulunuyordu.

Hz. Peygamber, Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd'in evine misafir oldu. Bu arada mescid alanı olarak belirlenen araziye Mescid-i Nebevi inşasına başlandı. Ayrıca Allah Elçisi'nin hanımı Sevde bt. Zema ile, Medine de hicretin 1. yılının Şevval ayında evlendiği Hz. Âişe'nin ikamet edecekleri evler inşa edildi. Oldukça mütevazı olan bu evler, Allah Elçisi'nin vefatından sonra da hanımlarının evleri olarak kullanılmıştır.

Hz. Peygamber, Mescid-i Nebevi'yi inşa ederken kuzey tarafta namaz kılınan yerin üstünü hurma dallarıyla kapattırdı. Mescidin diğer kısımları açıktı. Ancak kiblenin tahvilinden sonra güneye çardaklı bir alanın inşasının akabinde kuzeyde kalan kısım Suffe ehlinin barınacağı yer olarak kullanılmıştır.

Hz. Peygamber'in hicretinden sonra Yesrib ve çevresindeki bazı köyler Medinetü'r-Resûl [Allah Elçisi'nin şehri] olarak isimlendirilmiş; böylece şehir, Allah Elçisi'nin hicretiyle bir kimlik kazanmaya başlamıştır. Daha önce bazı köylerin bulunduğu bu bölge, Allah Elçisi'nin hicretinden sonra önemli hale gelmeye başlamış; nihayet, Arabistan'ın merkezi olmuştur.

Yeni Bir Toplum İnşasının İlk Adımları

Allah Elçisi (sas), Medine'ye hicret ettiğinde şehir dinî ve etnik açıdan farklı unsurları barındırıyordu. Burada Müslümanlar, Yahudiler ve müşrikler birlikte yaşıyorlardı. Müslümanlar, Mekke'den gelen muhacirler ile Yemen kökenli olup buraya yerleşmiş olan Evs ve Hazrec kabilelerine mensup ensârdan oluşuyordu. Müşrikler de kardeş olan Evs ve Hazrec kabilelerine mensuptu.

Hz. Peygamber Yesrib'e ulaşır ulaşmaz, hemen bir mescid inşasına koyuldu. Satın aldığı alana inşa ettiği mescid, sadece namazın kılındığı bir yer olmayıp Müslümanların birçok faaliyetlerinin merkezi olmuştur. Hz. Peygamber'le görüşmek isteyenler, genellikle onu mescitte bulurlardı.

İslâm şehir geleneği için ilk önemli örnek olan Mescid-i Nebevi, çok fonksiyonlu bir yapıdır. Henüz kurumlar teşekkül etmediği için Müslümanlar hemen her işi buradan yürütmüştür.

Allah Elçisi'nin Medine'deki ilk önemli faaliyetlerinden biri, Müslümanların ekonomik açıdan bağımsızlıklarını sağlayabilecek bir Pazar kurulması olmuştur. Pazar yeri, Mescid'in yakınında olup İslâm şehrindeki cami-çarşı ilişkisine iyi bir örnek olmuştur.

Hz. Peygamber Medine'de dinî, sosyal ekonomik ve siyâsî dayanışmayı arttırmak amacıyla muhacirlerle ensârı kardeşleştirerek önemli bir adım attı. İlk örneğini Mekke'de gördüğümüz kardeşleştirme, Müslümanların sorunlarını aşmalarını kolaylaştıran adımlardan biri oldu.

Şehirde yaşayan Yahudilerle akdedilen Medine sözleşmesi ise bir arada yaşamayı kolaylaştırmak için taraflara birtakım yükümlülükler getiriyordu. Bu antlaşma uzun bir süre yürürlükte kalmamışsa da sonraki dönemlerde Müslümanların

hâkim oldukları coğrafyalardaki farklı dinlere mensup insanlarla bir arada yaşama kültürünün geliştirilmesinde önemli bir örnek olmuştur.

Hicretin Etkileri

Öneminden dolayı Hz. Peygamber'in hicreti Hz. Ömer döneminde tarih başlangıcı olarak belirlenmiştir. Allah Elçisi'nin Yesrib'e ulaştığı Rebiülevvel ayının içinde bulunduğu yıl, Muharrem ayından başlamak üzere hicrî 1. yıl olarak kabul edilmiştir.

Hicretten sonra Müslümanlar dini kimlikleri etrafında yapılanmışlar; Arapların geleneksel sosyal ve siyasî yapılanmasına alternatif olan inanca dayalı yeni bir yapı oluşturmuşlardır. Bu çerçevede Müslümanlar, dine bağlılıklarına ve hizmetlerine matuf olarak Allah yolunda hicret edenler (muhaçirün) ve onlara Allah için yardım edenler (ensâr) olarak yeni bir kimlik elde etmişlerdir. Bu yeni yaklaşım çerçevesinde kabile kimliği kökünden reddedilmemişse de sosyal ve siyasî ilişkilerde temel belirleyici olmaktan çıkmıştır.

İnsanlığın geçmişi incelendiğinde Dünya tarihinde büyük etkiler bırakan medeniyetlerin hepsi bir hicretten sonra kurulmuştur. Hicretin etkileri arasında muhaçirlerin hayata tutunmak amacıyla daha fazla çalışmaya ihtiyaç duymaları ve kültürlerin karışmasının insanlara zenginlik kazandırması dikkat çekmektedir. İşte İslâm medeniyeti de bir hicretten sonra inkişaf etmiştir.

Dikkat çeken önemli bir husus da statükoyu değiştirmeye teşebbüs eden peygamberlerin, lider ya da devrimcilerin dirençle karşılaşmaları ve bunun neticesinde çatışma ve hicretin kaçınılmaz olmasıdır. Kur'an-ı Kerim'de mücadelelerinden söz edilen peygamberlerin yanı sıra vahyin peygamber olup olmadıklarını bize bildirmediği kişilerin hayatında da hicreti müşahade etmemizdir.

Hz. Peygamber hicret ettikten sonra imkânı olan Müslümanlara hicret yükümlülüğü getirildi. Zira hak-batıl mücadelesinin olduğu yerde engellenme söz konusu değilse hicret, kişinin tarafını ortaya koyduğu bir eylem olarak değerlendirilmiştir. Bu yükümlülük, Mekke'nin fethine kadar devam etmiştir. Allah Elçisi'nin "Fetihten sonra hicret yoktur." (Buhârî, "Menâkıbü'l-Ensâr", 45) sözü bu duruma işaret eder.

Hicretin, Allah Elçisi'nin taraftarı olmak anlamında Mekke'nin fethinden sonra sona ermesi dünya tarihinin herhangi bir döneminde bir daha hicret ihtiyacı olmayacağı anlamına gelmez. Nitekim muhaceret ihtiyacı günümüzde de devam etmektedir. Hz. Peygamber'in özel hicreti için söylediği yukarıdaki sözden başka hicretin kıyamete kadar devam edeceğine dair sözleri de nakledilmektedir: "Kâfirlerle savaş devam ettiği müddetçe hicret sona ermeyecektir." (Nesâî, "Bey'a", 15); "Tövbe sona ermedikçe hicret sona ermez; güneş batıdan doğuncaya kadar da tövbe son bulmaz." (Dârimî, "Siyer", 70).

Hz. Peygamber hicret yurdunu Mekke'nin fethinden sonra da terk etmemiş ve orada vefat etmiştir. Hicret yurdunda kalmasının ve orada vefat etmesinin

ashab tarafından da önemsendiği bilinmektedir. Nitekim Mekke de hastalanan bazı sahabilerin orada vefat etmemek için dua ettikleri, Allah'tan canlarını, hicret yurdunda alması için niyazda buldukları anlatılmaktadır.

Hz. Peygamber hicret ettikten sonra ayrıldığı yerle ilgisini koparmamış; burayı tebliğ faaliyetinin bir parçası olarak görmeye devam etmiştir. Nitekim oraya yönelik ilgisi Mekke'ye yönelik istihbarat faaliyetleriyle ve gözlem amacıyla gönderdiği seriyyelerle ortaya çıkmıştır. Birkaç yıl devam eden çatışma sürecinin akabinde akdedilen Hudeybiye Antlaşması'nın Mekkelilerin müttefiki Bekroğulları tarafından bozulmasından sonra gerçekleştirilen Mekke'nin fethiyle yeni bir döneme girilmiştir. Böylece Allah Resûlü'nün ayrıldığı Mekke, sekiz yıl sonra İslâm'la müşerref olmuştur.

Sonuç

Buraya kadar anlattıklarımızdan anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber'in hicreti, kaçış ya da daha konforlu bir yere gitme anlamına gelmemektedir. O, müşriklere ve diğer gayrimüslimlere yönelik tebliğ görevini yerine getirme çabası çerçevesinde hicreti yeni bir durak olarak görmüştür. Esasen onun tebliğ faaliyeti açısından hicret öncesi ile hicret sonrası arasında büyük bir fark yoktur. Esas fark, ortam ve imkânlarla ilgilidir. O halde hicret tebliğin bir parçası ve baskıya tepkidir. Sonucu ise kolaylık, rahatlama, kimlik inşa etme ve izzettir.

İSLÂM MEDENİYETİNDE CÂMİ

Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN¹

Giriş

İslâm'da îmandan sonra en büyük hakikat namazdır. Namaz, dinin direğidir. Biz, Yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in hadîs-i şeriflerde "salât" kelimesi ile ifâde ettikleri bu ibâdetin Farsça tercümesi olan "namaz" ı almış ve dilimizde hep onu kullanmışız. "Salât" kelimesi, Kur'ân-ı Kerim'de duâ ve namaz anlamında olmak üzere 78 âyette tekil, 53 âyette çoğul olarak geçer. Ayrıca 3 âyette "namaz kılanlar (musallîn)" şeklinde kullanılır. Diğer yandan, 14 âyette çoğul emir kalıbıyla "namaz kılınız", 4 âyette tekil olarak "namaz kıl" buyrulurken, 24 âyette geçmiş zaman kalıbıyla "namaz kılanlar"dan söz edilir. 10 kadar âyette de "sallâ (duâ etti, namaz kıldı)" fiili ile yine duâ ve namaz konusu yer alır.² Pek çok hadîs-i şerifte de benzer kelimelerle namaza yer verilmesi bu ibâdetin önemini ortaya koyar. Namaz, münferit (tek başına) kılınabileceği gibi cemaatle de kılınır.

Namazı yalnız kılmaktansa cemaatle kılmak daha güzeldir. Namazını câmide cemaatle kılan, evde veya işyerinde tek başına kıldandan daha çok sevap kazanır. Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de "Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, rûkû eden(müminler) le birlikte rûkû edin."³ buyurarak müminleri cemaatle namaz kılmaya teşvik etmektedir. Bu konuda Hz. Peygamber de şöyle buyurmaktadır: "Bir kimsenin câmide cemaatle kıldığı namaz, işyerinde ve evinde kıldığı namazdan yirmibeş derece

daha sevaptır. Şöyleki, bir kişi güzelce abdest alır, sonra başka hiçbir maksatla değil, sadece namaz kılmak üzere câmiye gelirse, câmiye girinceye kadar attığı her adım sebebiyle bir derece yükseltilir ve bir günahı bağışlanır. Câmiye girince de, namaz kılmak için orada durduğu sürece, tıpkı namaz kılıyormuş gibi sevap kazanır. Biriniz namaz kıldığı yerden ayrılmadığı, kimseye eziyet etmediği ve abdestini bozmadığı müddetçe melekler: "Allahım! Ona merhamet et! Allahım! Onu bağışla! Allahım! Onun tevbesini kabul et!" diye duâ ederler."⁴

Hz. Peygamber, Medine'ye hicret ettikten sonra şehrin merkezinde, altı ay içerisinde bir mescid yaptırdı ve beş vakit namazı bu mescidde cemaatle kılmaya başladı. Hz. Peygamber, bu sünnetini ölünceye kadar devam ettirdi. Şehir dışına çıktığı zaman yerine bir vekil tayin ederdi; kendisi dönünceye kadar bu vekil imâmlik görevini yerine getirirdi. Vefatından önceki hastalığında da, Hz. Ebû Bekir'i bu göreve tayin etmiş, o da Hz. Peygamber'in vefatına kadar, mescidde cemaate imâm olup onyedinci vakit namaz kıldırılmıştı.⁵

Sonradan gelen Müslümanlar, Hz. Peygamber'in mescid yapma ve namazları cemaatle kılma sünnetine önem vermiş ve bu sünnetin yaşaması için ellerinden gelen her türlü gayreti göstermişlerdir. Dünyanın değişik yerlerindeki Müslümanlar, Hz. Peygamber'in Medine'de yaptırdığı mescidi esas alarak kendi kültür ve estetik anlayışlarına göre câmiler yaptılar. Şehirlerini görkemli câmilerle ve şehâdet parmağı gibi semâya yükselen minârlarla tezyîn ettiler. Bu câmiler, kıyâmete kadar devam edecek olan İslâm Medeniyeti'nin temel taşlarıdır. Bu makalede, câmilerin İslâm Medeniyeti'ndeki yerini ve bu medeniyete olan katkılarını inceleyeceğiz. Makalemiz bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Kâbe, Mescid ve Câmi hakkında genel bir bilgi sunulacak sonra asıl konuya geçilecektir.

1-Kâbe: Arapça'da "ka'b" kökünden yüksek olmak, tomurcuklanmak ve dört köşe anlamlarında kullanılan türetilmiş bir kelimedir. Araplar, küp şeklindeki her eve ve her cisme kâbe derlerdi. Beytullah da yüksek ve küp şeklinde olduğu için bu ismi almıştır.⁶

Bilindiği gibi Kâbe, Mekke şehrinde dir. Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de Mekke şehrinin "Ümmü'l-kurâ = köylerin anası" ünvanı ile anmaktadır.⁷ Çünkü yeryüzünde kurulan ilk şehir Mekke, yeryüzünde yapılan ilk mâbed de Kâbe'dir. Bütün şehirler Mekke'den doğmuştur. Dolayısıyla o, bütün köylerin ve şehirlerin anasıdır. Mekke anakenttir, başkenttir. Mekke'nin kuruluşu ve Kâbe'nin yapılışı hakkında çok değişik rivâyetler vardır. Bu rivâyetleri burada sayıp dökmeyeceğim. Konu ile alakalı bir iki âyet-i kerime aktaracağım. Birinci âyet-i kerime yeryüzünde yapılan ilk mâbedin Kâbe olduğu hakkındadır. Yüce Allah şöyle buyurur:

¹ Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü - magirman@atauni.edu.tr

² M. Fuâd Abdülbâki, el-Mu'cemü'l-müfrehes li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim, "Salât", "Sallâ", "Kâme", "Ekâme" maddeleri.

³ el-Bakara, 2/43.

⁴ Buhârî, Salât 87, Ezân 30, Büyü 49; Müslim, Tahâret 12, Mesâcid 272.

⁵ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk, III, 197.

⁶ Sadettin Ünal, "Kâbe", DİA, XXIV, 14.

⁷ Bkz., el-En'âm, 6/92; eş-Şûrâ, 42/7.

"Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidâyet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mâbed) Mekke'deki (Kâbe) dir."⁸

Hız. Âdem'in, ilk insan ve ilk peygamber olduğu bilinen bir gerçektir. İlk peygamber olan Hız. Âdem'in ibâdet ettiği ve çevresindeki insanları da ibâdete teşvik ettiği bu gerçeğin bir parçasıdır. Bu sebepten dolayı Kâbe'nin, Hız. Âdem tarafından yapıldığı ve Nûh tufanında kaybolduğu, yerinin bir tümsek olarak kaldığı rivâyetleri doğruya daha yakın durmaktadır.

Kâbe'yi ikinci olarak Hız. İbrâhim ve oğlu Hız. İsmâil birlikte yapmışlardır. Yüce Allah bu gerçeği bize şu âyet-i kerime ile bildirmektedir.

"Bir zamanlar İbrâhim ve İsmâil, birlikte Beytullah'ın temellerini yükseltiyor(ve şöyle diyorlardı:) Ey Rabbimiz! Bunu bizden kabul buyur, şüphesiz sen işitensin, bilensin."⁹

Bu âyet-i kerime, şu rivâyetin biraz daha doğruya yakın olacağına işaret etmektedir: "Hız. Âdem ile Havva, cennetten çıkarıldıkları vakit yeryüzünde Arafat'ta buluşurlar, beraberce batıya doğru yürürler. Kâbe'nin bulunduğu yere doğru gelirler. Bu esnada Âdem, bu buluşmaya şükür olmak üzere Rabbine ibâdet etmek ister ve cennette iken, etrafında tavaf ederek ibâdet ettiği nurdan sütûnun tekrar kendisine verilmesini diler. İşte o nurdan sütûn orada tecelli eder ve Hız. Âdem, onun etrafında tavaf ederek Allah'a ibâdet eder. Bu nurdan sütûn Hız. Şit zamanında kaybolur, yerinde siyah bir taş kalır. Bunun üzerine Hız. Şit, onun yerine taştan onun gibi dört köşe bir bina yapar ve o siyah taşı binanın bir köşesine yerleştirir. İşte bugün, el-Hacerü'l-Esved diye bilinen siyah taş odur. Sonra Nûh tufanında bu bina kumlar altında uzunca bir süre gizli kalır. Hız. İbrâhim, Allah'ın emriyle Kâbe'nin bulunduğu yere gider, oğlu İsmâil'i annesi ile birlikte orada iskân eder. Sonra İsmâil ile beraber Kâbe'nin bulunduğu yeri kazmaya başlar. Hız. Şit tarafından yapılan binanın temellerini bulur ve o temellerin üzerine bu gün mevcut olan Kâbe'yi inşâ eder. Âyetteki "Beytullah'ın temellerini yükseltiyor" cümlesi bunu ifade eder."¹⁰

Hız. İbrâhim ve oğlu İsmâil, Kâbe'yi yaptıktan sonra Yüce Allah'ın emriyle insanları ibâdet için buraya dâvet etmeye başlarlar. Konu ile alakalı âyet mealleri şöyledir:

"Biz, Beytullah'ı insanlara toplanma mahalli ve güvenli bir yer kıldık. Siz de İbrâhim'in makamını namaz yeri edinin. Biz İbrâhim ve İsmâil'e "tavaf edenler, ibâdete kapananlar, rukû ve secde edenler için evimi temiz tutun" diye emretmiştik. İbrâhim "Rabbim, burayı emin bir şehir yap! Halkımdan, Allah'a ve âhiret gününe iman edenleri çeşitli meyvelerle rızıklandır" dediğinde Allah, "kim inkâr ederse onu kısa bir süre dünyada faydalandırır, sonra da cehennem azabına sürüklerim. O ne kötü bir akıbetidir" demişti."¹¹

"Bir zamanlar İbrâhim'e Beytullah'ın yerini göstermiş ve şöyle demiştik: "Bana hiçbir şeyi ortak koşma; tavaf eden kıyamda bulunan, rukû ve secde edenlere evimi temiz tut.

İnsanlar arasında haccı îlân et ki, gerek yaya olarak gerekse nice uzak yollardan gelen yorgun argın develer üzerinde, kendilerine ait birtakım yararları müşâhede etmeleri, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerinde belli günlerde Allah'ın ismini anmaları (kurban kesmeleri) için sana (Kâbe'ye) gelsinler. Artık ondan hem kendiniz yeyin, hem de fakir ve yoksullara yedirin. Sonra kirlerini gidersinler ve eski evi tavaf etsinler. Kim Allah'ın yasaklarına saygı gösterirse bu, Rabbinin katında kendisi için daha hayırlıdır."¹²

Kâbe, biz Müslümanların kiblesidir; namazlarımızı oraya yönelerek kılarız. Hac ibâdeti de Kâbe'nin çevresinde cereyân eder. Namaz ve hac, Kâbe'siz olmaz. Kâbe, dünyanın merkezidir. Câmiler de buldukları muhitte Kâbe'nin şûbeleridirler.

2-Mescid: Mescid, Arapça'da "eğilmek, tevâzu ile alını yere koymak" mânâsına gelen sücûd kökünden "secde edilen yer" anlamında bir mekân ismidir. Secde, namazın rükunleri içinde en önemlisi, Allah'a yakınlığın bir göstergesi, O'na karşı saygılı ve tevâzulu olmanın sembolik bir ifadesidir. Bu sebepten dolayı namaz kılınan mekânlara "secde edilen yer" mânâsında "mescid" denilmektedir. Hız. Peygamber'in hadislerinde de mescid kelimesi namaz kılınan yer anlamında kullanılmıştır.¹³

Mescid kelimesi, Kur'ân-ı kerim âyetlerinde tekil ve çoğul olmak üzere yirmi beşten fazla yerde geçmektedir. Bu âyetlerden onaltısı Mescidü'n-Nebî biri Mescidü'l-Aksâ bir diğeri de Hız. peygambere suikast düzenlemek amacıyla münafıklar tarafından yapılan Dirâr Mescidi ile ilgilidir. Kalan âyetlerde ise genel olarak ibâdet edilen yerden bahsedilmektedir.¹⁴

Hız. Peygamberin hayatında Müslümanların bir araya toplanıp ibâdet edebilecekleri geniş çapta mescid, ilk defa hicretten sonra Kubâ köyünde, sonra da Medine'de yapılmıştır. Hız. Peygamber'in hayatı anlatılırken mutlak olarak mescid kelimesi kullanıldığında kastedilen, Medine Mescidi'dir. Medine Mescidi şu merhalalardan sonra yapılmıştır.

Hız. Peygamber, Mekke'de İslâm dinini tebliğe başlayınca müşriklerin tepkisi ile karşılaştı. Kendisine yapılan baskı ve hakaretlere rağmen zaman zaman Mescid-i Haram'da namaz kıları. İlk Müslümanlar da evlerinde, vâdilerde gizlice ibâdet ediyorlardı. O günlerde Erkam b.Ebi'l-Erkam'ın evi mescid haline gelmişti. Hız. Peygamber, ashâb-ı kirâm ile burada hem sohbet yapar hem de namaz kıları.¹⁵

Müslümanlar, Mekke'de mevcut şartlar içerisinde ibâdetlerini rahatlıkla yapabilecekleri bir mescid inşâ etme imkânı bulamadılar. Bazı sahâbîler, evlerinin bir bölümünü mescid haline getirerek Müslümanların toplu ibâdet ve eğitim

⁸ Âl-i İmrân, 3/96.

⁹ el-Bakara, 2/127.

¹⁰ Ezrakî, Ebu'l-Velid Muhammed, Ahbâru Mekke, I, 61.

¹¹ el-Bakara, 2/125-126.

¹² el-Hac, 22/27-29.

¹³ Mustafa Ağırman, Hız. Muhammed Devrinde Mescid ve Fonksiyonları, s. 22.

¹⁴ M. Fuâd Abdülbâki, el-Mu'cem, "Secede" maddesi.

¹⁵ Ahmet Önkâl-Nebi Bozkurt, "Câmi", DİA, VII, 47.

ihtiyaçlarının karşılanmasına çalıştılar. Hz. Ebû Bekir'in ve Ammar b. Yâsir'in, evlerinin bahçesinde yaptırdıkları mescidler, bu tür mescidlerdendir. Bu iki mescid, Müslümanlar tarafından ilk inşâ edilen mescidlerdir. Kendine âit olan mescidde yanık ve güzel sesi ile Kur'ân-ı Kerim okuyan Hz. Ebû Bekir, bazı kimselerin İslâm'a sempati duymasına sebep oluyor, bu da müşriklerin tepkisini çekiyordu. Müşriklerin, İslâm'a karşı tepkileri arttıkça Müslüman olanların sayıları da artıyordu. Bu sırada Müslüman olanlardan biri de Hz. Ömer'di. Hz. Ömer, İslâm dinini kabul ettikten sonra Müslümanlar, Mescid-i Haram'da açıkça namaz kılmaya başladılar.¹⁶

Akabe bey'atlerinden sonra Müslüman olan Medineliler, toplu namaz kılmak için bir mescide ihtiyaç duymuş, sonradan Medine Mescidi'nin yapıldığı arazideki bir hurma kurutma harmanının etrafını çevirerek mescid haline getirmişlerdi. Kiblesi Kudüs'e doğru olan bu mescidde Ebû Umâme arkadaşları ile birlikte namaz kıları. Hicretten önce burada Cuma namazı da kılınmıştır.¹⁷

İlk muhâcirler, Kubâ'ya geldiklerinde burada bir mescid yapmışlar ve Ebû Huzeyfe'nin âzatlısı Sâlim'in arkasında namaz kılmışlardı. Hz. Peygamber'in Medine'de ilk Cuma namazını Sâlim oğullarının mescidinde kıldığına dâir rivâyet de, onların hicretten önce bir mescidlerin olduğunu göstermektedir.¹⁸

Hz. Peygamber, hicret sırasında Medine'ye iki mil uzaklıkta olan Kubâ'da Amr b. Avf oğulları yurdunda Külsüm b. Hidm'in evinde bir müddet misafir olarak kaldı. Bu misafirliği esnasında burada bir mescid yaptırdı. Temeli bir nevi merasimle atılan bu mescid 6666 zirâ ebadında kare şeklinde ve dört duvardan ibâret bir yapıydı. Kur'ân-ı Kerim'de "temeli takvâ üzere kurulu mescid"¹⁹ ifadesinin de işte bu Kubâ mescidi için olduğu rivâyetleri vardır.²⁰

Hz. Peygamber, Kubâ'dan Medine'ye giderken yanlarından geçtiği kişiler kendisini dâvet ettiler. Ancak Hz. Peygamber, devesinin serbest bırakılmasını istedi ve mescidin yapılacağı yeri tespit edeceğini kast ederek onun görevli olduğunu söyledi. Deve, Mâlik b. Neccar oğullarının evlerinin önünde bir düzlükte çöktü. Hz. Peygamber bu yeri Sehl ve Süheyl adlarındaki iki yetim kardeşten satın alarak buraya Mescid-i Nebevî'yi yaptırdı.

Medine Mescidi'nin temeli de bir nevi merasimle atılmış ve Hz. Peygamber mescid inşaatında bizzat çalışmıştır. Hz. Peygamber'in bu mescidi, namaz kılınacak yer, peygamberin kalacağı odalar ve bir de mescidin arka tarafındaki suffa olmak üzere üç ana bölümü ihtiva ediyordu. Mescidin doğu duvarı boyunca Hz. Peygamber ve âilesine âit, zamanla sayıları dokuza çıkan odalar inşâ edilmiş; arka tarafında da yoksul sahâbîlerin barınabilmesi için bir yer yapılmıştır. Bu yere "Suffa", burada

¹⁶ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, es-Siretü'n-nebeviyye, II, 63-64.

¹⁷ İbn S'ad, Ebû Abdillâh Muhammed, et-Tabakâtü'l-kübrâ, I, 239.

¹⁸ İbn Hişâm, es-Sire, II, 140.

¹⁹ et-Tevbe, 9/108.

²⁰ Semhüdü, Nüreddin Ali, Vefâu'l-Vefâ, I, 251.

ikâmet edenlere de "ashâbu's-suffa" denilirdi. Altı veya yedi ay kadar süren inşaat sırasında Hz. Peygamber, Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin evinde misafir olarak kalmıştır.²¹

Hz. Peygamber'in Medine'de yaptırdığı bu mescid, müminler için tatlı bir su kaynağı, bir hidâyet rehberi, bir sığınak ve karargâh olmuştur. Günde beş vakit kendisinde cemaatle namaz kılınan bu mescid, Asr-ı Saâdet insanı için bir medreseydi. Allah rasûlü, sahâbesini burada yetiştirdi. Onları rûhî ve aklî bir terbiye ile burada terbiye etti. Namazın tatbikatını onlara burada gösterdi. Zaman zaman onlara vaaz ve nasihat edip sorularına cevaplar verdi.

Mescid, yabancıların sığınağı, misafirlerin konağı, yoksul ve zayıfların da barınağıydı. Her sınıftan insan, orada ihtiyacını giderecek, kendini rûhî it'minâna ulaştırarak şeyleri bulabilirdi.

Medine'ye gelen heyetler mescidde karşılanır, orada ağırlanır ve kendileriyle orada konuşulur, sohbet edilirdi. Medine mescidi, ordu komutanlığının karargâhıydı. Asker orada toplanır, sancaklar orada verilir, cephe komutanları orada tayin edilir, askeri emirler orada verilir. Sonra da asker, Allah'ın yüce ismine dayanarak gâzilik veya şehidlik umudu ile yola çıkardı.

Mescid, Allah'a kulluk vazifesinin yapıldığı bir mâbeddi. Kulun saçılan kalbinin parçaları orada bir araya gelir, şaşkın rûhu orada dost doğru yolu bulur, isyankâr nefsi de sükûnete ererdi. Yine orada kulun kalbi dünyanın boş işleri ve meşgalelerinden kurtulup Allah'ın katına yönelir, rabbânî bir kimliğe bürünerek nefsinin kirlerden yıkar ve organlarını hatalardan kurtararak tertemiz bir kalp ve beden ile Allah'a yönelirdi.

Asr-ı Saâdetde Mescid-i Nebevî, devlet idâresinin merkeziydi. Rasûlullah ve ondan sonra da Râşid Halifeler orada otururlar ve devlet işlerini oradan yönetirlerdi. Orası aynı zamanda devlet şûrasının toplandığı meclis durumundaydı. Ümmetin meseleleri orada gündeme getirilir, ümmetin önüne çıkan problemler ele alınır, hakkında nass vârid olmayan konular kitap ve sünnet ışığında münakaşa edilirdi. Müslümanlar arasındaki ihtilaflar ve dâvâlar mescide getirilir, Hz. Peygamber de bu dâvâları mescidde çözüme ulaştırırdı. Mescid, çok az da olsa bir mahkeme salonu gibi vazife görürdü. Karar neticesinde hasımlar, İslâm'ın emrine boyun eğler, haklarına ve karara razı olarak gönül rızası ile çekip işlerine giderlerdi.

Hz. Peygamber zamanında mescid, sadece beş vakit namaz ve Cuma namazının kılındığı bir namazgâh değildi. Bir mâbed olmasının ötesinde mescid, müderrisi Rasûlullah ve talebeleri de onun güzide ashâbının olduğu bir eğitim öğretim kurumuydu, bir medreseydi. Hz. Peygamber'in, Allah'ın indirdikleriyle hükmedip, hasımların arasını bulduğu bir mahkemeydi. İslâm Devleti'nin merkezi, askerin karargâhı, hâsılı dînî ve dünyevî işlerin görüldüğü bir merkezdi.²²

²¹ Geniş bilgi için bkz. Ağırman, s. 25-27.

²² Geniş bilgi için bkz. Ahmet Önkâl-Nebi Bozkurt, "Câmi", DİA, VII, 49-53; Ağırman, s. 109-182.

3-Câmi: Çalışmamızın giriş bölümünde, câmi kelimesi ile ilgili kısa bir bilgi vermenin de yerinde olacağını zannederim. "Arapça "cem" kökünden gelen "toplayan, bir araya getiren" manasındaki câmi kelimesi, başlangıçta sadece cuma namazı kılınan büyük mescedler için kullanılan "el-Mescidü'l-Câmi" (cemaati toplayan mesced) sıfat tamlamasının kısaltılmış şeklidir. "el-Mescidü'l-Câmi" terkîbi, Taberânî'nin bir rivâyetine göre bizzat Hz. Peygamber tarafından kullanılmıştır.²³ Ancak, hadisin râvilerinden birinin tenkit edilmiş olmasını²⁴ göz önüne alarak bu rivâyeti ihtiyatla karşılamak gerekir. Bununla beraber bazı hadis senetlerinde geçen ifadelerden, bu terkîbin Tâbiûn döneminde kesin olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Ebû Ömer el-Kindî'nin el-Vülât ve'l-Kudât'ında, kâdî(hâkim)lerin mescedlerdeki kazâi faaliyetlerinden bahsedilirken "el-Mescidü'l-Câmi" terkîbine yer verildiği halde, zeylinde zaman zaman sadece "el-Câmi" ifadesinin geçmesi hicrî IV. yüzyılın başlarında câmi kelimesinin tek başına kullanılmaya başlandığını göstermektedir. Daha sonra içinde cuma namazı kılınan ve hatîbin hutbe okuması için minber bulunan mescedler "câmi" minberi bulunmayan yani cuma namazı kılınmayan küçük mâbedler ise mesced olarak anılır olmuşlardır. Ancak, Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ gibi mâbedlere mesced ifadesinin itlâk edilmesi devam etmiştir.

Osmanlılar döneminde de padişahlar tarafından inşâ ettirilen büyük câmilere "selâtin câmileri", vezirler ve diğer devlet ricâli tarafından yaptırılan orta büyüklükteki câmilere bânisinin adına izâfeten sadece câmi, küçük olanlara da mesced denilmiştir. Mescedlerde cuma namazı kılınmazdı. Mescedlerin cuma namazı kılınan câmiye tahvili ise berât ve izinle olmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber zamanında Medîne'de, Mescid-i Nebevî'den ayrı dokuz mesced daha olmasına rağmen buralarda vakit namazı kılınır, cuma namazı kılınmazdı. Asr-ı Saâdette Medîne'de cuma namazı sadece Mescid-i Nebevî'de kılınmaktaydı.²⁵

Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan yalancı peygamberler ve irtidat olayları, birinci halife Hz. Ebû Bekir'in üstün siyâset anlayışı ve basîreti ile kısa zamanda bertaraf edildi. Birinci halifenin zamanında açılan Suriye ve Irak cephelerine ikinci halife Hz. Ömer zamanında Mısır cephesi ilave edildi. İslâm dini, dört halife zamanında doğudan batıya, kuzeyden güneye çok geniş bir alana yayıldı. "Allah'ın mescedlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler îmâr eder."²⁶ meâlindeki âyetle, Hz. Peygamber'in "Kim, Allah rızası için bir mesced yaptırsa, Allah da bunun karşılığında ona cennette bir köşk ihsan eder."²⁷ meâlindeki hadisinden ilham alan dört halife, ilk merhalede Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevî'de bazı yenileme ve genişletme çalışmaları yaptılar. Kudüs şehrini fetheden Hz. Ömer, Mescid-i Aksâ'nın bir çöplük

haline getirilmiş olan yerini tespit ettirerek burada büyük bir mesced yaptırmıştır. Basit bir yapısı olmasına rağmen bu mesced de üç bin kişi namaz kılabilirdi. Hz. Osman, Mescid-i Nebevî'yi genişletip kaliteli inşaat malzemesi kullanmak suretiyle yeniden inşâ ettirmiştir. Bu dönemde Müslümanlar, fethettikleri şehirlere ve yeni kurdukları şehirlere ilk iş olarak birer mesced yapmışlardır. Fethedilen yerlerin muhafazası için özellikle askerî amaçlı yeni yerleşim merkezleri, ordugâh şehirler kurulmuştur. Bunların ilk örnekleri Kûfe, Basra ve Fustat şehirleridir.²⁸

I- Câmî Mîmârîsi: Hz. Peygamber'in, Hicret'ten sonra Medine'de yaptırdığı mesced, kısa zamanda ve basit malzemedan yapılmıştı. Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) zamanında yapılan ilâvelerde yine basit malzemeler kullanıldı. Bu mescedin temeli taştan, duvarları kerpiçten, direkleri hurma ağaçlarından, tavanı hurma dalları ve hurma yapraklarından.²⁹ Planı, mîmârî yapısı ve malzemesi bakımından basit gibi görünen bu mesced, icrâ ettiği fonksiyon bakımından zirvededir. Üçüncü halife Hz. Osman (ö.35/656), bu mescede ilâve yaptırırken pahalı malzeme kullandı. Sonradan yapılan câmilerde Hz. Osman'ın yolu takip edildi; câmiler pahalı malzemelerden ve görkemli bir şekilde yapıldı. Hz. Peygamber zamanında pahalı malzemedan ve görkemli bir şekilde câmi yapılmasına, hem ekonomik şartlar elverişli değildi; hem de Müslümanların buna vakti yoktu. O dönemde Müslümanlar, İslâm'ı çevrelerine yaymakla meşgul oluyorlardı. Hz. Osman zamanında, İslâm devletinin hudutları genişlemiş, ekonomik durumu da düzelmışti. Hz. Osman, devletin maddî ve manevî ihtişamını bütün kurumlara yansıtı. Câmiler de bu ihtişâma göre yapıldı.

Emevîler döneminde devletin hudutları çok genişledi. Müslümanlar çok değişik kültürlerle yüz yüze geldiler. Bu kültürlerin müsbet yönlerinden istifade ettiler. Bu istifadeleri, yaptıkları mîmârî eserlere yansıtılar. Emevîler, şehir mîmârîsi, dînî mîmârî ve harp mîmârîsine dâir güzel eserler bıraktılar. Şehir mîmârîsini, yeni kurdukları şehirlere güzel bir şekilde uyguladılar. Harp mîmârîsi sahasında da değişik yerlerde kaleler yaptılar. Dînî mîmârîye daha çok önem verdiler. Emevî halifelerinde Velid b. Abdilmelik (ö. 86/715), bu îmâr faaliyetlerine önem verenlerden biriydi. Şam'da yaptırdığı Emeviyye (Ümeyye) Câmii, Emevî dönemi câmi mîmârîsinin özelliklerini taşıyan en güzel örneklerden biridir. Emevîler, başta Medine mescedi olmak üzere, kendilerinden önce yapılan ve yıkılmak üzere olan câmileri yıkarak yerine yenilerini yaptılar. İslâm mîmârîsi, Emevîler döneminde doğdu; fakat çok çabuk büyüdü ve gelişti. Endülüs Emevîleri de çok güzel câmiler yaptırdılar. Kurtuba Ulu Câmii, bu dönemin özelliklerini taşıyan en güzel eserlerden biridir.

Abbâsîler, Bağdat şehrini kurarak işe başlarken imâr faaliyetlerine ve sanata ne kadar önem verdiklerini daha işin başında göstermiş oldular. Bağdat'ı kuran halife

²³ Taberânî, Ebu'l-Kâsım, el-Mu'cemu'l-evsat, I, 143.

²⁴ Heşemî, Nüreddin Ali, Mecmau'z-zevâid, II, 46.

²⁵ Ahmet Önkâl-Nebi Bozkurt, "Câmi", DİA, VII, 46.

²⁶ Kur'ân-ı Kerîm, et-Tevbe sûresi, 9/18.

²⁷ Buhârî, Salât 65; Müslim, Mesâcîd 24,25.

²⁸ Ahmet Önkâl-Nebi Bozkurt, "Câmi", DİA, VII, 48.

²⁹ Geniş bilgi için bkz. Ağırman, s. 33-80.

Mansûr (ö.158/775), câmiyi şehirin merkezine yerleştirdi. Abbâsîler döneminde câmi mîmârîsi çevrenin de tesiriyle yeni gelişmeler gösterdi. Câmi mîmârîsinde sivri kemerler ilk defa bu dönemde kullanıldı. Bugün, Abbâsî dönemi câmi mîmârîsini Mezopotamya'da iki câmi temsil etmektedir. Bunlardan biri, Samarra Ulu Câmiî, dğeri de Caferiyye şehrindeki Ebû Dülef Câmiî'dir. Diğerleri yıkılmıştır.

Mısır'da hâkimiyetlerini sürdüren Tulunoğulları ve Fâtîmîler, kendi ruh dünyalarını ve sanat anlayışlarını yaptırdıkları câmilere yansıttılar. İlk Müslüman Türk devleti olan Karahanlılar, sonradan gelen Gazneliler ve Selçuklular, câmi mîmârîsine yenilikler ve güzellikler kattılar. Osmanlılar'a gelinceye kadar İslâm dünyasının değişik yerlerinde hâkimiyet süren milletler, kendi sanat ve mîmârî anlayışlarına uygun câmiler yapmışlardır. Bu câmilerden günümüze kadar ulaşanlar olduğu gibi yıkılanlar da olmuştur.

İslâm Medeniyeti'nde câmi mîmârîsinin en parlak dönemi Osmanlılar devrinde olmuştur. Câmi mîmârîsi bu dönemde, önceki dönemlerde başlamış olan yeni tipler arama yolundaki tecrübelerle devam ederek yepyeni sonuçlara ulaşmıştır. Az bir zaman içinde varılan bu birbinden farklı ve diğer İslâm ülkelerinde pek rastlanmayan çok ileri sonuçlar, Osmanlı sanatının canlılığını gösterir. Osmanlılar'ın, hâkim oldukları bölgelerde yaptıkları câmilerin mîmârî özellikleri bu makalenin küçücük hacmine sığmaz.³⁰ Yalnız şu kadarını söyleyelim ki, yaptığı her şeyi güzel yapan Osmanlılar'ın bu güzellikler içerisinde insanlığa mîras bıraktığı en güzel eserleri câmilerdir. Onların toprağa bir mühür ve tuğra gibi işlediği câmiler, kıyâmete kadar bu gerçeği haykırmaya devam edecektir. İslâm Medeniyeti'nin câmi unsuruna onlar kadar ehemmiyet veren bir başka millet gelmemiştir; bundan sonra gelmesi de biraz zordur.

II- Câminin Unsurları: Hz. Peygamber'in hicretten sonra Medine'de yaptırdığı câmi çok sâde idi. Zaman geçtikçe yapılan ilavelerde ve tamiratlarda bu sâdelik muhafaza edilemedi. Her seferinde yeni bir şey yapıldı. İlerleyen zaman içerisinde câmilere bir takım unsurlar ilave edildi. Her milletin bedî zevkine göre şekil alan bu unsurlar câmi mîmârîsini güzel bir seviyeye ulaştırdı. Bu unsurları şöylece sıralayabiliriz:

1) Mihrâb: Câmi, mescid ve namazgâhlarda kibleyi ve imâmın namaz kılarken duracağı yeri gösteren mîmârî bir unsurdur. Arapçada "saray, sarayın harem kısmı veya hükümdarın tahtının bulunduğu bölüm, Hıristiyan azizlerin heykel hücresi, çardak, oda, köşk, yüksekçe yer, meclisin baş tarafı, en şerefli kısım" gibi karşılıkları bulunan mihrâb kelimesi, zamanla câmilerde imâmın durduğu yer için kullanılmıştır. Kelimenin "çaatışmak ve savaşmak" anlamlarındaki harb kökünden türediği, bunun da, işaret edilen önemli yerlere ulaşmak veya bunları korumak ve savunmak için büyük çaba gösterilmesi ve savaşılmasıyla irtibatlı olduğu söylenmiştir.

Mihrâb kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de dört yerde geçer. Bunlardan üçünde (Âl-i İmrân, 3/37.39; Meryem, 19/11) Hz. Zekeriya'nın mâbeddeki özel mekâna giriş çıkışından ve orada namaz kılışından, diğerinde ise (Sa'd, 38/21) Hz. Dâvûd'un mâbeddeki özel bölmesinden ve aralarındaki ihtilafı çözmesi için iki kişinin ona gelişinden söz edilir. Mezkûr ayetlerde geçen mihrâb kelimesinin mâbedde (Bevtülmakdis) husûsî bir mekânı ifade ettiği anlaşılmaktadır. Mihrâb kelimesinin çoğulu olan mehârib (Sebe, 34/13), "yüksek ve ihtişamlı binalar, korunaklı yüksek mekânlar, kaleler, saraylar, mâbedler" gibi mânâlarla tefsir edilmiştir.

Câmi mîmârîsinin en önemli unsurlarından biri sayılan mihrâbın İslâm sanatındaki gelişimi uzun bir döneme yayılmıştır. Başlangıçta Mescid-i Nebevî'nin bir mihrâbının bulunmadığı, sadece Hz. Peygamber'in namaz kıldırıldığı yerin belli olduğu bilinmektedir. Mescidin kible tarafına, yani Hz. Peygamber'in durup namaz kıldıracağı yere bir taş konulurdu. Emevî halifelerinden I.Velid (ö.86/715), Medine mescidini genişletip, yeniden yaptırırken Medine valisi olan Ömer b. Abdilaziz (ö.101/720), Hz. Peygamber'in namaz kıldırırken durduğu yere niş tarzında bir mihrâb ilave ettirmiş ve burası Rasûlullah'ın mihrâbı olarak tanınmıştır. Diğer mescidlerde ise İslâmiyet'in ilk yıllarında kible yönü renkli bir çizgi, bir kaya parçası veya alçılı bir levha ile belirtilmekteydi. Bu levhaların XIII. yüzyıla kadar uzanan örneklerine Kahire ve Musul'da rastlanmaktadır. Kahire'deki Amr b. Âs Câmiî'nin ve Şam Emeviyye Câmiî'nin mihrâbları en eski mihrâblardır.³¹

Mihrâblar, câmilerin en muhteşem yerleridir. İslâm dünyasında alçı, tuğla, taş, mermer veya çiniden muhteşem mihrâblar yapılmıştır. Bunlar, bölgenin sanat atmosferine göre çeşitli tezyînâtı hâvî olmuşlardır. Anadolu Selçuklularında çok tezyînâtlı taş ve çini mihrâblar, Osmanlılar'da buna karşılık daha sâde ve fakat son cemaat yerine de konulan mihrâblar dikkat çekmektedir.³²

2) Minber: sözlükte "yükselme, yükseltme" anlamlarındaki nebr kökünden türeyen minber kelimesi, "kademe kademe yükseltilen yer" demektir. İstilahta, cuma ve bayram namazı kılınan câmilerde hatîblerin hutbelerini okumak için üzerine çıktıkları basamaklı yerlere minber denilmektedir. Minber, mihrâbın sağ tarafında ve kible duvarına dik olarak durur.³³

Hz. Peygamber'in Medine'de yaptırdığı mescidde ilk zamanlar minber yoktu. Hutbeler, bir hurma kütüğünün üzerinde okunurdu. İlk defa hicretin 7.veya 8. yılında ilgin ağacından iki basamaklı olarak yaptırılan minberin yüksekliği bir metreye yakındı. İki basamağı olan bu minberin üzerinde bir de kürsüsü yani oturma yeri vardı; sâde bir işçiliğe sahipti. Hz. Ebû Bekir, halife olunca Hz. Peygambere hürmeten minberin ikinci basamağına; Hz. Ömer birinci basamağına, Hz. Osman

³⁰ Geniş bilgi için bkz. Câhid Baltacı, "İslâm Medeniyetinde Câmi", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 3, s. 228-232; Semavi Evice, "Câmi", DİA, VII, 56-90.

³¹ Tuğba Erzincan, "Mihrap", DİA, XXX, 29-36.

³² Baltacı, s. 233.

³³ Nebi Bozkurt, "Minber", DİA, XXX, 101.

ise altı yıl birinci basamağına ve ardından da kürsü kısmına oturmuştur.³⁴

Hız. Peygamber zamanında minber, peygamberin aynı zamanda bir devlet reisi olması ve devleti câmiden idare etmesine müsâvi olarak bir siyâsî kürsü yerinde de kullanıldı. Cuma günleri Hz. Peygamber, minbere çıkarak iki hutbe okurdu.

İlk devir minberleri ahşaptan oldukları halde, sonradan taş, tuğla, mermer, demir ve betonarme minberler yapılmıştır. Bazı büyük câmilere de birden fazla minber konulmuştur. Kudüs Câmii'nde 5, Kahire Sultan Hasan Câmii'nde 3 minber bulunmaktaydı. İslâm tarihinde iki basamaktan on yedi basamağa kadar yükselen minberler yapılmıştır.³⁵

Dünyanın çeşitli yerlerinde devlet kuran Müslüman milletler özellikle de Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar, görenleri hayrete düşürecek güzel minberler yapmışlardır. Ceviz veya abanoz ağacından künde-kârî tekniği ile yapılan bu minberler bugüne kadar ulaşmıştır. Anadolu Selçukluları'ndan kalan ve tamamı ahşap olan minberlerin en eskisi Konya Alâeddin Câmii minberidir. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde ağaçtan yapılan minberler sonraki dönemlerde nermerden yapılmıştır. Osmanlılar, câmî içinde ağaç yerine daha çok mermer kullanmışlardır.³⁶ Minberler yapıldıkları dönemin el emeği ve göz nurunu kıyâmete kadar aktarmakla birlikte, o dönemdeki insanların estetik zevkini ve medeniyet anlayışını da aksettirmektedir.

3) Vaaz Kürsüsü: Kürsü kelimesi sandalye, taht ve dîvân manalarına gelmektedir. Asil şekli Arapça kürsî olup, Türkiye'de özellikle câmî ve medreselerde vaaz veya ders vermeye mahsus üstüne genelde merdivenle çıkılan mîmârî bir unsurdur. "Vaaz kürsüsü" adıyla bilinen câmî kürsüsü, cuma günleri câmidde vaaz veren hocalara kürsü şeyhi denilmesine ve bir memurluğun doğmasına sebep olmuştur.

Câmî mîmârisinde kürsüler çok defa ahşaptan hareketli, bazen de duvara veya taşıyıcı bir ayağa bağlı olarak taştan yahut yine ahşaptan sâbit biçimde yapılmıştır. Kürsülerin alt kısmına "kürsü ayağı" gövdesine "kürsü bedeni/gövdesi" veya "kürsü taşı" denir. Sedir bölümü yani oturlan kısmı, korkuluk ile çevrilidir ve genellikle önünde konuşmacının kitap ve notlarını koymasına için bir tabla veya rahle bulunur. Bilhassa sâbit kürsü örneklerinde şekiller, yapıldıkları çağın sanat üsluplarına, buldukları yere ve kullanılan malzemeye göre değişir; taşınabilen ahşap örnekler de yine devir üsluplarına göre farklılıklar gösterir.

İslam dünyasının hemen her yerinde özellikle de ülkemizde vaaz kürsüleri câmilerin vazgeçilmez eşyaları arasında sayılmıştır. Kürsüler ahşaptan, taştan, mermerden veya demirden yapılmışlardır. Anadolu Selçukluları'ndan kalan işlemeli ahşap kürsüler; Osmanlılar dönemindeki sedef kakmalı veya mermer kürsüler,

büyük sanat eserleri olarak hâlâ câmilere süslemektedirler.³⁷

4) Müezzin Mahfili: Büyük câmilerde umumiyetle minberin yakınında, küçük câmilerde giriş kapısının sağında veya solunda müezzinlerin Cuma günü iç ezânı okudukları ve müezzinlik yaptıkları bir seki bulunmaktadır ki, buraya müezzin mahfili denilir. Bazı câmilerde mahfil, girişin üstünde veya münasip bir bölgede yer almaktadır. Müezzin mahfilleri, akustik açıdan en uygun yere yerleştirilir.³⁸

5) Hünkâr Mahfili: Câmilerde halifelerin, hükümdarların veya bu iki niteliği şahsında birleştiren devlet başkanlarının maiyyetleriyle birlikte namaz kılmasına tahsis edilen birimler, maksûre veya mahfil olarak adlandırılmıştır. Aslında İslâm dininin özüne ters düşen ve gerek Asr-ı Saâdet'te gerekse ilk iki halifenin zamanında görülmeyen bir uygulama sonradan ortaya çıkmıştır. İkinci halife Hz. Ömer'in câmidde şehid edilmesi üzerine Emîrül-müminîn'in hayatını güvenlik altına almak için başlatıldığı, ilk defa üçüncü halife Hz. Osman'ın Medine'deki Mescid-i Nebevî'de maksûre olarak adlandırılan, zemini yükseltilmiş ve çevresi kuşatılmış bir mahalde namaz kılmayı âdet edindiği bilinmektedir. Dört halife döneminin sona ermesi ve Emevîler'in saltanat kurumunu ihdas ederek hilafetle birleştirilmeleriyle iyice güçlenen bu gelenek, Emevîler'in ardından İslâm dünyasında hâkimiyet kuran diğer hânedanlarca da devam ettirilmiştir.

Anadolu'da hünkâr mahfili uygulamasının ilk örneği Anadolu Selçukluları'nda görülmektedir. Beylikler ve Osmanlılar bu geleneği geliştirerek devam ettirmişlerdir. Osmanlı mimârisinde "hünkâr mahfili" veya "mahfil-i hümâyûn" olarak adlandırılan bu unsurlar, padişahların Cuma ve bayram namazlarını, ayrıca kandil gecelerinde yatısı namazlarını, buldukları şehirde selâtin câmilerden birinde edâ etmeleri söz konusu olduğundan, daha ziyâde Osmanlı başşehirlerindeki câmilerde görülmekte, özellikle Edirne ve İstanbul'daki câmî mîmârisinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Osmanlı câmilere içinde hünkâr mahfiline sahip olduğu kesin olarak bilinen en eski tarihli yapı, Bursa'da Çelebi Sultan Mehmed'in yaptırdığı Yeşil Câmî'dir. Mihrâbın sağında veya solunda yer alan Osmanlı hünkâr mahfilleri, Osmanlı câmî mîmârisinin en güzel motifleri ve işçiliği ile süslenmiştir. İstanbul câmilerinde çok örnekler vardır.³⁹

6) Son Cemaat Yeri: Cemaata vaktinde yetişemeyenlerin sonradan namazlarını kılabilmesi için câmilerin giriş kısmında ayrılmış olan yere son cemaat yeri denilmektedir. Buralar umumiyetle etrafı açık ve üstü kapalı yerlerdir.⁴⁰

7) Minâre: Sözlükte "ışık veya ateş çıkan/görünen yer" anlamındaki Arapça menâre'den gelmektedir. Bazı bölgelerde aynı anlamda "mi'zene" de (ezân okunan yer) kullanılmaktadır. Minârelerin kökeninin Orta Asya ve İran'daki işaret

³⁴ Semhûdi, I, 282.

³⁵ Baltacı, s. 234.

³⁶ Zeynep Hatice Kurtbil, "Minber", DİA, XXX, 103.

³⁷ Yaşar Çoruhlu, "Kürsü", DİA, XXVI, 573-574.

³⁸ M. Baha Tanman, "Mahfil", DİA, XXVII, 333.

³⁹ Adı geçen maddeye bakınız.

⁴⁰ Baltacı, s. 235.

ve haberleşme (ateş) kulelerine, Suriye'deki gözetleme ve çan kulelerine, Akdeniz ülkelerindeki deniz fenerlerine veya doğudaki Hint zafer âbidelerine dayandığına ilişkin farklı görüşler vardır.

Hız. Peygamber zamanında Mescid-i Nebevî'nin kible tarafında Bilâl-i Habeşî'nin ezan okumak için üzerine ipe tırmanarak çıktığı "üstüvâne" (silindir) denilen özel bir yer bulunmaktaydı. Minârenin ilk şekli olarak düşünülebiyecek bu yerin dışında mescidin çevresindeki bazı yüksek yerler kullanılıyordu. Câmîye ilk minâreyi ekleyen kişi Emevî halifesi I. Muaviye'nin Mısır valisi Mesleme b. Muhalled (ö.62/682)'dir. Mesleme, Mısır fâtihi Amr b. el-Âs (ö.43/664)'ın yapımını başlattığı câmî inşaatını tamamlarken binanın köşelerine birer minâre koydurmuştur (57/673). İlk zamanlarda özel bir mîmârî forma sokulmadan yapılan minâreler, değişik bölge ve kültürlerde birbirinden farklı biçimlerde, genellikle taş, tuğla ve ahşaptan inşâ edilmiştir. Mesela, İspanya ve Mısır'da taş, Kuzey Afrika'da tuğla, Arabistan, Suriye ve Anadolu'da taş ve tuğla, Irak, İran ve Afganistan'da tuğla, Hindistan'da taş ve tuğla gibi malzemelerin kullanıldığı görülmektedir.

Genellikle gövdeleri yuvarlak veya dört köşe, sâde yahut bezemeli olan minâreler, İslâm dünyasının doğusunda ve batısında farklı özellikler kazanmıştır. Kuzey Afrika ve Endülüs'ten Suriye'ye kadar uzanan bölgedeki minâreler, birkaç katlı yapılan ve kat araları kornişlerle belirtilip iç mekânları pencerelerle aydınlatılan dört köşe kuleler biçimindedir; doğudakiler ise daha çok yuvarlak ve ince gövdelidir. Zamanla dini mîmârînin en önemli unsurlarından biri haline gelen minâre, klasik Osmanlı döneminde (XVI-XVIII. yüzyıllar) en uygun seviyesine ulaşmıştır.

Ana hatlarıyla bir minâre, kürsü, pabuç, gövde, şerefe, petek, külah ve alem bölümlerinden meydana gelir. Kürsü, minârenin toprak üstündeki tabanıdır ve câmîye bitişik yahut ayrı, kübik, silindirik ve çokgen prizma şeklinde olabilir; kapı genellikle buradan açılır. Pabuç, kürsüyle gövde arasındaki bölüm; gövde de pabuçla şerefe arasındaki bölümdür. Şerefe ise müezzinin minâre etrafında dolaşarak ezân okumak için kullandığı balkondur. Adı "çıkıntılı yer, burç" anlamındaki "şürfe" kelimesinden gelen şerefenin başlıca kısımları üstünde yürünen taban, tabanı taşıyan çıkmalar ve kenarlardaki korkuluklardır. Yapıldıkları dönemin mîmârî özelliklerini yansıtmaları bakımından ayrı bir önem taşıyan şerefeler, minâre üzerinde birkaç adet olabilmektedir. Osmanlı geleneğinde birden fazla minâre ve şerefe sadece hânedân mensupları tarafından yaptırılan selâtin câmilerine mahsustu. Gövdenin üstündeki konik çatıyı (külah) taşıyan petek bölümünün kible yönünde şerefeye açılan kapı yer alır. Osmanlılarda genellikle ahşap iskeletli ve kurşun kaplamalı külahların bazıları İslâm dünyasının diğer bölgelerinden etkilenerek geç devirlerde taştan ve değişik biçimlerde yapılmıştır. Minârenin en üst kısmında bulunan alem daha çok Osmanlı minârelerinde görülür ve gövdenin zarif biçimde sona ermesini sağlar.⁴¹ Câmîlerin en karakteristik unsurunu teşkil

eden minâreler, İslâm dünyasının her tarafında kıyâmete kadar semâya yükselen birer şehâdet parmağı olma özelliğini devam ettireceklerdir inşaallah.

8) Şadırvân: Farsça'da "şâdurvân" olarak telaffuz edilen, saray ve imâret altına isim olarak verilen bu kelime, dilimizde şadırvân şeklini almış ve câmî avlularında etrafı çok musluklarla çevrili bulunan su hazinesine bu isim verilmiştir. Câmînin tamamlayıcı bir unsuru olan şadırvânın câmî mimârisinde önemli bir yeri vardır. Şadırvânlar da, câmînin diğer unsurları gibi yapıldıkları devrin mîmârî özelliklerini taşımaktadırlar.⁴²

III- Câmînin Fonksiyonları: Hız. Peygamber'in Medine'de yaptırdığı mescid, İslâm'ın Arap Yarımadası'na yerleşmesinde ve etrafa yayılmasında önemli bir fonksiyon icra etmiştir. Medine mescidi sâdece namaz kılınan bir ibâdethâne değil, hayatın merkeziydi. Hız. Peygamber, Medine'de kurduğu İslâm Devleti'ni oradan idare ediyordu. Medine mescidi, birçok kurumu içinde barındıran büyük bir kurumdu. İslâm'ın, Arap Yarımadası'nın dışına taşarak dünyaya yayılması ile Müslüman olan milletler, özellikle Türkler, Hız. Peygamber'in bu kurumunu geliştirerek külliye şeklinde büyük câmîler yaptılar. Bu câmîler Medine mescidi gibi birçok fonksiyon icra ettiler ve halen de etmektedirler. Bu fonksiyonlardan birkaçını şöyle sıralayabiliriz:

1- İbâdethâne Olarak Câmî: İbâdet yüce Allah'a kulluk yapmaktır. İnsanın yaratılışından maksat da budur. İslâm'da, ibâdet listesinin başında namaz vardır. Namaz temiz olan her yerde kılınır. Münferit kılınabileceği gibi cemaatle de kılınır. Câmide cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan 25 veya 27 derece üstündür. Bunun böyle olduğunu ilan eden Hız. Peygamber, günde beş vakit namazı kendi mescidinde sahâbesi ile birlikte ve cemaat halinde kılmıştır. Bütün sahâbiler de farz namazlarını mescidde cemaat halinde kılmaya özen göstermişlerdir.

Hız. Peygamber'in Medine'ye hicretten sonra ilk iş olarak mescid yapması, sonradan gelen bütün Müslümanlar tarafından örnek alınmış ve Müslümanlar fethettikleri şehirlere hemen bir câmî yapmışlardır. Yeni kurdukları şehirlerin merkezine de bir câmî yaparak Müslümanların günde beş vakit bu câmîlerde toplanmalarını temin etmişlerdir. Günde beş vakit okunan ezân "Yüce Allah'ın en büyüklüğünü" ve İslâm'ın kurtarıcılığını bütün bir dünyaya ilan etmekte ve Müslümanları câmîye dâvet etmektedir. Bu dâvete kulak veren ve câmîleri dolduran Müslümanlar, huşû' ve hudû' içerisinde namazlarını kılmakta ve birbirleriyle kaynaşmaktadırlar. Câmîler hem ibâdet merkezi, hem de aynı mahallede oturan Müslümanların birbirleriyle buluşma ve kaynaşma yeridir. Bu sebepten dolayı Hız. Peygamber, Müslümanların günde beş vakit namazı câmide cemaatle kılmalarını tavsiye etmiştir. Bu tavsiyeyi en güzel şekilde yerine getiren de sahâbe neslidir.

Abdullah b. Mes'ûd şöyle der: "Ben apaçık münafık olanların ve hasta olanların

⁴¹ Filiz Gündüz "Minâre", DİA, XXX, 98-101.

⁴² Baltacı, s. 235.

dışında bizden kimsenin cemaate gelmemelik ettiğini hatırlamıyorum. O kadar ki, hasta olanlar bile iki kişinin koluna girerek cemaate gelirlerdi. Rasûlullah bize hidâyet yollarını gösterdi. Mescidde kılınan namaz da bu hidâyet yollarından biriydi.”⁴³

Osmanlılar döneminde câmileri câzip hale getirmek için câmi mimârisine çok önem vermenin dışında câmilere çok çeşitli vazifeliler tayin edilmek ve câmi mûsikisine önem verilmek suretiyle câmiler gerçekten cemaati çeker hale getirilmişlerdir. Selâtin câmilerde sayıları on beşe kadar çıkan müezzinlerin görevlendirilmiş olması câmilerin içinde salavât-ı şerîfehân, ihlashân, duahân gibi güzel sesli ve musikiden anlayan kimselerin vazife yapmaları, câmileri ruhî ve fikrî yorgunlukların giderildiği manevî huzur merkezleri haline getirmiştir.⁴⁴

2- Bir Eğitim ve Öğretim Yeri Olarak Câmi: Hz. Peygamber, Mekke’de kendi evini, Hz. Ebû Bekir’in evini ve bir de Erkam’ın evini eğitim ve öğretim yeri olarak kullanırdı. Mescidü’l-Haram’daki Rûknü’l-Esved ile Rûknü’l-Yemânî arasında da zaman zaman eğitim ve öğretim yapardı. Mekke müşriklerinin olanca baskı ve engellemeleri karşısında Hz. Peygamber, İslâmî dâvetini devam ettirir, insanlara İslâm’ı anlatır ve Müslüman olduktan sonra nasıl yaşamaları gerektiğini öğretirdi. Bu eğitim ve öğretim yukarıda sayılan mekânlarda yapıldığı gibi, şehir içinde ve dışında, yürürken, oturarak sohbetler halinde yapılırdı. Mekke’den Medine’ye hicret ettikten sonra Hz. Peygamber, eğitim ve öğretim için mescidi bir merkez haline getirdi. Medine mescidinin girişindeki Suffa bu işin merkezi oldu. Hz. Peygamber’in mescid planını kendilerine göre yorumlayan ve geliştiren İslâm milletleri, yaptıkları câmileri ibâdet merkezi haline getirmelerinin yanı sıra ilim merkezi haline de getirdiler. İslâmî ilimlerin tedvin ve tasnif dönemlerinde câmiler ilim öğrenme yerleriydi. Bağdat’taki el-Mansûr Câmii’nde büyük âlimler ders okutur ve talebelerine hadis yazdırırlardı.⁴⁵ Şam’daki Emeviyye Câmii’nde Hanefî, Şafîî ve Mâlikîlere ait ders kürsüleri vardı.⁴⁶ Kahire’deki Amr b. el-Âs Câmii’nde çok sayıda ders halkaları bulunurdu. Burada kırk ayrı ders kürsüsünün olduğu zamanlar olmuştur.⁴⁷ Burada ders halkası olan âlimlerden biri de devrinin hem en büyük tefsircisi ve hem de İslâm tarihçisi olan Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/822)’dir.⁴⁸ Basra Câmii’nin bir ilim merkezi olduğu da bilinen bir gerçektir. Kûfe Câmii’nin bu konudaki şöhreti daha çok yaygındır. Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve öğrencilerinin bu câmide oturup ders halkaları kurdukları malumdur.⁴⁹ Kahire’deki Ezher Câmii ve Tolunuoğlu Ahmed Câmii de birer ilim merkezi olarak bilinmektedir.

Endülüs’te Câmiler hem ibâdethane, hem de medrese olarak kullanılmıştır. Bu

⁴³ Ebû Dâvûd, Salât 47.

⁴⁴ Baltacı, s. 236.

⁴⁵ Yâkût el-Hamevî, Mu’cemu’l-üdebâ, II, 246-247.

⁴⁶ A.g.e., I, 255.

⁴⁷ Makrîzî, Ahmed b. Ali, el-Hitat, II, 256.

⁴⁸ İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed, Vefeyât, II, 252.

⁴⁹ Muammed Ebû Zehra, Ebû Hanîfe, s. 83.

câmilerde Arapça, dinî ilimler ve müsbet ilimler öğretilirdi.⁵⁰

Selçuklular ve Osmanlılar, Hz. Peygamber’in Suffa planını daha da geliştirerek câmilerin yanında medreseler de yaptırmışlar ve talebeleri bu medreselerde barındırmışlardır. Ders okutan müderrislere ve talebelere maaşlar bağlayarak onların tamamen ilim ile meşgul olmalarını sağlamışlardır. Câmiler, çevrelerine yapılan bu medreseler ve müstemilatı ile birer külliye halini almıştır. Bu konuda Selçuklular ve Osmanlılar başı çekmektedirler. Onların yaptırdıkları câmiler ve medreseler sonradan gelen Müslümanlara kıyâmete kadar örnek olacak niteliktedir. Yıllarca bu medreselerde yetişen insanların sayısını ve bu insanların aldıkları eğitim ile insanlığa kazandırdıkları artı değerleri düşündüğümüzde câmilerin İslâm Medeniyeti’ne olan katkısı bir kere daha orta yere çıkar.

İlim erbabının dışındaki cemaat de, hutbe, vaaz, sohbet ve muntazam câmi derslerini dinleyerek aydınlanırlardı. Câmilerin eğitim ve öğretime en büyük katkıları da böyle olurdu. Bugün de bu böyledir. Câmiler bu fonksiyonlarını kıyâmete kadar devam ettirecek ve İslâm ümmetini her türlü bilgi ile donatacaklardır inşaallah.⁵¹

IV- Câmînin Görevlileri: Hz. Peygamber, Medine’de yaptırdığı mescidin devamlı imâmıydı. Şehir dışına çıktığı zaman hem devlet işleri için hem de câmiddeki imâmlık görevi için yerine birini vekil bırakırdı. Hz. Peygamber, hastalanıncaya kadar bu görevi devam ettirdi; hastalandığında da bu vazifeyi Hz. Ebû Bekir’e havale etti. Hz. Bilâl-i Habeşî de bu mescidin müezziniydi. Hz. Peygamber bu mescidin temizliğine çok itina gösterir etrafta bir şey görürse temizlenmesini emrederdi.⁵² Mescidin temizliğini devamlı yürüten bir de görevli vardı.⁵³

Hz. Peygamber devrindeki bu çekirdek kadro, tarih boyunca artarak câmilerdeki hizmetlerini devam ettirmişlerdir. Bu görevlileri şu şekilde sıralayabiliriz:

1- İmâm-Hatip: Câmilerde vakit namazlarıyla Cuma ve bayram namazlarını kıldırarak ve hutbe okuyan görevlidir. Bu görevi yapacak kişinin güzel sesli olması ve Kur’ân-ı Kerim’i güzel okuması gerekir. Çünkü Hz. Peygamber, bir yere imâm tayin edeceği zaman sahâbe içinden Kur’ân’ı en güzel okuyanı seçerdi. İslâm tarihi boyunca Hz. Peygamber’in sünnetine uyularak Kur’ân’ı iyi ve güzel okuyanlar imâmlığa getirilmişlerdir. Osmanlı’da dâru’l-kurrâların açılması ve buradan mezun olanlara imâmlık görevi verilmesi de bu anlayışın bir neticesidir.

Câmilerin büyüklüklerine göre bazı câmilere birden fazla imâm ve hatipler tayin edildiği ve hatta zamanla hatipliğin müstakil bir vazife haline geldiği bilinmektedir. Haftada bir Cuma günü ve bayramlarda minbere çıkan hatipler gerçekten cemaati doyuracak hutbeler irad ederlerdi. Türkiye’de 1972’lerde kaldırılan hatipliklerden

⁵⁰ Makkarî, Ahmed b. Muhammed, Nefhu’t-tîb, I, 102.

⁵¹ Geniş bilgi için bkz. Hüseyin Yılmaz, Câmilerin Eğitim Fonksiyonu, İst. 2006.

⁵² Buhârî, Salât 33.

⁵³ Buhârî, Salât 72; Müslim, Cenâiz 71. Buhârî, Salât 33.

sonra câmilerde cemaati doyuracak hutbeler dinleyebilmek gerçekten güç hale gelmiştir.⁵⁴

2- Vâiz: Câmilerdeki vaaz kürsülerinde cemaati dînî mevzûlarda aydınlatmak ve onlara nasîhat vermekle görevli kimselere vâiz denir. Hz. Peygamber bir hadis-i şeriflerinde "Din, nasihattir"⁵⁵ buyurmuşlardır. Dînî nasihata önem veren Hz. Peygamber, herkese anlayış seviyesine göre İslâm'ı anlatmış ve onları dine dâvet etmiştir. Hz. Peygamber, mescidde Cuma ve bayram hutbeleri dışında sohbetler yapar ve cemaatini dînî konularda aydınlatırdı. Gerek gördüğü zaman minberin üzerindeki oturma yerine çıkar ve cemaate vaaz ederdi.⁵⁶ Vahiy geldiğinde hemen mescide gelir ve gelen yeni âyetleri cemaate ilân ederdi. Hz. Peygamber, daha ziyade sabah namazlarından sonra sohbet yapardı.⁵⁷ Kimi zamanlar da sabahtan akşama kadar sohbetini devam ettirirdi. Hz. Peygamber kadınlar için de bir sohbet günü tayin etmişti. Kadınlar o günde toplanırlar ve sohbet dinlerlerdi.⁵⁸

Sonraki dönemlerde ve özellikle Osmanlılar döneminde bu vazifeyi yapmak için vâizler tayin edilmeye başlanmıştır. Bunlar belirli bir câmiye tayin edildikleri gibi, belirli vakitlerde belirli câmilerde vaaz vermek üzere de tayin edilmişlerdir. Osmanlılar döneminde Aşaföya Câmii vâizliği, vâizlikte en son pâyeye idi.⁵⁹

3- Müezzin: Câmilerde ezân okumak, kâmet getirmek, tesbih duâlarını yaptırmak ve diğer bazı hizmetleri yerine getirmek üzere görev yapan kimselere müezzin denilmektedir. Hz. Peygamber, Medine'de Mescid-i Nebevî'de ilk müezzin olarak Bilâl b. Rabah'ı tayin etmişti.⁶⁰ İkinci müezzin olarak da Abdülaziz b. Esam tayin edilmiştir.⁶¹ Ayrıca Abdullah b. Ümmi Mektûm da Bilâl'le birlikte Mescid-i Nebevî'de müezzinlik yapmıştır.⁶²

Daha sonraki dönemlerde de câmilere büyüklüklerine göre birden fazla müezzin tayin edildiği ve hatta birçok camiinin vakfiyesinde bunların yer aldığı bilinmektedir. Mesela, İstanbul'daki Fatih Câmii vakfiyesinde câmide on iki adet müezzinin vazife yapması şart kılınmıştır.

4- Diğer görevliler: Hz. Peygamber devrinde mescidlerin temizliğine önem verildiği ve Mescid-i Nebevî'yi temizlemek üzere bir zenci kadının tayin edildiği bilinmektedir.⁶³ Daha sonraki dönemlerde câmilerin büyüklüklerine göre, süpürgeciler, kapıcılar vs. görevliler tayin edilmişlerdir. Bunlardan başka câmilere câzip hale getirmek ve cemaate ibâdet zevkini tattırmak için bilhassa Osmanlılar

zamanında câmilere çok çeşitli vazifeliler tayin edilmiştir. İhlâshân, Salavât-ı şerîfehân, Yâsinhân ve Tebârekehân gibi birçok vazifeli, vakıflarca tayin edilmiştir.⁶⁴

SONUÇ: Yüce Allah'ın, son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.) aracılığı ile insanlığa gönderdiği son din İslâm ve bu dinin kitabı Kur'ân-ı Kerim, kıyâmete kadar bâkîdir. Yani bu dinin hükmü kıyâmete kadar devam edecektir. Bu devamlılığı, Yüce Allah'ın izni ve inâyetiyle dindarlar ve bu dindarların ortaya koyduğu medeniyet eserleri sağlayacaktır. İşte câmi de bu medeniyet eserlerinden biridir.

Câmiler, Müslümanlar tarafından İslâm dünyasının her bir köşesine serpiştirilmiş çiçeklerdir, güllerdir. Çevreye saldıkları güzel kokuları ve güzel görüntüleriyle Müslümanlara güzel bir hayat yaşatmaktadırlar. Câmilerin mîmârîsi, oradan semâyaya yükselen ezân sesleri, cemaatle kılınan namazlar, güzel sohbetler, okunan Kur'ân-ı Kerimler, ruhları it'mînâna ulaştıran ilâhiler ve mevlid-i şerifler, her namazdan sonra çevreye dağılan nur yüzlü insanlar, câmi çevresindeki medreselerde yapılan dersler, câmi medeniyetinin bu dünyaya kazandırdığı güzelliklerdir. Dünya hayatında bu kadar güzelliğin kaynağı olan câmiler, müdâvimlerine öbür dünyada neler kazandırmazlarkî?

Câmi medeniyeti denilince akla sâdece câminin fizikî yapısı gelmemeli; câminin topluma kazandırdığı artı değerler de gelmeli. Evet, câmilerimiz fizikî yapılarıyla birer şâhersedirler. Mîmârî durumları, semâyaya yükselen kalem gibi minâreleri, çevre düzenlemeleri gerçekten hârikadır. Ama asıl önemli olan ve göz önüne getirilmesi gereken, câmilerimizin insanımızı yetiştiren birer dînî ve kültürel merkez olmalarıdır.

Dünya hayatına canlılık kazandıran insandır. İnsanı, gerçek mânâda insan eden de İslâm'dır. İslâm, bütün yönleriyle câmide öğrenilir ve câmide yaşanır. Câmiler namaz kılınan yerlerdir. Namaz, içinde her türlü ibâdeti topladığı gibi, câmiler de içlerinde her türlü güzelliği bulundurlar. Her türlü güzelliğin merkezi olan câmilerimizin yetiştirdiği "İslâm insanı" da dünya insanların en güzelidir.

Hz. Peygamber efendimiz, bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyururlar: "*İnsan ölünce, üç ameli dışında bütün amellerinin sevâbı kesilir. Bunlardan birincisi sadaka-i câriye (devam eden iyilik), ikincisi istifâde edilen ilim, üçüncüsü de babasının arkasından duâ eden hayırlı evlattır.*"⁶⁵ Hz. Peygamber'in bu hadis-i şerifini kendilerine rehber edinen Müslümanlar, bu dünyada kalıcı bir eser bırakmışlardır. Câmiler de işte bu kalıcı eserlerdendir. Câmiler, yapıldıkları dönemin mîmârî anlayışını, kültürünü, İslâmî yaşantısını, medeniyetini yansıtır. Câmiler bize kendilerini yapanı, yaptıranı, yıllar boyunca kendilerine uğrayan cemaati tanıtır. Biz, câmilerde geçmiş târihimizi okuruz. Câmilerimiz, bizim hem kültürel hem de medeniyet eserlerimizdir. Onlar, okur-yazar olan ve olmayan herkesin okuyabileceği kitaplarımızdır. Bilindiği gibi bizim medeniyetimiz kitap medeniyetidir. Câmiler de taşla nakşedilmiş kitaplarımızdır. **Biz, câmilerimizi koruyalım ki, câmilerimiz de bizi korusun.**

54 Baltacı, s. 240.

55 Müslim, İmân 95.

56 Buhârî, Salât 73.

57 Hâkim, Müstedrek, IV, 487.

58 Buhârî, İlim 36.

59 Baltacı, s. 240.

60 İbn Hişâm, es-Sîre, II, 155.

61 İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-gâbe, III, 540.

62 Buhârî, Ezân 10.

63 Buhârî, Salât 8.

64 Baltacı, s. 241.

65 Müslim, Vasiyyet 14.

PAZARIN KURULUŞU VE İSLAM İKTİSADÎ HAYATINDAKİ YERİ

Dr. Öğr. Üyesi Fethullah ZENGİN¹

Bir devlet ve toplum inşasında siyasi, sosyal ve askeri pek çok hazırlık ve bu hazırlıkların koordinasyonu için bir liderlik şarttır. Ancak bütün bu unsurlar kadar önemli ve onları besleyen bir diğer unsur ekonomidir. Bir devlet kurucusu ve bir tüccar olarak Hz. Peygamber (s) de Medine’de kurulacak genç devletin nefes alıp vermesi için ekonomik güce sahip olmasının şart olduğunun farkındaydı. Uzun yıllar bir tüccar olarak Yesrib’le münasebetler kurmuş olan ve şehrin sosyal, siyasal ve iktisadî yapısını çok iyi bilen Resulullah (s), Medine’deki ilk işlerinden birisi olarak Müslümanların ekonomik gücünün yükseltilmesi için girişimlerde bulunmuştur. Aşağıdaki satırlarda bu çabaların detaylarını bulacaksınız.

Hicret Esnasında Medine’de Ekonomik Hayat

Hicretin gerçekleştiği yılda Yesrib önemli bir tarım şehri idi. Ranuna, Mahzur, Yenbu’, Akik, Gabe, Curf vb. gibi pek çok verimli tarımsal arazilere sahipti. Yesrib ovasındaki bu arazilerde çok değerli hurma bahçeleri yer almaktaydı. Pek çok tarım kenti gibi ovaya yayılmış birçok köyün toplamından oluşan Yesrib şehrindeki Arapların oluşturduğu ekonomi de tarıma dayanmaktaydı. Yesribli Araplar köken olarak Yemen’e dayanmaktadırlar. Yemenlilerin tarım konusunda Arap yarımadasının en becerikli kimseleri olduğu bilinmektedir. Zira Yemen’in iklim ve toprak yapısı, Arabistan’ın geri kalanının aksine verimli tarım arazilerinin oluşmasına imkân tanımaktaydı. Ayrıca bu araziler barajlar sayesinde yıl boyunca sulanabilmekteydi. Bu da Yemen’i bütün Arabistan’ın gıda ambarı haline getiriyordu.² İşte bu mirası

tevarüs eden ve Yemenden göç edip Medine’ye yerleşen Evs ve Hazrec kabilelerinin başlıca uğraşları hurma ziraatı idi. Bunun yanında şehirde üzüm, nar ve baklagiller tarımı da yapılmaktaydı.

Hz. Peygamber (s) döneminde hicaz halkının geçim kaynağı ise temel olarak ticarete dayanmaktaydı. O dönemde dünyayı saran ticaret ağlarının önemli bir rotasını oluşturan Yemen-Hicaz-Şam ticaret yolu, esasında Rum diyarları ile Hindistan arasında bir bağlantı kurmuş oluyordu. Oldukça büyük meblağlara ulaşan bu ticaretin en önemli istasyonlarından birisi olan Mekke’de doğup büyümüş olan ilk Müslümanlar ve Resulullah (s), toplumsal bir yapının teşekkülünde ekonominin öneminin farkında olup ticaretin usul ve esaslarını iyi bilmekteydiler. Bu nedenle Medine’ye hicret eden Resulullah (s), Yahudilerin şehirdeki ticareti büyük ölçüde kontrolleri altında tuttuklarını tespit edince Müslümanların kentin ticari hayatında daha aktif bir rol almaları ihtiyacını hissetmiştir.

Öte yandan Yesrib, Mekke’nin Şam ticaret yolu üzerinde vazgeçilmez bir konumda bulunuyordu. Bu konumu Yesrib’e bazı ekonomik avantajlar getiriyordu. Mekke’ye giden ya da oradan gelen kervanlara hurma satarak Şam ve Hicaz pazarlarıyla sıkı bir ilişki kurmuşlardı. İlk başlarda Yesrib pazarlarında alışveriş takas usulüyle gerçekleşirken ticaret hacminin artmasıyla Sasani ve Bizans paraları tedavüle girmiştir. Bu da şehri –Mekke kadar olmasa da- uluslararası bir ticaret merkezi haline getirmiştir.

Hz. Peygamber Yesrib’e hicret ettiğinde, kent nüfusu dört bini Yahudi altı bini Arap olmak üzere on bin kişi idi. Bu nüfus o dönem Hicaz şartlarında orta ölçekli bir şehre tekabül etmekteydi. Yahudi nüfusu Arap nüfusundan az olmasına rağmen Yahudiler şehrin ekonomik hayatında daha etkiliydiler. Araplardan önce buraya yerleştikleri için en iyi tarım arazileri de onların ellerindeydi.³ Bu avantajları sayesinde, sık sık birbirleriyle savaşan Arap Evs ve Hazrec kabilelerine borç para vererek tefecilik de yapmaktaydılar. Savaşın yaklaşık 120 yıldır devam etmesi nedeniyle de Yesribli Araplar iktisadi açıdan Yahudilere bağımlı hale gelmişlerdi. Doğal olarak bir süre sonra Yahudiler ticari hayatta etkin oldukları gibi en iyi hurma ve meyve bahçelerinin de sahipleri olmaya başlamışlardı.

Yesribli Yahudiler başlıca üç kabileye ayrılmışlardı. Bunlar Beni Kaynuka, Beni Nadir ve Beni Kureyza Yahudileridir. Kaynuka Yahudileri kuyumculuk ve diğer değerli madenlerin işlenmesi ve satılması işinde mahirdiler. Şehrin finansman yönetiminin bunların eliyle gerçekleştiği söylenebilir. Nadir oğulları ise büyük ölçekli Hurma ziraatı ve ticareti ile meşgul idi. Tarımla uğraşan bu Yahudi kabilesi Medine dışına da hurma ihraç ederdi. Kureyza Yahudileri dericilikle meşguldüler. O dönem şartlarında çok nemli bir ticari dal olan dericilik çizmeden, çadıra ve silah sanayine kadar uzanan çok geniş bir ticari sahayı ilgilendiriyordu.⁴ Uğraş alanlarından da

¹ Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi, fethullahzengin@hotmail.com

² Yiğit, İsmail, "Yemen" DİA, İstanbul-2009, XXXVI, 242.

³ Cevad Ali, el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm, I- X, Beyrut-1993, IV, 127.

⁴ Hamidullah, Muhammed, "Medine’de Sosyo-Ekonomik Hayat", Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm, Beyan Yayınları, I-IV, İstanbul-2006, s.103.

anlaşıldığı gibi Yahudiler Arapların kendi aralarında savaşmalarının da etkisiyle Yesrib kentinin ticari faaliyetlerini hegemonyaları altına almışlardı. Yesrib'de fiyatlar onlar tarafından belirlenir, çarşıların vergileri onlara verilirdi.

İslam Öncesi Medine Pazarları

Cahiliye döneminde Medine'de birkaç pazar yer almaktaydı. Bunların çoğu şehirdeki Yahudi kabilelerine aitti. Bu çarşılar Sefâsif, Müzâhim, Buthân vadisi köprüsü civarındaki Kaynuka' ve Zübâle semtlerinde kurulurdu. Müzâhim pazarı Abdullah b. Übeyy'e, Kaynuka' ve Zübâle pazarları ise Yahudilere aitti. Muhtemelen Abdullah b. Übeyy'in Resulullah'a (s) ilk başta iman etmemesi, iman ettiğini ifade ettikten sonra da davranışlarıyla güven vermemesi ve çarşıdaki iş ve işlemlerin İslam'ın bazı kurallarına uygun olmaması gibi sebeplerle Resulullah (s)onun çarşısını da Yahudi çarşısı gibi değerlendirmiştir. Zira Müslüman olduktan sonra da onun çarşısı Müslüman çarşılarından biri olarak görülmemiş ve zamanla yeni kurulan çarşı karşısında silinip gitmiştir.

Zübâle, Yesrib'in Medine'nin kuzeyindeki girişi olup Kûmetü Ebî'l-Hamra yakınında bulunuyordu. Kûme'nin yanında Yahudi olan Zübâlelilere ait iki utum⁵ mevcuttu. Safâsif pazarı muhtemelen Amr b. Avfoğullarından Benû Cahcebâ'nın arazisinde idi. Müzahim Pazarı, daha sonra İbn Hubeyn sokağı olarak isimlendirilecek olan yerde bulunuyordu. Bu sokak, peygamber tarafından Ğifaroğullarına verilen arazilerin sınırını teşkil ediyordu. Müzâhim, daha sonra Medine valilerinin ikamet edecekleri kalenin yakınında, Medine pazarının kuzeybatısında idi. Kaynuka pazarı ise Buthan Vadisi üzerindeki Köprü'nün girişinde olup daha sonra kurulacak olan Peygamber pazarından çok uzak değildi. Bu iki pazarı sadece namaz kılmaya ayrılmış boş bir arazi (musalla) ayırıyordu.⁶

Hz. Peygamber'in (s) Bir Pazar Yeri Kurma İhtiyacı

Medine çarşılarındaki iktisadi sistem çarşı sahiplerinin inanç ve adetlerine göre şekillenmekteydi. Bu da İslam geldikten sonra da bu çarşıların cahiliye geleneklerine göre işlediği anlamına gelmektedir. Böyle çarşılarda insanların güven içinde alışveriş yapmaları mümkün değildir. Nitekim Resulullah'ın gençliğinde iştirak ettiği hilfu'l-fudul cemiyeti böyle bir ihtiyaçtan ortaya çıkmıştır. Mekke'ye gelen tüccarların Mekkeliler bazı zorba insanların zulmüne uğraması Resulullah (s) ve diğer bazı Mekkelileri harekete geçirmiştir. Muhtemelen Medine'de kurulan çarşılar da bu tür sıkıntılarla karşılaşabiliyordu. Resulullah (s) bu çarşıları dönüştürmekle uğraşmak yerine alış veriş kuralları ve adalet sistemi kendisi tarafından ortaya konulmuş bir çarşı kurmayı daha uygun görmüştür.

Çarşının kurulmasında kanaatimizce etkili olan en önemli faktör Medine'nin

önceki çarşılarında gayri Müslimlerle yapılan ticaretin her zaman onların lehine sonuç verecek şekilde tasarlanmış olmasıydı. Zira hem alışveriş yaparken onlar kazanıyor hem de Müslüman tüccarlar mal satmak istediklerinde pazar yeri vergisi ödemek durumunda kalıyorlardı. Bu nedenle İslâmî esaslara göre çarşı kurmak isteyen Hz. Peygamber, Medine'deki mevcut Pazar yerlerini incelemiş ve bunların Müslümanlara ne alışveriş yöntemleri itibarıyla ne de sonuçları itibarıyla uygun olmadığını tespit etmiştir.

Medine pazarının kuruluşunda etkili olan sebeplerden birisi de Mekke ile devam eden husumetti. Ekonomi, kısa bir süre içinde sıcak savaşa dönüşen bu ilişkide en önemli savaş enstrümanı olarak kullanılacaktı. Nitekim Resulullah (s) bir yandan Kureyş kervanlarının Şam ticaret yolunu kullanmalarına mani olarak ekonomilerini zayıflatırken diğer yandan Müslümanların Medine'deki iktisadi hayatta söz sahibi olmalarını sağlamaya çalışıyordu. Dolayısıyla Medine pazarı sadece Medine'deki iç dinamiklerle alakalı bir girişim değildi. Hatta belki daha fazla dış politika ile alakalı idi. Çünkü nihayetinde Resulullah'ın asıl hedefi Mekke Müşrik düzeni idi. Resulullah'ın Mekke ticaret yolunu kapatmasının etkilerini Safvan b. Ümeyye'nin şu sözlerinde net olarak görmek mümkündür: *"Muhammed ve ashâbı ticaret yollarımızı kestiler. Onun ashâbına karşı nasıl önlem alacağımızı bilemiyoruz. Sahili de boş bırakıyorlar. Sahil bölgesi halkı onunla anlaşarak tümünden ona katıldı. (Ne yapalım?) Nerede ikamet edelim, bilemiyoruz. Şayet (burada) yurdumuzda kalsak sermayemizi yiyip tüketeceğiz. Zira Mekke'deki geçimimiz yazın Şam ve kışın Habeşistan ticaretine dayanmaktadır."*

Hz. Peygamber'in bu iktisadi öngörüsünün en belirgin ifadesini Hendek savaşı sonrası sarf ettiği *"Onlar bu seneden sonra artık size saldıracak değillerdir"* sözlerinde görmektediriz. Zira bu savaş Mekke müşriklerinin mali kaynaklarının tükenmesi nedeniyle Hayber Yahudilerinin finansmanı sayesinde yapılmış ancak bekledikleri bir savunma savaşıyla karşılaşınca, düzenledikleri sefer özellikle iktisadi anlamda onlar için bir felaketle sonuçlanmıştı. On sekiz gün süren kuşatma sırasında yapılan harcamalar, Medine'ye geliş ve dönüş masrafları ve ikisinden daha önemlisi bu süre zarfında aksayan ticaret Mekke ekonomisini geri dönülmez bir biçimde sarsmıştı. Bütün bunları gören Resulullah (s) yukarıdaki sözleri sarf etmişti. Gerçekten de kısa bir süre sonra Mekke ekonomisi bir krize girmiş ve Resulullah (s) Hayber'in fethinden sonra Mekke'deki yoksullara yardım amacıyla Ebu Süfyan'a bir miktar para göndermiştir. İşte bütün bunlar Medine pazarının kurulmasının uzak hedeflerinin bir başka ifadeyle dış ilişkilere matuf amaçlarının ne kadar isabetli seçildiğini göstermektedir.

Pazar'ın Kuruluşu

Kaynaklarımızda Hz. Peygamber'in (s) pazar yeri kurmak için ilk girişiminin Benî Kaynuka' pazarının yakınındaki Bakî' ez-Zübeyr'de bir çadır kurmak suretiyle gerçekleştiğini görmektediriz. Ne var ki bu adımı ticari faaliyetlerine bir tehdit olarak gören Yahudi liderlerden Kâ'b b. Eşref bir gece yanına aldığı adamlarla birlikte

⁵ Yesrib ve civarında o dönemde inşa edilmiş, çok katlı, savaş zamanları kale olarak kullanılan etrafı yüksek bir duvarla çevrili evler bütünü.

⁶ Lecker, Michael, "İslâm Öncesi ve İslâm'ın İlk Döneminde Medine/Yesrib Pazarı Üzerine" terc. Mehmet Mahfuz Söylemez, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. II, sayı: 4, ss. 157-172., s.165.

çarşıdaki çadır(lar)ın iplerini keserek hem Müslümanları hem de çarşıya gelecek kimseleri bu işten vazgeçirmek istemiştir. Ancak Hz. Peygamber (s) tam aksine Benî Sâide mahallesindeki bir arsaya bu iş için belirlemiş ve başına nöbetçiler dikerek çarşı kurma hususundaki kararlılığını göstermiştir. Bu olay İslam tarihi kaynaklarında şu şekilde yer almaktadır. "Peygamber, Baki'uz-Zübeyr (bölgesin)'de bir çadır kurdu ve dedi ki: İşte bu sizin pazarınızdır. Sonra Ka'b b. Eşref gelip içeri girdi ve çadırın iplerini kesti. Bunun üzerine Resulullah (s)" *Endişeniz olmasın, muhakkak ki bu pazarı onu (Ka'b'ı), daha da delirtecek bir yere nakledeceğim*" dedi. Daha sonra Peygamber bu pazarı, daha sonra "Medine Pazarı" olarak adlandırılacak olan bu yere taşıdı. Pazar yeri olarak seçilen arazi Saide oğullarına ait bir mezarlıktı. Mezarlık gerekli şekilde tanzim edildikten sonra ve şu emri verdi: "İşte bu sizin pazarınızdır. Burada sabit köşeler ve yerler edinmeyin. Buradan hiç bir vergi (haraç) de alınmayacaktır"⁷ Kâ'b b. Eşref'in daha da çok kızacağı yerden kasıt Medine'de daha merkezi bir konumda olan Mescid-i Nebevî'nin yakınındaki Buthân vadisinde olup, Medine'nin giriş çıkış yolları üzerinde ve şehrin tamamına hizmet verebilecek bir konumda bulunuyordu. Burası önceki yerine göre daha fazla müşteri ve satıcı toplama potansiyeline de sahipti. Kâ'b b. Eşref'in daha çok kızması hem Pazar yerinin bu özelliği sebebiyle hem de Resulullah'ın (s) kararlılığı nedeniyleledir.

Resulullah (s) yeni pazarı cazip kılmak ve tüccarlar ile müşterileri çekmek için bazı avantajlı şartlar oluşturmuştu. Mesela Pazar'a satış için gelenlerden pazar vergisi alınması ve satıcıların sabit noktaları kendi yerleri olarak belirlemeleri yasaktı. Sabah en erken gelen, pazarın istediği yerinde mallarını satabilecekti. Esasında bu daha önce de uygulanan bir yöntemdi. Ancak Yahudilerin Medine ekonomisine hâkim olmalarından bir süre sonra pazar yerlerinden kira parası alınmaya başlanmıştı. Resulullah (s) Yesrib'e geldiğinde de genellikle cahiliye pazarlarında bir çeşit pazar vergisi toplanıyordu. Yeni Pazar bu açıdan satıcılar için ve elbette fiyatların düşmesini sağlaması yönüyle de müşteriler için daha kârlı idi. Yeni pazarda vergi alınmaması ilkesi muhtemelen, Ukâz, Mecenne ve Zülmecâz gibi panayırları bilen ve gören bir tüccar olarak Hz. Peygamber'in Ukâz'da gözlemlendiği vergi muafiyeti uygulamasını benimsediğini göstermektedir. Resulullah'ın (s) vergi alınmaması yönündeki uygulaması bir gelenek olarak sürmüş ve Hulefa-i Raşidin dönemi boyunca pazar yerinden vergi alınmamıştır. Bu çarşıdan ilk kez Muaviye b. Ebu Süfyan döneminde vergi alınmıştır. Daha sonraki halifelerden Ömer b. Abdülaziz vergiyi kaldırmıştır.⁸

Hz. Peygamber (s) yeni pazarda cahiliye döneminde kullanılan para birimleri ile ölçü ve tartı miktarlarını değiştirmemiştir. Çarşıda kullanılacak olan paralar eskisi gibi dinar ve dirhem olarak kalmaya devam etmiştir. Böylece bu çarşının Arap yarımadasındaki diğer çarşılarla bir ticari uyumsuzluk yaşamamasının önüne

geçilmiştir. Resulullah'ın (s) çarşının cazip olması için çaba sarf ettiği göz önünde bulundurulursa yeni bir para birimi ihdas etmenin ya da ölçü ve tartıda farklı hesaplamalara girişmenin çarşının ticari manada tanınırlığını ve cazibesini riske atacağı aşikârdır. O dönemde Yesrib'de "müdd", "sa" ve "vask" gibi ölçü birimleri kullanılırdı. Yaklaşık yarım kiloya denk gelen ağırlığa müdd deniliyordu. Bir sa' dört müdd, bir vask ise altmış sa' yapıyordu. Hz. Peygamber (s) bu ölçülerde herhangi bir değişiklik yapmamıştır.⁹

Hz. Peygamber (s) çarşının kurulmasından sonra vaz' ettiği kuralların uygulanmasını bizzat kendisi kontrol etmiştir. Resulullah (s) koyduğu kurullarla hem tüketicinin hem de üreticinin haklarını koruma altına almıştır. Meşhur bir hadiste rivayet edildiği gibi buğdayın üstündeki ürünlerle alttakilerin farklı olduğunu görünce "Bizi aldatan bizden değildir." demiştir. Kendisinin olmadığı vakitlerde çarşı pazarın adaletli bir şekilde işleyişini takip edecek kişiler görevlendirmiştir.

Hz. Peygamber'in bu Pazar vesilesiyle ortaya koyduğu bazı ticari kurallara da burada yer vermek yerinde olacaktır.

1. Bir Müslümanın pazarlığı üzerine pazarlık yapılmamalı.
2. Müşteri kızdırmaktan uzak durulmalı.
3. Pazara ulaşmadan önce üreticinin malını satın alarak fiyatta istikrarsızlığa yol açmak doğru değildir.
4. Ticarete her halükarda doğruluktan ayrılmamak geri kalmamak gerekiyor.
5. El emeği ile elde edilen kazanç en hayırlı kazançtır. (Hz. Davud örneği)
6. Zenginlik ve ticari uğraşı kişiyi takvadan ve dini sorumluluklardan uzak tutmamalı.
7. Borcun zamanında ödenmeli ve borcunu ödeyemeyen iyi niyetli borçluya mühlet verilmeli.
8. Alışverişte yalan yere yemin edilmemelidir.
9. Çalışanlara hakları gecikmeksizin ve eksiltmeksizin verilmelidir.
10. Dürüst tacirler şehitler ve peygamberlerle birlikte haşredilecektir. Aldatan ve malına haram karıştıran tüccarlar ise kavimlerinin helakına yol açarlar.¹⁰

Peygamber tarafından Medine'de kurulan pazarla ilgili rivayetler oldukça azdır. Bize ulaşan rivayetlerin çoğu Ömer b. Şebbe ve İbn Zübale tarafından kaydedilmiştir. Bu iki tarihçi de Medine tarihi üzerinde yetkili otoritelere. Bu rivayetlere diğer kaynaklarda yer verilmemiştir. Çünkü pazar olayı, sonraki yazarların değerlendirmesine göre, Peygamber imajı ve ilk toplumun oluşmasında fazla bir öneme sahip değildi. Zira pazarın bizzat kendisi ayakta kalmamış ve burası

⁷ Semhûdî, Nureddin Ali b. Ahmed, el-Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dari'l-Mustafa, I-IV, Daru'l-Kütübü'l- İlmîyye, Beyrut-2006, II, 265.

⁸ Semhûdî, el-Vefâu'l-Vefâ, I, 541.

⁹ Hizmetli, Sabri, İslam Tarihi –İlk Dönem-, Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2006, s.314.

¹⁰ Hizmetli, İslam Tarihi, s. 317.

bir dine bağlılık yeri (dini mekân) olarak hizmet vermemiştir.¹¹

KAYNAKLAR

CEVAD Ali, el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm, I- X, Beyrut-1993.

HAMİDULLAH Muhammed, "Medine'de Sosyo-Ekonomik Hayat", Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm, Beyan Yayınları, I-IV, İstanbul-2006.

HİZMETLİ Sabri, İslam Tarihi –İlk Dönem-, Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2006.

LECKER Michael, "İslâm Öncesi ve İslâm'ın İlk Döneminde Medine/Yesrib Pazarı Üzerine" terc. Mehmet Mahfuz Söylemez, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. II, sayı: 4, ss. 157-172.

Semhûdî, Nureddin Ali b. Ahmed, el-Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dari'l-Mustafa, I-IV, Daru'l-Kütübü'l- İlmîyye, Beyrut- 2006.

Yiğit, İsmail, "Yemen" DİA, İstanbul-2009, XXXVI, 242.

MEDİNE İSLAM TOPLUMUNUN OLUŞUMU İÇİN ATILAN İLK ADIMLAR

Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ¹

Hiz. Peygamber'in Medine'deki İlk İki Yılı veya Medine'de İslam Toplumunun oluşumu için atılan ilk adımlar konusu bir önceki derste anlattığım hususların devamı mahiyetindedir. Yani Akabe biatlarının adeta devamı mahiyetindedir. Dikkatinizi yeniden birinci Akabe biatına çevirmek istiyorum. Hatırlarsanız Hz. Peygamber orada Müslümanlardan tevhide düşünceye sahip, ahlak üzere kaim, doğru sözlü, dürüst, yalan söylemeyen, iftira etmeyen, ahlaklı, erdemli ve iffetli bir toplum kurmak isteğini ifade etmiş ve kendisine biat edenlerden de bunları talep etmişti. İşte Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten hemen sonra temelleri burada belirlenen toplumu oluşturmak için harekete geçti. Şimdi burada atılan adımlara bir göz atalım bakalım:

1- Kuba Mescidinin İnşası: Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra ilk olarak Kuba'ya yerleştiği ve burayı merkez edinmek istediği bilinmektedir. Buraya geldikten sonra da ilk yaptığı şey bir mescit inşa etmek olmuştur. Zira tevhide düşünceyi oturtmaya çalışan Hz. Peygamber, İslam toplumunun merkez noktasına Yüce Allah'ın konmasına ve hayatın onun etrafında deveran olmasını sağlamaya çalışıyordu. Hal böyle olunca mescit Müslüman toplumun olmazsa olmazını ifade eder olmuştur. Kuba mescidi tamamlandıktan sonra Hz. Peygamber, burada meskûn bulunan Yahudi ve müttetikleri olan Evs Kabilesi'nden emin olmadığı için büyük babası Abdulmuttalib'in dayıları olan Hazrec Kabilesi'nin Neccâr oğulları boyuna haber göndererek gelip kendisini almalarını istedi. Onlar tarafından gönderilen bir ekibin eşliğinde Yesrib Köyüne hareket etti.

¹¹ Kister, M. J., "Peygamber'in Pazarı" trc. Abdullah Kahraman, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VI/ II, ss. 25-29, Sivas-2002.

¹ İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi - mehmetmahfuz@gmail.com

2- Cuma Namazı: Kuşkusuz Cuma namazı İslam toplumunun inşasında önemli bir yere sahiptir. Her ne kadar bazı kaynaklarda Hz. Peygamber'in atalarından Kab'ın Arube gününde bir ibadetinden bahsedilse de Hz. Peygamber'in elçi olarak gönderildiği dönemde ne Mekke'de ne de Medine'de böyle bir ibadet bulunmuyordu. I. Akabe biatından sonra Mus'ab b. Umeyr'in Medine'ye gitmesinden sonra onun talebi ve Hz. Peygamber'in onayıyla böyle bir ibadetin icra edildiği söylene de henüz farz kılınmamıştır. Hatta Hz. Peygamber, Medine'ye hicret ettikten sonra Kuba'ya yerleşince de burada Cuma namazı kıldığına dair rivayetlere de rastlanmaktadır. Ancak o dönemde de bu ibadet henüz farz kılınmış değildi. Ancak bir Cuma günü Hz. Peygamber yanında Hz. Ebubekir ve Hazrec oğullarından bir ekiple birlikte Yesrib'e gitmek için yola çıkmıştır. Salim b. Avf oğullarının ikamet ettikleri Ranuna vadisine geldiğinde burada ilk Cuma namazı kılınmıştır. Cuma namazı Müslümanların haftalık toplanmalarını simgelediği için en önemli ibadetlerden biri olarak kabul edilmiştir. Hz. Peygamber tarafından o kadar çokça övülen bu ibadet ihmal edilmemesi gereken bir ibadet olarak algılanmış ve böylece Cuma namazı İslam toplumunun inşasında önemli bir tuğla haline almıştır olmuştur.

3- Mescid-i Nebevî'nin İnşa Edilmesi: Hz. Peygamber Yesrib'e geldikten sonra yol boyunca kendisini misafir etmek isteyenlerin taleplerini nazikçe reddetti ve devesinin özgür bırakılmasını buyurdu. Devenin çöktüğü mekâna en yakın ev olan Ebû Eyyub el-Ensarî'nin hanesine yerleşti. Devesinin çöktüğü boş sahayı sahipleri olan Sehl ve Süheyl kardeşlerden satın aldırdı ve burayı mescit haline getirdi. Zamanla adına Medine Mescidi veya Mescid-i-Nebi denecek olan bu mekân İslam toplumunun biçimlendiği yeni nirengi noktası olacaktır.

Aziz gençler unutmanız gerekir ki Yüce Allah'ın Zariyat Suresi elli altıncı ayet-i Kerime'de ifade buyurdıkları gibi "İnsanlar ve cinlerin yaratılış amacı Yüce Allah'a ibadet" yani boyun eğme, onu, hayatın merkezine koyma ve onun rızası üzerinde birleşerek, onun etrafında deveran olmaktır. Bu kutlu davanın bîhakkın gerçekleşmesi için ise Allah'ın hayatın merkezine konulması ve onun etrafında deveran olunması icap ediyordu. Kuşkusuz Mekke'de Yüce Allah'ı temsilen Beytullah yani Kâbe vardı ve burası Müslümanlar arasında bir vahdet oluşturuyordu. Müslümanlar buranın Allah'ı temsil ettiğini, buraya yönelerek gerçekleştirilen ibadetlerle aslında tekliğin inşa edildiğini biliyorlardı. Müslümanlar Medine'ye hicret ettikten sonra ise işte bu kutlu mabedin adeta bir izdüşümünü inşa ettiler. Evet, Kabe bir kiblegâh olarak hala İslami düşüncenin esas noktasını teşkil ediyordu. Ancak içinde bu kutlu mabede dönülecek ve Müslümanları bir birlik potasında eritecek bir mekâna da ihtiyaç vardı. Mescit işte bu mekânı oluşturuyordu. Buranın inşasıyla birlikte aslında İslam toplumunun Allah merkezli bir yapılanma gerçekleştirdikleri, hür-köle demeden yan yana saf tutmayı başararak Allah karşısında bir ve tek beden olduklarını, birbirlerinden hiçbir farklarının bulunmadığını, ibadet esnasında zaman zaman kölenin zaman zaman da efendinin ön safa geçebildiğini göstererek kölelik ve efendiliğin aslında dünyaya ait geçici roller olduğunu, asıl rol olan Allah'a kulluğun

ise baki ve olması gereken pozisyon olduğunu göstermiş oldu.

Mekke'de buldukları dönemde, Mekke müşrikleri Hz. Peygamber'i en çok efendi ile köle arasındaki farkı ortadan kaldırdığı, köleyi efendinin yanına yerleştirerek sosyal dokuyu bozduğu şeklinde eleştiriyorlardı. Hz. Peygamber bu ilk icraatıyla dünyevi köle veya efendinin hiç bir anlamının bulunmadığını, asıl efendinin yani Rabbin yüce Allah olduğunu, insanların tamamının ise birbirlerinden hiçbir farklarının bulunmadığını ve onun abdi yani köle veya kulları olduğunu göstermiş oldu. Dolayısıyla mescit ve burada kurulan eşitlik mukavelevi İslam toplumunun en önemli mesajını mündemiç oldu. Kuşkusuz mescidin kurulması ve burada Allah'ın etrafında deveran olan kulluk halkasının inşası Medine içerisinde İslamlaşmayı artırdığı gibi Müslüman kitle arasında birlik ve bütünlüğü de sağlamıştır.

Müstakil bir dersin konusu olduğu için Mescidi Nebevî üzerinde uzun uzadıya durmayacağım. Ancak buranın sadece bir mabed olmadığını, bir eğitim kurumu, hareket merkezi, devlet yönetim merkezi, istişare meclisi, gerektiğinde hasbihal edilen müessese, gece kalınabilen bir misafirhane, hatta hastahane ve hapishane olarak da kullanıldığını unutmamız gerekir. Hz. Peygamber ve Müslümanların hayatlarının büyük bir kısmı burada geçiyordu.

Böylelikle Hz. Peygamber Müslümanlar tarafından oluşturulan halkanın merkez noktasını teşkil ediyor, Allah'tan aldığı buyruk mucibince Tevhidi düşünceyi aktarıyor, onlar arasındaki farklılıkları minimize ederek birbirine benzer yürekler oluşturmaya ve bu yüreklerin sadece Yüce Allah için atmasına dair çaba sarf ediyordu.

Kuşkusuz Hz. Peygamber birbirlerinden tamamen farklı bir geçmişe sahip olan, İslam öncesi dönemde kimisi aristokrat, kimisi köle, kimisi çoban, kimisi eğitilmiş kimisi ise eğitimsiz olan bu insanların bir bütün olarak birbirine büyük ölçüde benzeyen bireylere dönüşebilmeleri için sadece mescit ve burada verilen eğitimin de yeterli olmayacağını biliyordu. Onun için de daha farklı adımlar da atmaya başladı.

4- Muâhât: Hz. Peygamber mescidi kurup Müslümanlara bir ve tek Allah'ın bendeleri oldukları aslında bu dünyada ihraz ettikleri roller ne olursa olsun onların Allah'ın kulları olarak hiç birinin diğerinden farkının bulunmadığını öğrettikten sonra bunların bir elin parmakları gibi olduklarını birbirlerine karşı sorumluluklarının bulunduğunu ve bu sorumluluk gereği aralarındaki dünyevi uçurumun da ortadan kaldırılması gerektiğine karar verdi. Hz. Peygamber böylece yeni hicret ettikleri ve birbirinden değişik toplumsal gruplara sahip olan Medine'de bir ve bütün olarak hareket eden birbirlerine kenetlenen bir Müslüman topluluk oluşturmak istedi. Bu topluluk oluşturulduktan sonra bunların birlikte hareket etmeleriyle Medine'deki diğer dinî gruplarla birlikte hareket edilebilecek bir zemin oluşturulacaktı. Hz. Peygamber Müslümanlar arasındaki bütünlüğü oluşturmak için kullandığı sihirli kavram ise "muahhat" kardeşlik oldu. Bu kavram İslam öncesi dönemde sadece aynı anne ve babadan neşet eden birliktelikler için kullanılıyordu. Dünyevi geçici ittifaklar

için ise “car”, “civar”, “velâ” ve “Mevlâ” kavramları kullanıyordu. Bu kavramların her biri dünyevî bir durumu veya pozisyonu ifade ediyordu. Hz. Peygamber ise bunlardan hiç birini kullanmadı o Kur’an’ın kullandığı ve “Müslümanlar ancak birbirlerinin kardeşleridir” ayetinde kullanılan ve din bağının aslında dünyevî bağdan daha değerli olduğunu anlatan kutsal kavramı yani “kardeş” kavramını kullandı. Böylece İslam toplumunu birbirine geçen ilmiklerden oluşan ve her bir ilmeğin diğerine karşı sorumluluk duyduğu bir gergef gibi işledi.

Hız. Peygamber tarafından kurulan “muahhat” bütün mal varlığını geride bırakan ve yanlarına sadece imanlarını alarak Medine’ye gelen Muhacirlerle Medine’nin mal mülk sahibi, bağ ve bahçelere malik, dünyevi birikimleri olan ama bütün bunları imanları için feda edebilen Ensar arasında gerçekleştirildi. Az önce de ifade ettiğim gibi bu iki kitle arasındaki uçurum son derece fazla idi. Hz. Peygamber kurmak istediği yeni toplumda insanların ekonomik olarak birbirlerinden çok fazla farklı olmalarını istemiyordu. Bunun için de ihtiyaç sahipleri ile mal sahiplerini kardeş kılarak birbirlerinden sorumlu tuttu.

Hatırlarsanız Mekke’yi incelerken, İslam Tarihinde iki kardeşlik antlaşması olduğunu ve bu kardeşlik anlaşmalarının ilkinin Mekke’de gerçekleştirildiğini söylemiştik. Bunun illetinin de, Hz. Peygamber (s.a.v) ile buluşabilen insanlarla buluşamayanların bir araya getirilmesi olduğunu ifade etmiştim. Hatta bu ilk kardeşlik anlaşmasında okuma yazma bilenler ile bilmeyenlerin de kardeş kıldıklarını, böylelikle Müslüman kitle arasında adeta bir okuma yazma seferberliğinin başlatıldığını da ifade etmiştik

Bu dersimizde konu edindiğimiz “İkinci Kardeşlik Antlaşması” ise Medine dönemini ilk evresinde gerçekleştirilmiştir. Bunun illeti Mekke’dekinden tamamen farklıdır. Az önce de ifade ettiğim gibi Müslümanlar muhacirler Medine’ye gelince Hz. Peygamber (s.a.v) ilkin onları onar kişilik gruplara böldü ve belli şahısların evlerine yerleştirdi. Ancak bunun sürekli böyle devam edemeyeceği ortadaydı. Zira böyle bir uygulama muhacirlerin yükünün Medineli birkaç ailenin omuzuna yüklenmesi anlamına gelecek ve bu ailelere ciddi bir ekonomik külfet anlamına gelecekti. Dahası Medine’deki Ensar’ın evine yerleşen Muhacirlerin Ensar içerisinde de çok rahat edemeyecekleri anlaşılmalı, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) kardeşlik antlaşmasını bir çözüm olarak yürürlüğe koymuştur. Mekke’deki uygulama da bunun başarılı olabileceğini daha önce gösterdiği için uygulamada bir tereddüt yaşanmamıştır. Tarihte bir benzerine rastlanmayan bu örnek ilk kez kutlu Peygamber tarafından uygulanmış olması onun dehasını ortaya koyarken Müslümanlara da benzer durumlarda bir çıkış yolunu göstermektedir.

Hız. Peygamber’in Medine’de kimi kimer kardeş kıldığı veya bu sisteme kaç kişinin dâhil olduğuna dair rivayetlerde çelişkiler bulunmaktadır. Ancak bu rivayetler tetkik edildiğinde ellisi Ensar ellisi Muhacir’den olmak üzere 100 kişi yakın bir kitlenin adı geçmektedir. Bu durum sisteme yüz kişiye yakın insanın dâhil edildiğini akla

getirse de rakamın bunun çok üstünde olduğu ancak sadece yüz civarında şahsın adının kayıtlara yansıdığı da düşünülebilir. Kuşkusuz benim kanaatim bu yöndedir. Zira sistem sadece yüz kişi ile sınırlı tutulmuş olsaydı, sistemin dışında tutulanların eleştirileri söz konusu olabilirdi. Buna yönelik bir tepki kaynaklarımıza sirayet etmediği için sisteme Müslümanların tamamının dâhil edildiği söylenebilir.

Hız. Peygamber’in oluşturduğu bu sistemde, kardeşler birbirlerine varis olabiliyordu. Bu, Hz. Peygamber’in (sav) aynı zamanda şâri’ (kanun koyucu) olduğunu göstermesi açısından da önemlidir. Hatırlarsanız Hz. Peygamberle alakalı bir tartışma vardı. Yaşar Nuri Öztürk ve benzer anlayışa sahip olan zevat Hz. Peygamber’i anlatırken, O’nu neredeyse sadece bir postacı konumunda, Kur’an’ı Allah’tan getirip insanlara anlatan ve böylece işini tamamlamış bir şahıs olarak göstermek istemişlerdir. Bu hadiseye bakıldığında Hz. Peygamber’in bunun çok ötesinde bir misyona sahip olduğu açıkça görülmektedir. Hz. Peygamber, Kur’an-ı Kerim’de herhangi bir sarıh nass olmaksızın bir hukuki icraatta bulunarak, Müslümanlardan bir kitle ile öbür kitleyi kardeş ilan edip birbirine varis kılmıştır. Dolayısıyla kişi sadece ana-baba bir kardeşine değil; Hz. Peygamber’in kardeş kıldığı kişiye de mirasını bırakabilmektedir. Bunun kararı Peygamber tarafından verilmiş ve sistem onun tarafından uygulanmıştır. Kuşkusuz bu hadise Hz. Peygamber’in İslam dini içerisindeki konumu zihnimizde çok net bir şekilde tebellür ettirmektedir. Nitekim Hz. Peygamber bir taraftan Kur’an’ı tefsir eden bir müfessir, öte taraftan ihtiyaç esnasında Kur’an-ı Kerimle çelişmeyen, Kur’an-ı Kerim’in ruhunu bütünleyen daha doğru bir ifadeyle bize yansıtan icraatlarda bulunan bir uygulamacıdır. Zaten zaman zaman Kur’an-ı Kerim’de “Allah’a ve Peygamber’e itaat edin” cümlesinde olduğu gibi Allah ve Resulü ifadesinin yan yana kullanılması da bunu göstermiyor mu? Kuşkusuz bu önemli bir konudur. Ancak bugünkü mevzumuzun dışında bir husustur. Biz konumuza geri dönelim.

Hız. Peygamber’in kimi kiminle kardeş kıldığı hususunda birkaç örnek zikredebiliriz. Örneğin Hz. Peygamber ile Hz. Ali kardeş kılınmıştır. Hz. Peygamber, Hz. Ali dışında kimle kardeş olsaydı insanlar kıskanırdı. Teşbihte hata olmaz, bir devlet başkanıyla böyle bir yakınlığınızın olduğunu düşünün, devlet başkanıyla yakınlığınızı gören herkes size gıpta edeceği gibi, Hz. Peygamber’le de kardeş kılınan her zata gıpta edileceği bir realitedir. Hz. Ali için de bunlar geçerlidir. O, Hz. Peygamber’in evinde büyümüş, O’nun bir evladı, damadı, yani peygamberimizin değer verdiği bir zattır. Her ne kadar o dönemde damat değilse de en azından önemli bir namzettir. Bu özellikleri hasebiyle Hz. Peygamber onu kendine kardeş olarak seçmiştir denilebilir. Hz. Peygamber Ali’yi kendisine kardeş kılarak birliğin arasına bir husumetin girmemesini sağlamıştır denilebilir. Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer kardeş kılınmışlardır.

Bu kardeşliğin sınırlarını bize göstermiş olması açısından Abdurrahman b. Avf ile Said b. Rebi’ arasındaki ilişki dikkate değerdir. Abdurrahman b. Avf, İslam öncesi dönemde Mekke’de de önemli bir isimdir. Zenginliği ile tanınan ve Hz. Peygamber’e ilk inanan kimselerdendir. Medine’de Said b. Rebi’ ile kardeş kılınmıştır. Said mal

varlığını listeleyip kardeşinin önüne koymuş ve “*Var olan malımın tamamını seninle bölüşelim, iki eşim var sen hangisini istersen onu boşayayım sen de onunla evlen.*” demiştir. Abdurrahman b. Avf’ın teşekkür ettiği ve bunu kabul etmediği ve “*Allah, malını da eşini de sana mübarek eylesin, sen bana pazarın yolunu göster*” dediği rivayet edilir. Abdurrahman b. Avf ile Said b. Rebi’ arasındaki örnek tabi ki uç bir örnektir. Hiçbir Müslüman’ın boşadığı eşini öbür Müslüman kardeşi almamıştır. Bu örneği Müslümanların bu kardeşlik antlaşmasına nasıl baktıklarını veya nasıl gördüklerini anlayalım diye zikrettim. Muâhât, İslam toplumunu birbirine kaynaştıran en önemli harç olmuştur. Bu örneklerle Müslümanlara tevhibi düşünceyi benimsemiş olan müminlerce oluşturulan yapının anne ve baba kardeşlerinden daha yakın, daha değerli, daha üstün olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Aradan zaman geçince yeni kazanımlara ulaşan Muhacirin kendi geliri olmaya başlamıştır, dolayısıyla da kardeşliğin bu ekonomik kısmı revize edilmiştir. Bu konuda asıl mirasın sulbden (soydan) sürdüğünü, anne-baba kardeşlerin miras hakkına sahip olduğu, din kardeşlerinin miras hakkına sahip olmadığını deklare eden ayet-i kerime nazil olmuştur. Ancak diğer yandan bu mani kardeşlik bağı da kardeşler arasında bir duygusal bağ olarak baki kalmıştır. Hz. Peygamber tarafından kardeş kılınan bu serdengeçtilerin muahhat antlaşması ilga edilmiş olmasına rağmen, birbirlerini önemsedikleri, ziyaret ettikleri ve birbirlerinden vazgeçemedikleri rivayet edilmektedir.

Öyle tahmin ediyorum ki zamanımız dar olduğu için bu konuya bu kadar zaman ayırmak kâfi olacaktır. Kuşkusuz Hz. Peygamber’in Medine’de İslam toplumu oluştururken attığı adımlardan bir diğerini ise Medine Pazarı oluşturmaktadır. Şimdi bu konuya bakalım.

5- Medine Pazarı: Hz. Peygamber Medine’ye hicret etmezden önce Medine’de Sefasif, Zaura, Kaynuka’ ve Kureyza olmak üzere dört pazarın bulunduğu bilinmektedir. Bu pazarların dördü de Yahudilerin hâkimiyetinde idi. Medine dışından veya Medine içerisinden bu pazarlara malını getiren insanlar, getirdikleri malın yüzde onunu Pazar sahibine vergi olarak verilir ancak öyle mallarını satabilirlerdi. Hz. Peygamber Medine’ye hicret ettikten sonra bu sistemin böyle devam etmesi durumunda Müslüman toplumun ekonomik olarak bağımsız olamayacağını, sürekli Yahudilerin hâkimiyetinde yaşamlarını idame ettireceklerini, onların kazançlarının bir şekilde Yahudilerin zengin olmasını sağlayacağını gördü. Bunun böyle devam etmemesi ve Müslüman toplumun kendi göbeğini kendisinin kesebilmesi için kendilerine ait pazarların kurulmasına ve böylece mallarını bu pazarda satmalarına karar verdi. Mescid-i-Nebevî’nin doğu tarafına bir Pazar kurarak Müslümanları buraya yönlendirdi. Kurduğu bu pazara Müslümanların dışındaki tacirlerin de mallarını getirip satabileceklerini ve hiçbir şekilde vergi ödemelerine gerek olmadığını da hükme bağladı. Kaldı ki bu pazarda fırsat eşitliğini de getirdi. Hiç kimsenin pazarda belli bir yeri olmayacak, her tacir Pazar üzerinde eşit hakka sahip olacak, malını pazara getirdiğinde nerede boş yer bulmuşsa oraya yığacak ve

malını satıp gittikten sonra bura üzerinde hak iddiasında bulunamayacaktı. Pazarın dirlik ve düzeni ile Şifa el-Adeviye adında bir hanım efendi görevlendirildi. Şifa bir taraftan pazarın dirlik ve düzenliğinden sorumlu iken diğer taraftan da pazarda baş gösteren adli vakıalara bakan istinaf mahkemesi yargıcı gibi de görev yaptı.

Ticari bir geçmişe sahip olan Hz. Peygamber tarafından atılan bu adım Müslümanlara Yahudilerden bağımsız bir hareket alanı geliştirirken, pazara gelen tacirden vergi alan Yahudilerin pazarlarının zamanla kapanmasına da neden oldu. Kuşkusuz bu durum da Müslümanlarla Yahudiler arasında bir husumetin yaşanmasına vesile oldu. Pazarın inşasından önce Müslümanlarla Yahudiler arasında bir sürtüşme söz konusu değilken, Hatta Yahudiler İslam’ın Medine’ye girişine memnun dahi olmuşlardır. Zira bunu Arap toplumu içerisinde neşet eden yeni bir sorun olarak görmüş, onların kendi içerisinde bu sorunla boğuşmalarını da kendi lehlerine görmüşlerdi. Ancak zaman ilerledikçe durumun böyle olmadığını fark ettiler. Zira Peygamber iki muhasım kabileyi bir araya getirmeyi başarmakla kalmadı, bunlarla Mekke’den gelenleri de kaynaştırdı. Hatta onlara bağımsız bir ekonomi de sağladı bu ekonomi günden güne büyürken onlar ise kardan zarar eder oldular. Bu da onları Peygamberin amansız düşmanları haline getirdi.

6- Ezan: İslam toplumunu birbirine kaynaştırmak için kullanılan değerlerden biri de ezandır. Namaza çağırıcı ifade eden ezan, Müslümanı gayrisından ayıran en önemli ameliyelerden biridir. Hz. Peygamber Mescid-i Nebevi’ne edince Müslümanların mescide nasıl çağrılacağı hususunu istişareye açtı. Fikirlerini beyan eden sahabiler Hz. Peygamber’e Yahudiler gibi boynuz üfleyerek ya da Hıristiyanlar gibi çan çalarak namaza çağırma teklifinde bulundular. Ancak o bunların ikisini de birinin Yahudiler diğerinin ise Hıristiyanlar tarafından uygulandığını söyleyerek reddetti. Müslümanların namaza nasıl davet edileceğinin tartışıldığı bu günlerde sahabeden Abdullah b. Zeyd rüyasında ezanı görmüş ve gelip Hz. Peygamber’e anlatmıştır. Onun anlattığı bu rüyayı duyan Hz. Ömer de “*Ey Allah’ın elçisi, Rabbim şahit olsun ki bende bunu aynı şekilde rüyamda görmüştüm.*” demiştir. Hz. Peygamber bunu çok beğenmiş ve Bilal’ı Habeşî’yi çağırarak ona öğretmiş ve okunmasını talep etmiştir. Böylelikle ezan, Müslümanları namaza çağrı aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kuşkusuz Hz. Peygamber’in Yahudi ve Hıristiyanlara ait bir yöntemi benimsememesini onun kendine ait özellikleri olan, başkasına benzemeyen, nev-i şahsına münhasır bir kitle yaratma isteğiyle yakından alakalıdır. Malumunuz Hz. Peygamber, Müslümanların her yönüyle bu iki kitleye benzememelerini ve kendilerine özgü olmalarını murad ediyordu. Bu nedenle “*Yahudilere, Hıristiyanlara benzemeyiniz! Kimisi bıyığını uzatıyor sakalını kısaltıyor, siz tam tersini yapıp sakalınızı uzatın bıyığınızı kısaltın*” demiş, sakal ve bıyıkta bile onlara muhalefet edilmesini istemiştir. Kuşkusuz aynı şey kılık kıyafet için de geçerlidir. Bütün bunlar Hz. Peygamberin bir kimlik yaratmak peşinde olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber saf, arı-duru, hiçbir dinî yapıdan etkilenmeyen, kendine ait doğruları bulunan ve tevhib merkezli, Allah’ın hâkimiyetini, Allah’ın egemenliği,

Allah'ın otoriterliğini inşa etmeyi amaçlayan bir anlayış kurmak istiyordu. Dolayısıyla da bu anlayışta diğer dinlere ait unsurların ve düşüncelerin tamamının dışarıda tutulması gerekiyordu. Ezan tam da bunu ifade ediyordu. Ezan adeta tevhidi düşüncenin özeti mahiyetindedir. Her gün, günde birkaç kez Müslüman müezzinler "Allah en büyüktür, Allah'tan başka ilahın bulunmadığına tanıklık ederim. Muhammed'in onun elçisi olduğuna yanıklık ederim. Haydi, namaza geliniz. Haydi, kurtuluşa geliniz. Allah en büyüktür. Allah'tan başka ilah yoktur". Görüldüğü gibi ezanın bu ifadeleri Hz. Peygamber'in vahyi aldığı ilk günden itibaren verdiği tevhidi mücadeleyi özetlemektedir. Bu ifadeler aynı zamanda müşrikler, Yahudiler ve Hristiyanlardan da tamamen farklı; Allah'ın rızasının merkeze alındığı onun dışındaki varlıkların hiç birisine boyun eğilmeyeceği, onun yegâne ilah ve rab olduğunun kabul edildiği yeni düşüncenin de Medine'ye hâkimiyetini de ifade ediyordu.

Medine'ye hicretten birkaç ay sonra vakit namazlarının rekât sayılarının da tamamlanmasıyla beraber günde beş kez yapılan bu çağrı ile Müslümanlar yaşlı, kadın ve çocuk demeden hep birlikte Mescid-i Nebevî'de toplanıyor ve namazları cemaatle birlikte kılıyorlardı. **Cemaatle namazı** Medine'nin bu ilk evresinin adeta vazgeçilmezi konumundadır. Hz. Peygamber bu namazı o kadar çok önemsiyordu ki "İçimden cemaatle namaza kılmaya gelmeyen Müslümanların evlerini adeta ateşe vermek geçiyor" diyerek camii ve cemaatin yeni inşa edilmek istenen toplum için ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

7- Kiblenin tahvili: Kuşkusuz Kiblenin tahvili de Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden on sekiz ay sonra yani ilk iki yılında gerçekleşmiş hadiselerden biri olup onun kurmak istediği İslam toplumu ile yakından ilgilidir. Bilindiği gibi Hz. Peygamber kendisine vahiy nazil olduktan hemen sonra Kudüs'e yönelerek ibadet etmiştir. Mekke'de iken ibadetlerinin tamamını Kudüs'e yönelerek yapmaktaydı. Kâbe'ye olan ihtiramından dolayı da Kâbe'yi kendisiyle Kudüs arasına koyuyor ibadetlerini böyle gerçekleştiriyordu. Bu durum Mekke müşriklerinin onun Kudüs'e yöneldiğini anlamamalarına neden olmuştur. Kaldı ki zaten ibadetlerini gizli yapmak durumundaydı. Mekke müşrikleri onun aleni ibadet etmesini özellikle de secdeye gitmesini yasaklamışlardı. İslam dini Medine'ye sirayet ettikten sonra Medineli Müslümanlar da ibadetlerini Kudüs'e yönelerek yapmışlardır. Bunlardan biri olan Berra b. Ma'rûr İslam dinini kabul ettikten sonra Kudüs'e yönelerek namaz kılmayı reddetmiştir. O Kâbe'ye yönelerek ibadet etmiştir. Ancak onun bu tavrı Medineli Müslümanlar tarafından kabul görmemiş, İkinci Akabe biatını katıldığı zaman da bu yaptığı Hz. Peygamber'e söylenmiştir. Peygamber efendimiz onun bu tasarrufunu onaylamamış ve Kudüs'e yönelerek namaz kılmasını söylemiştir.

Kuşkusuz Peygamber efendimiz Medine'ye hicret ettikten sonra da Beytu'l-Makdis'e yönelmeye devam etmiştir. Ancak bundan çok da mutlu değildir. Zira yukarıda da ifade ettiğim gibi o Müslümanların sadece kendilerine benzemelerini, kendilerine özgü bir tarzlarının olmasını hep istemekle kalmamış aynı zamanda atası İbrahim'e ait olan mabede yönelmeyi de istemiştir. Kur'an'dan anladığımız

kadarıyla o zaman zaman elini açıp yüce yaratıcısına duada bulunmuş, kendisini razı olduğu mabede yöneltmesini istemiştir. Nitekim Yüce Allah bu konuda şöyle demektedir:

"Bir takım kendini bilmez insanlar, "Onları (müslümanları) yönelmekte oldukları kibleden çeviren nedir?" diyecekler. De ki: "Doğu da, Batı da Allah'ındır. Allah dilediği kimseyi doğru yola iletir. Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olabilirsiniz ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık. Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resûl'e tabi olanlarla, gerisin geriye dönecekleri ayırd edelim diye kible yaptık. Allah imanınızı boşa çıkaracak değildir. Şüphesiz, Allah insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir. Ey Muhammed!) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kibleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) hep o yöne dönün. Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rabblerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir. Andolsun, sen kendilerine kitap verilenlere her türlü mucizeyi getirsen de, onlar yine senin kiblene uymazlar. Sen de onların kiblesine uyacak değilsin. Onlar birbirlerinin kiblesine de uymazlar. Andolsun, eğer sana gelen bunca ilimden sonra onların arzu ve keyiflerine uyacak olursan, o takdirde sen de mutlaka zalimlerden olursun." (Bakara/2, 142-145)

Görüldüğü gibi bu ayetler açık bir şekilde Hz. Peygamber'in kendi rızasının dışında Beytu'l-Makdis'e yönelerek namaz kıldığını, onun aslında Kâbe'ye yönelmeyi istediğini göstermektedir. Ancak bir irade onu Kudüs'e yöneltmiş ve ibadetlerini bu şekilde yapmasını istemiştir. Kur'an'ı kerimde onun Beytu'l-Makdis'e yönelmesini emreden bir ayet yer almamaktadır. Sadece Kâbe'ye yönelmesini emreden yukarıdaki ayet yer almaktadır. İmam Şafii bu ayete dayanarak Hz. Peygamber'in Kudüs'e Allah'ın emriyle döndüğünü, ancak bu emrin Kur'an'da yer olmadığını söylemekte ve bunun Hz. Peygamber'in Kur'an dışında vahiy aldığı delili olduğunu ifade etmektedir.

Yukarıdaki ayet-i kerimelerden de açıkça anlaşıldığı gibi Hz. Peygamber'in Kâbe'ye yönelme emri alması ve oraya yönelmesi Medine'de büyük bir tartışmaya da neden olmuştur. Kimi Müslümanlar Kudüs'e yönelerek kıldıkları namazların akibetinden endişe ederlerken Yahudiler ise tezvıratta bulunmuş bu durumu Hz. Peygamber ve Müslümanların aleyhinde kullanmak istemişlerdir. Dahası kimi rivayetlere göre Yahudiler Hz. Peygamber'e "Gel kibleni değiştirmekten vazgeç, bizim kiblemize yönelmeye devam et biz de sana tabi olalım" şeklinde teklifte bulunmuşlardır. Kuşkusuz bu tekliflerinde de samimi olmamış bununla Peygamber'i zor duruma düşürmeyi murat etmişlerdir. Ancak kiblenin değişim kararını veren Yüce Allah olduğu için peygamberin başka bir biçimde davranması söz konusu olamazdı.

Görüldüğü gibi Kiblenin tahlili meselesi de açıkça yeni bir Müslüman kimlik inşa etme ile yakından alakalıdır. Yüce Rabbimiz "*kendimize benzeyen, kendimiz gibi olan, kendimiz gibi ayakta duran ve bir Müslüman olarak hareket eden bir birey inşa etmeyi murad etmiştir.*" Dolayısıyla da içinde bulunduğumuz yapıya benzemememiz, diğerlerinden ayrı olmamız, onlarla DNA'mızın birebir örtüşmemesi gerektiğini bu hadiseler üzerinden bize bir kez daha öğretmiştir. Kuşkusuz bu duruş günümüz modern toplumlarında şirki bir yaşam süren bireylere söyleyeceği çok şeyi ve verdiği ciddi bir mesajı vardır.

8- Bayram Namazları: İslam öncesi dönemde Medinelilerin, uygulamaya geldikleri iki bayramları bulunuyordu. Hz. Peygamber Medine'ye geldikten sonra Allah size bunların yerine iki gün verdi diyerek Kurban ve Ramazan Bayramı'nı vazetti. Bununla birlikte Hz. Peygamber, Kurban Bayramı'nı gerek bizzat kurbanın kendisinden gerekse hacdan dolayı, Ramazan Bayramı'ndan üstün tutardı. Hatta "*Allah'ın katında günlerin en faziletlisi yevmu'n-nahr (yani kurban'ın kesildiği- gündür.*" derlerdi.

Hz. Peygamber döneminde Kurban Bayramı'nın ne şekilde kutlandığına gelince; Kurban Bayramı, bayram namazı ile başlardı. Bayram namazına büyük bir neşe içerisinde ve tekbirler alınarak gidilirdi. Namaza sadece erkekler değil, aynı zamanda hanımlar; hatta çocuklar da iştirak ederlerdi: Hz. Ebubekir döneminde -ise durumu uygun olan hanımların-bayram namazına gitmeleri zorunluluğu getirilmiştir.

Hanımların bayram namazlarına Emeviler döneminde de devam ettikleri bilinmektedir. Nitekim başta Kufeli Alkame ve Esved gibi büyük âlimler olmak üzere, dönemin uleması, kadınların Cuma namazına gitmelerine karşı olmalarına rağmen, bayram namazına gitmelerini teşvik ederlerdi. Ancak bunun kesin bir kural olmadığını, ihtiyarı bir durum olduğunu da zihinde tutmak gerekir. Nitekim o dönem incelendiğinde bayram namazına gitmek istemeyen hanımların da bulunduğu görülecektir.

Hz. Peygamber, bayram namazına giderken daha fazla sevap kazanmak amacıyla uzun yolun tercih edilmesi gerektiğini söylemektedir. Hatta namaza gidenler, yüksek sesle tekbirler okuyarak, büyük bir coşku içerisinde musallaya ulaşırlardı. Emeviler döneminde bu geleneğin kısmen terk edilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim dindarlığı ile tanınan Ömer b. Abdulaziz halife olunca, valilerine gönderdiği genelgelerin birinde, halkın bayram namazına yürüyerek gitmelerini öğütlemektedir. Ömer b. Abdulaziz'den sonra, özellikle kentlerin giderek büyümeleri ve bir tek yerde namazın kılınma imkânının ortadan kalkmasından sonra bu âdetin ancak bireysel olarak uygulanabildiği söylenebilir. Müslüman erkekler, bayramlarda, en güzel ve en yeni elbiselerini giyerek namaza giderlerdi. Örneğin Halife Hz. Ömer, her bayram günü pamuktan yapılan elbisesini giyerdi. Çünkü onun en değerli elbisesi bu idi. Musallada halka namaz kıldırın Hz. Peygamber'in, namazın bitiminde okuduğu hutbesinin konusu genelde kurban veya cihad ile ilgili olurdu.

Bayram namazından hemen sonra, namazın kılındığı musallada kurban da kesilirdi. Burada Peygamber ile birlikte diğer sahabeler de kurbanlarını keserlerdi. Sonra Hz. Peygamber, ashabının tamamından birer parça et alır, bu etleri bir çömleğe koyarak pişirir ve oradakiler ile birlikte bayramın ilk yemeğini yerdi. Hz. Peygamber, kurban bayramında kahvaltıyı namazdan sonraya ertelemelerini emrettiği için tamamı aç olan ashab, güne toplu olarak yenen işte bu yemekle başlardı. Bu yemek, fakir-zengin, dul-yetim bütün Müslümanları bir araya toplayan, aralarındaki sosyal statüyü kaldırarak 'biz bilincinin oluşmasını sağlayan önemli bir hadisedir. Herkesten alınarak birleştirilen ve tek yemek haline getirilerek tüm Müslümanlara sunulan bu kahvaltı ile 'ümmette birlik bilincinin oluşmasına katkı sağlanması hedeflenmiştir. Deve, sığır, koyun ve keçi gibi farklı hayvanlardan alınan bu etler, siyah-beyaz, soylu-köle vb. farklı katmanlardan bir araya gelerek oluşturulan bir ve tek ümmeti simgelemektedir. Büyük bir ihtimalle ilk bayramlaşma da toplu olarak yenen bu yemekten sonra olurdu. Hz. Peygamber döneminde Müslümanların nasıl bayramlaştıkları, birbirlerinin bayramlarını hangi ifadelerle kutladıkları hakkında yeterli bilgilere sahip değiliz. Ancak Emeviler döneminde özellikle de sarayda yapılan bayramlaşmalarda "Allah bizden de, sizden de kabul buyursun" dendiği bilinmektedir. Yine Hz. Aişe'den edindiğimiz bilgilere göre, Hz. Peygamber döneminde Medine'de bayram eğlenceleri de düzenlenirdi. Nitekim bu eğlencelerden birinde Hz. Aişe, Habeşlilerin mescitte mızraklarıyla yaptıkları gösteriyi Rasulullah ile birlikte seyrettiklerini anlattıktan sonra şöyle demektedir: "*Genç bir kızın oyun-eğlence seyretmeye ne kadar düşkün olacağını varın siz düşünün.*" Hz. Peygamber, ona olan şefkatinden dolayı seyir esnasında hiç can sıkıntısı ve bıkkınlık göstermemiş, ta ki Hz. Aişe'nin sıkıldığını görünce, "yeter mi" diye sormuş "yeter" cevabını alınca, ona (evine) gitmesini söylemiştir. Emeviler döneminde de özellikle, sonradan kurulan Kufe gibi kentlerde bayramlar, son derece eğlenceli geçirdi. Bu bayramlarda daha önce Medine'de olduğu gibi özel eğlenceler düzenlenir, oyunlar oynanırdı. Hatta bazı haberlere göre, bayramlarda def çalınır şarkılar söylenirdi. Rivayetlere göre Kufeli sahabilerden İyad-el-Ensari, bayramlardan birini Enbar'da geçirmişti. Halkın bayramlarda def çalır şarkı söylemediklerini görünce son derece şaşırılmış ve "*Size ne oluyor def çalır şarkı söylemiyorsunuz? Bu sünnettir. Çünkü Resulullah (s.a.v.) döneminde böyle yapılıyordu.*" diyerek Kufe'de uygulanmakta olan bayram eğlencelerinin onlar tarafından da yapılmasını istemiştir. Yine Yusuf b. Adıyy'in, bayramlarda Müslüman çocukların ve cariyelerin yol kenarlarında oturarak, def çaldıklarını ve şarkı söylediklerini belirtmesi de, bu eğlencelerin yaygın bir şekilde yapıldığını göstermektedir. Alusi, ilk dönemlerde bayramların sade bir şekilde kutlandığını, Emeviler döneminde özellikle Medine'de def, ud, zurna ve benzeri müzik aletleri eşliğinde şarkılar söylenerek eğlence geleneğinin başladığını, bu geleneğin Abbasiler döneminde ise doruk noktasına ulaştığını rivayet eder.

Bayram günlerinde oruç gibi, yapılan ikramı kabule mani hallerin olmamasına dikkat edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in bu kabil günlerde oruç tutulmasını

kabul etmemesi gibi; Hz. Ömer'in de, başta Abde b. Hilal e-Sekafi (ö.) olmak üzere dönemin abidlerine Ramazan ve Kurban Bayramlarında oruç tutmayacaklarına dair yemin ettirdiği rivayet edilmektedir.

9- Oruç: Araplar İslam öncesi dönemde oruca yabancı değillerdi. Mekke ve Medine'de insanların özellikle aşure orucu tuttıkları rivayet edilmektedir. Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten bir süre sonra Ramazan orucu farz kılınmıştır. Nefis terbiyesi ve tezkiyesi kadar toplumun fakir kesimiyle empatiyi de içeren bu ibadet bir toplum inşasında ne kadar önemli olduğu izahtan vareste bir konudur. Hele hele bu ibadet ayının içerisinde Müslümanlardan her biri tarafından yerine getirilmesi istenen **Teravih Namazı, itikaf ve Fıtır Sadakası** Müslüman bireyin kimlik ve şahsiyet inşasına çok büyük bir katkısı olmuştur. Teravih namazı ilk günlerde Hz. Peygamber tarafından Mescid-i Nebevi de kılınırken daha sonra evinde kılınmaya başlanmıştır. Hz. Peygamber, orucun farziyetinden sonra hayatı boyunca **itikafı** hiç terk etmemiştir. Bir yıl yapamamış onu da sonradan kaza etmiştir. Fıtır sadakasına gelince fakir ve zengin demeden herkes tarafından verilmesi emredilmiştir. Böylelikle fakirlerin de sürekli alan el değil bazen veren el olmaları istenmiş ve empati yapmalarına imkan sağlanmıştır. Fıtır sadakası İslam toplumu içerisinde fakir ile zengin arasındaki makasın kapanmasında da önemli olduğu izahtan vareste bir husustur.

10- Beş Vakit Namazın Tamamlanması: İlk derslerimizin birinde namaz tarihinden bahsetmiştim. Onun için namazdan uzun uzadıya burada bahsetmeyeceğim.² Bununla birlikte namazla bir iki hatırlatmada da bulunmadan geçmeyeceğim. Namaz Hz. Peygamber'in vahiy aldığı ilk gün farz kılınmıştır. Mekke'nin son dönemlerine kadar günde iki vakit ve iki rekat olarak kılınıyordu. Mekke'nin son dönemlerinde gerçekleşen Mirac hadisesi esnasında beş vakte çıkarılmış olmakla birlikte rekatlarına dokunulmamıştır. Medine'ye hicret edildikten kısa bir süre sonra rekatlar bugün bizim kıldığımız sayıya ulaştırılmıştır.

11- Nüfus Sayımı: Dünya tarihinde ilk nüfus sayımlarından biri Hz. Peygamber tarafından yapılmıştır. Yapılan bu nüfus sayımında sadece Müslümanlar ta'dad edilmiştir. Medine'nin tamamının nüfus sayımı yapılmamıştır. Birden fazla rakam telaffuz edilmekle beraber genel kabule göre Medineli Müslümanların nüfusu 1500 civarında olduğu anlaşılmaktadır. Bunun 500 Mekkeli muhacirler geri kalanı ise Medineli Müslümanlardır.³ Nüfus sayımının aynı zamanda kardeşlik anlaşmasıyla da bir irtibatı bulunmaktadır. Muhtemelen kardeşlik antlaşması yapılacağı için böyle bir sayıma ihtiyaç duyulmuştur.

12- Medine Vesikası: Hz. Peygamber Müslümanlar arasında bir birlik oluşturduktan sonra Müslüman olmayanlarla bir arada nasıl yaşanabileceği hususuna yoğunlaşmış ve Medine'nin ilk dönemlerinde şehirde yaşayan

gayrimüslim unsurla adına Medine Vesikası denilen 52 maddelik bir antlaşma imzalamıştır. Bir hafta sonra gerçekleştireceğimiz Panelde bu konuyu ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz için, tekrara düşmemek için bugün burada üzerinde daha fazla durmak istemiyorum.

13- Medine'nin Sınırlarının Belirlenmesi: Hz. Peygamber Müslümanlar arasında bir ittifak kurduktan sonra gayrimüslimlerle de adına Medine Vesikası denilen bir anlaşma imzaladığını söylemişim. İşte bu anlaşmanın bihakkın uygulanabilmesi için Medine bir site devleti olarak adeta kabul edildi ve sınırları belirlendi. Bu sınırlar içerisinde yaşayan kimseler ise bir ümmet olarak kabul edildiler ve şehre karşı sorumluluklarının bulunduğu ilan edildi. Hz. Peygamber bu dönemde aynı zamanda bir şehir bilinci oluşturmayı amaçlamaktaydı. Bir taraftan Medine mescidi merkeze alınarak yuvarlak tarzda bir şehir kurulmaya çalışıldı diğer taraftan da cadde ve sokaklar için kurallar getirildi. Hz. Peygamber yeni kurulan cadde ve sokakların en az üç buçuk metre civarında olması gerektiğini ortaya koymuş, bu cadde ve sokakların daraltılmamasının imanın koşulları arasında yer aldığını ifade etmiştir. Bununla da iktifa etmeyerek belli bir sınır içerisinde ağaçlara zarar verilmesini yasaklamış buna uymayacak olanların cezalandırılacağı ifade edilmiştir.

Sonuç:

Özetle söylemek gerekirse Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten hemen sonra buranın asıl sakinleri olan Ensarla Mekke'den hicret eden muhacirlerden oluşan birbirinden tamamen farklı bir geçmiş ve tarihe sahip olan kitleyi kaynaştırarak birbirinden ayrılmaz bir kardeşler topluluğu inşa etmiştir. Sonra da bu toplulukla diğerlerinin bir arada yaşayabilecekleri bir yapı kurmayı başarmıştır. Bu yapı bugün bile her bir coğrafyada yaşayan Müslümana söyleyecek çok şeyi vardır.

Beni sabırla dinlediğiniz için hepinize teşekkür ediyor, esenlikler diliyorum.

² Dileyen bu konuda yazdığım "Cahiliye Arapları Namaz Kılar mıydı?" kitabıma başvurabilirler.

³ Muhammed Tayip Okçu, "İslam'da İlk Nüfus Sayımı", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,

MEKKE MÜŞRİKLERİYLE SİYASÎ İLİŞKİLER: İLK SERİYYELER, BEDİR, UHUT VE HENDEK

Prof. Dr. Rıza SAVAŞ¹

İSLÂM'IN MEDİNE DÖNEMİ

- 1-) MEDİNE'NİN SOSYAL VE SİYASÎ YAPISI
- 2-) TOPLUMUN TEŞKİLATLANDIRILMASI VE BARIŞI TEMİNİ
  - A-) Muhacirlerle Ensarın Kardeş Yapılması (Muâhât)
  - B-) Medine Belgesi
- 3-) SAVAŞA İZİN VERİLMESİ, İLK SERİYYE VE GAZVELER
  - A-) İslamiyet ve Savaş (savaşa izin verilmesi)
  - B-) Hz. Peygamber'in Mekke Müşrikleriyle Mücadelesinde Yeni Bir Yöntem
  - C-) Bedir Öncesi Seriyeye ve Gazveler
    - a-) Seriyeler
      - I- Sîfûlbahr Seferi
      - II- Râbiğ Seferi
      - III- Harrâr Seferi
      - IV- Nahle Seriyesi

b-) Gazveler

- I- Ebva Gazvesi
- II- Buvat Gazvesi
- III- Sefevân (Kurz b. Cabir'ı Yakalama) Gazvesi
- IV- Zülüşeyra Gazvesi

4-) BEDİR SAVAŞI VE SONUÇLARI

- A- Sevîk Gazvesi
- B- Karede Seriyesi

5-) UHUD SAVAŞI VE SONUÇLARI

- A- Hamrâülesed Gazvesi
- B- Recî' Olayı

6-) HENDEK SAVAŞI VE SONUÇLARI

- A- Hudeybiye Antlaşması
- B- Mekke'nin Fethi

İslâm'ın Medine Dönemi

Hz. Muhammed'in Peygamberliğinin son on senesi Medine'de geçmiştir. Bu yeni dönem, Hudeybiye barış antlaşmasına kadar hemen hemen aynı özellikler arzeder. Hz. Peygamber, Yesrib'e hicret edip şehrin güneyinden Kuba'ya gelince o yörenin ileri gelenlerinden Kulsum bin el-Hidm'in evine misafir olmuştu.

Hz. Peygamber'in hicreti sebebiyle Yesrib, Medinetü'n-Nebi, yani Peygamber Şehri, Mekke'den gelenler muhacirler, onlara kucak açan Medineliler ise Ensar adını almıştır. Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir'le birlikte Kuba'ya geldiğinde bir müddet burada kaldı ve bu esnada meşhur Kuba Mescidi'ni yaptı.

Hz. Peygamber, Kuba'dan Medine içlerine doğru Rânûnâ vadisinde ilerlerken Cuma vakti geldiği zaman Salim b. Avf oğulları arasında Cuma namazını yaklaşık yüz kişi ile kıldı. Yoluna devam eden Hz. Peygamber, devesinin çöktüğü yeri mescid yaptırmak üzere sahiplerinden satın aldı. Mescide bitişik bir ev yapılıncaya kadar Hz. Peygamber, Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin evinde misafir olarak kaldı.

1-) Medine'nin Sosyal Ve Siyasî Yapısı

Yesrib adı fesat anlamına gelen bir kökten geldiği için Hz. Peygamber hicretten sonra buraya hoş ve güzel anlamına gelen Tâbe veya Taybe adını vermiştir.

Hicretten önce Yesrib'de Kurayza, Kaynukâ' ve Nadîr kabilelerinden oluşan Yahudiler, Güney Arabistan kökenli Evs ve Hazrec adlı Arap kabileleri bulunuyordu. Yesrib'de yaşayan bu farklı topluluklar zaman zaman birbiriyle savaşmışlardır. Medine'de Merkezî bir otorite yoktu, yönetimde, sosyal, kültürel ve ahlâkî alanlarda kabile gelenekleri hâkimdi. Kan davaları yaygındı. Arap ve Yahudi kabileleri birbirinden bağımsız bir şekilde ayrı ayrı mahallelerde yaşıyorlardı. Her topluluk, biri diğerinden birkaç kilometre uzaklıkta bir köy oluşturmuştu.

Evs ve Hazrec'in, Abdullah b. Übey'i ortak bir başkan olarak seçme teşebbüsleri Hz. Peygamber'in hicretiyle sonuçsuz kaldı. Bu iki kabile akraba oldukları halde, birbiriyle yıllarca savaşmışlar. İki kabile arasındaki düşmanlık İslâm'ın doğuşuna kadar, 120 yıl gibi uzun bir müddet sürmüştür. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden beş yıl önce meydana gelen Buâs savaşı, Evslilerin galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Devamlı savaşlar, şehrin gücünü önemli ölçüde tüketmiş ve düşmanlık şehirde hayatı çekilmez hâle getirmiştir.

Müşelle'de Kızıl Deniz sahilinde bulunan Menât adlı puta diğer kabileler de tapmakla birlikte, ona en fazla saygıyı Evs ve Hazrec gösteriyordu. Hac yaptıktan sonra Menât'a gelip putun önünde saçlarını tıraş ediyorlar ve hac ibadetini bu şekilde tamamlıyorlardı. Bütün bunların yanında Evs ve hazrec arasında Allah'ın anıldığı ve O'nun yaratıcı olarak tanındığı da görülmektedir.

Aile hayatında erkek istediği kadar kadınla evlenirdi. Vefat eden bir adamın hanımı, kızı ve küçük çocukları miras alamıyordu. Mirası savaş esnasında eli silah tutan buluğa ermiş erkek çocuklar alabiliyordu.

Bayramlarda ve düğünlerde görülen profesyonel şarkıcıların yanında cenazelere ağlayan profesyonel ağlayıcılar da vardı. Bu ağlayıcılar gruplar halinde gelirler, bazıları bir müddet feryat edip ağlarlar, onlar susunca da diğerleri ağıtlara devam ederlerdi. İçlerinde ahenkli bir şekilde şiir söylemeye önem veren şairler ve hatipler bulunuyordu

2-) Toplumun Teşkilatlandırılması Ve Barışın Temini

A- Muhacirlerle Ensarın Kardeş Yapılması (Muâhât)

Hız. Peygamber, hicretten hemen sonra bütün varlıklarını Mekke'de bırakıp gelen muhacirlerin her birini Evs veya Hazrec kabilesinden bir müslümanla kardeş ilân etti. Medineli müslümanlar muhacirleri öz kardeşleri gibi kabul edip ellerindeki imkânları onlarla paylaştılar. Karşılıklı kardeşlik (Muâhât) ilişkisi içerisinde her ikisi de birlikte çalışıp kazançlarını bölüşeceklerdi. Esasen Müslüman olan herkes birbirinin din kardeşidir.

Askerî seferler sırasında bu ahdî kardeşlerden biri orduya alınınca, diğeri geride kalarak iki ailenin işlerini üstleniyordu. Ya da kardeşlerden biri çalışmaya giderken diğeri Hz. Peygamberi izliyor ve kardeşine olup bitenleri aktarıyordu. Birbirini kardeş

kabul etme ve bunu uygulamada da gösterme Muhacirler ile Ensar'ı birbirine daha da yakınlaştırdı.

B- Medine Belgesi (Medine Vesikası)

Hız. Peygamber, Müslümanları, gayri müslim Arapları ve Yahudileri içine alan, etnik kökenleri ve dinleri farklı çeşitli gruplardan oluşan ve belli ilkeler etrafında toplanmış yeni bir toplum oluşturmak için önemli bir adım atmıştır. Bu çaba her şeyden evvel şehir halkının barış ve güven içinde yaşamasını sağlamak gayesini taşıyordu. Öncelikle de Medine'de Müslümanların güvenliğini sağlamak gerekiyordu. Bu, İslâm'ın ve Müslümanların geleceği bakımından son derece önemli idi. Çünkü Mekke müşrikleri Medine'ye saldırmak için fırsat kolluyorlardı.

Medine'de yaşayanlar durumu müzakere etmek üzere Enes b. Mâlik'in evinde bir toplantı yaptı. Bu toplantıya katılanlar Medine toplumunu yeniden düzenleyen bir yapıyı oluşturmaya karar verdiler. Buna göre Medine'de yaşayanların birbirleriyle ve yabancılarla ilişkilerini, idârî ve adlî yapılarını, fertlerin sahip oldukları din ve vicdan hürriyetini, haklarını ve sorumluluklarını belirli esaslara bağlayan bir metin hazırladılar.

Araştırmacılar tarafından 47 veya 52 madde olarak kabul edilen bu metin, ana kaynaklarımızda bir bütün olarak yer almaktadır. "Kitâb", "Sahîfe" ve "Müvâdea", yani sulh antlaşması adını taşıyan bu belge, zamanımızda Medine Anayasası, Medine Vesikası, Medine Belgesi ve Medine Sözleşmesi gibi isimlerle adlandırılmaktadır.

Medine belgesi daha ilk maddede bir savaş durumunda Müslümanlarla birlikte saldırganlara karşı savaşacaklarını kabul eden gayri müslim topluluklardan oluşacağı belirtilmektedir. Vesikaya göre bu topluluk (ümme) diğer bütün insanlardan ayrı bir mahiyettedir. Aralarında ihtilaf çıkan herkes için Allah, kanunların ve adaletin yegâne kaynağıdır. Hız. Muhammed de hakemdir.

Medine belgesi, açıkça Yahudilerin Mekke müşriklerine veya onların işbirlikçilerine bir yardım yahut himaye hakkı vermelerini yasaklamıştır. Medine'ye bir düşman saldırısı halinde, buna karşı çıkmak üzere bir Müslüman-Yahudi ittifakı yapılacaktır. Şehrin savunulması için girişilecek savaşların masrafları, taraflarca karşılanacaktır. Fakat Medine dışında yapılacak bir savaşta hiçbir topluluk diğerine yardımda bulunma sorumluluğu taşımaz. Müslümanların çıktıkları savaşlara Yahudilerin katılması, Hız. Muhammed'in müsaade ve rıza göstermesine bağlanmıştır. Yahudiler, Müslümanlara düşman olan Mekkelilere bundan böyle emân hakkı tanımayacaklardır.

Belgede Müslümanların ve İslâm'ın hukûkî ve sosyal varlığı, diğer unsurlar tarafından tanınmaktadır. Bu sözleşme ile Medine'deki müşrik Araplar ve Yahudiler, Müslümanları dinî, siyâsî ve sosyal açıdan tanımış oldular. Müslümanlar da gayri müslimlere, inanç ve fikir hürriyeti, mal ve can güvenliği sağlıyorlardı. Hile desise ve tuzak kurma yasaklanıyordu. Baskı, zorbalık, hakka ve hukuka riayetsizlik, zulüm ve şiddetin hâkim olduğu o günün dünyasında bu vesika çok önemli bir gelişmedir.

Hız. Peygamber ve Müslümanlar Medine belgesinin muhtevasına aykırı davranmadılar. Yahudiler, vesikanın şartlarına aykırı davrandıkları her seferinde Hız. Peygamber tarafından uyarıldılar. Ancak Yahudilerin vefasız davranmaları, Kureyş'i tahrik etmeleri, hileleri, Evs ve Hazrec'in aralarını bozmaya çalışmaları, Hız. Peygamber'e suikast tertiplenmeleri gibi davranışları sebebiyle önce onlardan Kaynukâ, sonra Nadîr grupları şehirden sürgün edildiler.

Elimizde bulunan bu belge iki farklı bölümden oluşmaktadır: 1 ila 23. paragraflar arasındaki ilk bölüm Müslümanlarla ilgili konuları, 24 ila 47. paragraflar ise Yahudilerle ilgili konuları ele almaktadır. Kaynaklarımıza göre sözleşme Hız. Peygamber'in Medine'ye gelişinden kısa bir süre sonra, hicretin birinci yılında yürürlüğe konulmuştur.

3-) Savaş İzin Verilmesi, İlk Seriyeye Ve Gazveler

Mekkeli müşrikler, İslam'a karşı besledikleri şiddetli kinleri nedeniyle, Rasulullah'ı ve Müslümanları doğup büyüdükleri şehirlerinden çıkıp gitmeye zorluyorlardı. Onların Medine'ye hicretinden sonra da Müslümanlardan kurtulduklarına sevinmekle kalmayıp, hicret edenlerin geride bıraktıkları taşınır ve taşınmaz bütün mallarını açıkça gasp edip el koydular.

Mekkeli müşrikler, muhacirleri barındırmamalarını iletip, aksi takdirde Medine'nin yerli halkını yurtlarını istila etmekle tehdit ederek, Rasulullah'ı öldürmeye ya da en azından şehirden atmaya zorladılar. Hız. Peygamber, her ihtimale karşı kendisini savunmak için Medine'de herkesi kapsayan bir sözleşme yapmakla kalmadı, Medine'deki Müslümanların güvenlik ve bağımsızlığını pekiştirmek için bölgedeki diğer gayri Müslimlerle de ittifak yapma imkânlarını değerlendirdi ve bazı anlaşmalar yapma başarısını gösterdi. Bu cümleden olarak Medine etrafında bulunan kuzeybatıda Cuheyne, güneyde ise Damra, Gifâr ve Mudlic gibi kabilelerle askerî ittifaklar arama girişiminde bulunmuş; böylece çevresini dostlarla kuşatıp, düşman şehir durumundaki Mekke'den gelebilecek tehlikeleri savuşturmak istemişti.

Rasulullah Medine'ye geldiği zaman, Mekke'nin en önde gelen iki başkanı olan Ebû Süfyan ve Übey b. Halef, Ensâr'a şu ifadelerle dolu bir yazı yazdılar: *"Bundan böyle Arap kabileleri arasında ortaya çıkabilecek hiçbir savaş, sizinle bizim aramızda çıkacak bir yanık yarısından daha ıstırap verici olamaz. Siz içimizden çıkmış olan ve en soylu ve en yüce bir mevkide bulunan birine yardım etmeye kalkıştınız ve ona sığınacak bir yurt verip onu savunuyorsunuz. Bu sizin için gerçekten utanılacak bir durum ve bir lekedir. Bizimle onun arasına girmeyiniz. Eğer kendisi doğru yolda bir insan ise, bundan mutluluk payı çıkaracak olan bizleriz; yok eğer kötü biri ise, onu ele geçirmeye herkesten çok bizim hakkımız vardır."*² Böyle bir mektup, Mekkeli müşriklerin Hicret'ten sonra da Müslümanları rahat bırakmadıklarını, onları taciz ettiklerini ve onlara insanların

yönemesinin önünü kestiklerini göstermektedir.

Ensâr'ın red cevabı karşısında asla ümitsizliğe kapılmayan Mekkeliler, bu kez de Hız. Muhammed'in Medine'de bulunan düşmanlarına, yani Abdullah bin Übey ve kendisi gibi müşrik olan yandaşlarına tehdit içeren şöyle bir mektup gönderdiler: *"Sizler bir arkadaşımıza kucağınızı açıp sığınma hakkı veriniz. Allah'a yemin ederiz ki, eğer onunla mücadele etmez ya da onu şehrinizden sürüp çıkarmazsanız, savaşçılarınızı öldürmek ve kadınlarınızın iffetini çiğnemek için üzerinize yürüyeceğiz."*

Bu olaydan sonra Medine'de bir kargaşa meydana geldiği, ancak Ensâr tam bir kardeş kavgası içine sürükleneceği sırada Hız. Peygamber araya girerek bu mektuba karşılık verilmemesi konusunda onları ikna etmiştir. Medineli Araplardan da ümitlerini kesen Mekkeli müşrikler, bu kez de aynı bölgedeki Yahudilerle birlikte entrikalar çevirmeye başlamışlardır.

Anlaşıldığı kadarıyla bu tehditlerle yetinmeyen Mekkeliler, Medine'ye karşı bir takım ekonomik önlemler de almışlardı. Bu gelişmelerden sonra Hız. Peygamber, kendisini savunmaya karar verdi.

A- İslamiyet ve Savaş (savaş izin verilmesi)

İslam gerçek anlamda barış dinidir. 610 yılından önce savaşların hiç eksik olmadığı Arabistan'da İslam'dan sonra eski dönemdeki gibi savaşlar olmadı. *"Ey inananlar hep birlikte barışa yönelip dâhil olun. Şeytanın peşine takılmayın, çünkü o sizin açık düşmanınızdır."*³ Hız. Peygamber de hem Mekke ve hem de Medine döneminde insanları ikna yoluyla ve Kur'an okuyarak İslâm'a davet etmiştir. Dolayısıyla onun etrafında oluşan topluluk, zor kullanılarak bir araya getirilen insanlardan değil, hür iradeleriyle İslâm'ı seçen kimselerden oluşmuştur.

İslâm'ın Mekke döneminde on üç sene İslam'a, onu getiren elçiye ve müslümanlara düşmanlık eden, işkence yapan ve şiddet uygulayanlara aynı yolla karşılık verilmemiş ve onlardan intikam alma yoluna gidilmemiştir. Mekke döneminde nâzil olan Kur'an-ı Kerim ayetlerinde⁴ Hız. Peygamber'e ve inananlara sürekli sabır tavsiye edilmiştir.

Medine döneminde, Hız. Peygamber, savaşmak zorunda kalmıştır. Müşriklerle ilişkilerde olduğu gibi, hicretin ikinci yılından sonra Müslümanlarla Yahudiler ve Hıristiyanlar arasındaki ilişkilerde de savaşlar önemli yer tutmaktadır.

Savaşa izin verilmesinin en önemli sebebi Müslümanların canlarını, mallarını ve namuslarını korumalarına imkân tanımaktır. Cihada izin veren ayet-i kerimelerde müminlerle savaşıldığı, zulme uğradıkları, sadece Allah'a inandıkları için haksız yere yurtlarından çıkarıldıkları ifade edilmekte ve bütün bu sebeplerden dolayı

² Hamidullah, el-Vesâik, s. 69, 66

³ Bakara 2/208.

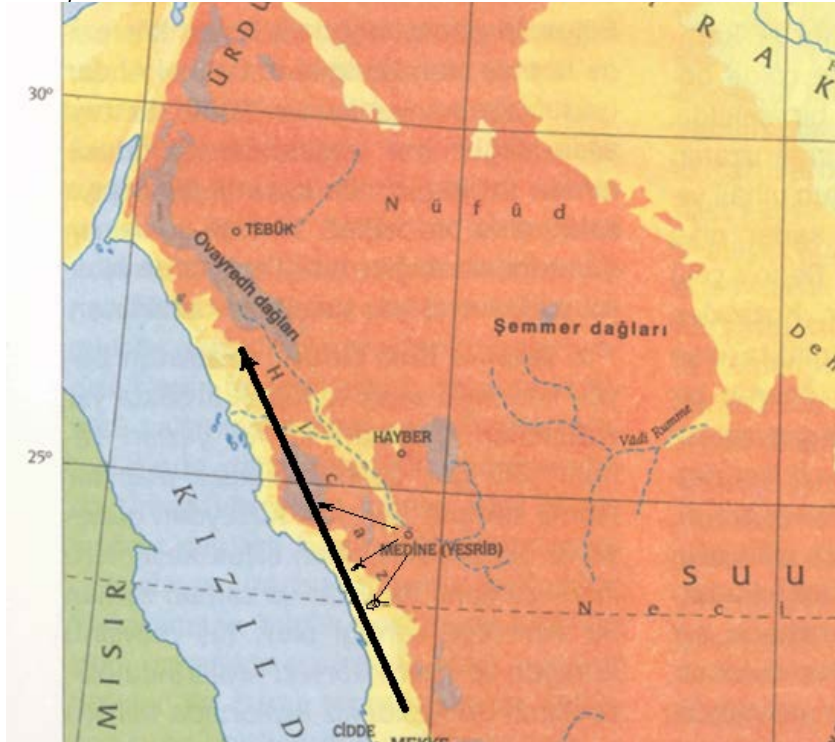
⁴ Nahl, 127, Şura, 43, Ahkaf, 35, Müzzemmil, 10.

kendilerine savaş konusunda izin verildiği açıklanmaktadır.⁵

B- Hz. Peygamber'in Mekke Müşrikleriyle Mücadelesinde Yeni Bir Yöntem

Mekkeliler, Müslümanları yurtlarından çıkarmakla kalmadılar, mallarına da el koydular. Medine'ye kaçmak zorunda kalan bu insanların peşini bırakmayıp Medine'yi tehdit edince, Hz. Peygamber, hicretten yedi ay sonra Medine'nin batısından geçen ve kuzeye giden Mekke ticaret kervanlarını rahatsız etmeye başladı. Bu yolun Mekke kervanlarına kapatılması Mekke ekonomisini ciddi olarak etkileyecek, düşmanın zayıflaması sonucunu doğuracaktı. Bu da ileride kaçınılması mümkün olmayan savaşlarda Müslümanların lehine bir gelişme olacaktı. Kureyş kabilesi İslam'ın tebliğinde en ciddi engel idi. Evvela bu engelin ortadan kaldırılması gerekirdi. Bunun böyle olduğu Hudeybiye antlaşmasından sonra çok daha iyi anlaşıldı. Bu sebeple Hz. Peygamber'in hedefinde Kureyş'i İslam'ın tebliğine engel olma konumundan uzaklaştırmak vardı.

Hz. Peygamber, Medine'nin batısında, Yanbu' bölgesi yakınlarında oturan kabilelerle ittifak antlaşmaları yaptı. Bu bölgede Mekkelilerin sık sık gelip geçtikleri yollar bulunmaktadır. Tarih, bu antlaşmaların birçoğunun metinlerini bize kadar korumuştur.

⁵ Hac, 39-41.

Hicretin ikinci yılında gerçekleşen Bedir savaşından sonra Mekkeliler artık kuzeye en kestirme yol olan ve Medine'nin batısından geçen bu kervan yolunu kullanamaz oldular. Bedir savaşından sonra artık Müslümanlar, Kureyşlilerin Medine'nin doğusundan yani Necd bölgesi üzerinden geçerek kuzeye varmalarına bile engel olabilecek bir hale gelmişti. Hâlbuki Kureyşliler, yaz aylarında kuzeydeki bölgelere sık sık giderlerdi.

Sonraki aylarda Kureyş'in güneye giden kervanlarına da müdahaleler olduğu anlaşılmaktadır. Düşmana zarar vermek amacıyla onun güney ticaret yollarına da küçük askerî birlikler sevk edilmiştir. Bu amaçla Abdullah b. Cahş komutasında düzenlenen bir askerî birlik, Taif yakınındaki Nahle bölgesine gitti ve buradan geçen Mekke kervanını vurdu. Hz. Peygamber'in adım adım uyguladığı bu strateji başarılı oldu ve Mekkeli müşriklerle yapılan savaşlarda kârlı çıkan taraf hep Müslümanlar oldu. Mekke her geçen gün gücünü ve saygınlığını kaybetmeye devam etti.

C- Bedir Öncesi Seriyeler ve Gazveler

Hz. Peygamber devrinde cihad, aynı zamanda İslâm davetinin önündeki engelleri kaldırmak,⁶ fikir hürriyetini sağlamak, insan hakları ve din hürriyetini güvence altına almak ve antlaşmaları bozanları ve hainlik yapanları cezalandırmak gibi önemli gayelerle yapıldı.

Hz. Peygamber'in katıldığı bütün seferlere gazve, onun bizzat katılmadığı, bir sahâbînin kumandası altında gönderdiği askerî birliklere ise genelde seriyeye adı verilir. İslâm tarihçilerine göre Hz. Peygamber'in emir ve kumandasında yirmi yedi gazve gerçekleşmiştir. Seriyelerin sayısı konusunda ise otuz beş ilâ altmış altı arasında farklı görüşler vardır.

Büyük Bedir Gazvesi'nden önce dört gazve ve dört seriyeye tertiplendi. Bunlardan Batn-ı Nahle Seriyesi hariç diğerlerinde baskın yapılmadığı gibi çarpışma da meydana gelmedi.

a- SERİYYELER

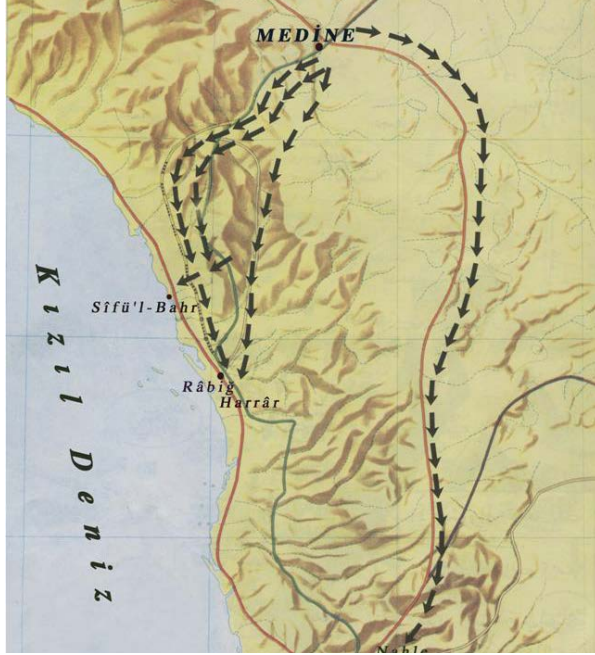
Birer ay arayla meydana gelen ilk üç seriyeye, şunlardır:

I-) Sîfûlbahr Seferi: Hicretin 1. yılı ramazan ayında (Mart 623), yani hicretten yedi ay sonra Hz. Hamza'nın kumandasında yapıldı.

II-) Râbiğ Seferi: Yine aynı yılın şevval ayında Ubeyde b. el-Hâris'in komutasındaki bir süvarî birliği tarafından gerçekleştirildi

III-) Harrâr Seferi: Bundan bir ay sonra Zilkade ayında Sa'd b. Ebî Vakkâs başkanlığında gerçekleştirildi.

⁶ Maide, 67, En'am, 19

IV-) Nahle Seriyesi:

Hicretin ikinci yılı recep ayında Hz. Peygamber, Abdullah b. Cahş komutasında bir birliği, adeta düşmanın nabız atışlarını ölçmek anlamına gelecek tarzda Mekke yakınlarına gönderdi. Birlik yola çıktı ve Hz. Peygamber'in kendilerine verdiği mektubu iki gün yürüdüktan sonra açtılar. Mektuptan, Mekke ile Taif arasında bulunan Nahle'ye gideceklerini ve Kureyş'i gözetleyip onların haberlerini toplayacaklarını öğrendiler. Abdullah b. Cahş, arkadaşlarıyla orada beklerken, Tâif'ten dönmekte olan İbnü'l-Hadramî başkanlığındaki dört kişilik Kureyş kervanına rastladılar. Savaşın yasaklandığı haram aylarından Receb ayının son günüydü. Abdullah b. Cahş ve arkadaşları bir müddet tereddüt ettiler. Sonra Şaban ayının biri olmuştur diyerek kervan başkanı Amr b. el-Hadramî'yi öldürüp diğer iki kişiyi de esir ettiler. Dördüncü şahıs ise kaçtı. Seriyeye mensupları Medine'ye geldiklerinde, Hz. Peygamber iki esiri hapsetti. Ancak, kendisine ayrılan ganimeti almadı; savaşmayı emretmediğini hatırlatarak onları azarladı. Abdullah b. Cahş ve arkadaşları çok üzüldüler. Bu arada Kureyş müşrikleri *"Muhammed ve arkadaşları haram ayı helâl hâle getirdiler; haram ayda kan döktüler, kervanın mallarını aldılar ve adamları esir ettiler"* diyerek müslümanları itham etmeye başladılar. Bir süre sonra Bakara Sûresinin 217. âyet-i kerimesi nazil olarak durumu aydınlattı. Bu âyet-i kerimede, Haram Aylarda savaşmanın büyük günah olduğunu, fakat Allah'ı inkâr etmenin, insanları Mescid-i Haram'ı ziyaretten alıkoymanın ve halkını oradan

çıkarmanın daha büyük günah olduğunu, fitne çıkarmanın adam öldürmekten daha beter olduğu açıklandı. Hz. Peygamber de kendi hissesine ayrılan ganimeti aldı. Esirlerden Hakem b. Keysan İslâmiyet'i kabul edip Medine'de kalırken, Osman b. Abdullah Mekke'ye döndü. Bu seriyeden yaklaşık bir buçuk ay kadar sonra Bedir Savaşı meydana gelmiştir.

Bu ve daha sonraki askerî seferlerde müslümanlar sadece o sıralarda savaş halinde oldukları Mekkelilere ait kervanlara saldırı düzenlemişler, diğer gayri Müslim topluluklara ilişmemişlerdir.

b- Gazveler

İlk üç seriyeden sonra Hz. Peygamber'in aynı bölgeye yaptığı gazveleri görmekteyiz. Bu onun Mekkelilerin can damarlarından biri sayılan, bu bölgeden yani Medine ile Kızıldeniz arasında geçen ve kuzeye ulaşımı en kolay sağlayan kervan yolunu denetim altına almak niyetinde olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber seriyelerle adeta bir ön çalışma yaptıktan sonra kendisi bölge kabileleriyle antlaşma zemini aramaktadır. Hz. Peygamber'in, Medine'de sağladığı birlik havasını, çevresindeki kabilelerle de anlaşmak suretiyle yaygınlaştırmak ve hareket alanını genişletmek istediği anlaşılmaktadır.

Bedir Savaşı'ndan önce tertiplenen gazveler, Ebvâ, Buvât, Sefavân ve Zü'l-Uşeyre'dir.

I-) Ebva Gazvesi: Hicretin ikinci senesinin safer ayında ilk askeri seferi olan Ebvâ gazvesinde Hz. Peygamber Veddan'a geldi ve Damre oğullarıyla karşılıklı saldırmazlık ve birbiri aleyhine bir üçüncü tarafa yardım etmemek üzere antlaşma yaparak onların tarafsız kalmalarını sağladı.

II-) Buvat Gazvesi: Hz. Peygamber, Ebvâ gazvesinden birkaç hafta sonra Rebiulevvel ayında tekrar aynı bölgeye bu dafa Cüheyne kabilesinin yaşadığı Buvat yöresine bir gazve gerçekleştirdi.

III-) Sefevân (Kurz b. Cabir'ı Yakalama) Gazvesi: Buvat gazvesinde birkaç gün sonra Fihri kabilesinden Kurz bin Câbir'in yönetiminde Mekkeliler küçük bir grup, Medine'nin dış mahallelerine saldırarak burayı yağmaladı ve halkını kılıçtan geçirdi. Hz. Peygamber saldırganları birkaç gün takip etti ve Bedir yakınlarına kadar gitti ise de bir sonuç alamadı.

IV-) Zü'l-Uşeyra Gazvesi: Hz. Peygamber, Kurz'ü takipten döndükten birkaç hafta sonra Cemaziyevvel ayında Mekkelilere ait büyük bir kervan Suriye'ye doğru hareket etti. Rasullullah, derhal güney-batıdaki kıyı bölgesine doğru yola çıktı. Kervanı yakalama imkânı olmadı ama Mudlic kabilesi ile bir antlaşma yapıldı.

Kureyş kabilesi ile çıkacak bir savaşta Müslümanların başarılı olması için hangi adımları atmak gerekiyorsa o adımları hızla atan Hz. Peygamber, düşmanın ticaret için kullandığı en önemli yol üzerindeki kabile ve coğrafyayı yakından tanıyıp hatta bazı kabilelerle antlaşmalar imzalayarak hazırlık yaptı.

Bedir Öncesi Seriyeye ve Gazveler (Kronolojik)

	TARİH		KOMUTAN	KABİLE	YER	SONUÇ
1	1 h. Ramazan	Sifülbahr	Hz. Hamza'			
2	1 h. Şevval	Râbiğ	Ubeyde b. Hâris'			
3	1 h. Zilkade	Harrâr	Sa'd b. Ebû Vakkâs			
4	2 h. Safer	Ebvâ Gazvesi	Hz. Peygamber	Damre	Veddân	Karşılıklı saldırmazlık ve birbiri aleyhine bir üçüncü tarafa yardım etmemek üzere antlaşma
5	2 h. Rebiulevvel	Buvât Gazvesi	Hz. Peygamber	Cüheyne	Buvat	
6	2 h. Rebiulevvel	Sefevân (Kurz b. Cabir'ı Yakalama) Gazvesi	Hz. Peygamber		Bedir yakınları	Saldırganlar birkaç gün takip edildi ve Bedir yakınlarına kadar gidildi ise de bir sonuç alınamadı.
7	2 h. Cemaziyelevvel	Zü'l-Uşeyre	Hz. Peygamber	Mudlic	Güney-batıdaki kıyı bölgesi	Mudlic kabilesi ile bir antlaşma yapıldı.
8	2 h. Recep	Nahle	Abdullah b. Cahş		Mekke yakınları	Kervan vuruldu

4-) Bedir Savaşı Ve Sonuçları

Hicretin 2. yılında Kureyşliler, büyük bir kervan hazırlayıp Ebû Süfyan'ın idaresinde Suriye'ye göndermişlerdi. Bin deveden oluşan ve elli bin dinar sermaye ile hazırlanan bu kervan, Kureyş tarafından sevk edilen büyük kervanlardan biridir. Kervanın getirdiği mallar beş yüz bin dirhem tutarında idi. Hz. Peygamber kervanın geçtiğini haber alınca sahâbîleri topladı. Kervandaki malların çokluğunu, buna karşılık muhafız sayısının azlığını anlatarak bu kervanı Mekke'ye dönerken uğrayacağı Bedir'de ele geçirebileceklerini söyledi. Kendilerini sefere davet etti. Gerekliğinde müşriklerle savaş da yapılacaktı. Hem Ensar, hem de Muhâcirler bu sefere iştirak edeceklerini açıkladılar. Bedir, Medine'nin 160 km. kadar güneybatısında yer alan ve Kızıldeniz sahiline 30 km. uzaklıkta bulunan ve o dönemde Medine-Mekke yolunun Suriye kervan yoluyla birleştiği noktada kervanların ikmal yeri olarak hizmet görüyordu.

Hız. Peygamber Medine'den çıkmadan on gün önce Talha b. Ubeydillah ve Said b. Zeyd'i kervan hakkında bilgi toplamak için Suriye yoluna gönderdi. Bu iki sahâbî Medine'ye Bedir savaşı esnasında ulaşabildiler.

Bu arada kervanın dönüş haberini başka kaynaklardan öğrenen Hız. Peygamber, (12 Ramazan 2 h. Cumartesi /9 Mart 624 m. Pazar akşam vakitlerinde) Medine'den hareket etti. Yaşı küçük olanları yoldan geri çevirdi. Müslüman askerlerin sayısı, yetmiş dördü Muhacir ve geri kalanı Ensar olmak üzere toplam üç yüz beş idi.

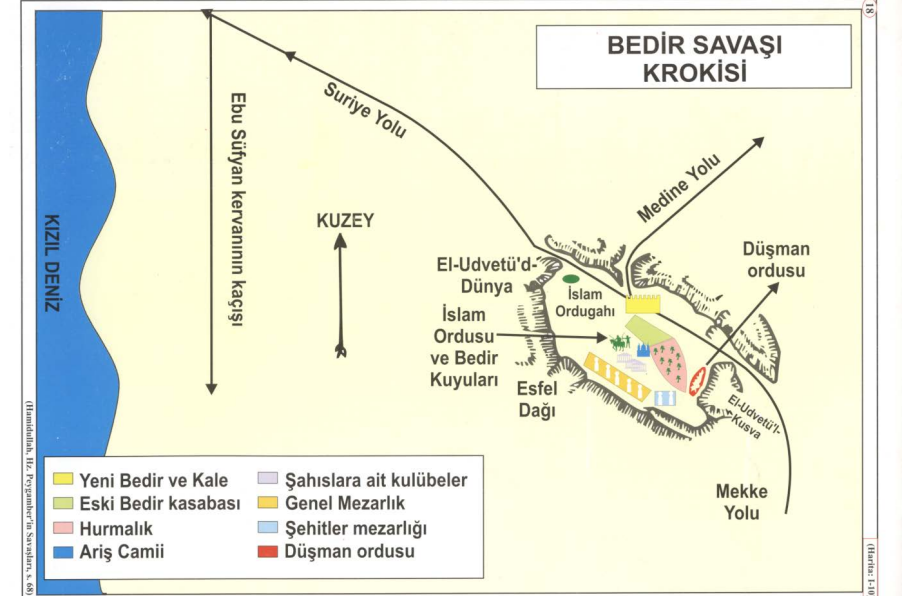
Ebû Süfyan Suriye'den ayrıldıktan sonra Kureyş'ten yardım istemek üzere Kinâne kabilesinden Damdam b. Amr adlı şahsı yirmi dinar ücretle kiralayarak Mekke'ye gönderdi. Kendisi de, Hız. Peygamber'in Bedir kuyularına gönderdiği şahıstan sonra inceleme maksadıyla Bedir kuyularına geldiğinde takip edildiğini anlayınca, pusuya düşmemek için kervanı Bedir'e uğratmadan, Bedir'i sol tarafına alarak ve az kullanılan sâhil yolunu takip ederek Mekke'ye doğru yola devam etti.

Ebû Süfyan'ın yardım isteğinin Mekke'ye ulaşması üzerine Kureyş kabilesinin hemen bütün kollarından bin kişilik bir ordu hazırlandı. Orduda yedi yüz deve, yüz de zırhlı süvari vardı. Müşrik ordusu Ebû Cehil'in kumandasında Mekke'den yola çıktı. Bu arada Ebû Süfyan Cuhfe'den bir haberci göndererek kervanın kurtulduğunu bildirdi ve ordunun geri dönmesini istedi. Kureyş ordusu, kervanın sahil yolunu takip edeceğini bilemediğinden, kervanın geleceği normal yolu takip ediyordu. Ebû Süfyan'dan gelen haber üzerine ordunun içinden bazıları, kervanın kurtulduğunu ve savaşa gerek kalmadığını söyleyerek geri döndüler.

Geri dönenler arasında Hız. Ömer'in kabilesi Adiy ve Hız. Peygamber'in annesinin kabilesi Zühre oğulları da vardı. Buna rağmen Kureyşliler hazırladıkları ordunun büyüklüğünü ve gücünü göstermek ve bir daha böyle bir duruma düşmemek için yola devam ettiler. Kureyşliler aynı zamanda Nahle'de öldürülen Amr b. Hadramî'nin intikamını da almak istiyorlardı.

Bedir yakınında ordusuyla konaklayan Hız. Peygamber, kervan hakkında bilgi toplamak üzere Hız. Ali, Zübeyr b. Avvam, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Besbes b. Amr'ı Bedir kuyularına gönderdi.

Hız. Peygamber, Bedir'de savaşmaya karar vermeden önce, Muhâcirlerin ve Ensarın görüşlerini öğrenmek istedi. Muhâcirlerden Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer ve Ensardan da Sa'd b. Muaz söz alarak konuştular. Hız. Ömer, Kureyş ordusunun karşılanması yönünde görüş beyan etti. Ensardan söz alan Sa'd b. Muaz, daha önce kendisine iman edip desteklemeye söz verdiklerini, o nedenle düşmana karşı koymaktan çekinmeyeceklerini belirtti.

17 Ramazan 2/14 Mart 624 Cuma sabahı erken saatlerde her iki ordu Bedir'e doğru yola çıktı. İslâm ordusu kuyulara müşriklerden daha önce ulaştı. Hız. Peygamber başlangıçta Medine tarafına en yakın ve düşmana da en uzak olan kuyunun çevresine yerleşti. Sahâbeden Hubâb b. Münzir buraya yerleşmesini uygun bulmadı ve Hız. Peygamber'e bu kararının vahye dayanıp dayanmadığını sordu. Hız. Peygamber bunun kendi görüşü olduğunu söyleyince düşmana en yakın kuyunun yanına yerleşmesini ve diğer kuyuların kapatılmasını teklif etti. Hız. Peygamber bu görüşü uygun buldu ve Hubâb'ın işaret ettiği kuyunun çevresine yerleşerek diğer kuyuları kumla kapattırdı. Ancak, daha sonra, açık bırakılan kuyudan müşriklerin su almalarına izin verdi.

Hız. Peygamber düşman ordusu geldikten sonra ve savaşmadan önce câhiliye devrinde de Kureyş'in elçilik görevini yürüten Hız. Ömer'i müşrik ordusuna göndererek barış ve güvenlik içinde Mekke'ye dönebileceklerini bildirdi ve savaş yapılmamasını teklif etti. Müşrik ordusunda yer alan Hakîm b. Hizâm, bu teklifin kabul edilmesini istedi; ancak Ebû Cehil bunu kabul etmeyip savaşmakta ısrar etti.

Hız. Peygamber İslâm ordusunu o şekilde yerleştirmişti ki, güneş ışıkları ordunun gözünü kamaştırılmıyordu. Düşman askeri için, bunun tersi söz konusuydu. Hız. Peygamber, muhacirler, Evs ve Hazrec için ayrı ayrı parola tespit etmişti.

Bu arada her Müslüman asker, bulunduğu yere taş yığıdı. Müşrikler ise saldırı metoduna giriştiklerinden, karşı tarafa atmak için bir veya iki taştan fazlasını yanlarında gezdiremezlerdi.

Arap geleneğine göre savaş mübareze (teke tek vuruşma) şeklinde başladı. Müşrik ordusundan Esved b. Abdilesed, İslâm ordusundan da Hz. Hamza ortaya çıkıp dövüştüler.

Bunun üzerine Kureyşlilerden Utbe b. Rebîa, kardeşi Şeybe ve Utbe'nin oğlu Velîd, ortaya atıldılar. Bunların karşısına Ensardan üç kişi çıktı. Fakat müşrikler kendilerine denk kabul etmedikleri için onlarla vuruşmayacaklarını, karşılıklarına kendilerine denk kimselerin çıkmasını istediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in emriyle Hz. Hamza, Hz. Ali ve Ubeyde b. el-Hâris meydana çıktı. Hz. Hamza, Utbe'yi, Hz. Ali, Velîd'i, Ubeyde b. Hâris de Şeybe'yi öldürdü. Teke tek vuruşmalardan sonra başlayan ve dört veya beş saat süren savaş, ikindiye doğru İslâm ordusunun kesin zaferiyle sonuçlandı.

Savaşta müşrik ordusundan başta Ebû Cehil, Ümeyye b. Halef, Utbe b. Rabîa, Şeybe b. Rabîa ve Ebû Süfyan'ın oğlu Hanzala gibi ileri gelen İslâm düşmanları olmak üzere toplam yetmiş kişi öldü; bir o kadar sayıda asker de esir alındı. Müslümanlar, altısı Muhâcirlerden, sekizi de Ensardan olmak üzere toplam on dört şehit verdiler. Hz. Peygamber şehitlerin cenaze namazını kılarak onları defnettirdi. Müşrik ölülerini de gömdürdü.

Hz. Peygamber her şeyden önce esirlere iyi davranılmasını emretmiştir. Onlardan sadece ikisini, Ukbe b. Ebû Muayt ile Nadr b. Hâris'i, vaktiyle kendisine ve Müslümanlara yaptıkları ağır işkencelere karşılık olarak ölüme mahkûm etmiştir.

Hz. Peygamber, esirlerin malî durumlarına göre bin ilâ dört bin dirhem fidye ödemelerini şart koşmuştur. Esirler arasında Hz. Peygamber'in amcası Abbas, diğer amcalarının oğulları Akîl ve Nevfel de bulunuyordu. Fidyeye ödenmesi konusunda bunlara herhangi bir ayrıcalık tanınmamıştır. Bazı esirlerin karşılıksız olarak, okur-yazar olanların ise on Müslümana okuma yazma öğretmeleri şartıyla serbest bırakılmalarına karar verilmiştir. Bedir Gazvesi'nde, birbiriyle yakın akraba olan pek çok kişi karşı karşıya gelmişti. Hz. Hamza ile kardeşi Abbas, Hz. Ebû Bekir ile oğlu Abdurrahman, Mus'ab b. Umeyr ile kardeşi Ebû Aziz, Ebû Huzeyfe ile Utbe b. Rebîa muhalif saflarda yer alanlardan birkaçıdır. Böylece farklı inançlara sahip babalarla oğullar, kardeşler, amcalar, dayılar yeğenler farklı saflarda yer almışlardı. Fakat Hz. Peygamber babalarıyla savaşmak isteyen oğullara ve oğullarıyla çarpışmak isteyen babalara imkân ölçüsünde engel olmuştur.

Bedir zaferi, başta Medine olmak üzere bütün Arap Yarımadası'nda ve hatta yarımada dışında Müslümanların itibarının artmasına vesile olmuştur. Arabistan'da büyük üne sahip olan Mekkelilerin bu savaşta yenilmesi, tüm gözleri onları mağlup edenlere çevirmiştir. Öyle ki, olayın etkisi Arap Yarımadası'nın dışına da taşmış, Müslümanların galibiyetini öğrenen Habeşistan Necâsîsi son derece sevinmiştir. Ancak Müşrikler, Münafıklar ve İslam düşmanları bu başarıdan rahatsız olmuşlardır. Bedir Gazvesi'nden önce tarafsız kalmaya söz vermiş olan Yahudiler, Bedir zaferinden sonra Müslümanların başarısını kıskanmaya başlamışlardır. Ka'b

b. Eşref üzüntüsünden "Yerin altı üstünden iyidir" demiştir.

Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in hadislerinde "Ehl-i Bedir"den övgü ile söz edilmiştir. Hadislerde Ehl-i Bedir'in Müslümanların en faziletli oldukları zikredilmiştir.

Bedir Savaşı'nın en önemli sonuçlarından birisi de Uhud savaşına sebep olmasıdır. Mekke müşrikleri yenilgi haberini alınca büyük üzüntüye kapıldılar. Ebû Cehil'in yerine Ebû Süfyan'ı başkanlığa getirerek, hep birlikte Müslümanlardan intikam almak için yemin ettiler ve derhal faaliyete başladılar.

A- Sevîk Gazvesi

Kervanın başında Mekke'ye ulaşan Ebû Süfyan, Bedir'de yenilen Kureyş ordusu şehre döndüğü zaman yakınlarının öldürüldüğünü öğrenince Hz. Muhammed'le savaşınca ve öldürülen yakınlarının intikamını alıncaya kadar yıkanmamaya ve hanımına yaklaşmamaya yemin etti. Bedir Gazvesi'nden iki buçuk ay kadar sonra iki yüz kişilik silahlı bir birlikle Medine'ye hareket etti.

Gece Nadîr oğulları Yahudilerinden Sellâm b. Mişkem'e gitti. Medine'nin dış mahallelerine saldırdı. Bir bahçede çalışan iki Müslümanı öldürdü. Ve bahçeyi ateşe vererek kaçtı. Hz. Peygamber olayı öğrenir öğrenmez otuz süvari ve yüz yirmi yayadan oluşan bir askerî birlikle Ebû Süfyan'ın peşine düştü. Ancak düşman birliği Müslümanlarla savaş göze alamayarak kaçtı. Ebû Süfyan bu sefere çıkarken yanına erzak olarak torbalara doldurulmuş kavrulmuş un (kavut/sevîk) almıştı. Kaçarken ağırlık yapmasını diye torbalardan bir kısmını attı. Kavrulmuş una nisbetle bu sefere "Sevîk Gazvesi" denildi.

B- Karede Seriyesi

Bu arada sahil yolundan Suriye'ye kervan göndermeye cesaret edemeyen Kureyş müşrikleri Irak yolunu kullanmaya karar verdiler. Hz. Peygamber sahil boyunca oturan kabilelerle antlaşmalar yapmıştı. Bu esnada Hz. Peygamber bir Kureyş kervanının Medine'nin doğusundan Suriye'ye doğru gitmekte olduğunu öğrendi.

Kureyş eşrâfının idaresinde İcl kabilesinden ve Kureyş'in de Sehm kolunun müttefiki olan Furât b. Hayyân'ın kılavuzluğundaki bu Kureyş kervanına karşı Zeyd b. Hârise'nin idaresinde yüz kişilik bir birlik gönderdi.

Zeyd b. Hârise Necid'de bulunan Karede mevkiinde kervanı ele geçirerek Medine'ye getirdi. Hz. Peygamber kervanın mallarını ganimet statüsüne tabi tuttu.

5-) Uhud Savaşı Ve Sonuçları

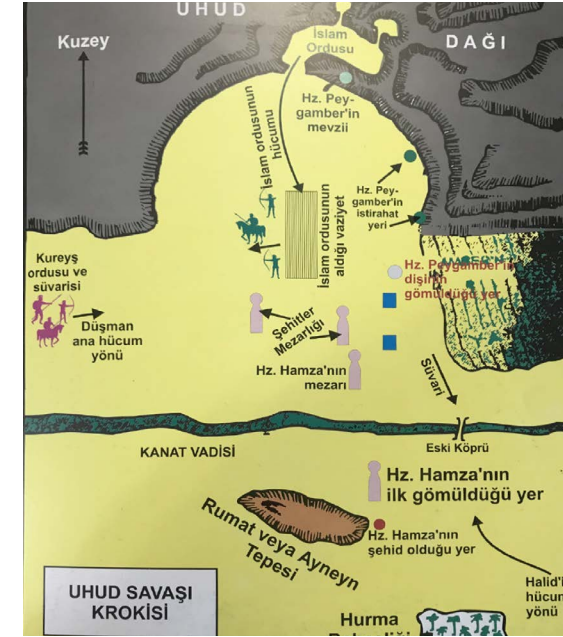
Bedir Savaşı'ndan sonra Mekkeliler hem intikam almak hem de Suriye kervan yolunu tehdit altından kurtarmak için harekete geçtiler. Kureyş, Bedir'de sadece kendi mensuplarından oluşan orduyla Müslümanlara yenilmişlerdi. O nedenle, mezkûr kervandan elde edilen kârı Müslümanlara karşı asker toplamak için

harcamaya karar verdiler. Bedir savaşında esir edilip, daha sonra Hz. Peygamber'in karşılıksız olarak salıverdiği şair Ebû Azze'nin de aralarında bulunduğu dört kişilik bir heyeti Mekke çevresindeki Sakîf, Kinâne ve diğer Arap kabilelerinden asker toplamak üzere görevlendirdiler. Sonunda iki bini ücretli asker olmak üzere toplam üç bin kişilik bir kuvvetle Ebû Süfyan komutasında Medine'ye doğru hareket ettiler. Orduda iki yüz at ve altı yüz veya yedi yüz zırhlı asker ve üç bin de deve vardı.

Hız. Peygamber, Mekkelilerin bu hazırlığından haberdar oldu. Ayrıca konuyla ilgili Huzâalı Amr b. Sâlim de kabilesinden bir grup adamla gelerek Kureyş ordusu hakkında Hız. Peygamber'e bilgi verdi. Hız. Peygamber, Mekke'den hareket eden ordu hakkında bilgi toplamak üzere Enes b. Fedâle ile kardeşi Mu'nis'i görevlendirdi. Bu iki görevli Medine'nin güneybatısında yer alan Akîk vâdisinde gelen orduyu gözetleyerek onların sayısı, durumu ve konak yerleri hakkında bilgi getirdiler. Hız. Peygamber daha sonra Hubâb b. Münzir'i düşman kuvvetlerinin sayısı ve hazırlıkları hakkında bilgi toplamakla görevlendirdi ve ondan, elde ettiği bilgileri sadece kendisine aktarmasını istedi. Hubâb düşman askerlerinin arasına girerek bu görevini başarıyla yerine getirdi. Hız. Peygamber bu bilgileri değerlendirdi.

Hız. Peygamber Müslümanları toplayarak ne yapılması gerektiğini istişare etti. Çoğunluğun isteği meydan savaşı olunca Hız. Peygamber de düşmanı Medine dışında karşılamaya karar verdi. Cuma namazından sonra halka bir konuşma yaptı ve sabırlı oldukları takdirde zafer elde edeceklerini bildirdi. İkinci namazı kılindikdan sonra Medine'nin kenar semtlerinde oturan Müslümanlar hazırlıklarını tamamlayarak Mescid-i Nebevî'de toplanmaya başladılar. Hız. Peygamber, Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer'le birlikte evine geçerek zırhını giydi, kılıcını kuşandı ve miğferini başına geçirdi.

İslâm ordusu geceyi Şeyheyn'de geçirdi. Hız. Peygamber hem şehrin ve hem de ordunun korunması için gerekli önlemleri aldı. İslâm ordusu 11 şevval 3/ 25 Ocak 625 Cumartesi sabahı erkenden Medine'nin kuzeyinde ve şehre bir saatlik mesafede bulunan Uhud dağına vardı. Sabah namazı burada kılındı. Ordu arkasını dağa verip, Ayneyn tepesini soluna ve güneşi de sırtına alarak Medine'ye karşı saf tuttu. Abdullah b. Übey "*Ben meydan savaşına taraftar değildim. Medine'den çıkılmamasını istedim. Muhammed çoluk çocuğun sözüne uydu da bizim sözüme itibar etmedi*" diyerek üç yüz adamı ile birlikte Medine'ye döndü. Bu harekettten sonra İslâm ordusunun sayısı yedi yüze düştü. Orduda yüz zırh vardı. Hız. Peygamber ordusunu savaş düzenine koydu ve sancağı Mus'ab b. Umeyr'e verdi. Ayrıca öndekilere, sağ cenahta olanlara, sol kanatta bulunanlara ve geridekilere ayrı ayrı komutan tayin etti. Orduya hitabede bulundu. Düşmanın cephe gerisinden saldırısını ve İslâm ordusunu arkadan vurmasını önlemek için Abdullah b. Cübeyr komutasındaki elli okçuyu Uhud dağının karşısındaki Ayneyn tepesine (daha sonra buraya "Cebelü'r-Rumât" yani Okçular Tepesi de denmiştir) yerleştirdi. Hız. Peygamber, bu okçulara, İslâm ordusu üstünlük elde etse dahi, ikinci bir emre kadar, ne olursa olsun kesinlikle yerlerinden ayrılmamalarını, şayet düşman süvarileri arkadan saldırırsa, ok atmalarını emretti.

Bedir gibi Uhud Savaşı da mübâreze şeklinde başladı. Kureyş ordusundan ileri atılan ordu sancaktarı Talha b. Ebî Talha'yı Hız. Ali, ondan sonra meydana çıkan Osman b. Ebî Talha'yı da Hız. Hamza öldürdü. Daha sonra savaş kızıştı. İslâm ordusu düşmanın ordu merkezine kadar ilerledi. Savaşın ilk safhasında düşman yirmiden fazla ölü verdi. Sağ ve sol kanat komutanları çekilmek zorunda kaldılar. Savaş Müslümanlar tarafından kazanılmış görünüyordu. İslâm askerleri düşmanı kovalarken savaş alanından uzaklaştılar ve daha sonra da düşmanın bıraktığı eşyaları toplamaya başladılar. Abdullah b. Cübeyr'in idaresindeki okçular düşmanın bozulduğunu ve Müslümanların galip geldiğini görünce ganimetten mahrum olmamak amacıyla yerlerini terk ettiler. Müslümanları arkadan vurmak için fırsat kollayan Halid b. Velid okçuların azaldığını görünce derhal harekete geçti. Yerlerinden ayrılmayan Abdullah b. Cübeyr ve on arkadaşı müşriklerle çarpışa çarpışa şehit düştüler. Sonunda Halid b. Velid Ayneyn tepesinin doğusundan Müslüman ordusunun arkasına sarktı ve ganimet toplamakta olan Müslüman askerler üzerine ani bir baskın yaptı. Bunu gören Kureyş ordusu da geri dönerek Müslümanlara saldırdı. İki ateş arasında kalan müslümanlar paniğe kapıldılar ve savaş düzenleri bozuldu. Saflar bozulmuş, Müslümanların bir kısmı da silahlarını bırakmıştı. Tekrar silaha sarılıp çarpışmaya başladılar. Hız. Hamza'yı öldürmek için fırsat kollayan Vahşî b. Harb emeline savaşın bu safhasında ulaştı.

Önünde bulunan çukura düşmesi sonucu Hız. Peygamber yaralandı. Çarpışma sırasında da yüzünden yaralanmış dişlerinden bazıları kırılmıştı. Bir grup sahâbî Hız.

Peygamber'in etrafında halka oluşturarak onu korudular. Mus'ab b. Umeyr'in şehit düşmesi üzerine Hz. Peygamber sancağı Hz. Ali'ye teslim etti. İçlerinde Hz. Fâtıma ve Hz. Âişe'nin de bulunduğu on dört Müslüman kadın savaş alanına yiyecek ve su getirdiler; yaralıların tedavisi ile ilgilendiler.

Hız. Peygamber az sayıda ashabıyla Uhud Dağı'na sığındı. Ebû Süfyan, "Savaş sırayıdır. Bu gün Bedir savaşına bedeldir" dedi. Hz. Ömer "Evet ama eşit değiliz. Zira bizim ölülerimiz cennette; sizin ölüleriniz ise cehennemdedir" şeklinde cevap verdi. Ebû Süfyan "Gelecek yıl sizinle Bedir'de buluşalım ve savaşalım" dedi. Hz. Peygamber'in emriyle Hz. Ömer "Olur, inşallah" şeklinde cevap verdi. Ebû Süfyan bu konuşmadan sonra arkadaşlarının yanına döndü. Kureyş ordusu daha sonra savaş alanını terkederek, Mekke'ye doğru ilerlemeye başladı. Hz. Peygamber onların Medine üzerine saldırıp saldırmayacaklarını izlemek üzere Sa'd b. Ebî Vakkas'ı ya da Ali b. Ebî Tâlib'i görevlendirdi.

Müşrikler tarafından Hanzale b. Ebî Âmir dışındaki şehitlerin hepsine işkence yapıldı. Vahşi, Hz. Hamza'nın ciğerini sökerek Hind bint Utbe'ye götürdü. Hind ciğerden bir parçayı ağzına alarak çiğnedi, sonra geri çıkardı. Vahşi'ye mükâfat olarak zinet eşyalarını verdi. Hz. Peygamber affı tercih etti ve sonraki yıllarda kimseye misilleme yapmadı. Hz. Peygamber'in halası Safiyye, kardeşi Hamza'nın şehit edildiğini duyunca savaş alanına geldi, kardeşine çok üzüldü, dua ve istiğfarda bulundu.

Uhud savaşında Müslümanlar yetmiş şehit vermişler, ama düşmana teslim olmamışlardır. Bu savaşta müşrikler yirmi iki ölü vermişlerdir.

Kur'an-ı Kerim'de Uhud Savaşı hakkındaki ayetlerden bazılarında müslümanların yara aldığı, fakat bundan önce müşriklerin de yara aldığı,⁷ Ganimeyi düşünüp görev konusunda tartışıp isyan ettikleri, arkalarından çağırıldıkları halde bazı mü'minlerin kimseye bakmadan kaçtıkları⁸ belirtilmiştir. Müslümanların, başkalarını iki kat uğrattığı musibete kendileri uğrayınca "Bu nasıl oldu?" dedikleri haber verilmekte ve buna karşı Hz. Peygamber'in "Bu kendinizdendir" cevabını vermesi istenmektedir.⁹ Rasûlullah ölse veya öldürülse bile Müslümanların savaş meydanında ve İslâm'da sebat etmeleri gerektiği¹⁰ belirtilmektedir.

Okçuların verilen emre uymamaları can kaybına sebep olmuştur. Bu da zaferin sabırla ve komutanın emirlerine itaatle elde edileceğini göstermektedir. Ganimeyi elde etme arzusu, Allah rızasını kazanmanın ve Hz. Peygamber'e itaatin önüne geçmemelidir. Bunun aksine uygulamalar yenilgiye yol açmıştır. Müslümana gevşeklik, ümitsizlik yakışmaz.

⁷ Âl-i İmrân, 140.

⁸ Âl-i İmrân, 152, 153, 154

⁹ Âl-i İmrân, 165.

¹⁰ Âl-i İmrân, 144.

A- Hamrâülesed Gazvesi

Hız. Peygamber, Uhud şehitlerini, elbiseleri ile ve yıkanmadan defnedip aynı gün Medine'ye döndü. Müslümanlar yaralarının tedavisi ile meşgul olmaya başladılar. Yaralı olan Hz. Peygamber ertesi gün sabaha doğru, hem düşmanın baskınını önlemek ve hem de Müslümanların zayıf düşmediğini göstermek amacıyla Kureyş ordusunu takip etmeye karar verdi. Sadece Uhud'da bulunmuş olanlara katılma iznini verdiği beş yüz kişilik bir orduyla Medine'ye sekiz mil uzaklıktaki Hamrâülesed'e kadar giderek burada beş gün konakladı. Takip edildiğini anlayan müşrik ordusu geri dönmeye cesaret edemeyerek Mekke'ye doğru yoluna devam etti. Hz. Peygamber Hamrâülesed'de buldukları beş gün boyunca Müslümanların sayısını kalabalık göstermek ve düşmanın kalbine korku salmak için geceleri ateş yaktırdı. Yakılan beş yüz ateşin alevleri çok uzak mesafelerden görülebiliyordu.

Henüz İslâmiyeti kabul etmemiş olan Ma'bed el-Huzâî, Hamrâülesed'e gelerek Uhud Savaşı'nda Müslümanların uğradığı musibetten dolayı Hz. Peygamber'e üzüntülerini bildirdi. Ma'bed'in kabilesi Huzâa, Hz. Peygamber'in müttefiki idi ve çevrede olup bitenleri ona bildiriyorlardı. Müslümanlar Hamrâülesed'de beş gün kaldıktan sonra 17 şevval 3/2 Nisan 625'te Medine'ye döndüler.

B- Recî' Olayı

Hicretin dördüncü yılı Safer ayında, Recî' Olayı meydana geldi. Adal ve Kâre kabilelerinden bir heyet Medine'ye Hz. Peygamber'e gelerek kabilelerine İslâm'ı öğretecek bir heyet göndermesini istediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in gönderdiği on kişiden oluşan ekip Mekke ile Usfan arasında Hüzeyl kabilesine ait Recî' suyuna vardıklarında Hüzeyl kabilesinin bir kolu olan Lihyân oğullarından yüz kadar silahlı bir birlik yanlarına gelerek kendilerini esir alıp Mekke müşriklerine satacaklarını söylediler. Heyet mensuplarından Hubeyb b. Adiy, Abdullah b. Târik ve Zeyd b. Desinne dışındakiler teslim olmayı reddederek müşriklerle çarpışmaları sonucu şehit edildiler. Lihyânoğulları, bu üç kişinin ellerini bağlayarak Mekke'ye doğru hareket ettiler. Abdullah b. Târik kendilerine reva görülen muameleye tahammül edemeyerek yolda bağıni çözdü ve müşriklerle çarpışarak şehit düştü. Onun kabri Zahrân'dadır. Hubeyb ile Zeyd'i Mekke'ye götürerek, Bedir'de öldürülen yakınlarının intikamını almak isteyen Mekkelilere sattılar. Mekke müşrikleri bu iki sahâbîyi bir müddet hapiste tuttuktan sonra şehir dışındaki Ten'im mevkiine götürdüler ve onları darağacına asarak işkence ile şehit ettiler.

6-) Hendek Savaşı Ve Sonuçları

Kur'an-ı Kerim'de yer alan el-Ahzâb suresi bu gazveden bahseden ayetleri içerdiği için bu ismi almıştır. Ahzab, hizb kelimesinin çoğuludur, "Ahzâb", Müslümanları ortadan kaldırmak için bir araya gelen grupları ifade eder. Bu savaşa, Medine çevresine savunma amaçlı hendekler kazıldığı için "Hendek Gazvesi" de denilmiştir.

Yahudilerden Kaynukâ ile Benî Nadîr, hicretten sonra Müslümanlarla gerçekleştirilen antlaşmayı kısa süre sonra bozup Mekke müşrikleriyle işbirliği içine girmişler ve daha da ileri giderek Hz. Peygamber'i öldürmeye teşebbüs etmişlerdir. Bunun üzerine önce Kaynukâ, daha sonra da Nadîr yahudileri, Medine'den çıkarılmışlardır. Bu Yahudilerinden bazıları Hayber'e sığınmışlardır. Hendek savaşı esnasında Medine'de Yahudi kabilelerinden sadece Kurayza bulunuyordu.

Hayber'e yerleşen Yahudilerden ve diğer İslâm karşıtlarından, içlerinde Huyey b. Ahtab ve Hristiyan Ebû Âmir'in de bulunduğu yirmiye yakın kişi Mekke'ye giderek Kureyş müşriklerini Müslümanlarla savaşa teşvik ettiler. Ebû Süfyan onların bu teşebbüsüne çok sevindi. Bu heyet, Kureyş'ten sonra Gatafân, Süleym, Esed, Fezâre, Mürre ve Eşca' gibi müşrik Arap kabilelerini de çeşitli vaatlerle ayaklandırdı. Mesela Gatafan kabilesine Hayber'in bir yıllık hurma mahsulünü vermeyi kabul ettiler. Mekke çevresindeki Sakîf ve Kinâne kabileleri de Kureyş'e destek verdiler. Böylece Yahudiler, Kureyşliler ve diğer müşrik Arap kabileleri Müslümanlar aleyhinde birleşmiş oldu. Sonunda Mekke ve çevresinden dört bin kişilik ordu toplandı. Savaş sancağı Dârünnedve'de açıldı. Mekke'den hareket eden dört bin kişilik orduya çevreden gelen birliklerin katılmasıyla müşrik ordusunun toplam asker sayısı Medine'ye varıldığında on bini geçti.

Diğer taraftan müşriklerin Medine üzerine yürüdüğünü Huzâa kabilesinden on günlük yolu dört gecede katederek gelen bir haberci vasıtasıyla öğrenen Hz. Peygamber, Medine'de kalıp savunma savaşı yapmak veya düşmanı şehir dışında karşılamak hususunda sahâbilerin görüşlerine başvurdu. Müzâkerede savunma savaşı yapılmasına, savunma metodu olarak da, Selmân-ı Fârisî'nin tavsiyesi üzerine şehrin hücumu açık kısımlarına hendek kazılmasına karar verildi. Medine'nin taşlık, ağaçlık ve dağlık kısımları zaten düşman ordusunun topluca şehre girişine yolların dar oluşu sebebiyle elverişli değildi.

Hz. Peygamber bir grup sahabe ile birlikte keşfe çıkarak kazılacak yerleri belirledi. Kurayza Yahudilerinden de ödünç olarak kazı aletleri aldı. Hendeğin kazılmasında ve savunulmasında üç bin Müslüman görev aldı. Her on kişilik takıma kırk zirâ'lık (bir zirâ' yaklaşık 52 cm.) yer ayırdı. Hz. Peygamber, kazı işine nezaret ettiği gibi bizzat çalıştı; toprak kazdı ve sırtında toprak taşıdı. Hendek, içine düşenin çıkamayacağı derinlikte ve karşıdan karşıya bir süvarinin atlayamayacağı genişlikte planlandı. Buna göre derinlik ve genişlik ölçüleri de tespit edildi. Hendeğin bugünkü ölçülerle yaklaşık 5500 m. uzunluğunda, 9 m. eninde ve 4,5 m. derinliğinde olduğu tahmin edilmektedir. Müslümanlar hem hendeğin düşman tarafından doldurulmasını önlemek ve hem de bu toprağı siper olarak kullanmak amacıyla kazıdan çıkan toprağı kendi taraflarına yığdılar. Ayrıca düşmana atmak için kendi taraflarına taş yığdılar. Hendek kazma işi tamamlandığında Medine sanki bir kale haline geldi. Hz. Peygamber İslâm ordusu için karargâh olarak Sel' dağının eteğini seçti. Kendisi için bir Türk çadırı kuruldu. Aile fertlerini ayrı ayrı hisarlara gönderdi.

Düşman birlikleri güneyden ve kuzeyden Medine çevresine geldiklerinde hendek kazma işi tamamlanmıştı. Müşrikler, hendekle karşılaşınca şaşkına döndüler. Müşrikler Medine çevresinde üç ayrı karargâh kurdular. Ordunun genel komutanı Kureyş lideri Ebû Süfyan b. Harb idi. Hendek kuşatmasından bir ay önce hasat yapılmış ve tarlalardan mahsul toplanmış olduğundan, düşman askerleri hayvanlarını beslemekte güçlük çekmeye başladılar. Ordu ile birlikte getirdikleri yiyeceklerle yetinmek zorunda kaldılar.

Üç bin Müslüman asker ve otuz beş atlı, hendeği korumaya ve devriye gezmeye başladı. Düşman atlıları hendek boyunca dolaşıyorlar, hendeğin savunulması zayıf noktalarını araştırıyorlardı. Onlar hendeği geçebilmek maksadıyla bir geçit oluşturmak için harekete geçtiğinde Müslümanlar tarafından ok yağmuruna tutuluyorlardı. Düşmanın baskısı sonucu Müslümanlar zaman zaman sıkıntılı anlar yaşadılar. Hz. Peygamber'in öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını zamanında kılamadığı günler oldu. Bazı cesur düşman süvarileri bir iki defa hendeği aşmaya teşebbüs ettiler. Bunlardan Nevfel b. Abdullah el-Mahzûmî, hendeği aşmayı başaramayarak içine düştü ve Hz. Ali veya Zübeyr b. Avvam tarafından öldürüldü. Düşmanın birkaç defa daha hendeği aşma teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlandı.

Kuşatma uzadıkça müşriklerin hem kendilerinin ve hem de hayvanlarının yiyecekleri tükenmeye başladı. Bu arada Nadîr Oğulları Yahudilerinden Huyey b. Ahtab'ın Hayber'den gönderdiği yirmi deve yükü arpa, hurma ve hurma kabuğu Müslümanların eline geçti.

Müşrikleri organize ederek on bin kişilik orduyla Medine'nin kuşatılmasına sebep olan Huyey b. Ahtab, dışarıdaki ordunun hendeği aşamayacağını görünce, Medine içinde oturan Kurayza Yahudi kabilesinin başkanı Ka'b b. Esed'e giderek onu müşriklerle birleşmeye ve Müslümanları arkadan vurmaya razı etmeye çalıştı. Ka'b b. Esed başlangıçta isteksiz davrandı; Hz. Muhammed'le daha önce antlaşma yaptığını, ondan sadece doğruluk ve vefa gördüğünü, bu sebeple antlaşmayı bozmayacağını açıkladı. Fakat Huyey b. Ahtab'ın ısrarlı teklifine dayanamadı. Kurayza'nın bu hareketi Müslümanları zor durumda bıraktı; çünkü bu durumda İslam Ordusu iki ateş arasında kalmış oluyordu. Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir'le birlikte çadırının içinde bulunduğu bir sırada Hz. Ömer gelerek Kurayza Oğullarının antlaşmayı bozduğunu haber verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Hasbünallahü ve ni'me'l-vekil" (Allah bize yeter. O ne güzel vekildir) buyurdu ve gerekli önlemleri aldı.

Hz. Peygamber'in Kurayza'nın tutum ve davranışlarını izlemek üzere görevlendirdiği Zübeyr b. Avvâm, onların savaş için hazırlık yaptıklarını tespit etti. Daha sonra durumu incelemek için gönderdiği ve içlerinde Sa'd b. Muâz ve Sa'd b. Ubâde'nin de bulunduğu bir ekip, Kurayza'yı bozdukları antlaşmayı yenilemeye davet etti. Yahudiler bunu kabul etmedikleri gibi İslâm heyetine hakaret ettiler; aralarında sert tartışmalar meydana geldi. Bu girişimlerinden bir sonuç elde edemeyeceklerini anlayan Müslüman elçiler Hz. Peygamber'e gelerek durumu bildirdiler. Bu gelişme Müslümanları endişe ve korkuya sevketti. Hz. Peygamber, kalelere ve sağlam binalara yerleştirilmiş olan hanımları ve çocukları Kurayza'nın ve onlarla işbirliği yapabilecek müşriklerin saldırısından korumak için gerekli askerî tedbirleri almaya başladı.

Hz. Peygamber, bu arada müşriklerin ittifakını bozmak için Gatafan birlikleri komutanlarından Uyeyne b. Hısn ve Hâris b. Avf'a, kuşatmayı terk etmeleri karşılığında Medine mahsulünün üçte birini vermeyi teklif etti. Bir söylentiye göre üçte bir karşılığında antlaşma metni hazırlanıp, henüz taraflar ve şahitlerce imzalanmamıştı. Gatafanlılar buna razı olmayıp mahsulün yarısını istediler. Hz. Peygamber, bu konuda Ensardan Sa'd b. Muaz ve Sa'd b. Ubâde'nin düşüncelerini sordu. Bu iki sahâbî, Gatafanlıların câhiliye döneminde misafirlikte yapılan ikram ve satın alma dışında kendilerinden bir hurma bile almaya cesaret edemediklerini belirterek "Allah bizi İslâm ile şereflendirdikten ve bizi doğru yola sevk edip seninle şereflendirdikten sonra mı onlara mallarımızı vereceğiz?" diyerek böyle bir antlaşma yapmaya hiç gerek olmadığını söylediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber bu planı uygulamaktan vazgeçti.

Bu arada Müslümanlar lehine bir başka önemli gelişme oldu. Düşman saflarında bulunan Eşca' kabilesinin reisi Nuaym b. Mes'ud İslâmiyet'i kabul ederek gizlice Hz. Peygamber'in yanına geldi. Kendisinin İslâm'ı kabulünden müşriklerin haberi olmadığını ve Müslümanlara yardım edebileceğini bildirdi. Nuaym b. Mes'ud giriştiği faaliyet sonucunda Yahudi-müşrik ittifakını bozmayı başardı. Bunun için önce Kurayza'ya giderek, onların konumunun kuşatmacılardan farklı olduğunu, burasının kendilerinin yurdu olduğunu, Kureyş ve Gatafan kabilelerinin er geç kendi yurtlarına döneceklerini, o zaman kendilerinin Müslümanlarla baş başa kalacaklarını, böyle bir durum karşısında ise Müslümanlara karşı koyabilecek güçleri bulunmadığını hatırlattı. Onun için yanlarında tutmak üzere müşriklerden rehine istemelerini tavsiye etti. Yahudiler bu görüşü isabetli buldular.

Nuaym bu defa Kureyş müşriklerinin yanına giderek Ebû Süfyan ve etrafındakilere, Kurayza Oğullarının Hz. Muhammed'le antlaşmayı bozduklarına pişman olduklarını, Kureyş ve Gatafan'dan rehine isteyeceklerini ve boyunlarını vurmak üzere Müslümanlara teslim edeceklerini söyledi. Şayet kendilerinden rehine isterlerse vermemelerini tavsiye etti. Bir müddet sonra Kurayza'nın kendilerinden rehine istemesi üzerine müşrikler Nuaym b. Mes'ud'un söylediklerinin doğru olduğu kanaatine vardılar. Yahudilere haber göndererek asla rehine vermeyeceklerini bildirdiler. Şayet savaşmak isterlerse kendileriyle birlikte meydana çıkmalarını istediler. Kurayzalılar ise rehine almadan onlarla birlikte savaşmayacaklarını belirttiler.

Bu sırada Mekke çevresinde panayırlar kurulacak ve hac mevsimi başlayacaktı. Aynı zamanda Haram Aylar da girmiş bulunuyordu. Bu nedenlerle Kureyşliler Mekke'ye dönmeye karar verdiler. Bu esnada ortaya çıkan bir fırtına, düşman çadırlarının sökülmesine, ateşlerinin sönmesine ve atlarının ürkmesine sebep oldu.

Hz. Peygamber gece Huzeyfe b. Yemân'ı müşriklerin ordugâhında olup bitenler hakkında gizlice bilgi edinmek üzere görevlendirdi. Huzeyfe, düşman saflarına girerek rüzgârın onların karargâhını altüst ettiğini, başkomutan Ebû Süfyan'ın bir konuşma yaparak kuşatmayı kaldırmaya karar verdiğini açıkladığını ve bu kararında ciddi olduğunu göstermek için devesinin ayaklarındaki bağı çözmeyi bile hatırına getirmeden üzerine bindiğini müşahade etti. Huzeyfe b. Yemân, İslâm karargâhına dönerek düşman tarafında olup bitenleri Hz. Peygamber'e anlattı. Müşrik ordusunun kuşatmayı kaldırması üzerine Hz. Peygamber Müslümanlara evlerine dönmeleri için izin verdi.

7 Şevval 5/1 Ocak 627 Perşembe günü başlayan Hendek kuşatması yirmi üç gün devam ettikten sonra 1 Zilkade 5/24 Ocak 627 cumartesi günü sona ermiştir. Hendek savaşının müttefiklerin başarısızlığı ile neticelenmesiyle, Kureyş'in Hz. Peygamber'i ortadan kaldırmak için son teşebbüsü de boşa çıkmıştır. Bu savaş esnasında altı Müslüman şehit düşmüş; müşriklerden de üç kişi ölmüştür.

Hız. Peygamber, Müslümanlar için çok tehlikeli sayılabilecek gelişmelerde paniğe kapılmamış, azmini yitirmemiş ve gerekli önlemleri almıştır. Sonunda büyük bir tehlike, her iki taraftan da çok az sayılabilecek bir can kaybıyla atlatılmıştır. Bu savaşta düşman safında yer alan Amr b. el-As, Halid b. el-Velid ve Dırâr b. Hattâb gibi pek çok cengâver daha sonra İslâm saflarına katılmıştır.

A- Hudeybiye Antlaşması

Tarihlendirme

	HİCRÎ YIL			MİLADÎ YIL		
	Yıl	Ay	Gün	Yıl	Ay	Gün
Medine'den Çıkış:	6	4 Zilkade	Pazartesi	628	15 Şubat	Pazartesi
Medine'ye Dönüş:	7	1 Muharrem	Pazartesi	628	11 Nisan	Pazartesi

Hendek savaşından sonra geçen bir yıllık süre içinde Hız. Peygamber Medine'nin çevresini saran düşmanlarla uğraştı durdu. Şartlar, bunlardan en az birinin dost edinilmesini ya da hiç olmazsa tarafsız hale getirilmesini gerektiriyordu. Bu sıralarda Kureyş ağır bir ekonomik baskı altındaydı. Çünkü bölgenin tek geçim kaynağı olan kervan ticareti sekteye uğramıştı. Sümâme b. Usâl'in İslâmiyet'i kabul etmesiyle Mekke'ye doğudan, Necid ve Yemâme'den yiyecek ulaşması da zorlaşmıştı. Güneyde ise Kureyş'in azılı rakibi ve Hız. Peygamber'in sadık müttefiki Huzâa Kabilesi Yemen'e geçit vermiyordu. Bu şartlarda Mekkeliler artık müslümanları yenmekten umutlarını kesmişler ve bir barış antlaşması yaparak şereflerini koruyacak bazı şartların bu antlaşmada yer almasını isteyecek hale gelmişlerdi. Bu durumları değerlendiren Resûlullah Mekkeliler'le arayı düzeltmeye çalıştı ve ilk olarak hicretin beşinci yılının sonunda kıtlık çeken Mekke'nin fakirlerine yardım için 500 dinarlık bir bağış gönderdi. Arkasından şehrin reisi Ebû Süfyân'ın Habeşistan muhacirlerinden olan kızı Ümmü Habîbe ile evlendi; ayrıca Ebû Süfyân'a bol miktarda Medine hurması yollayarak karşılığında onun bir türlü satamadığı derileri aldı.

Siyasî şartların bu şekilde geliştiği bir dönemde Hız. Peygamber altıncı hicrî yılın Zilkade ayı başında Kabe'yi ziyaret edecekleri şeklinde yorumladığı bir rüya gördü. İstişarelerden sonra Hız. Peygamber, 1400-1500 müslümanla birlikte umre için Medine'den Mekke'ye doğru yola çıktı.

Müslümanlar umreye niyet edip ihramlarını giymiş ve yanlarına yetmiş adet kurbanlık deve almışlardı. Müşrikler, Resûlullah'ın niyetini anladıkları halde müslümanları Mekke'ye sokmamaya karar verdiler ve Hâlid b. Velid kumandasında 200 kişilik bir süvari birliğini gönderdiler. Hız. Peygamber Kureyş'le görüşmeye Hız. Osman gönderdi. O, amaçlarının savaşmak değil sadece umre ziyareti yapmak olduğunu belirtti. Hız. Osman'ın ayrılmasına izin vermeyen Mekkeliler onu üç gün yanlarında tuttular. Bu arada onun şehid edildiği söylentileri müslümanlara kadar

ulaştı. Bunun üzerine Resûlullah, Bey'atürrıdvân ile müslümanların Kureyş'e karşı kanlarının son damlasına kadar çarpışacaklarına dair söz aldı. Bu haberi duyan Kureyşliler telâşlanarak Hız. Osman'ı hemen serbest bıraktılar ve ardından Süheyl b. Amr başkanlığında bir heyet gönderdiler.

Kısa bir tartışmadan sonra Hız. Ali'nin kaleme aldığı barış antlaşması metni Hız. Peygamber ve Süheyl b. Amr tarafından imzalandı.

1. Müslümanlar o yıl Mekke'ye girmeden Hudeybiye'den geri dönecekler, umre için ertesi yıl gelecek ve şehirde ancak üç gün kalabilecekler.
2. Mekkeliler bir kimse Hız. Muhammed'in yanına kaçarsa velisinin isteği üzerine geri verilecek, fakat bir müslüman kaçarak Mekke'ye sığınırsa iade edilmeyecek.
3. Barış on yıl sürecek;
4. Taraflardan biri bu ittifaka dahil olmayan herhangi bir kabile ile savaşa girerse diğeri pasif kalacak.
5. İki taraf, kendi hâkimiyetleri altındaki toprakları kervanların geçişi, hac ve umre için emniyet altında tutacak.
6. Diğer Arap kabileleri taraflardan istedikleriyle ittifak yapabilecekler.
7. Bu şartlara tarafların dışında kendileriyle müttefik olan kabileler de uyacak.

Hudeybiye Antlaşması Kur'ân-ı Kerim'de müslümanlar için "feth-i mübîn" ve "nasr-ı azîz" olarak nitelendirilmiştir.¹¹

B- Mekke'nin Fethi (8/629)¹²

Fethin Tarihi

	Hicrî			Miladî		
	Yıl	Ay	Gün	Yıl	Ay	Gün
Medine'den Çıkış	8	10 Ramazan	Çarşamba	629	1 Aralık	Çarşamba
Feth	8	24 Ramazan	Cuma	629	15 Aralık	Cuma

Hicretin altıncı yılında Mekkelilerle imzalanan Hudeybiye Antlaşması, İslâm'ın yayılış tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. el-Vakıdî'nin kaydına göre¹³ Hudeybiye'den Medine'ye dönerken yolda nazil olan fetih suresinin ilgili ayetlerine göre "feth-i mübîn (apaçık zafer)"¹⁴ olarak nitelendirilen bu antlaşma, o zamana kadar düşman görülen Müslümanların siyasî kimliklerinin kabul edilmesi anlamını taşıyordu.

¹¹ Muhammed Hamîdullah, "Hudeybiye Antlaşması", DİA, Cilt: 18; sayfa: 297-299, el-Feth 48/1, 3.

¹² Mehmet Apaydın, Medine Dönemi Yeni Kronolojisi, s. 122-123, İstanbul 2008. Medine devri kronolojisinde genellikle bu esere uyulmuştur.

¹³ el-Vakıdî, el-Megâzî, II, 617 ve devamı.

¹⁴ el-Belâzurî, Ensâbu'l-Eşraf, I, 350.

Hudeybiye antlaşmasına göre Huzaa Oğulları Müslümanların, Bekr Oğulları ise Kureyş'in yanında yer aldı. Cahiliye devrinden beri aralarında devam eden düşmanlık bu antlaşma ile ortadan kalkmış oldu. Ancak bu antlaşmadan yaklaşık iki yıl sonra Enes b. Zuneym ed-Dîlî, Hz. Peygamber'i hicvetti.¹⁵ Bu hicviyeyi duyan Huzaalı bir kişi Enes'i yaraladı. İki kabile arasındaki düşmanlık tekrar başladı. Bekr Oğullarının bir kolu olan Nüfâse, Mekkelilerden bir grubu da yanlarına alarak, bir gece Huzaalılara baskın yaptılar ve onlardan yirmi ya da yirmi üç kişiyi öldürdüler.¹⁶ Bu, Kureyş'in antlaşmayı açık ihlali idi.¹⁷ Huzaalı 'Amr b. Sâlim, kırk kişilik bir heyetle Medine'ye geldi ve durumu Hz. Peygamber'e anlattı.¹⁸ Hz. Peygamber, Mekke'ye Damre'yi elçi olarak gönderip Kureyş'ten Huzaalılar'a diyet ödemelerini ya da Nüfâse oğullarıyla antlaşmalarını sona erdirmelerini istedi. Eğer bu iki seçenektan birini yapmazlarsa bunun Hudeybiye antlaşmasını bozmak anlamına geleceğini bildirdi. Kureyş antlaşmayı bozdu. Ancak pişman olup Ebû Süfyân'ı Medine'ye gönderdiler. O: *"Ey Muhammed Ben Hudeybiye antlaşmasında yoktum. Antlaşmayı sağlamlaştırdır ve bizim için süresini de uzat"* dedi. Hz. Peygamber ise: *"Sizin tarafta bir olay mı var?"* diye sordu. Ebû Süfyân: *"Allah korusun"* dedi. Bu konuşmalardan anlaşıldığına göre Ebû Süfyân, antlaşmayı uzatmayı ve yenilemeyi teklif etti. Hz. Peygamber: *"Biz antlaşma süremiz ve Hudeybiye günündeki barış antlaşmamızın üzerinde duruyoruz. Bunları asla yerinden oynatmayız ve değiştirmeyiz"* diyerek Hudeybiye antlaşmasının yürürlükte olduğunu ifade etti.¹⁹ Gelen rivayetlerden anlaşıldığına göre Ebû Süfyân, antlaşmayı yenileme konusunda Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer ve daha başkalarıyla da görüştü, ancak başarılı olamadı ve eli boş Mekke'ye geri döndü. Bundan sonra Mekke'ye yürümeye karar veren Hz. Peygamber, kan dökmek ve düşmanı hazırlıksız yakalamak için gideceği yeri gizli tutarak sefer hazırlıklarına başladı.²⁰

Eslem, Ğifar, Müzeyne, Cüheyne, Eşca' kabilelerine mensup kimseler Medine'ye geldi.²¹ Süleym Oğulları Rasulullah'a Kudeyd'de yetişebildi.²² Temim, Kays ve Esed kabilelerinden bazı gruplar da İslam ordusuna destek verdi.²³ Toplanan gönüllü askerler yaklaşık on bin kadar olmuşlardı.²⁴

İslam Ordusunun Harekete Geçiş

Hz. Peygamber, Medine'den 10 Ramazan 8 / 1 Aralık 629 Çarşamba günü ikindiden sonra ordusuyla Medine'den harekete geçti.

Hz. Peygamber, Merru'z-Zahran'a²⁵ yatsı vakti varınca o gece her Müslüman askerin birer ateş yakmasını emretti.²⁶ Mekkeliler, Ebû Süfyân'ın durumu tespit için harekete geçmesini istediler. Ebû Süfyân, aynı gece Müslüman keşif kitalarının eline düştü. O gece sabaha kadar alıkondu.

Hz. Peygamberin (S.A) İslam Ordu Birliklerini Düzenlemesi

Hz. Peygamber Zî Tuva'ya²⁷ gelince durdu, başında siyah bir sarığı vardı, tevazu ile başını neredeyse sakalı devenin semerine degecek kadar öne eğmişken şöyle dedi: *"Ey Allah'ım! Gerçek yaşam ahirettedir."* Geceyi burada geçiren Hz. Peygamber, sabah namazını dağın eteğinde kıldı.

Hz. Peygamber, orduyu Zî Tuva'da değişik yollardan şehre girmek üzere planladı. İslam ordusunda her bir kabile ayrı bir birlik, ayrı bir takım oluşturuyordu. Mekke Müslüman Muhacirler, Medineliler, Ensar, Esmeliler, Gifarlılar ve diğerleri her biri ayrı ayrı olmak üzere müstakil askeri birlikler, kuvvetler olarak tertip olunmuşlardı.

Hz. Peygamber Mekke'ye doğru yürüyüşüne başladığı zaman, Ebû Süfyân Mekke halkının evlerine kapanmaları ve silahlarını terk etmeleri yahut Kabe civarına toplamaları veyahut da Ebû Süfyân'ın evine sığınmaları durumunda kimseye zarar verilmeyeceği hususunda halkı temin etmek üzere serbest bırakıldı. O da Mekke'ye varıp bu durumu Mekkelilere ilettiler.

Mekke, her taraftan dağlarla çevrili bir vadide kurulmuştur. Şehri, kuzey - güney yönünde kesen bir tek ana yol vardır. Bu ana geçide kuzeyden biri Hacun²⁸, diğeri Keda'²⁹ adını taşıyan iki tali yol bağlanır.

15 el-Vâkıdî, el-Megâzî, II, 782.

16 el-Vâkıdî, el-Megâzî, II, 787.

17 İbn Hişâm, es-Siretu'n-Nebeviyye, II, 394.

18 el-Vâkıdî, el-Megâzî, II, 789.

19 el-Vâkıdî, el-Megâzî, II, 792.

20 el-Vâkıdî, el-Megâzî, II, 792-794; Nebi Bozkurt - Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Mekke" DİA, XXVIII, 557.

21 el-Vâkıdî, el-Megâzî, II, 799.

22 İbn Sa'd, et-Tabakât, II, 125.

23 İbn Hişâm, es-Siretu'n-Nebeviyye, II, 421.

24 İbn Sa'd, et-Tabakât, II, 125.

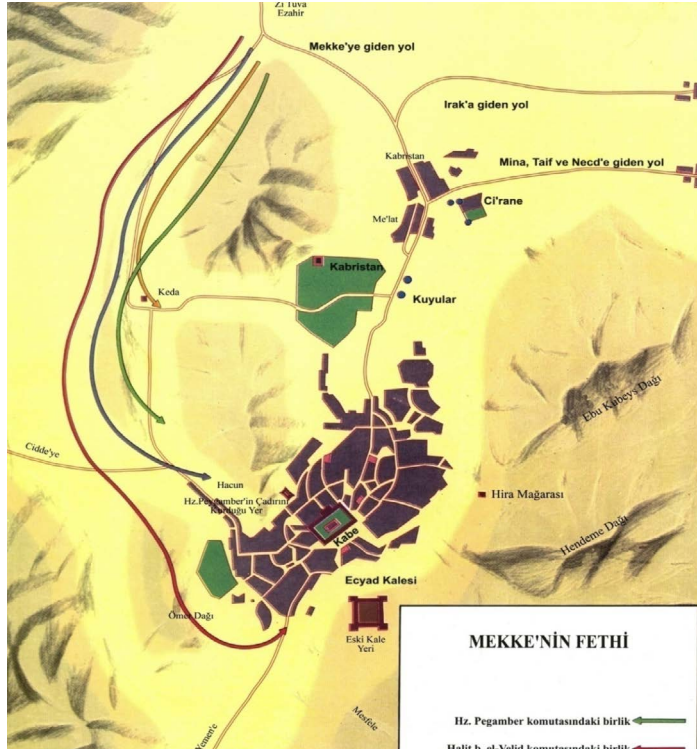
25 Merru'z-Zahran, Mekke'nin 22 km kadar kuzeyinde bir vadidir.

26 İbn Sa'd, et-Tabakât, II, 125.

27 Mekke'nin kuzeyinde bir vadi, Ezahir dağından sular bu vadiye iner.

28 Hacün, Harem-i şerif'in yaklaşık 2 km. kuzeyinde Mescidü'l-Cin yakınında bulunan bir yer. Yâkût, Hacün'un Mekke'nin yukarı tarafında bir dağ olduğunu, yanında şehir mezarlığının bulunduğunu kaydeder. Burası İslâm öncesi kaynaklarda ve ilk devir İslâm tarihlerinde Hacün diye geçmektedir. Hacün zamanla Ma'lât (المعلاة) olarak anılmaya başlandı. Bu gün Cennetü'l-Muallâ diye bilinen mezarlığın olduğu yer. Bkz. Mustafa Fayda, "CENNETÜ'L-MUALLÂ" DİA, VII, 387-388

29 Kedâ (كدا), Mekke'nin yukarısında bir tepedir. Buradan el-Eptah'a inerken mezarlık solda kalır. Küdâ ise Mekke'nin aşağısında Kuaykian dağı civarında bir tepedir. Yâkût el-Hamevî, Mu'cemu'l-Buldân, IV, 439.

Bu Harita, Hüseyin Mu'nis'in "Atlasu Târîhi'l-İslâm" adlı eseri ile İbrahim Sarıçam'ın, "Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı" isimli kitabından yararlanılarak hazırlanmıştır.

İslam Ordusunun Mekke'ye Girişi:

Fetih: 24 Ramazan 8. yıl Cuma / 15 Aralık 629 Cuma

Hz. Peygamber, ordunun şehre şu şekilde girmesini planladı:

1-) İslam ordusunun büyük bir kısmı, aralarında Hz. Peygamber olduğu halde kuzey yönünden, Ezahir³⁰ yoluyla şehre ilerledi. Hz. Peygamber, Hacûn yolu üzerinden şehre girdi. Hz. Peygamber'in çadırı da Hacun'a kuruldu. Hz. Peygamber Hacun'a kurulan çadırda kaldı ve fetihden sonra namaz vakitlerinde buradan Kabe'ye gidiyordu.

2-) Zübeyr b. Avvam: Muhacir süvarileriyle birlikte, Mekke'nin üst tarafından Hacun'a kadar ilerleyip bayrağını oraya, Fetih Mescidinin bulunduğu yere dikti. Mekke fethi sırasında Zübeyr'in birliğinden yolunu şaşırarak iki Müslüman'ın öldürüldüğü rivayet edilmiştir.³¹

³⁰ Ezahir (الذخر) ve Zi Tuva için haritaya bakınız.

³¹ İbn Sa'd, et-Tabakât, II, 127.

3-) Sa'd b. Ubade komutasındaki Ensar, Keda' yolu üzerinden ilerledi. Sa'd b. Ubade, "Ey Ebû Süfyân, bugün en büyük savaş günüdür. Bugün Kâbe'de savaşın helal olacağı gündür. Bugün Allah'ın Kureyş'i alçaltacağı gündür" dedi. Hz. Peygamber, "Bugün merhamet günüdür, Allah'ın Kureyş'i yücelteceği gündür" dedi ve Sa'd'ın sancağı ve bölüğün komutanlığını oğlu Kays'a bırakmasını sağladı.³²

4-) Halit b. el-Velid, İslam ordusunun sağ kolunun komutanı idi. Mekke'ye girmek için ilk görevlendirilen birlik Halit'in askerleriydi. Onun birlikleri arasında, Eslem, Süleym, Gıfar, Müzeyne ve Cüheyne kabileleri de bulunuyordu. Halit, şehre güneyden, el-Lît yolunu takiben girdi. O, Handeme dağının dibinde, Safvan b. Ümeyye, İkrime b. Ebû Cehil ve Süheyl b. Amr'ın Müslümanlarla çarpışmak üzere topladıkları bir birlikle karşılaştı. Bunlar, Halid b. Velid'in Mekke'ye girmesine engel olmak istediler, silah çektiler ve ok yağdırmaya başladılar. Halid b. el-Velid, askerlerine: "Onlarla çarpışınız" emrini verdi. Halid b. el-Velid'in idaresindeki Müslüman askeri birliklerle bunlar arasında bazı sokak çarpışmaları oldu. Halid'e karşı koyanlar, birkaç saat içinde bozguna uğratıldılar. Savaşmayı en çok isteyen Benî Bekr'den yirmiye yakın, Benî Huzeyl'den de üç veya dört kişi öldürüldü. Halid, Mesfele'yi, yani aşağı şehir denen yeri ele geçirdi.³³ Safvan b. Ümeyye, İkrime b. Ebû Cehil ve Süheyl b. Amr gibi Kureyş müşriklerinin ileri gelenleri de kaçtı.³⁴

Hz. Peygamber, komutanlarına Mekke'ye girdiklerinde Aşırı İslam düşmanları olarak bilinen ve İslam'a ve Müslümanlara büyük saldırılar yapmış olan on kişi hariç çatışmaya girmeyen hiç kimseyi öldürmemelerini emretti.³⁵ Bu on kişiden de sadece üç erkek ve bir de kadın idam edildi.³⁶

Ümmü Hânî'den gelen rivayete göre Rasulullah el-Eptah'ta³⁷ çadırında hazırlık yaptıktan sonra el-Kasva isimli devesini istedi, silah kuşandı ve başına miğfer koydu, insanlar onun için yola dizilmişlerdi. Süvariler Handeme ile el-Hacun arasında koşuşturup duruyordu. Hz. Peygamber devesine binerek Hz. Ebû Bekir'le beraber konuşa konuşa Kabe'ye yöneldi. Batha'daki Ebû Uhayha'nın evinin hizasına geldiğinde Ebû Uhayha'nın kızlarının başlarını açtıkları ve örtüleriyle atların yüzüne vurduklarını gören Rasulullah, Hz. Ebû Bekir'e baktı ve tebessüm etti, sonra da Hassan b. Sabit'in beytini hatırladı. Hz. Ebû Bekir de o beyti okudu:

³² M. Asım Koksâl, İslam Tarihi, VIII, 252.

³³ İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebevîyye, II, 408.

³⁴ el-Vâkıdî, el-Megâzî, II, 825.

³⁵ (1) İkrime b. Ebîcehil, (2) Hebbar b. el-Esved, (3) Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh, (4) Mikyes b. Sababe el-Leysi, (5) el-Huveyrîs b. Nukayz, (6) Abdullah b. Hilal b. Hatal el-Edremî, (7) Hind bint Utbe, (8) Sare (Amr b. Haşim'in cariyesi), (9) Fertana, (10) Karîbe. Bkz: İbn Sa'd, et-Tabakât, II, 126.

(عِكْرَمَةُ بْنُ أَبِي جَهْلٍ، وَهَيْبَارُ بْنُ الْأَسْوَدِ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعْدِ بْنِ أَبِي سَرْحٍ، وَمِقْيِسُ بْنُ صُبَّانَةَ اللَّيْثِيِّ، وَالْحَوَيْرِثُ بْنُ تَعْيِزٍ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ هَلَالِ بْنِ خَطَلِ الْأَدْرَمِيِّ، وَهَنْدُ بْنُ ثَعْلَبَةَ، وَسَارَةُ مَوْلَاةُ عَمْرِو بْنِ هِشَامٍ، وَقَرْنَتْنَا، وَقَرِيْبَةَ)

³⁶ (1) Abdullah b. Hilal b. Hatal el-Edremî, (2) el-Huveyrîs b. Nukayz ve (3) Mikyes b. Sababe, Bkz: İbn Sa'd, et-Tabakât, II, 126.

³⁷ el-Eptah Mekke ile Mina arsında ikisine de aynı mesafededir. Yâkût el-Hamevî, Mu'cemu'l-Buldân, I, 74.

Atlarımız yağmur altında islanıyordu	تَظَلُّ جِيَادُنَا مُمَطَّرَاتٍ،
Kadınlar başörtüleriyle onlara vuruyordu.	تَلْطَمَهُنَّ بِالْخَمْرِ النِّسَاءُ

Rasulullah, Kabe'ye vardığında bastonuyla Hacerü'l-Esved'i selamladı ve tekbir getirdi. Müslümanlar da onunla beraber tekbir getirdi. Mekke tekbir sesleriyle inledi. Müşrikler tepelerden olanları izliyorlardı. Rasulullah, deve üzerinde yedi defa tavafını yaptı. Bu sırada Muhammed b. Mesleme de devenin yularından tutuyordu. Putların en büyüğü Hubel, Kabe'nin kapısının yanındaydı, sonra İsaf ve Naile putları geliyordu. Rasulullah her putun önünden geçerken asası ile ona işaret ediyor: *"Ve de ki: gerçek geldi; yanlış yıkılıp gitti. Zaten yanlış yok olmaya mahkumdur"*³⁸ ayetini okuyor, onunla beraber tavaf edenler putu yüzüstü yere devriyorlardı. Kabe'nin etrafında bulunan üçyüz kadar puttan altmış kadarı kurşunla yere sabitlenmişti. Tavaftan sonra devesinden inen Rasulullah, üzerindeki zırh ve miğferiyle o sırada Kâbe'ye bitişik olan Makam-ı İbrahim'e geldi ve iki rakat namaz kıldı. Zemzemden su içti, sonra Hubel putunun kırılmasını emretti ve bu emir yerine getirildi.³⁹ Mekke'ye hâkim olduktan hemen sonra Kabe'deki putlar⁴⁰ yok edildiği gibi civardaki şirk tapınakları da ortadan kaldırıldı. Mekke fethinden sonra Nasr suresinin nazil olduğu rivayet edilmiştir.⁴¹

Daha sonra bir kenara oturan Rasulullah, o sırada Kâbe hizmetlerini yürüten Osman b. Talha'dan anahtarları isteyip Kabe'nin içine girdi. İki rekat namaz kıldıktan sonra Kabe'den çıktı orada toplananlara şöyle seslendi: *"Va'dini yerine getiren, kuluna yardım eden ve toplanan düşman grupları bozguna uğratan Allah'a şükrediyorum."*

"Şimdi ne düşünüyorsunuz, görüşünüz nedir? Ne tahmin ediyorsunuz?" diye sorunca orada olanlar: *"Biz, hayır düşünüyor ve hayır umuyoruz, çünkü sen hem kerem ve iyilik sahibi bir kardeşimizsin hem de kerem ve iyilik sahibi bir kardeşimizin oğlusun ve güçlü durumdasın."*

Bunun üzerine Hz. Peygamber: *"Ben de Yusuf kardeşimin dediği gibi diyorum: "Bu gün size kınama yok, Allah sizi bağışlasın. Çünkü O, merhametlilerin en merhametlisidir."*⁴²

Bu açıklamalar Mekke'nin havasını değiştirdi ve akşama doğru hemen hemen bütün halk İslam'ı kabul etti. Çünkü onlar yenilmiş ve işgal edilmiş bir memleketin halkı gibi kabul edilmediler. Mekkeliler haklar ve görevler hususunda, zaferi kazananlarla tamamen eşit konumda olduklarını gördüler.⁴³

³⁸ İsra, 17/81.

³⁹ el-Vâkıdî, el-Megâzî, II, 830-832.

⁴⁰ İbnü'l-Kelbî, Kitâbu'l-Esnâm, I, 31.

⁴¹ el-Vâkıdî, el-Megâzî, III, 889.

⁴² Yusuf, 12/92.

⁴³ Muhammed Hamidullah, Hz. Peygamber'in Savaşları, Çeviri: Salih Tuğ, İstanbul 1981, s. 178-179.

Mekkelilerin Hz. Peygamber'e Bey'atı

Hz. Peygamber, genel af ilân ettikten sonra, Safa Tepesine çıktı ve orada İslâmiyet'i kabul eden Kureyşlilerin bey'atını kabul etti. Erkekler, Allah'a îman, Allah'tan başka ilâh bulunmadığına ve Hz. Muhammed'in O'nun kulu ve Resulü olduğuna şehâdet ederek İslâmiyet'i kabul ettiklerinin bir beyanı olarak bey'at ettiler. Bundan sonra da kadınlar bey'at etti.

Medine Döneminde Kureyş Müşrikleriyle Mücadele Kronolojisi

TARİH		OLAYLAR	
YIL	AY		
1	7	RECEP/ Ocak	Muhacirlerle Ensar arasında kardeşlik tesis edilmesi (muâhât)
	9	RAMAZAN/ Mart	Medine vesikasının tanzimi Savaşa izin verilmesi. I- Hz. Hamza'nın Is (Sîfûlbahr) Seriyyesi (Ramazan / Mart).
	10	ŞEVVAL / Nisan	II-Ubeyde b. Hâris'in Râbiğ Seriyyesi
	11	ZİLKADE-/ Mayıs	III-Sa'd b. Ebü Vakkas'ın Harrâr Seriyyesi
2	2	SAFER-AĞUSTOS	Ebvâ (Veddân) GAZVESİ
	3	REBİULEVVEL- EYLÜL/EKİM	Buvât Gazvesi. Sefevân GAZVESİ (Kürz b. Cabir'i takip)
	6	CEMAZİYELAHİR- ARALIK	Zülüşeyre GAZVESİ
	7	RECEP-OCAK	IV-Abdullah b. Cahş'ın kumandasındaki Batn-ı Nahle Seriyyesi
	9	RAMAZAN – ŞUBAT/MART	5-Bedir GAZVESİ (17 Ramazan/13 Mart).
	12	ZİLHİCCE- HAZİRAN	6-Sevîk GAZVESİ (5 Zilhicce / 29 Mayıs). İlk
3	6	CEMAZİYELAHİR- Kasım	VI- Karede Seriyyesi.
	10	ŞEVVAL	7-Uhud Gazvesi (7 veya 11 Şevval / 23 veya 27 Mart). 8-Hamrâülesed Gazvesi (Medine'den çıkış, 8 veya 12 Şevval / 24 veya 28 Mart).

4	1	MUHARREM/ Haziran	VII-Katan Seriyyesi
	2	SAFER / Temmuz	Reci' Vak'ası
	11	ZİLKADE- MAYIS	9-Bedrüimev'id Gazvesi (Zilkade / Nisan).
5	11	ZİLKADE/Nisan	10-Hendek (Ahzâb) Gazvesi (Zilkade / Nisan).
6/ 628	11	ZİLKADE/Şubat	Umre seferi Hudeybiye'de Kureys'e elci olarak gönderilen Hz. Osman'ın Mekke'de alikonulması üzerine Beyatürrıdvân'ın yapılması
	12	ZİLHİCCE/Nisan	Hudeybiye Antlaşması (Zilhicce / Nisan).
7/ 628	11	ZİLKADE/Mart	Umretü'l-kazâ (Zilkade / Mart).
8/ 629	8	ŞABAN/ Aralık	Kureysli müşriklerin Hudeybiye Antlaşması'nı ihlâl etmesi üzerine Ebû Süfyân'ın barışın devamını sağlama girişiminde bulunması.
8/630	9	RAMAZAN/Ocak	Mekke'nin fethi

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE YAHUDİLER'LE İLİŞKİLER

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut KELPETİN¹

Giriş

Yahudiler'in Arabistan yarımadasına veya daha özelde Medîne'ye ne zaman yerleştiği konusunda kaynaklarda kesin bilgi yoktur. Müslüman kaynaklarda ise yahudilerin şehre gelişi hakkında farklı rivayetler yer almaktadır. Onların Medine'ye gelişlerini Hz. Mûsâ dönemine götürenler olduğu gibi Suriye'nin Yunanlılar veya Filistinliler tarafından işgaline de bağlayanlar vardı. Bir başka rivayette ise Babil kralı Buhtunnasr'ın (m.ö. 605-562) Kudüs'ü işgal edip Süleyman mabedini yıkmasından sonra (m.ö. 586) yahudilerin buradan çıkarıldıkları ve Arabistan yarımadasının Hicâz, Vâdi'l-kurâ, Hayber, Teymâ, Yesrib ve Eyle gibi çeşitli bölgelerine gittikleri söylenmektedir. Bunlardan Yesrib'e gelenler başlangıçta şehrin kenar kısımlarına yerleşmişler, zamanla güçlenerek burada oturan Amâlîka ve Cürhümlüler'i dışarı çıkarmışlar ve böylece şehrin hâkimiyetini ellerine geçirmişlerdir. Bununla birlikte bunlardan hangisinin şehre daha önce yerleştiği hususu net değildir. Bu konuda müslüman tarihçilerin verdiği bilgilerin genel olarak bir varsayıma dayalı olduğu görülmektedir. Diğer yandan Medine'ye yahudilerin gelişinden önce şehirde sayıları tam olarak bilinmemesine rağmen Araplar'ın bulunduğu söylenebilir. Ancak bunların hangi kabileye mensup oldukları ya da nereden geldikleri hususunda var olan bilgilerin doğruluğu tartışmalıdır ve bazı yeni bilgilerin ortaya çıkmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Medine'ye yerleşen yahudiler, şehrin savunması için kaleye benzeyen konaklar

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mahmut Kelpetin, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

(utum) inşa etmişler; su kuyuları açarak sahip oldukları verimli arazileri işlemişler, değişik meyve aşılama yöntemlerini kullanmışlar, özellikle hurma ve hububat üretiminin gelişmesinde aktif rol üstlenmişlerdir. Onlar daha önce yaşadıkları yerlerde ziraat alanlarında başarılı işler gerçekleştirdikleri ve bu konuda özel bir tecrübeye sahip oldukları için mesleki yeterliliklerini Yesrib'e taşımışlardır. Böylece şehrin hem iskânı hem de tarımsal faaliyetlerinin ilerlemesine katkı sağlamışlardır.

Hz. Peygamber'in hicreti sırasında Medine'de yirmiden fazla yahudi kabilesinin yaşadığı rivayet edilmektedir. Benî Kurayza, Nadîr ve Kaynukâ' bunların en meşhurlarıydı. Hz. Peygamber'in, şehre gelişinin ardından ilk uygulamalarından biri göçün ortaya çıkardığı sıkıntıları gidermeye çalışmak oldu. Yani kendi etrafında şehirdeki bütün unsurların katıldığı bir birliktelik oluşturmaya gayret etti. Bu sayede şehre dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı koymayı ve gayri müslim unsurlar ile Kureyş'in işbirliğini engellemek istedi. Böylece Hz. Peygamber'in nihaî söz sahibi olduğu ve Medine toplumunun bütün unsurlarının katıldığı siyasî birlikteliğin temelini atan sözleşme metni hazırlanmış oldu. Tarihe "Medine Sözleşmesi" olarak da geçen bu anlaşmaya her üç yahudî kabilesi destek verdi ve Benî Kurayza, Evs kabilesinin müttefiki olarak anlaşmaya katıldı. Hicretin ilk yılında yürürlüğe konan bu anlaşmaya göre Medine'nin iç güvenliği; yahudilerin can, mal ve dinî hürriyetleri teminat altına alınmakta, Medine'ye dışarıdan herhangi bir saldırı söz konusu olduğunda şehri müslümanlarla birlikte savunmaları istenmekte; başta Kureyş olmak üzere müslümanların düşmanlarıyla anlaşma yapılması yasaklanmaktaydı.

Benî Kaynukâ'

İslâm'ın doğuşunda Medine'de yaşayan üç yahudi kabilesinden biri olan Benî Kaynukâ' kabilesi Medine'nin güneybatısındaki Musallâ yakınında Vâdîbuthân üzerindeki köprü'nün yanı başında oturmaktaydı. Cesaret ve savaşçılığıyla meşhur olan Benî Kaynukâ' mensupları, şehirde yaşayan diğer yahudi kabileleri gibi İbrâî harflerini kullandıkları, çocuklarına Kitab-ı Mukaddes'te geçen isimler yanında çoğu defa Arap ismi verdikleri ve konuşma dili olarak Arapça'yı kullandıkları bilinmektedir. Onlar geçimlerini ticaret, silah imalatı ve kuyumculukla sağlamaktaydı. Ayrıca Medine'de Sûk-u Benî Kaynukâ' adı verilen bir de çarşısı bulunmaktaydı. Bu tür faaliyetleri sebebiyle Benî Kaynukâ' mensuplarının diğer iki yahudi kabilesine nazaran daha zengin olduğu söylenmektedir.

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret etmesinden sonra şehirde yaşayan Arap ve yahudi kabileleriyle gerçekleştirdiği anlaşmaya (Medine Vesikası) Benî Kaynukâ' kabilesi, Benî Hazrec kabilesinin müttefiki olarak katılmıştı. Ancak müslümanların Bedir Gazvesi'nde müşrikler karşısında elde ettikleri başarı, onları rahatsız etti ve taşkınlık yapmaya başladılar. Kısa bir süre sonra da aralarındaki anlaşmayı bozdular. Allah Resûlü, bundan haberdar olunca Kaynukâ' çarşısına giderek onlara şöyle seslendi: "Ey Benî Kaynukâ'lılar! Kureyşliler'in başına gelen belâ ve felâketin size de bulaşmaması için Allah'tan korkun ve İslâm'ı kabul edin. Zira biliyorsunuz ki ben Allah'ın

gönderdiği bir elçiyim. Siz bunu kendi kitabınızda da görüp duruyorsunuz..." Ancak onlar, "Ey Muhammed! Sen ancak kendi halkını bilirsin ve savaş sanatını bilmeyen bir halk ile karşılaşman seni yanıltmış olmasın. Eğer seninle savaşacak olursak bizim ne kadar yiğit olduğumuzu göreceksin" diye karşılık verdiler.

İki taraf arasındaki gerginlik, Benî Kaynukâ' çarşısında yaşanan olay ile birlikte çatışma haline dönüşmüştü. Rivayete göre müslüman bir kadın alışveriş yapmak için Benî Kaynukâ' çarşısındaki bir kuyumcu dükkanına gitmiş ve orada bulunan yahudiler, kadına laf atıp örtüsüyle alay etmişlerdi. Daha sonra da kuyumcunun gerçekleştirdiği hileyle kadının örtüsü açılmıştı. Bunun üzerine kadın feryat etmiş ve oradan geçen bir müslüman da kuyumcuyu öldürmüştü. Bunu gören yahudiler de onu şehid etmişti. Müslüman kadının çarşıda tacize uğraması ve taraflar arasında kan dökülmesi üzerine anlaşma bozuldu. Allah Resûlü, bu olaydan sorumlu yahudilerin oturduğu Benî Kaynukâ' mahallesini muhasara altına aldı ve onları İslâm'a davet etti. Ancak yahudiler bunu reddetti ve kalelerine çekildiler. On beş gün süren muhasaranın sonunda Benî Kaynukâ' mensupları, Hz. Peygamber'in vereceği hükme razı olarak teslim oldular (2/624). Allah Resûlü, ele geçirilen esirlerden savaşçı olan erkeklerin öldürülmesine karar verdi. Ancak Hazrec kabilesinin reisi Abdullah b. Übey b. Selûl'ün İslâm öncesinde müttefiki olan bu yahudi kabilesinin bağışlanmasıyla ilgili ısrarı üzerine Benî Kaynukâ'lılar öldürülmediler. Bunun yerine hepsinin üç gün içinde şehirden sürgün edilmesine ve mallarının müslümanlara bırakılmasına karar verildi. Medine'den ayrılan Benî Kaynukâ' yahudileri, Vâdî'l-kurâ'da bir ay kadar kaldılar. Daha sonra Suriye taraflarına gittiler ve Ezriât'a yerleştiler.

Benî Nadîr

İslâm'ın doğuşunda Medine'de yaşayan yahudi kabilelerinden bir diğeri de Vâdîbuthân'da oturan Benî Nadîr kabilesidir. Bölgenin en verimli arazilerine ve zengin su kaynaklarına sahip olan Benî Nadîr mensupları, ziraatla meşgul olmaktaydılar.

Benî Nadîr, hicretten sonra tertip edilen Medine sözleşmesine Evs kabilesinin müttefiki olarak katılmıştı. Başlangıçta müslümanlara karşı olumsuz bir tavır takınmayan Benî Nadîr mensupları, Bedir Gazvesi'nden sonra Benî Kaynukâ' kabilesinin şehirden çıkarılması ve meşhur şairleri Ka'b b. Eşref'in öldürülmesiyle birlikte açıktan düşmanlık göstermeye başladılar. Nitekim Uhud Gazvesi öncesinde müşriklerin lideri Ebû Süfyan'a müslümanlar hakkında bazı gizli bilgiler vermesi ve onları müslümanlara karşı savaşa kışkırtması bunu teyit etmektedir. Böylece Benî Nadîr kabilesi mensupları arasında müslümanlarla gerçekleştirdikleri anlaşmayı bozma fikri belirginleşmeye başladı.

Benî Nadîr kabilesinin Medine'den çıkarılmasıyla ilgili iki farklı rivayet bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde göre Bi rima'üne hadisesinden (4/625) sonra yanlışlıkla şehid edilen iki müslümanın diyetinin ödenebilmesi için Hz. Peygamber,

bir grup sahabîyle birlikte Benî Nadîr yahudileri ile görüşmeye gitti. Allah Resûlü, aralarındaki anlaşma gereğince Benî Nadîrliler'den diyete iştirak etmelerini ve kendilerine düşen payı ödemelerini istedi. Onların teklifi kabul etmesi üzerine Hz. Peygamber, beraberindeki sahabîlerle birlikte bir duvarın dibine oturdu ve onların ödeme için hazırlık yapmalarını bekledi. Bu esnada Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in sağına; Hz. Ömer soluna ve Hz. Ali de önüne oturmuştu. Bunu fırsat bilen Benî Nadîr yahudileri, Hz. Peygamber'in üzerine büyük bir taş yuvarlayarak onu öldürmek istediler. Hz. Peygamber, Cebrail aracılığıyla bu suikast girişiminden haberdar olunca sahabîlerle birlikte bulunduğu yerden ayrıldı. Diğer rivayete göre ise Bedir savaşından sonra Mekke müşrikleri, Benî Nadîr yahudilerini Allah Resûlü'nü öldürmeleri konusunda kışkırttılar. Bunun üzerine onlar da Hz. Peygamber'e bir elçi göndererek şunu söylediler: "Üç arkadaşını yanına alarak yanımıza gel; bizden de üç kişi çıkaralım. Din adamlarımız seni dinlesinler. Eğer onlar, sana iman ederlerse biz de sana inanırız." Ancak Benî Nadîr yahudileri, üç haham yerine Hz. Peygamber'e suikast gerçekleştirecek bir ekip hazırladılar. Allah Resûlü, Benî Nadîr yahudilerinden bir kadın aracılığıyla bu suikast girişiminden haberdar oldu.

Burada nakledilen her iki rivayetin ortak özelliği, Benî Nadîr yahudilerinin Hz. Peygamber'e suikast tertiplenmeleriydi. Nitekim Allah Resûlü de bu işten haberdar olunca onlara haber gönderdi ve on gün içinde şehri terk etmelerini; aksi halde öldürüleceklerini söyledi. Benî Nadîr mensupları Medine'yi terk etmek için hazırlıklara başladılar. Ancak Abdullah b. Übey kendilerine yardımcı olacağını; ayrıca Benî Kurayza ve Gatafân kabilelerinin de destek vereceğini söyleyerek onları bu işten vazgeçirdi. Allah Resûlü, kalelerine çekilen Benî Nadîr yahudilerini on beş gün muhasara etti. Bekledikleri yardımın gelmeyeceğini anlayan Benî Nadîr mensupları, develerinin taşıyabilecekleri kadar yükü Medine'den ayrılma talebinde bulundular. Bunun uygun görülmesi üzerine de 600 deve yükü ve kafile halinde şehirden ayrıldılar. Onların bir kısmı Hayber'e, diğerleri de Suriye'ye gidip Ezriât'a yerleşti (4/625).

Benî Kurayza

Benî Kurayza, Medine'de yaşayan üç yahudi kabilesinden bir diğeridir. Kabilenin köken olarak yahudi mi olduğu yoksa sonradan mı yahudiliği benimsediği bilinmemektedir. Kabile mensupları, şehrin güneydoğusunda "utum" denilen çok katlı müstahkem evlerde yaşıyor; geçimlerini tarım ve ticaret ile sağlıyorlardı.

Uhud savaşından bir süre sonra Medine'den sürgün edilen ve Hayber'e yerleşen Benî Nadîrliler, Hz. Peygamber'den intikam alabilmek için Kureyş ve müttetiklerine ilave olarak Benî Kurayza mensuplarını yanlarına çekmek istediler. Hendek gazvesi öncesinde gerçekleştirilmek istenen bu ittifaka Benî Kurayza önce yanaşmadı. Ancak sonradan buna dâhil oldu. Hendek Gazvesi esnasında yaşanan bu ihanet nedeniyle müslümanlar, çok zor durumda kaldılar. Diğer yandan Gatafan kabilesinin ileri gelenlerinden Nu'aym b. Mes'ûd'un müslüman olduktan sonra Hz.

Peygamber'in yönlendirmesiyle Benî Kurayza kabilesi ve müttetiklerini birbirine düşürmesi sayesinde müslümanlar, bu tehlikeden kurtulmuş oldu. Bu sıkıntılı günlerin sona ermesinden sonra Hz. Peygamber, müslümanları yok etmeye yönelik bir teşebbüsün içine giren Benî Kurayza yahudilerinin yaptıkları bu ihaneti karşılıksız bırakmadı.

Kaynaklarda yer alan rivâyetlere göre Hz. Peygamber, Hendek Gazvesi'nden hemen sonra öğle vakti gelen vahiy üzerine Bilâl-i Habeşî'yi yanına çağırdı ve ikinci namazının Benî Kurayza topraklarında kılınması emrini verdi. Ardından kendisi ana birliklerin, ordunun sancağını teslim ettiği Hz. Ali ise öncü birliklerin başında yer almaktaydı.

Hz. Peygamber, Benî Kurayza kaleleri önüne gidip burada yahudi ileri gelenlerini müslüman olmaya davet etti. Ancak onlar bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Allah Resûlü, onlardan teslim olmalarını istedi. Benî Kurayza mensupları bunu da geri çevirdi. Böylece muhasara başlamış oldu. Benî Kurayzalılar on beş veya yirmi beş gün boyunca kuşatıldı. Bu esnada karşılıklı olarak ok ve taş atışları yaşandı. Diğer yandan münafıklar Benî Kurayzalılar'a yardım edeceklerini söyleyerek onları direnmeye teşvik ettiler. Ancak yahudiler bekledikleri desteğin ulaşmadığını görünce daha fazla direnmenin bir faydası olmayacağını düşündüler ve Hz. Peygamber ile anlaşma yapabilmek için girişimde bulundular. Benî Nadîr kabilesi mensupları gibi Medine'den ayrılmak istediklerini söylediler. Ancak Hz. Peygamber, Benî Nadîr yahudilerinin Hendek gazvesinde Mekke müşrikleri ile yaptığı işbirliği gördüğü için Benî Kurayzalılar'ın Medine'den ayrılmasına müsamaha göstermedi.

Benî Kurayza mensupları barış görüşmelerinde istedikleri neticeyi elde edemediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in vereceği hükme razı olarak kalelerini terk ettiler ve teslim oldular (5/627). Bu arada Evsliler de daha önce Hazrecliler'in müttetikleri Kaynukâ' yahudileri için aracılık edip onları ölüm cezasından kurtarmalarını dikkate alarak Hz. Peygamber'den müttetikleri Benî Kurayza yahudileri için iyi davranılmasını talep ettiler. Allah Resûlü, onların teklifiyle Sa'd b. Muâz'ı bu meseleyi sonuçlandırması için hakem tayin etti. Bunun üzerine Evsliler, Hendek savaşında yaralanan ve tedavisi devam eden Sa'd'ı, Benî Kurayza topraklarına götürmek üzere hareket ettiler. Yol boyunca eski müttetikleri Kurayzalılar'a iyi davranması konusunda Sa'd'a telkinlerde bulundular. Baskıların artması üzerine Sa'd b. Muâz: "Allah yolunda kınama ve eleştirilere boyun eğmeyeceğim" diyerek tavrını açıkça ortaya koydu.

Sa'd b. Muâz, Hz. Peygamber'in yanına geldikten sonra hem Kurayza mensuplarına hem de Hz. Peygamber'e, vereceği hükme razı olup olmayacaklarını sordu. Her iki tarafın da kabul etmesi üzerine savaşabilecek yaşta olan erkeklerin öldürülmesi, malların müslümanlar arasında taksim edilmesi, kadın ve çocukların esir edilmesi yönünde karar verdi. Bu kararından dolayı Hz. Peygamber onu "Allah'ın yedi kat gök üstündeki hükmüne uygun karar verdin" diyerek takdir etti. Nitekim Sa d b. Muâz'ın

bu kararı hem Tevrat'a (Tesniye, XX, 10-15) uygun olup hem de Kur'an'da Allah ve resulüne karşı savaş açıp yeryüzünde bozgunculuk yapanlara verilecek cezalar arasında zikredilmektedir (el-Mâide 5/33-34).

Hayber'in Fethi

Allah Resûlü, Medine'den çıkarılan ve Hayber'e yerleşen Benî Nadîr yahudilerinin bölge ve ticaret kervanlarının güvenliği için bir tehdit haline geldiğini düşünmeye başladı. Nitekim Benî Nadîr yahudilerinin Hendek gazvesi öncesinde Mekke müşrikleri, Gatafân, Fezâre, Süleym ve civarında yaşayan diğer Arap kabileleri ile ittifak etmeleri de bunu teyit etmektedir. Bu nedenle Hz Peygamber, müslümanlar için bir tehdit haline gelen yahudilerle mücadele etmek için Medine'nin 180 km. kadar kuzeyinde ve Medine-Suriye yolu üzerindeki Hayber üzerine yürümeye karar verdi (7/628).

Müslümanların Medine'den ayrıldığından haberdar olan yahudiler de hazırlıklara başladılar. Hayber'e ulaşan İslâm ordusu, müstahkem kalelere sığınan yahudileri yaklaşık bir ay muhasara etti. Kuşatma sonunda müslümanlar, yedi kaleden dördünü savaşa, diğer üçünü ise barış yoluyla ele geçirdiler. Kalelerin ele geçirilmesinde zaman zaman zorluklar yaşanmasına rağmen başta Hz. Ali olmak üzere müslümanların gösterdikleri kahramanlıklar sayesinde zafer elde edildi.

Hız. Peygamber, savaş sonunda ele geçirilen esirlerin canını bağışlayarak yurtlarından ayrılmalarına izin verdi. Ancak yahudiler, yarıcı (yetiştirdikleri mahsulün yarısının alınması) olarak hurma yetiştirdikleri verimli arazilerde kalmak istediler. Allah Resûlü de onların bu teklifini kabul etti. Böylece Hz. Peygamber, Tevrât hükümlerine göre öldürülmesi gereken savaşçılar ile köle yapılacak kadın ve çocukları affetti.

Hayber'in fethinden sonra yahudiler Hz. Peygamber'i zehirlemek istemişlerdi. Rivayete göre savaşta öldürülen yahudi reislerinden Sellâm b. Mişkem'in hanımı Zeyneb bint Hâris, zehir sürülmüş bir koyunu Hz. Peygamber'e ikram etti. Allah Resûlü, ilk lokmayı ağzına aldığı anda koyunun zehirli olduğunu anladı ve lokmayı yutmadan ağzından çıkardı. Etrafındaki sahabeye de etten uzak durmalarını söyledi. Ancak Bısr b. Berâ'nın bu uyarıdan önce ağzına attığı lokmayı yuttuğu için zehirlendiği ve öldüğü rivayet edilmektedir. Diğer yandan Hz. Peygamber, savaş sonunda esir alınan Benî Nadîr liderlerinden Huyey b. Ahtab'ın kızı Safiyye'yi bedelini ödeyip âzad etmiş ve eş olarak almıştı.

Vâdilkurâ ve Fedek halkıyla da Hayber'de yapılan anlaşmanın bir benzeri gerçekleştirildi. Hayber ve çevresinden elde edilen ganimetler, müslümanları ekonomik açıdan rahatlatmıştı. Özellikle muhacirlerin sıkıntılarının giderilmesine katkı sağlamıştı.

Hız. Peygamber, Hayber'in fethinden sonra ensardan Muhayyese b. Mes'ûd'u Fedek (Fedek (bugünkü Hâit) Medine ile Hayber arasında, Medine'ye yaklaşık 150

km. mesafede yahudilerin yaşadığı bir yerdi.) halkını İslâm'a davet için gönderdi. Fedek halkı topraklarının yarısı karşılığında Resûlullah ile anlaşmak istediler. Resûl-i Ekrem, müslümanların istedikleri zaman yahudileri çıkarmaları şartıyla bunu kabul etti. Böylece Fedek savaş yapılmadan ele geçirildiği için arazisinin yarısı Hz. Peygamber'e tahsis edildi. Resûlullah buradan elde edilen geliri amme işlerine, yolcu ve misafirlere, ayrıca ailesine sarfederdi.

Hız. Peygamber, Cemâziyelâhir 7 (Ekim 628) tarihinde Hayber'in ardından savaşla fethettiği Vâdilkurâ'da (Medine'nin kuzeybatısında Teymâ ile Medine arasında halkı tarımla uğraşan birkaç köyün sıralandığı vadide (Vâdilkurâ = köyler vadisi) almıştır) dört gün kaldı, ganimetleri savaşçılar arasında paylaştırdı; ganimet hukukuna göre taksim edilen (Fayda, s. 23, 25) toprak ve hurmalıkların işletilmesi yahudi sakinlerine bırakıldı.

Vâdilkurâ ve Fedek'in 7 (628) yılında fethedilmesinin ardından Teymâ (Günümüzde Suudi Arabistan'ın sınırları içinde kalan Teymâ, deniz seviyesinden 800 m. yükseklikteki konumu ve bol su kaynaklarıyla geniş bir vahadır. Medine'den 400 km., Tebük'ten 265 km.,) da aynı yıl cizye karşılığında barış yoluyla İslâm idaresine girdi.

BİBLİYOGRAFYA

- ALGÜL, Hüseyin, "Fedek", DİA, XII, 294-295.
- APAK, Âdem, Anahatlarıyla İslâm Tarihi 1 (Hz. Muhammed (s.a.v) Dönemi), İstanbul 2009.
- ARSLANTAŞ, Nuh, Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler, İstanbul 2016.
- AVCI, Casim, "Kaynukâ", DİA, XXV, 88.
- , "Kurayza", DİA, XXVI, 431-432.
- AZİZOVA, Elnure, "Teymâ", DİA, XLI, 53-54.
- , "Vâdilkurâ", DİA, XLII, 421-423.
- BELÂZÜRÎ, Ahmed b. Yahyâ (ö. 279/892-93), Fütûhu'l-Büldân, Beyrut 1988.
- BOZKURT, Nebi-Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Medine", DİA, XXVIII, 305-311.
- BUHL, Fr., "Medine", İslâm Ansiklopedisi (İA), VII, 459-471.
- CEVÂD ALİ, el-Mufassal fi târihi'l-'Arab kable'l-İslâm, I-XX, Beyrut 1422/2001.
- DEMİRCAN, Adnan, Siyer, İstanbul 2016.
- EBÛ UBEYD, Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), Kitâbü'l-Emvâl, Kahire 1401/1981
- EBÛ UBEYD EL-BEKİRÎ, Abdullah b. Abdülazîz (ö. 487/1094), el-Mesâlik ve'l-memâlik (nşr. A. P. van Leeuwen ve A. Ferre), I-II, Tunus 1992.
- EBÛ'L-FEREC EL-İSFAHÂNÎ, Alî b. el-Hüseyin (ö. 356/967), el-Eğânî, I-XXV, Beyrut 1415/1995.
- FAYDA, Mustafa, "Muhammed", DİA, XXX, 408-423.
- GADBÂN, Yâsin, Medînetü Yesrib kable'l-İslâm, Amman 1993.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin, İslâm Öncesi Arap Tarihi, (nşr. M. Mahfuz Söylemez), Ankara 2013.

HAMİDULLAH, Muhammed, "Hayber", DİA, XVII, 20-22.

-----, "Hendek Gazvesi", DİA, XVII, 194-195.

-----, Muhammed, İslâm Peygamberi (trc. Salih Tuğ), I-II, İstanbul 1980.

HARMAN, Ömer Faruk, "Yahudilik", DİA, XLIII, 220-226.

İBN ASÂKİR, Ebü'l-Kâsım (ö. 571/1176), Târîhu medîneti Dimaşk (nşr. Ömer b. Garâme el-'Amrî), I-LXXX, Beyrut 1415-1421/1995-2001.

İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Cemâlüddîn 'Abdülmelik (ö. 218/833), es-Sîretü'n-nebeviyye (nşr. Mustafâ es-Sakkâ v.dğr.), I-II, Mısır 1375/1955.

İBN SA'D, Ebû 'Abdillâh Muhammed (ö. 230/845), et-Tabakâtü'l-kübrâ (nşr. Ali Muhammed Ömer), I-X, Kahire 1421/2001.

İBN ŞEBBE, Ebû Zeyd Ömer (ö. 262/876), Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere (nşr. Fehîm M. Şeltût), I-IV, Cidde 1399/1979.

İBNÜ'L-VERDÎ, Ebû Hafz Zeynüddîn (749/1349), Târîhu İbni'l-Verdî, I-II, Beyrut 1417/1996.

İlk Dönem İslâm Tarihi (ed. Casim Avci), Eskişehir 2013.

KELPETİN, Mahmut, "Benî Kurayza Gazvesi İle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi: İbn Hişâm Örneği", Tarih Dergisi, sy. 53 (2011/1), İstanbul 2012, s. 1-18.

-----, "İslâm Öncesi Medine", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 52, İstanbul 2017, s. 95-113.

MAHMUDOV, Elşâd, Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları, İstanbul 2010.

MEHRÂN, Muhammed Beyyûmî, Dirâsât fi târîhi'l-'Arabi'l-kadîm, Riyad 1400/1980.

ÖZKUYUMCU, Nadir, "Nadîr", DİA, XXXII, 275-276.

AL-RASHID, Sa'ad Abdul Azız, "Medina", The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East, III, 459.

SÂLİM, Seyyid Abdülazîz, Dirâsât fi târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm, İskenderiye ts.

SARIÇAM, İbrahim, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, Ankara 2007.

SEMÛDÎ, Ahmed b. 'Ali el-Hasenî (ö. 911/1506), Vefâ'ü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ (nşr. Hâlid 'Abdülgâni Mahfûz), I-IV, Beyrut 1427/2006.

SÜHEYLÎ, Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah (ö. 581/1185), er-Ravdu'l-ünûf fi şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye (nşr. 'Abdurrahman el-Vekîl), I-VII, Kahire 1410/1990.

EŞ-ŞERÎF, Ahmed İbrahim, Mekke ve'l-Medine fi'l-câhiliyye ve ahdi'r-resûl sallahu aleyhi ve sellem, Kahire 1965.

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/923), Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk (nşr. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), I-XI, Beyrut 1387/1967.

VÂKİDÎ, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Ömer (ö. 207/823), el-Meğâzî (nşr. Marsden Jones), I-III, Beyrût 1409/1989.

WATT, W. M., "al-Madîna", EI², V, 994-995.

WELFENSON, İSRAİL, Târîhu'l-vehûd fi bilâdi'l-'Arab fi'l-câhiliyye ve sadri'l-İslâm, Mısır 1927.

YÂKÛT EL-HAMEVÎ, Ebû 'Abdillâh Şihâbüddîn (ö. 626/1229), Mu'cemü'l-büldân, I-V, Beyrut 1397/1997.

MEKKE'NİN FETHİ (H.8/M.630)

Prof. Dr. Âdem APAK¹

Mekke civarında yaşayan Benî Bekir ile Benî (Huzâa kabileleri İslâm öncesi dönemden beri birbirine düşmandılar. Vâkıdî'nin rivayetine göre Huzâa kabilesi, Cahiliye döneminde Benî Bekr'den bir adamı ele geçirip malını gasbetmişti. Bu olaydan sonra onlar da Huzâalılardan bir adamı intikam için öldürdüler. Böylece taraflar aralarında kan davası başlamış oldu. Benî el-Esved b. Rezen'den Züeyb, Sülmâ ve Külsüm gibi şahıslar başka bir zaman Huzâalıların yanından geçerken Huzâalılar da onları Harem'in sınırlarının yanında katlettiler.² Hudeybiye Antlaşması sayesinde taraflar arasında kısa süreli de olsa bir çatışmasız dönem yaşandı. Ancak Hudeybiye'den yaklaşık iki yıl sonra Bekiroğulları'nın Benî Nüfâse kolu anlaşmaya göre Müslümanların müttefiki olan Huzâa'ya Mekke yakınlarında Vetîr adı verilen su kıyısında ani bir baskın düzenledi. Saldırıya maruz kalan Huzâalılar kaçarak Harem'e sığınmışlarsa da onları takip eden Benî Bekir mensupları harem kurallarını çiğnemek suretiyle onlardan kabile reislerinden Ka'b b. Amr da dâhil olmak üzere yaklaşık yirmi kişiyi katlettiler. Saldırı esnasında Kureyşliler de Benî Bekir'e yardımcı olmuş, hatta Safvân b. Ümeyye, İkrime b. Ebû Cehil ve Süheyl b. Amr gibi Kureyş ileri gelenleri yüzlerini gizlemek suretiyle baskına katılmışlardı.³

Siyer kaynaklarına göre taraflar arasında yeniden çatışmanın çıkmasına, dolayısıyla Hudeybiye Barış Antlaşması'nın geçersiz olmasına sebebiyet veren hadisenin Benî Bekir kabilesine mensup bir kişinin Hz. Peygamber'i (s.a.s) hicveden bir şiir söylemesi, aynı kabileye mensup başka bir kişinin bu sözleri şarkı şeklinde

¹ Bursa Uludağ Üniversitesi/İlahiyat Fakültesi/İslam Tarihi Ve Sanatları Bölümü/İslam Tarihi Anabilim Dalı ademapak@uludag.edu.tr

² Vâkıdî, Meğâzî, II, 781; İbn Hişâm, es-Sîre, IV, 31.

³ Vâkıdî, Meğâzî, II, 783-784; İbn Hişâm, es-Sîre, IV, 31-32.

terennüm ederek gerek Allah Rasûlü (s.a.s), gerekse Müslümanlara hakaret etmesinden kaynaklandığı zikredilir. Bunun üzerine Huzâa kabilesi mensupları müttefiklerine karşı yapılan bu sözlü saldırıya cevaben Hz. Peygamber'e (s.a.s) dil uzatan şahsı öldürmüşler, buna cevap olarak da Benî Bekir mensupları Mekke müşriklerini de yardıma çağırarak suretiyle Huzâa'ya saldırı düzenlemişlerdir.⁴

Benî Bekir'in, Huzâalılara yönelik gerçekleştirdiği saldırının ardından Huzâa ileri gelenleri Hudeybiye Antlaşması'ndan müttefikleri olan Müslümanlardan yardım istemek amacıyla önce Amr b. Sâlim, ardından da Büdeyl b. Verkâ başkanlığında iki heyeti peş peşe Medine'ye gönderdiler.⁵ Gelen ilk heyetin sözcüsü Amr b. Sâlim Allah Rasûlü'nün (s.a.s) huzurunda şu şiiri okuyarak Müslümanlardan yardım talebinde bulunmuştur:

"Ey Allah'ım... Muhammed'e babası ve bizim babamız arasındaki ittifak anlaşmasını hatırlaması için yalvarırım.

Gerçekte Kureyşliler anlaşmayı bozdular ve senin muhteşem anlaşmanı böylece çözmüş oldular;

Onlar bana Kedâ'da bir pusu kurdular ve böylece benim kimseden yardım isteyemeyeceğimi sandılar...

Bununla birlikte onların başları öne eğik ve sayıca daha azdılar. Onlar bizi, diz üstü veya secdede iken basıp öldürenlerdir"⁶

Huzâalıların Benî Bekir kabilesinin kendilerine saldırdığını haber vermeleri üzerine Allah Rasûlü (s.a.s) Mekke'ye derhal bir haberci göndererek onlardan ya Huzâa'dan öldürülen kişilerin diyetlerini ödemeleri, ya da Bekiroğulları'yla olan ittifaklarını bozmalarını, aksi takdirde aralarındaki anlaşmanın hükümsüz sayılacağını bildirdi. Mekkeliler ilk önce Hz. Peygamber'in (s.a.s) elçisine olumsuz cevap verdiler.⁷ Bu durum Ebû Süfyân'a bildirildiğinde yapılanın son derece yanlış olduğunu ifade edip bunun Mekkeliler için kötü sonuçlar getireceği değerlendirmesinde bulunmuştur: "Vallahi bu (Huzâalılara yapılan bu saldırı), öyle bir iştir ki, ne onda hazır bulundum, ne de ondan habersizim. Bunun vebali de benim üzerimde olacaktır. Vallahi bana danışılmadı ve bana haber geldiğinde sevinmedim. Vallahi eğer tahminim beni yanıltmıyorsa ki, beni yanıltmıyor, Muhammed üzerimize gelecektir. Bu haber Muhammed'e ulaşmadan benim bir an önce gidip barış sürecini uzatması ve yeni bir antlaşma yapması için onunla konuşmaktan başka çarem yok." dedi. Kureyşliler, Huzâalılara karşı Benî Bekir'e yaptıkları yardım sebebiyle pişman oldular. Peygamber'in (s), onlara savaş ilan etmeden onları bırakmayacağını anladılar. Bunun üzerine Ebû Süfyân ve bir mevlası iki deve üzerinde yola çıktılar. Medine'ye

ulaşan Ebû Süfyân önce Rasûlüllah'ın (s.a.s) yanına gittiyse de kendisinden hiç yüz bulamadı. Onun barış antlaşmasını yenileme talebine Hz. Peygamber'in (s.a.s) olumlu cevap vermemiş olması, ilk anda barış yerine savaşı tercih ettiği sonucunu tercih etmiş olduğu kanaatini akla getirebilir. Ancak unutulmamalıdır ki, barışı ihlâl eden Kureyş ve müttefikleriydiler, ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.s) barışı devamını sağlayacak tekliflerine kulak tıkayarak anlaşmayı tümünden geçersiz hale getirenler yine onlardı. Diğer taraftan Hz. Peygamber (s.a.s) Ebû Süfyân'ın talebi doğrultusunda anlaşmayı yenilemiş olsaydı bile, buna gerek Mekke müşriklerinin, gerekse onların müttefikleri olan Bekiroğulları'nın uyacağını kim garanti edebilirdi. Ayrıca Benî Bekir'in saldırıları olmamış gibi kabul edilip, Huzâalardan öldürülenlerin hukuki durumları çözülmeyen yeni bir anlaşma yapmak da doğru olmazdı. Ebû Süfyân, Hz. Peygamber'le (s.a.s) görüşmesinden herhangi bir netice elde edemeyince Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer gibi ashâb ileri gelenleri nezdindeki girişimler de sonuçsuz kalınca, son çare olarak Hz. Ali'nin tavsiyesi doğrultusunda şehir meydanında tek taraflı olarak anlaşmayı yenilediğini ilân ederek Mekke'ye döndü.⁸ Ebû Süfyân barışı yenileme çabaları hakkında bilgi vermiş, ancak bu konuda kimseyi ikna edememiştir. Nitekim geri döndüğünde Mekkeliler kendisine "Senden daha ahmak bir kişi görmedik. Bize savaş haberi getirmedin ki, savaş için hazırlık yapalım, barış haberi getirmedin ki, ona göre davranalım" sözleriyle tepki göstermişlerdir.⁹

Her iki tarafın mutabakatıyla gerçekleşmediği için Ebû Süfyân'ın Medine'deki anlaşmayı devam ettirme ilanının hukuken hiçbir geçerliliği yoktu. Böylece on yıl sürmesi planlanan anlaşma daha iki yıl geçmeden hükmünü yitirmiş oldu. Kureyşliler tarafından Hudeybiye Antlaşması'na karşı gerçekleştirilen bu ihlâl girişimi Müslümanlar için ise Mekke fethinin hukukî dayanağını teşkil etmiştir. Bu nedenle Hz. Peygamber (s.a.s) vakit kaybetmeden Mekke üzerine sefer hazırlıkları başlattı. Esasında Mekke'nin er ya da geç Müslümanların eline geçeceği hususu Hudeybiye dönüşünde nâzil olan Fetih sûresi ile Müslümanlara müjdelendi. Dolayısıyla Mekke müşriklerinin Hudeybiye Barış'ını geçersiz hale getirmiş olmaları Müslümanlar için hukukî mesned oluşturmanın yanında, fetih tarihinin de belirlenmesini sağlamıştır.

Kendisinden imdat isteyen Huzâa kabilesine yardım vaadinde bulunan Allah Rasûlü (s.a.s) ashâbına sefer için hazırlık yapmalarını emretmekle birlikte, seferin nereye yapılacağını gizli tutmuştur. Öyle ki, hareketin hedefi hakkında onun en yakınları dahi başlangıç aşamasında bilgi sahibi olamadılar. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.s) eşi Hz. Âişe'ye de sefer için hazırlanmasını istemiş, ancak onun seferle ilgili sorularına cevap vermemiştir. Benzer şekilde kızının yanına uğrayan Hz. Ebû Bekir (ra) onun sefer için hazırlık yaptığını şahit olunca bilgi öğrenmek istemiş, ancak Hz. Âişe kendisinin de bu konuda bilgisinin olmadığını söyledikten sonra bir tahmin yürüterek "kim bilir, belki Hevâzin, belki Sakîf, belki de Benî Süleym üzerine

⁴ Vâkıdî, Meğâzî, II, 782-783.

⁵ Vâkıdî, Meğâzî, II, 789; İbn Hişâm, es-Sîre, IV, 31-38; İbn Sa'd, et-Tabakât, II, 134.

⁶ İbn Hişâm, es-Sîre, IV, 36-37.

⁷ Vâkıdî, Meğâzî, II, 786-787.

⁸ Vâkıdî, Meğâzî, II, 785, 788, 792-795; İbn Hişâm, es-Sîre, IV, 38-39.

⁹ Belâzûrî, Futûh, s. 51.

gidecektir" demiştir. Kızından bilgi alamayan Hz. Ebû Bekir, bu defa doğrudan Hz. Peygamber'e (s.a.s) seferin nereye yapılacağını sorduğunda ondan "Kureyş" cevabını alınca onlarla anlaşmanın var olduğunu söylemiş, bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.s) anlaşmanın bizzat Kureyşliler tarafından ihlâl edildiğini, bundan dolayı kendilerinin Mekke üzerine yürümeleri gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰

Hz. Peygamber (s.a.s) Mekke için sefer hazırlıklarını tamamladıktan sonra Hicrî 8. yılın 10 Ramazan'ında (1 Ocak Miladî 630) Medine'den harekete geçti. Sefere çıkmadan önce Medine civarındaki Müslüman kabilelere haber gönderip yakında gerçekleştirecekleri sefer için hazırlıklı olmalarını tembihlemiş, sefere iştirak edecek kabilelerin Medine'ye gelmek yerine kendilerine yolda katılmalarını istemiştir. Nitekim Ensâr ve Muâcirler Medine'den ayrıldıktan sonra Elsem, Ğifâr, Müzeyne, Cüheyne, Eşca' gibi farklı kabileler yolda Müslümanlara katıldılar.¹¹ Allah Rasûlü (s.a.s) mîkât yeri olan Zülhuleyfe'de ihrama girmeyerek seferin yönü konusundaki gizliliği devam ettirdi. Dolayısıyla Kureyşliler seferin gerçek hedefi konusunda herhangi bir işaret alamadılar. Nihayet uzun bir yolculuğun ardından on bin sayısına ulaşan Müslüman askerler günümüzde Mekke'ye 16 km. mesafede bulunan Merrüzzahrân'da ulaşıp burada konakladılar.¹²

Hz. Peygamber (s.a.s) Müslüman askerlere konak yerinde binlerce meşalenin yakılmasını emretti. Kısa süre sonra tutuşturulan meşaleler sayesinde Mekke'nin üst kısımları gece karanlığında aydınlandı. Şehrin dışındaki olağandışı gelişmeler tabiatıyla Kureyşlileri endişelendirmeye başlayınca Ebû Süfyân başta olmak üzere bir kaç Mekkelili durumun mahiyetini amacıyla Müslümanların bulunduğu mevkie doğru yöneldiler. Kısa süre zarfında gelen şahıslar Müslüman gözcüler tarafından alınıp Müslümanların toplandıkları mevkie getirildiler. Hz. Ömer yakalanmış bulunan Ebû Süfyân'ı öldürmek istediye Abbâs ona emân verdiğini bildirerek bu teşebbüse izin vermemiştir.¹³ Abbâs'ın himayesiyle Müslümanların karargâhına götürülen Mekke önderleri Allah Rasûlü (s.a.s) onlarla ilk görüşmesinin ardından Müslüman askerlerce gerçekleştirilen büyük bir geçit törenini izlediler. Törenin asıl hedefi gelen ordunun gücünü Mekke liderlerine göstermek suretiyle onların herhangi bir direniş göstermeden Müslümanlara teslim olmalarını sağlamaktı. Müşrik önderlerinin de korku ve şaşkınlıkla şahit oldukları merasimin ardından Hz. Peygamber'in (s.a.s) amcası Abbâs'ın da teşebbüsüyle gelenlerden Ebû Süfyân gönüllü-gönülsüz müslüman olduğunu açıkladı. Ebû Süfyân, Müslüman ordunun azametini şahit olduktan sonra böylesi bir güce karşı Kureyşlilerin direnmesinin imkânsız olacağına ikna edilmiş, bundan sonra da kendisinin Mekke'ye dönmesine izin verilmiştir. Rasûlüllah (s.a.s) ayrıca Ebû Süfyân'ın evine sığınanın, Kâbe'ye sığınanın, hatta kendi evinden çıkmayıp Müslümanlara direnmeyen Mekkelilerin

emniyette olacağını şehir halkına ulaştırması talebiyle Ebû Süfyân ile yanındaki şahısları serbest bıraktı. Allah Rasûlü'nün (s.a.s) başta Ebû Süfyân olmak üzere Ümmü Hânî, Hakîm b. Hizâm, Ebû Ruveyhâ ve Büdeyl b. Verkâ gibi başka Mekkelilerin evine sığınanlara himaye hakkı verip bu kişileri onurlandırmış ve gönüllerini İslâm'a ısındırmak istemiştir. Ayrıca Ebû Süfyân'ın ardından Mekke'ye gelen Hz. Peygamber'in (s.a.s) amcası Abbâs da şehir halkına evlerine çekilerek Müslümanlara karşı direnmemeleri tavsiyesinde bulundu. Bunun üzerine Mekkelilerin pek çoğu Mescid-i Harâm'a sığındılar, ya da evlerine çekildiler.¹⁴

Ebû Süfyân Mekke'ye döner dönmez Kureyşlilere Müslümanlara karşı koymanın mümkün olmadığını, dolayısıyla şehir halkının teslim olmaktan başka çarenin bulunmadığını açıkladı. Bu durum karşısında Mekkeliler İslâm ordusuna karşı konulamayacağını gördüler. Üstelik şehrin önde gelen bir liderinden duydukları bu sözler direnme kararında olanların ümidini kırmış, onlardan pek çoğunun Müslümanlara karşı koyma niyetinden vazgeçmelerine sebep olmuştur.¹⁵ Kaldı ki, Ebû Süfyân'ın Kâbe'nin avlusunda Mekkeliler'e kendisinin İslâmiyet'i kabul ettiğini ve teslim olmaktan başka çarelerinin kalmadığını söyleyerek Mescid-i Harâm'a veya kendi evine sığınmalarını tavsiye etmesi Mekke'nin teslimi anlamına geliyordu. Binâenaleyh Ebû Süfyân'ın Mekke'nin Müslümanlarca kolay bir şekilde fethedilmesinde dolaylı olarak katkısının bulunduğunu ifade etmek mümkündür. Buna rağmen Müslümanların kuşatma esnasında bazı müşrik gruplarla çatışmak durumuna kaldıkları da bir gerçektir. Ancak bu direniş mevzi ve küçük çaplı sokak çatışmaları şeklinde kendini göstermiştir. Ebû Süfyân'ın fetih öncesindeki teslim olma çağrısı ise daha çok müşriğin iştirak edebileceği ve karşılıklı olarak her iki tarafta da insan kaybına sebep olabilecek kanlı çatışmaları engellemiştir.

Fetih için bütün hazırlıkların tamamlanmasının ardından Hz. Peygamber (s.a.s) ordusunu Zî Tuvâ denilen mevkie Zübeyr b. el-Avvâm, Sa'd b. Ubâde, Hâlid b. Velîd ve Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın komutanlıklarında dört kola ayırıp her birine Mekke'nin farklı yerlerinden girmeleri emrini verdi. Ayrıca komutanlarına mecbur kalmadıkça savaşmamalarını, sadece savaşı başlatanlara karşılık vermelerini, çarpışmalar sonrasında kaçanları da takip etmemeleri emrini verdi.¹⁶ Allah Rasûlü (s.a.s) bununla birlikte yeni düşmanlıklara meydan verilmemesi için askerlerinden taşkınlık yapmamalarını ve intikam hırsıyla hareket etmemelerini emretmiştir. Bunun bir gereği olarak savaş öncesinde "Bu gün savaş ve intikam günüdür, bu gün Kureyş'in zelil olacağı gündür" sözleriyle intikam naraları atan Ensâr önderi Sa'd b. Ubâde'nin sancaktarlık yetkileri alınarak Ensâr'ın sancığı onun oğlu Kays b. Sa'd'a teslim edilmiştir.¹⁷ Allah Rasûlü (s.a.s) aynı anda "Hayır bu gün merhamet günüdür. Bu gün Allah'ın Kureyş'i aziz kılacağı gündür. Bu gün Allah'ın Kâbe'nin şanını

¹⁰ Vâkıdî, Meğâzî, II, 796.

¹¹ Makrîzî, İmtâü'l-Esmâ, I, 353-354.

¹² Buhârî, Meğâzî 47; Vâkıdî, Meğâzî, II, 799-802, 806, 814; İbn Sa'd, et-Tabakât, II, 135.

¹³ Vâkıdî, Meğâzî, II, 817-818; Belâzûrî, Futûh, s. 52.

¹⁴ Buhârî, Meğâzî 48; Vâkıdî, Meğâzî, II, 818-820; İbn Hişâm, es-Sîre, IV, 39-47.

¹⁵ Vâkıdî, Meğâzî, 823; İbn Hişâm, es-Sîre, IV, 47.

¹⁶ Buhârî, Meğâzî 48; Vâkıdî, Meğâzî, II, 825; İbn Hişâm, es-Sîre, IV, 48-49.

¹⁷ Makrîzî, İmtâü'l-Esmâ, I, 382-383.

yücelteceği gündür. Bu gün intikam günü değildir" sözleriyle asıl maksatlarının intikam değil, barış içinde birlik olduğunu yeniden hatırlatmıştır.¹⁸

Müslüman ordunun her üç grubu herhangi bir direnişle karşılaşmadan şehre girdi. Sadece Hâlid b. Velîd'in idare ettiği askerler Müslümanların Mekke'ye girmelerine kesinlikle müsaade etmeyeceklerine dair yeminler eden İkrime b. Ebû Cehil, Safvân b. Ümeyye ve Süheyl b. Amr idaresindeki müşriklerin direnişleriyle karşılaştılar. Hâlid b. Velîd, Handeme Dağı eteklerinde karşısına çıkan Mekkelileri kısa sürede bozguna uğrattı. Bu esnada gerçekleşen çarpışmalarda sadece Kürz b. Câbir el-Fihri ile Hâlid b. Eşgar el-Huzâî'yi şehid veren Müslümanlar müşriklerden yirmi kişiyi etkisiz hale getirerek şehre girdiler.¹⁹ Kuşatmanın sonucunda Allah Rasûlü (s.a.s) hicretin 8. yılı 20 Ramazan'ında (11 Ocak 630) Mekke'nin yukarı kısmından Mescid-i Harâm'a girerek Safâ tepesinde bütün birlikleriyle buluştu. Netice itibarıyla Mekke Müslümanlar tarafından fethedilmiş oldu.²⁰

Mekke tamamen Müslümanların eline geçtikten sonra Hz. Peygamber (s.a.s) Kâbe'ye gidip ilk tavafını gerçekleştirdi. Adından "*Hak geldi batıl zâil oldu, Muhakkak ki batıl zâil olucudur.*"²¹ âyetini okumak suretiyle Kâbe'nin içinde bulunan bütün putları parçaladıktan sonra Bilâl-i Habeşî'ye talimat vererek Kâbe'nin tavanına çıkarak ezan okumasını istedi.²²Böylece uzun yıllar sonra Kâbe aslî hüviyete kavuşmuş, puthane olmaktan kurtularak yeniden Tevhid inancının merkezi haline gelmiştir. Rasûlullah (s.a.s) ziyaretini tamamladıktan sonra daha sonra Kâbe etrafında toplanıp merak ve endişe içinde onun kararını bekleyen şehir halkına şu veciz hitabesini sundu:

"Vaadini yerine getiren, kuluna yardım eden ve tek başına müttelik orduları (Ahzâb'ı) mağlup eden Allah'a hamd olsun. Şu anda ne söylüyor ve ne tahmin ediyorsunuz?" dedi. Onlar, "Hayır söylüyor ve hayır umuyoruz. Kerim bir kardeş ve kerim bir kardeşin oğlusun ve şu anda galip durumdasın." dediler. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.s) şöyle seslendi: "Yûsuf kardeşimin dediği gibi diyorum ki: "Bugün size kınama yoktur. Allah sizi bağışlasın. O merhametlilerin en merhametlisidir."²³ Bilin ki, Cahiliye dönemindeki her ribâ, kan, mal ya da soy-sopla övünmek şu iki ayağımın altındadır. Sadece Kâbe'nin sidânesi ve hacıların sikâyesi bunun dışındadır. Taammüde benzer şekilde hata yoluyla, sopa ya da kamçıyla öldürmelerde 100 develik güçlü diyet vardır. Bunların 40 tanesi hamile olmalıdır. Hiç şüphesiz ki Allah, Cahiliye döneminin böbürlenme ve atalarıyla övünmesini kaldırmıştır. Hepiniz Âdem'densiniz, Âdem de topraktandır. Allah'ın yanında en şerefli olanınız, kuşkusuz ona karşı en çok sorumlu davrananınızdır." "Bilin ki Allah, gökleri ve yeri yarattığı zaman Mekke'yi haram kılmıştır. Mekke, Allah'ın emriyle haram bir bölgedir. Benden önce kimseye helal kılınmamıştır. Benden sonra da kimseye

¹⁸ Vâkıdî, Meğâzî, II, 821-822; İbn Sa'd, et-Tabakât, II, 135.

¹⁹ Vâkıdî, Meğâzî, II, 825-826; İbn Hişâm, es-Sîre, IV, 48-50; İbn Sa'd, et-Tabakât, II, 136.

²⁰ Vâkıdî, Meğâzî, II, 827-828; İbn Hişâm, es-Sîre, IV, 54.

²¹ İsrâ, 15/81.

²² Buhârî, Mezâlim ve'l-Ğasb 32, Meğâzî 48, 49, Tefsîru'l-Kur'ân 12; Vâkıdî, Meğâzî, II, 832-835.

²³ Yûsuf, 12/92.

helal olmayacaktır. Benim için de sadece bugün bu saatte helal olmuştur. -Rasûlullah (s.a.s) (helal olma süresini) bu şekilde eliyle kısaltıyordu- Mekke'nin avları ürkütülmez, ağaçlarına balta vurulmaz. Buluntu eşyası, tarif eden kimse dışında (sahibini aramak dışında) kimse için helal değildir. Onun yeşil otları biçilmez." Abbâs b. Abdülmuttalib -tecrübe sahibi bir yaşlıydı-, "hoş kokulu el-İzhir otu hariç ey Allah'ın Rasûlü! Çünkü o gereklidir. Özellikle kabir için ve ölüyü temizlemek için gereklidir." dedi. Rasûlullah (s.a.s) bir müddet sustuktan sonra şöyle dedi: "el-İzhir otu hariç. O helaldir. Varis için vasiyet yoktur. Çocuk hangi yatakta doğmuş ise o yatağın sahibine aittir. Zina eden kimse için ise hüsrân ve mahrumiyet vardır. Kocasının izni olmadan bir kadının malını harcaması helal değildir. Müslüman, Müslümanın kardeşidir. Müslümanlar, kendilerinden olmayanlara karşı tek güçtürler. Kanları eşittir. Müslümanların en uzak olanları ganimetin geri kalan kısmını diğerlerine verir. Onların en yakınları da onların dostluğu için çaba gösterir. Güçlü olan gâziler, elde ettikleri ganimetten zayıf olanlara verirler. Zengin olanlar fakir olanlarına yardım eder. Bir kâfire karşılık bir Müslüman öldürülmez. Antlaşmalı olan bir kimse de antlaşma süresinde öldürülmez. Farklı iki dinin insanları birbirine varis olamaz. Celeb de yoktur, ceneb de yoktur."²⁴ Müslümanların zekâtları ancak evlerinde veya avlularında alınır. Bir kadın, halasının veya teyzesinin üzerine nikâh edilmez. Şahit getirmek davacıya aittir. İnkâr eden ise, yemin etmekle mükelleftir. Bir kadın üç günlük mesafede ancak mahremiyle birlikte yolculuk yapabilir. Sabah ve ikinci namazlarından sonra namaz yoktur. İki günde, Ramazan bayramı ile Kurban bayramında oruç tutmayı size yasaklıyorum. İki giysiye de size yasaklıyorum: Sizden birisi, avret yerlerini semaya doğru gösteren bir tek elbiseye bürünmesin. Ayrıca "es-Sammâ" denilen (kolsuz, yensiz ve insan avretini gösterecek kadar önu açık) elbiseye bürünmesin. Tanıtmak gibi bir amaç dışında bunları giyeceğinizi sanmıyorum."²⁵

Hz. Peygamber (s.a.s) şehir halkına yaptığı konuşmasının ardından onun kendilerine nasıl bir muamelede bulunacağı hususunda merak ve endişe içinde bekleyen Mekkelilere umûmî af ilânını duyurdu. Bununla birlikte gerek Mekke, gerekse Medine döneminde Müslümanlar aleyhine faaliyette bulunan ve Hz. Peygamber'e (s.a.s) hakaret eden İbn Hatal, Mikyas b. Sübâbe ve Huveyris b. Nükayz gibi müşrikler bu aftan istisna tutularak ölümle cezalandırılmışlardır.²⁶ Asıl adı Abdülzâzâ b. Hanzala olan Medine'ye hicretinden sonra Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından Abdullah ismiyle anılan İbn Hatal, haksız yere bir insanı öldürmesi üzerine kısas yapılmasından korktuğu için Mekke'ye kaçıp Kureyşlilere sığınmış, üstelik İslam inancıyla ve Hz. Peygamber'in (s.a.s) şahsiyle alay eden şiirler inşad etmiştir. Müslümanların Mekke'ye girişi esnasında canını kurtarmak

²⁴ Zekât ve sadakaları teslim almak için zekât mallarını bir yerden başka bir yere sürükleyip götürmek yoktur. Celeb, iki şeyde olur. Birisi zekâta olur; şöyle ki: Zekâti toplayan memur, bölgenin uzak bir noktasında durur ve herkesin zekâtını oraya getirmesini ister. Bu yasaklanmıştır. İkincisi yarışmada olur; şöyle ki: Bir adam atının peşinde gider ve onu koşuya teşvik eder. Bu da yasaklanmıştır. Ceneb ise, at koşusuna katılan bir adam, koşuya koyduğu atının yanına yedek bir at daha koşturur. Birisi yorulduğunda diğerini devreye sokar. Zekât toplamada ceneb şöyledir. Zekât memuru, bölgenin uzak bir noktasına yerleşir ve zekât mallarının kendisine getirilmesini emreder. (İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, I, 277).

²⁵ Vâkıdî, Meğâzî, II, 835-837; İbn Hişâm, es-Sîre, IV, 54-55, 59; İbn Sa'd, et-Tabakât, II, 136-137, 143.

²⁶ Vâkıdî, Meğâzî, II, 825, 857-862; Belâzürî, Futûh, s. 56.

amacıyla Kâbe'ye sığınmış, onun durumu Allah Rasûlü'ne haber verildiğinde asiye Kâbe'nin dahi korumayacağı ifade edilerek infazına karar verilmiştir.²⁷ İbn Hatal'ın cariyeleri Fertena ve Erneb de onun Hz. Peygamber'i (s.a.s) hicvden şiirlerini şarkı sözü olarak kullanmışlar, Kureyş'in içki meclislerinde bu şarkılarla müşrikleri eğlendirmişlerdir. Erneb fetih günü yakalanıp öldürülmüş, Fertane ise kaçmış, bir süre sonra affedilmesi için müracaat edildiğinde affa uğramış, kendisi de Müslüman olmuştur.²⁸ Hz. Peygamber'in (s.a.s) kızı Zeyneb'in Medine'ye hicret etmesi esnasında devesini ürküterek düşmesine karnındaki çocuğu düşürmesine sebebiyet veren Hebbâr b. el-Esved de öldürülmesi gerekenler arasında olmasına rağmen, fetih esnasında gizlenmiş, ortalığın yatışmasından sonra Medine'ye gidip af talebinde bulununca Allah Rasûlü (s.a.s) kendisini bağışlamıştır.²⁹

Abdülmuttalib oğullarından Amr b. Hâşim'in azatlısı olan Sâre, ilk önce Müslüman olup Medine'ye hicret etmiştir. Burada Allah Rasûlü'nün (s.a.s) yardımlarıyla hayatını idame ettirirken Mekke fethiyle ilgili haberlerin gizlenmesi konusundaki kesin emre rağmen, Hâtıb b. Ebû Beltea'nın Kureyşlilere mektubunu Mekke'ye götürmek üzere iken yakalanmış, herhangi bir cezaya çarptırılmadan serbest bırakılmıştır. Ancak bir süre sonra dininden dönerek Mekke'ye kaçmış, burada Müslümanlar aleyhine faaliyetlerde aktif bir şekilde yer almıştır. Bundan dolayı kanı heder edilenler arasında sayılmış, fetih esnasında Hz. Ali tarafından öldürülmüştür.³⁰

Hz. Peygamber'in (s.a.s) adı geçen şahıslar hakkında böyle bir karara varmasında şahsî kin veya nefretin değil, daha ziyade bu insanların Müslümanların gerek can güvenliklerini, gerekse inançlarını hedef almalarının etkili olduğu görülür. Bununla birlikte ismi geçenler dışında suçlarının büyüklüğü sebebiyle öldürülmesi emrini verdiği insanların pek çoğu da affedilmiştir. Gerçekten de savaş şartlarında sahâbiler öldürülmesi konusunda karar verilmiş bulunan şahıslardan ele geçirdiklerini öldürmüşler, bu esnada bir yere saklanıp canını kurtaranlar veya başka bir sahâbinin delaletiyle af dileyenler infaz edilmemişlerdir. Can güvenlikleri kaldırılan şahısların kaç kişi olduğuna dair kaynaklarda farklı rakamlar verilmektedir. Buna göre kanı helal kılınanlar, altı erkek, dört kadın, onbir erkek altı kadın, sekiz erkek dört kadın şeklinde zikredilir. Bu farklılıkta bazı tarihçilerin sadece can güvenlikleri kaldırılıp öldürülenleri zikretmesinin, bazılarının ise Kureyş önde gelenlerinin Mekke'yi terk ederek başka yerlere kaçanları sayıya dâhil etmelerinin etkin olduğu söylenebilir.³¹

Haklarında idam fermanı bulunan Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh, İkrime b. Ebû Cehil ve Safvân b. Ümeyye gibi bazı Mekkeliler ise çeşitli vesilelerle affa uğramak suretiyle kısa süre sonra Müslümanlar arasına dâhil olmuşlardır. Hz. Osman'ın sütkardeşi olan Abdullah b. Sa'd, Hudeybiye Barış Antlaşması'ndan sonra Müslüman olarak

Medine'ye hicret etmiş, burada vahiy kâtipleri arasına dâhil olmuşsa da bir süre sonra irtidat edip Mekke'ye kaçmış, burada gerek Hz. Peygamber (s.a.s), gerekse Müslümanlar aleyhine açıklamalar yapmıştır. Bundan dolayı kanı heder edilenler listesinde adı geçen Abdullah fetih esnasında bir süre gizlenerek canını kurtarmış, daha sonra sütkardeşi Hz. Osman aracılığıyla Allah Rasûlü'nün (s.a.s) huzuruna getirilince affa uğramıştır. Benî Mahzûm kabilesinden Ebû Cehil'in oğlu olan İkrime de bilhassa babasının öldürülmesinden sonra Müslümanlara karşı düşmanca tavır takınmış, Müslümanların Mekke'ye savaşı ele geçirme teşebbüslerine şiddetle karşı çıkarak şehri kesinlikle teslim etmeyeceklerini açıklamış, Hâlid b. Velîd'in birliklerine karşı direnmiş, ancak yenilginin mukadder olduğunu anlayınca kaçıp Yemen'e, oradan da Habeşistan'a gitmek üzere iken Tihâme'ye kadar ulaşmıştır. Fetihden sonra umumî af ilanı üzerine hanımı Ümmü Hakîm, kocası adına Allah Rasûlü'nden af talebinde bulunmuş, isteğinin kabulü üzerine bizzat harekete geçerek bizzat bulduğu eşini Mekke'ye tekrar geri getirmiştir. Safvân b. Ümeyye'de Müslümanlara karşı düşmanca faaliyetlere etkin rol oynamış, Mekke'nin fethi esnasında Müslüman askerlere karşı direnenler arasında yer almıştır. O da yenilgiyi görünce İkrime gibi Yemen'e kaçmak üzere harekete geçmiştir. Kardeşinin oğlu Umeyr b. Vehb'in Hz. Peygamber (s.a.s) nezdinde girişimleri sonucunda affedilmiştir.³²

Yukarıda zikri geçen şahıslar Mekke adına Müslümanlara karşı düzenlenen faaliyetlerin öncülük yapmışlar, bundan dolayı öldürülmeyi hak etmişlerdi. Kendileri de bunun farkındaydılar. Ancak Allah Rasûlü'nün (s.a.s) öncelikli hedefi suçluları cezalandırmak değil, gönülleri, hatta düşmanları kazanmaktı. Eğer şehrin önderi konumunda olan bu insanları ölümle cezalandırsaydı, Mekke ile Medine halklarının bir araya getirilmesi hedefini gerçekleştirmek oldukça zorlaşirdi. Üstelik bu şahıslar Medine'ye hicret eden pek çok Müslümanın da yakın akrabalarıydılar. Dolayısıyla onlar da yakınlarının öldürülmesinden ziyadesiyle rahatsız duyacaklardı. Bu sebeple mezkûr şahısların affedilmesi Kureyşli Müslümanları da memnun etmiştir.³³ Fethin esas hedefi Mekke ile Medine halklarını birleştirmektir. Şayet bu birlik büyük oranda temin edilmemiş olsaydı, fetihden çok kısa süre sonra gerçekleşecek olan Huneyn savaşında Müslümanlar Hevâzin kabileleriyle Kureyş arasında kalabilirlerdi. Ayrıca Mekke ileri gelenlerinin affedilmeleri aynı zamanda onların ve kabilelerinin Hz. Peygamber'e (s.a.s) karşı minnet duymalarına sebep olmuş, netice olarak kalplerinin İslâm ve Müslümanlara ısınmaları sağlanmıştı.

Hz. Peygamber (s.a.s) şehrin kontrolünü tamamen sağladıktan ve genel af ilan ettikten sonra Müslüman olan Mekkelilerden biat almaya başladı. Mekkeliler'in Müslüman olduklarını açıklamaları fethin en önemli hedeflerinden biri olan Mekke-Medine bütünlüğün resmen tamamlanması aşamasının son safhasını teşkil etmiştir.

²⁷ Vâkıdî, Meğâzî, II, 826-827, 859-860; İbn Hişâm, es-Sîre, IV, 52-53; İbn Sa'd, et-Tabakât, II, 139-140.

²⁸ Vâkıdî, Meğâzî, II, 860; İbn Hişâm, es-Sîre, IV, 52-53; İbn Sa'd, et-Tabakât, II, 136.

²⁹ Vâkıdî, Meğâzî, II, 825; İbn Sa'd, et-Tabakât, II, 136.

³⁰ Vâkıdî, Meğâzî, II, 857-859; İbn Hişâm, es-Sîre, IV, 53.

³¹ İbn Sa'd, et-Tabakât, II, 136.

³² Vâkıdî, Meğâzî, II, 846-857; İbn Hişâm, es-Sîre, IV, 51-53, 60-61; İbn Sa'd, et-Tabakât, II, 136, 141.

³³ Örnek vermek gerekirse hakkında idam kararı verilen Mekkelilerden Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh sütkardeşi olan Hz. Osman'ın özel ricası sayesinde cezadan kurtulmuş, bu netice her ikisinin de mensubu olduğu Mekke'nin en büyük kabilelerinden olan Benî Ümmeyye'yi ziyadesiyle memnun etmiştir. (Abdillerr, el-İstiâb, III, 918; İbnü'l-Esir, Üsdü'l-Gâbe, III, 259).

Allah Rasûlü (s.a.s) Mekke'yi mutlak anlamda teslim almasına rağmen şehrin idarî işleyişiyle ilgili olarak köklü değişikliklere, eski siyasî dengeleri sarsacak uygulamalara gitmemiştir. Nitekim İslâm öncesi dönemde Hâşimoğulları'nın uhdesinde bulunan hacılara su temini vazifesi olan Sikâye'yi amcaoğullarının yetkisine verirken, kendi ailesinin ısrarlı taleplerine rağmen Hicâbe vazifesini bu görevin eski sahibi Osman b. Talha'ya iade etmiştir.³⁴ Rasûl-i Ekrem (s.a.s) şehirden ayrılmadan önce de Ebû Süfyân'ın kabilesi Ümeyyeoğulları'na mensup genç sahâbî Attâbb.Esîd'i devaliliğe getirmek suretiyle şehrin idari hayatına müdahale etmediğini göstermiştir.³⁵ Hz. Peygamber'in (s.a.s) Mekke'ye daha ilk Müslümanlardan bir Kureyşliyi, Müslümanlar nezdinde sevilen ve dindar bir şahsı değil de, fetihle birlikte Müslüman olan, üstelik İslâm ile ilgili yeterli bilgiye sahip bulunmayan genç bir Mekkeliyi vali tayin etmesinde onun Müslümanların hâkimiyetini ve İslâm'a ısınma safhasında olan şehir halkının psikolojisini dikkate almasıyla izah edilebilir. Kaldı ki Attâb Hz. Peygamber'in (s.a.s) kabilesinden değil, geçmişten beri bu kabile ile rakip, hatta hasım konumunda olan Ümeyyeoğullarındandı. Bununla Allah Rasûlü (s.a.s) geçmişteki husumetlerin iptal edildiğini, bütün taraflar için yeni bir sayfanın açıldığını göstermiş oldu.³⁶

Mekke'nin fethiyle birlikte Kureyş müşriklerinin Hz. Peygamber (s.a.s) ve Müslümanlara karşı düşmanlığı ve tebliğin yayılmasına karşı direnişi etkisiz hale getirilmiş, Hicaz bölgesinde İslâm sayesinde bir taraftan Mekke-Medine bütünlüğü temin edilirken, diğer taraftan da tebliğin önündeki engeller büyük oranda ortadan kaldırılmıştır. Zira Mekkelilerin Müslümanlar itaat etmiş olmalarıyla birlikte bu kabileyle geçmişten beri siyasî, sosyal, dinî ve ticarî ilişkileri bulunan başka Arap soyları da artık Hz. Peygamber'e (s.a.s) itaat etmeye başlamışlar, bunun tabîi neticesi olarak İslâm dini kısa sürede Arap Yarımadası'nın diğer bölgelerinde de yayılma imkânı bulmuştur. Diğer taraftan yakın dönemin müşrik Arap kabileleri kendilerini Kureyş'e karşı bağımsız hissederek Müslümanlarla yakın ilişki kurma fırsatı bulmuşlar, özellikle Hicretin dokuzuncu yılından itibaren Medine'ye gönderdikleri heyetler vasıtasıyla İslâm'a girdiklerini ve Müslümanlara itaat ettiklerini açıklamışlardır. Bu durumda Medine şehir devleti kısa sürede Arabistan'ın siyasî ve dinî merkezi olma özelliği kazanmıştır. Diğer taraftan fetihle birlikte Mekke ve Kâbe asıl misyonuna dönmüş, adeta bir puthaneye çevrilen Kâbe, yeniden aslı hüviyetine büründürülerek Tevhid inancının merkezi haline getirmiştir. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.s) fethin hemen ardından ilk faaliyet olarak Kâbe'de bulunan şirk unsurlarını temizlemiş, burayı yeniden ibadet ve taatin sadece Allah'a has kıldığı mekâna çevirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

BELÂZÜRÎ, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279/892), *Futûhu'l-Buldân*, (thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ-Ömer Enîs et-Tabbâ), Beyrut 1987.

İBN ABDİLBERR, İbn Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed (463/1071), *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, I-VI, Kahire ts, (Dâru Nehdati Mısır).

İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdülmelik el-Himyerî (218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (thk. Mustafa es-Sakkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhâfız Şelebî), I-IV, Beyrut ts.

İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükrim (771/1369), *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Beyrut ts. (Dârus-Sâdır).

İBN SA'D, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (230/845), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-VIII, Beyrut ts. (Dâru Sâdır).

İBNÜ'L-ESÎR, İzzüddin Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed (630-1232), *Üsdü'l-Ğâbe*, (thk. Muhammed İbrahim-Muhammed Ahmed Aşûr), I-VII, ? 1970 (Kitabü'ş-Şi'b).

KILIÇ, Ünal, *Mekke'nin Fethi*, İstanbul 2009.

MAKRİZÎ, Takiyyüddin Ahmed b. Ali (845/1444), *İmtâü'l-Esmâ*, I-XV, (thk. Muhammed Abdülhamid en-Nümeysi), Beyrut 1999.

VÂKİDÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer (207/823), *Kitabu'l-Meğâzî*, (thk. Marsden Jones), I-III, Beyrut 1984.

³⁴ Vâkîdî, Meğâzî, II, 833-834; İbn Hişâm, es-Sîre, IV, 55; İbn Sa'd, et-Tabakât, II, 136-137.

³⁵ İbn Hişâm, es-Sîre, IV, 143; İbn Sa'd, et-Tabakât, II, 137, 145.

³⁶ Kılıç, Ünal, *Mekke'nin Fethi*, İstanbul 2009, s. 105.

HRİSTİYANLARLA SİYASÎ İLİŞKİLER

Prof.Dr. Levent ÖZTÜRK¹

Giriş

Hristiyanlık, İslâm öncesi dönemde Arapların yaşamış olduğu çeşitli coğrafyalarda birçok kişi ve kabile tarafından kabul edilmiş bir dindi. Arap Yarımadası, Suriye, Filistin, Ürdün ve Fırat-Dicle havzası gibi oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Araplar, Hristiyanlığın ortaya çıktığı dönemlerden itibaren bu dini benimsedi ve zamanla mezhep ayrışmalarına göre tercihlerde bulundu. Yemen, Negrân, Irak, Suriye ve Güney Doğu Anadolu coğrafyaları Hristiyan Arapların yaşadığı önemli bölgeler arasında yer aldı. Bu yüzden Kur'ân-ı Kerîm Yâsin, Kehf ve Burûc surelerinde Hristiyanlığın ilk yüzyıllarındaki yayılış mücadelesine vurgu yapar. O ayrıca Hz. İsa ile ilgili yorumlar sebebiyle ortaya çıkan farklı görüşlere ve tevhit akidesinden sapılmasına da örnekler sunar.

Hz. Peygamber döneminde Arap Yarımadası'nda ve Arap Yarımadası dışında yaşayan Hristiyanların hem inançları hem de yayıldıkları coğrafyanın genel görünümü buydu. Hz. Peygamber'in çoğu zaman mücadele içinde olduğu Tenûh, Behrâ, İyâd, Âmile, Lahm, Cüzâm, Tağlib, Benû Hanife, Bekir, Kelb, Tay ve Gassân gibi Arap kabileleri Hristiyanlığın farklı formlarını benimsemişlerdi. Mekke ve Medine gibi önemli Hicâz kentlerinde de sınırlı sayıda Hristiyan bulunuyordu. Mekkeliler ve Medineliler onlar hakkında birçok bilgiye sahipti. Kur'ân-ı Kerîm'de örneklendirilen Arap ve İsrail kökenli peygamberlerin çoğu Suriye, Irak, Filistin, Mısır ve Arap Yarımadası'nda mücadelelerini sürdürmüşlerdi.

“De ki: “Biz Allah’a, bize indirilene, İbrahim, İsmail, İshak, Ya’kûb ve soyundan gelen peygamberlere, Musa’ya, İsa’ya ve diğer bütün peygamberlere indirilene iman ettik. Biz peygamberler arasında ayırım yapmayız. Biz Allah’a teslim olan kullarız. Kim İslâm’dan başka bir dini tercih ederse, kabul görmeyecektir. Ahrette hüsrana uğrayacaktır.” Âl-i İmrân 3/84-85

“Allah, hakikatin bir ifadesi olarak kendisinden başka ilah olmadığını bildirdi. Melekler ve ilim sahipleri de bunu ikrar ettiler. Gerçekten Allah’tan başka ilah yoktur. Allah katında din İslâm’dır. Kendilerine kitap verilenler kendilerine gelen vahye rağmen birbirine düşmanlıktan dolayı ihtilafa düştüler. Kim Allah’ın ayetlerini inkâr ederse bilsin ki Allah çabuk hesap görendir.” Âl-i İmrân 3/18-19

Kur'ân-ı Kerîm'de Hristiyanlar ve Hristiyanlık

Kur'ân-ı Kerîm'de Hristiyanlık ve Hristiyanlarla ilgi kurabileceğimiz üç yüze yakın âyet-i kerîme bulunmaktadır. Bu âyetlerde Hristiyanları ifade etmek üzere nasârâ, nasrânî, ehlüzzikr, ûtû'l-ilm (İsrâ 17/107, Hac 22/54, Sebe 34/6), ehlülincil, ehl-i kitap, kendilerine kitap verilenler, kendilerine kitap verdiklerimiz, kendilerine kitaptan bir pay verilenler, bizden önceki iki toplum (En'âm, 6/156), yanında kitap bilgisi olanlar (Ra'd 13/43), kitabı okuyanlar, kitaba varis olanlar gibi ifadeler yer almaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de, Mekke döneminde nâzil olan âyetler bağlamında hristiyanlar hakkında bir hayli bilgiye yer verildiği görülmektedir. Mekke döneminde daha çok ehlüzzikr (Nahl 16/43, Enbiyâ 21/7), ülü'l-ilm, nasârâ, ehlülincil (Mâide 5/47) olarak nitelenen hristiyanlar hakkında Medine döneminde ehl-i kitap ifadesinin de kullanıldığı tespit edilmektedir.

İslâm'ın kutsal kitapların ve peygamberlerin birliğini ileri sürdüğü açıktır. Hem Mekke döneminde hem de Medine döneminde İsrailoğulları peygamberleri ile birlikte Zekerîya, Yahyâ, Meryem ve İsa kısılları daima gündemde tutuldu. Kur'ân'ın, geçmiş kitap geleneğinin bir devamı olduğu vurgulandı. İslâm'a göre Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed, önceki kitapların ve peygamberlerin devamı ve tamamlayıcısıydı.

Kur'ân-ı Kerîm, bu açıdan bakıldığında tabîi olarak müşriklere karşı ehl-i kitabın yanında yer aldı. Ehl-i Kitap da Kur'ân'ın indirilmesinden dolayı sevinçli gösterildi (Ra'd 13/36). Mekke döneminde Hz. İsa örnek olarak verilince gülüp geçen Mekkeliler müşriklere İsa'nın kendisine nimet verilen örnek bir kul olduğu vurgulandı (Zuhruf 43/57-59) ve Hz. İsa ve Hz. Meryem hakkında tamamlayıcı bilgiler verildi (Zuhruf 43/57-61).

Mekke Döneminde Hristiyanlar ve Hristiyanlarla Siyasî İlişkiler

Kur'ân-ı Kerîm'de, Mekke döneminde nâzil olan Fil, İhlas, Fatiha, Necm, Burûc, Tîn, Sa'd, A'râf, Yâsîn, Furkân, Fâtır, Meryem, Şuarâ, Neml, Kasas, Yunus, En'âm, Saffât,

¹ Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi - lozturk@sakarya.edu.tr

Sebe, Zümer, Mü'min, Şûra, Zuhuruf, Kehf, Nahl, Enbiyâ, Mü'minûn, Ra'd, İsrâ, Rûm, Ankebût ve Hac sûrelerinde hristiyanlık ve hristiyanlar hakkında bir takım bilgiler bulunmaktadır.

Mekke döneminde nâzil olan ayetler göz önünde bulundurulduğunda hristiyanlar hakkında daha yoğun olmak üzere bazı inançlar hakkında bilgi sunulduğunu evvel emirde söylememiz gerekecektir. Hz. Peygamber'in ilk vahyi anlamaya ve mahiyetini kavramaya çalıştığı süreçte Hz. Hatice'nin hristiyan yeğeni Varaka b. Nevfel ile bir bilgiye göre Addâs ve ardından Varaka b. Nevfel ile görüşmesi, yine yaygın rivayete göre Tâif dönüşü Addâs ile görüşmesi bilinen bir husustur.

Mekke döneminin başlarından itibaren gelen ayetler, hristiyanlık hakkında önemli pek çok bilgi sunmuştur. Neml sûresinde yer alan "Doğrusu bu Kur'ân, İsrailoğullarına, hakkında ihtilaf ede geldikleri şeylerin pek çoğunu anlatmaktadır (Neml 27/76)," ayeti ve akabinde gelen Meryem sûresinde yahûdilerin Hz. Meryem ve oğlu İsa hakkında ileri sürdükleri iftira ve ihtilaflara cevap verilmesi, tevhit ve ahret inancına vurgu yapılması, kendi aralarındaki görüş farklılıklarına değinilmesi, bi'setin dördüncü yılına doğru Mekke'de birçok tartışmanın yaşandığını göstermektedir. Habeşistan'a hicretten bir yıl kadar önce nâzil olan Meryem sûresinin ilk kırk ayetinde Zekeriya'ya ihtiyar olmasına rağmen Yahyâ'nın verilmesi, Hz. Meryem'in mucizevî bir şekilde İsa'yı dünyaya getirmesi, Hz. İsa ve Hz. Meryem hakkında Allah'ın çocuk edinmesinin mümkün olamayacağı, onun sadece Allah'ın kulu ve kelimesi olduğu gibi konular yer almaktaydı.

Şüphesiz bu bilgiler Habeşistan'a hicret ettiğinde muhacirler için büyük önem arz etti. Bilindiği üzere Mekke'de baskı ve zulüm altında kalmış olan Müslümanlar, pek çok seçenek yerine Hristiyan Habeş coğrafyasına hicret etmişlerdi. Bu hicret Hristiyanlarla ilk siyasî ilişki olarak nitelendirilebilir. Habeşistan'a hicretin "hristiyanların müminlere daha yakın oldukları (Mâide 5/82-84)" ayetine bağlı olarak gerçekleştirildiği yorumu gerçeği ifade etmemektedir. Bilindiği üzere Mâide sûresi Medenî bir sûredir. Bu hicretle ilgisi kurulmaya çalışılan Nahl 16/41-42 âyetleri de Mekke döneminin sonlarına doğru nâzil olmuştur. Habeşistan'a hicret eden muhacirlerin, dinlerini korudukları, herhangi bir eziyet veya olumsuz bir tepkiyle yüzleşmedikleri bilinen bir husustur. Mekkelilerin muhacirleri geri getirmek üzere attıkları adıma bağlı olarak necâşinin huzurunda gerçekleşen görüşmede Ca'fer b. Ebû Tâlib, Meryem sûresinin baş kısımlarını okudu. Bu görüşmede Meryem sûresinin ilk kırk ayetini aktardı. Kaynaklar bu ayetleri dinleyen necâşî ile papazların kendi açılarından mukaddes olan bütün hususların âyetlerde ululanması üzerine uygulandıklarını ifade eder.

Bazı raviler tarafından verilen bilgilere göre yirmi (bazı rivayetlere göre on iki veya sekiz) kişilik bir Habeş heyeti Mekke'ye geldi ve Hz. Peygamber'le görüştü. Bazı âlimler, "Kur'ân'dan önce kendilerine kitap verdiklerimiz, buna da iman ederler. Onlara Kur'ân okunduğu zaman, 'Ona inanıyoruz. Çünkü o kesinlikle Rabbimizden gelen gerçektir.

Biz gerçekte ondan önce de teslim olanlardandık' derler. Sabretmelerinden, kötülüğü iyilikle savmalarından ve kendilerine verdiğimiz rızıktan hayra harcamalarından dolayı onlara iki defa ecir verilecektir." ayetlerinin Mekke'ye gelen Habeşliler hakkında nazil olduğunu ileri sürmektedir. Ancak bu hâdise, bazı tarihçiler tarafından Medine'ye gelen Hristiyan Nocrân heyeti olarak anlaşılmış ve zamanla Medine dönemi hâdiseleri arasında zikredilmeye başlanmıştır. Hâlbuki Habeşistan'a gerçekleşen hicretten sonra yeni din ve peygambere ilgi duyulması ve tetkik için Mekke'ye heyet gönderilmesi oldukça tabii bir gelişmedir.

Yine Mekke döneminin sonlarına doğru nâzil olan İsrâ sûresinde de (İsrâ 17/107-109) ehli kitabın Kur'ân'ın yüceliğine gösterdikleri saygı ve inanç, yeniden vurgulanmaktadır: "Müşriklere de ki: Kur'ân'a ister inanın, ister inanmayın, şu bir gerçektir ki daha önce kendilerine ilim verilenlere Kuran okununca derhal yüzüstü secdeye kapanarak secde ederler ve rabbimiz yüceler yücesidir, rabbimizin vadi gerçekleşti, derler. Onlar yaşlı gözlerle secdeye kapanırlar. Kur'ân okunduğu onları Allah'a duydukları saygı artar."

Mekke döneminde Hristiyanlarla siyasî ilişkiler bağlamında zikredilebilecek önemli örneklerden birisi de Bizans-Sâsânî mücadelesinde Müslümanların Hristiyanların tarafını tutmalarıdır. Bilindiği üzere uzun yıllar süren Sâsânî baskısı Bizans Kralı Herakleios'un askerî başarıları ile Medine dönemine tekabül eden 628 yılında Ninova'da ortadan kaldırıldı. Bu sürece Kur'ân-ı Kerîm çok canlı bir şekilde Mekke döneminde işaret ederek Müslümanları inanan Hristiyanların yanında yer almaya yönlendirdi. Rûm sûresinde Sâsânî ordusunun Bizans topraklarının büyük bir kısmını ele geçirmesinin ardından on sene zarfında Bizanslıların galip geleceğinden haber verildi.

Mekke döneminin sonlarına doğru nâzil olan Ankebût sûresinde zulmedenler hariç ehli-i kitapla en güzel bir şekilde mücadele edilmesi istenmektedir. Bu safhada Ehl-i kitapla ilgili söylemin başlangıçta yumuşak olduğu, daha sonra Medine döneminde gelişen bazı olaylar sebebiyle sertleştiği söylenebilir. Hz. Peygamber'in hicret hazırlıkları yaptığı sırada nazil olan Ankebût sûresinde "Zulmedenler hariç ehli-i kitapla en güzel bir şekilde mücadele edin ve onlara, biz, hem bize indirilen kitaba hem de size indirilen kitaba iman ettik. Bizim ilahımız da sizin ilahınız da bir ve aynı ilahdır ve biz ona gönülden teslim olduk, deyin (Ankebût 29/46)." buyrulmaktadır.

Medine Döneminde Hristiyanlar ve Hristiyanlarla Siyasî İlişkiler

Medine kenti, her ne kadar yahûdilerin ana yerleşim yerlerinden birisi olsa da kentte elliye yakın bir Hristiyan topluluk bulunuyordu. Gelen âyet-i kerîmeler bu bakımdan yahûdilerle ilgili olarak bir yoğunluğa sahip ise de Hristiyanlar hakkında da bilgi veren âyetler nâzil olmaya devam etti.

Ruhbân ve kissîs gibi din adamları hakkında bazı bilgilere vurgu yapıldı (Mâide 5/82; Tevbe 9/31, 34). İnanç sistemlerindeki sorunlar üzerinde duruldu. Tevratın,

İncil'in ve Kur'an'ın hükümlerini yerine getirmedikleri sürece sağlam bir din inancına sahip olamayacakları vurgulandı (Mâide 5/68). Hristiyanlar arasında güvenilebilecek ve güvenilmeyecek insanların bulunduğu (Âl-i İmrân 75), ifade edilirken aynı zamanda yahûdî, hristiyan ve müşrik kişilerin sırdaş edinilmemesi istendi (Mâide 5/51). Yahudilerin, Hristiyanlar hakkında söylediği olumsuz düşüncelere işaret edildi (Nisa 4/156-158). Kur'an-ı Kerim bazı ayetlerde onların müspet ve olumlu yönlerine de vurgu yapmaktadır. Genelde ise onları menfi durumlarından bahsetmektedir. Kur'an-ı Kerim, hem hristiyanlar için hem de Yahudiler için, düşmanca tavır takınanlara karşı, samimi davranan, gerçeği görerek Hz. Muhammed'e inananlardan da bahseder.

Medine'de Evs ve Hazreç kabileleri arasında bazı hristiyanların bulunduğu bilinmektedir. Bunlardan Ebû Âmir er-Râhib'in keşiş olduğu lakabından anlaşılmaktadır. Kendisine tâbi olanların elli kişiyi bulduğu ifade edilmekle birlikte bunların hepsinin hristiyan olduğuna dair bir kanıt bulunmamaktadır. Ebû Âmir er-Râhib, Bedir Savaşı'ndan sonra Medine'yi terk ederek Mekke'ye gitmiş ve Uhud ordusunda Müslümanlarla savaşmak üzere müşrik ordusuna katılmıştır.

Bedir Savaşı'nda müslümanların kazandığı başarı üzerine Habeşistan'daki muhacirlerden otuz beş kişilik bir grubun Medine'ye döndüğü bilinmektedir. Buna ilave olarak kırk kişilik bir Habeş heyetinin, Bedir Savaşı'ndan sonra Medine'ye gelerek Resûlullah'ı kutladığı şeklinde kaynaklarda yer alan bilgiler, muhtemelen bu döneme aittir ve onların muhacirlerle birlikte gelmiş olabileceklerine işaret etmektedir.

Dolayısıyla Medine döneminin üçüncü yılında Habeşistan'dan gelen bir hristiyan heyetinin Hz. Peygamber'le görüşmesinden bahsetmek ve bu görüşmeye ait hatıraların Âl-i İmrân sûresinin 62. ayetinden itibaren korunduğunu düşünmek mümkündür.

Hız. Peygamber'in Medine'ye hicret ettikten sonra Kuzey Arabistan'a giden ticaret yollarını kontrol altına almaya başladığı, yedinci aydan itibaren düzenlenen seriyeler sayesinde Mekke'nin baskı altına alındığı bir gerçektir. Bu baskının neticesinde cereyan eden Bedir ve Uhud savaşları sonrasında da Hız. Peygamber tarafından bölgeyi kontrol amaçlı seriyeler devam ettirilmiştir.

Bunun bir neticesi olarak Müslümanların önemli başarılar kazandıkları beşinci yıla doğru Suriye ve Irak bölgesinden gelen kervanların kesişim noktası olan Dûmetü'l-Cendel bölgesinin, Hristiyan idarecisi Ükeydir, müslüman kervanlarına tazyik uygulamak sûretiyle Mekkelilere destek vermeye başlamıştı. Hız. Peygamber, Şam istikametine yapılan ticareti tamamen kontrol altına almak üzere beşinci yılda Medine'den beş yüz km. uzaklıkta bulunan Dûmetü'l-Cendel bölgesine sefer düzenledi. Her ne kadar bu sefer Mekke ve mütteliklerinin Medine'ye saldırı hazırlığı içinde oldukları haberi sebebiyle yarım kalmış ise de Hicaz tarafına ticarî sevkiyat yapan çoğunluğu hristiyan olan Kudâa ve Gassân kabilelerine de gözdağı

vermiştir. Öte yandan Kureyşlilerin kullanabilecekleri Irak yolu da tehdit altında bulundurulmuştur.

Yukarıda da vurgulandığı üzere Doğu Roma İmparatoru Herakleios 628'in başlarında Ninova zaferini kazanmış ve bir müddet bölgede kaldıktan sonra kışa doğru İstanbul'a geri dönerek 629 baharında tekrar bölgeye dönmüştü. Hız. Peygamber'in Aralık 627'de Zeyd b. Hârise'yi Vâdilkurâ'ya, Ocak 628'de Abdurrahman b. Avf'ı Dûmetülcendel'e, Ocak 628'de Zeyd b. Hârise'yi Medyen'e, Şubat 628'de Fedek ve Hayber'e keşif birlikleri göndermesi bir yandan Kuzey Arabistan'da cereyan eden Doğu Roma hâkimiyetini ve sonuçlarını kontrol altında tuttuğunu, diğer yandan da Hudeybiye sonrasında gerçekleşecek olan Hayber Gazvesi'ne ait keşif bilgilerini topladığını göstermektedir. Her hâlükârda Hız. Peygamber'in kuzey bölgesinde yaşayan yahûdîleri ve hristiyanları kendisine gelebilecek tehlikeye karşı takip altında bulundurduğu anlaşılmaktadır. Bu süreçten sonra Mart 628'de Hudeybiye'ye gelen Resûlullah, Nisan'da Medine'ye döndü ve birçok kral ve emire İslâm'a davet mektubu gönderdi. Bu, Bizanslıların Ninova galibiyetinden (Ocak 628) sonraki aylarda Hudeybiye'den döndükten sonra gerçekleşti (Mayıs 628). Bunun Hayber'in fethinden sonra (Haziran 628) olma ihtimali de yüksek görünmektedir. Ancak kaynaklarda bu durumu açık kılan bir vurgu bulunmamaktadır. Bizans Kralı Herakleios'a gönderilen mektup, kendisine Kudüs'te sunuldu. Her ne kadar kendisi İslâmiyet'i kabul etmemiş ise de gelen mektubu incelemesi için gönderdiği Dağatır Piskoposu İslâmiyet'i benimsemiş; ancak dindaşları tarafından öldürülmüştü. Bizans Kralı Herakleios'a, Habeşistan Necâşisi Ashame'ye ve Mısır Mukavkısı Cyrus'a gönderilen davet mektuplarında Âl-i İmrân sûresinin 64. ayeti yer aldı. Dağatır'a gönderilen mektupta ise Âl-i İmrân sûresinin 84. ayetine yer verildi.

Kendilerine mektup gönderilen hristiyan liderlerin Hız. Peygamber'in mektubuna ve taleplerine olumsuz bir tepki göstermemeleri, diplomatik bir saygı çerçevesinde hediyeler göndermeleri önemli bir gelişme olarak algılanmalıdır. Buna ilave olarak İslam kaynaklarında Necâşî'nin Hız. Peygamber'in davet mektubuna olumlu cevap vermesi ve son muhacir kafilesini gönderirken bir grup Habeşliyi de onlarla birlikte Medine'ye göndermesi önemli bir gelişme oldu. Bu süreçte Habeşistan hristiyanları arasında sayıları hakkında farklı rivayetler olmakla birlikte pek çok kişinin Müslüman olmak üzere veya Müslüman olarak Medine'ye Hız. Peygamber'in yanına geldiği bilinmektedir. Bu Habeşliler arasında kraliyet ailesinden birçok kişi de kayıtlarda yer almıştır. Mâide sûresinin 82-86. ayetlerinin bu evrede müslüman olan Necâşî Ashame ve Habeşliler hakkında nazil olduğu hususunda kaynaklar hemfikirdir. *"Müminlere düşmanlık bakımından en sert davrananları yahûdîler, dostluk bakımından en yakın davrananları ise biz hristiyanız, diyenleri bulursun. Bunun nedeni, aralarında kibirlenmeyen keşiş ve rahiplerin bulunmasındandır. Muhammed'e indirileni dinlediklerinde onun hak olduğunu anladıkları için gözlerinden yaşlar akar. Onlar, ey rabbimiz, biz iman ettik, bizi şahitlerle birlikte yaz, derler. Hem biz Allah'a ve bize bildirilen*

hakikate niye inanmayalım ki! Rabbimizin bizi bu Salih toplumun arasına katmasını ümit ediyoruz. Bu söylediklerinden dolayı Allah onları ebedî kalacakları cennetine koyacaktır. İşte iyilerin ödülü budur. Nankörlük edip ayetlerimizi yalanlayanlar ise cehennemliktir."

Mektup gönderilen Gassânî emirlerinden birisi Hâris b. Ebû Şemir idi. O, bu mektuba kızarak Medine'ye baskın düzenlemek istedi. Ancak Bizans kralından beklediği ilgiyi bulamadı.

Hız. Peygamber Busrâ valisine de mektup gönderdi. Resûlullah'ın elçisi Hâris b. Umeyr, Busra yolu üzerindeki Gassânî emirlerinden Şurahbîl b. Amr el-Gassânî tarafından şehit edildi. Mektubun çeşitli hükümdarlara gönderilen diğer mektuplarla birlikte gönderildiği kabul edilecek olursa Gassân emirine karşı mukabele bilmisil olmak üzere düzenlenen Mûte Seferi'nin hâdiseden yaklaşık on dört ay kadar sonra düzenlendiği gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Hız. Peygamber'in Gassân emirlerine gönderdiği bazı mektupları Herakleios'un İstanbul'a dönüşünden sonra tarihlendirmek mümkündür. Elçinin öldürülmesi üzerine düzenlenen sefer esnasında Gassân birliklerine Bizans ordusunun destek vermesi de 629 Baharından sonra bölgede bulunan Bizans varlığı ile örtüşmektedir.

Hız. Peygamber, elçisinin öldürülmesi sebebiyle üç bin kişilik bir birliği Gassânîlerin üzerine gönderdi. Bu ordu Mûte'de Gassânî ve Bizans birliklerinden oluşan Herakleios'un ordusuyla karşılaşmış, başta Zeyd b. Hârise, Ca'fer b. Ebû Tâlib ve Abdullah b. Revâha olmak üzere birçok şehit verilmişti. Hâlid b. Velîd komutaı ele alarak orduyu tamamen yok edilmekten kurtarmıştı.

Muhtemelen bundan sonraki bir evrede Hâris b. Ebû Şemir'in ölümü üzerine Cebele b. Eyhem Gassânîlerin başına geçti. Hız. Peygamber, Cebele b. Eyhem'e de mektup gönderdi. Onun yaşanan gelişmeler çerçevesinde İslâmiyet'i benimsediği, ancak daha sonra Hız. Ömer döneminde irtidat ederek Bizans topraklarına geçtiği bilinmektedir.

Hayber fethine tesadüf eden Habeşistan muhacirlerinin geriye dönüşleriyle ilgili bir hususa bu noktada temas etmek gerekecektir. Hatırlanacağı üzere Hız. Peygamber'in davet mektupları sonrasında Habeş Necâşîsi Ashame İslâmiyet'i kabul etmiş ve muhacirlerle birlikte bir heyeti Hız. Peygamber'e göndermiştir. Bu heyette bulunan necâşînin yeğeni Zû Mihmer, Ca'fer b. Ebû Tâlib ile birlikte Hayber'e gitmiştir. Hayber dönüşünde sabah namazının uyku sebebiyle tehir edilmesi hakkındaki gözlem ve aktarım, bu yeni sahabî tarafından gerçekleştirilmiştir. Onunla birlikte gelen diğer Habeşlilerin ve daha sonra parça parça gruplar halinde gelen heyetlerin İslâmiyet'i benimsedikleri açıktır.

Hayber fethinden sonra Hız. Peygamber Temmuz 629'da Zâtü Atlâh; Eylül 629'da da elçisini öldüren Şurahbîl'in yaptığı misilleme olarak Mûte seferini düzenledi. Hamîdullah, Müslüman bir elçinin Bizans topraklarında öldürülmesiyle hristiyanlarla çatışmaların başladığının söylenebileceğini belirtmektedir. Kanaatimizce bu

ilişkilerin genel olarak karşılıklı tedbir üzerine kurulu olduğu söylenmelidir. Eğer bir saldırıdan söz etmek gerekecekse beşinci yıldaki Dûmetü'l-Cendel emiri Ükeydir'in Müslüman tüccarların kervanlarına yaptığı baskı üzerine Hız. Peygamber'in gazve düzenlemesi ön plana alınabilir. Ekim 629'da yine aynı bölgeye düzenlenen Zâtüsselâsil seriyesi Hız. Peygamber'in Kuzey Arabistan bölgesindeki Hristiyan Bizans varlığını kontrol amaçlı görmek gerekecektir. Ocak 630 yılındaki Mekke'nin Fethini takip eden aylarda Ağustos 630 yılındaki Tebük Seferi bu noktada atılan en önemli ve en büyük adım olarak karşımıza çıkar. Her ne kadar bazı rivayetlerde bu seferin Bizans ordusunun Medine üzerine bir sefer düzenleyeceği haberi üzerine düzenlendiği ifade edilmekte ise de Hız. Peygamber'in bir yıl boyunca attığı adımlar düşünülünce bizzat Hız. Peygamber'i Araplar üzerinde kurduğu hâkimiyeti ortadan kaldırmaya ve Kuzey Arabistan'daki başta Araplar olmak üzere tüm halklara İslâm dinini kabul seçeneğinin denemesini mümkün kılmıştır.

Bilindiği üzere Herakleios, 629 baharında Kudüs'e tekrar geldi. Yedi ay boyunca Şam, Antakya, Urfa, Hıms ve Menbic bölgesinde tahkimatlarda bulundu. Tevbe sûresinin 29. âyet-i kerîmesi "*Ehl-i kitaptan Allah'a ve âhiret gününe inmayan, Allah ve resûlünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselere savaş ilan edilmesini, sonuçta cizye vererek boyun eğebileceklerini*" ifade etmektedir. Hız. Peygamber'in Mekke'nin fethinden sonra Medine'ye döndüğü tarihlerde nâzil olduğu anlaşılan bu âyet çerçevesinde önce Güney Arabistan'daki Hristiyan Necrânîlulara bir mektup gönderdiği, akabinde Kuzey Arabistan'daki bazı siyasi gelişmeler bağlamında bir ordu hazırladığı anlaşılmaktadır. Her iki durum da âyetin hükmünün uygulandığını gösteren gelişmeleri muhtevirdir. Hız. Peygamber'in biraz sonra zikredeceğimiz sebepler dolayısıyla Tebük Seferi'ni düzenlemesi, Necrânîlulara gönderilen mektubun cevabını veya Necrân heyetinin Medine'ye gelişini Tebük Seferi sonrasına bırakmıştır.

Kuzey ve Güney Arabistan'daki önemli bir güce sahip olan hristiyan kitlelerine gelen âyetler bağlamında İslâm'a davet veya hâkimiyet altına alma şeklindeki gelişme önemli bir sonuç olarak kabul edilmelidir. Kuzey Arabistan'da Bizans ve tâbi Arap devletlerine ait coğrafyada hristiyanlığın önemli bir yayılma alanı bulunduğu hatırdta tutulmalıdır. Güney Arabistan'da ise Necrân bölgesindeki hristiyanların sayısı hakkında bilgiler kesin değildir. Ancak rivayetlerde Hız. Ömer döneminde kırk bin kişilik bir askerî güçten bahsedilmesi, Hız. Peygamber döneminde farklı yerleşim yerlerinde yüz bini aşkın hristiyanın mevcudiyetini makul göstermektedir. Ancak yine de bu çıkarsama kesin bir bilgi değildir.

Hicretin beşinci yılından beri Kuzey Arabistan'daki hristiyanların Medine'deki gelişmelerden hoşnut olmadıkları, İslâmiyet'in gelişimini engellemeye çaba gösterdikleri bilinmektedir. Dolayısıyla Mekke'nin fethinden sonra Hız. Peygamber'in Kuzey Arabistan'da İslâm hâkimiyetini tesis etmek üzere adım atması zamanlama açısından oldukça manidardır. Necrânîlulara gönderilen mektub da bunu göstermektedir. Ancak Kuzey Arabistan'da hristiyan Arapların

ve Bizans ordusunun birleşerek Medine'ye baskın düzenlemek üzere hazırlık yaptıkları haberi Hz. Peygamber'in Tebük Seferi'ni öncesini gerekli kılmıştır. Kuzey Arabistan'daki Arapların İslâmiyet'e girmelerini sağlamak, girmezlerse kendilerinden cizye alarak onları İslâm hâkimiyetini kabule zorlamak İslâm dininin yayılması için önemli bir aşamaydı. Tevbe sûresinin 30-35 ayetleri de bu durumu teyit eder mahiyette yahûdî ve hristiyanlar arasında Allah'ın nurunu söndürmeye çalışanların varlığından bahsetmekte, buna karşın Allah'ın İslâmiyet'i tüm dinlerin üzerinde hâkim kılmak için resûlünü desteklediğini belirtmektedir.

Tebük'te bulunduğu esnada Hz. Peygamber İmparator Herakeios'a ikinci bir davet mektubu gönderdi. Ayrıca Eyle, Ezruh, Makna ve Cerbâ'ya elçiler göndererek kendisine tâbi olmalarını istedi. Bu bölgelerden gelen elçilerle cizye anlaşmaları yapıldı. Hâlid b. Velîd, Dûmetülcendel'e gönderildi. Dûmetü'l-Cendel de İslâm hâkimiyetine girmiş oldu.

Daha önce zikri geçen Ebû Âmir er-Râhib, Hudeybiye Anlaşması'ndan sonra Suriye topraklarına gitmiş ve Hz. Peygamber aleyhindeki faaliyetlerini sürdürmüştür. Hz. Peygamber'in Tebük Seferi hazırlıklarını sürdürdüğü sırada Medine'deki bazı kişilerle görüşerek Kubâ'da göstermelik bir mescid inşa ederek silah toplamalarını, Bizans'tan sağlayacağı destekle Müslümanları Medine'den çıkarabileceğini ilettiler. Kur'ân-ı Kerîm'in "Mescid-i Dirâr" olarak nitelediği bu yapı, Hz. Peygamber Tebük'e gitmeden tamamlanmış ve Hz. Peygamber'in namaz kıldırması istenmişti. Ancak Hz. Peygamber Tebük hazırlıklarını sürdürdüğünü belirterek bunu dönüştürdü. Tebük Seferi'nden dönüşte nâzil olan ayet emrinde Hz. Peygamber tarafından ortadan kaldırıldı.

İbn Şihâb ez-Zührî'den gelen nakiller, Nocrân heyetinin Tebük Seferi'nden önce geldiği intibahı yaratmaktadır. Zira o, Hz. Peygamber'in ilk olarak onlarla cizye anlaşması yaptığını zikretmektedir. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm tarafından aktarılan bilgilere göre ilk cizye anlaşması Nocranlılarla yapılmıştır. İbn Şihâb ez-Zührî diğer cizye anlaşmalarının sırasını da şu şekilde vermektedir: Nocrân, Bahreyn, Eyle, Ezruh, Dûmetülcendel. Hz. Peygamber'in mektubu üzerine Nocrân hristiyanları farklı mezheplerden oluşan bir grupla Medine'ye geldi. Hz. Peygamber gelen heyetin ibadet taleplerini Mescid-i Nebevî'de karşılamaları için izin verdi. Hz. Peygamber ile görüşmelerinde Âl-i İmrân sûresinin 1-61. ayetleri nâzil oldu. Mübâhele ayetinin oluşturduğu baskı üzerine Nocrân hristiyanları Hz. Peygamber'e tâbi olmayacaklarını ancak onun siyasî ve idarî hâkimiyetini tanıyacaklarını belirttiler. Sonuçta Nocrân Anlaşması akdedildi. Ebû Ubeyde aralarında ortaya çıkan sorunları çözmek üzere onlarla gitti. Hz. Peygamber, anlaşma yaptığı Nocrân piskoposluğunda görevli olan üskûfları ve diğer hristiyan kabilelerin başında bulunan din adamlarını (rahip, üskûf, kâhin) kendi görevlerinde bıraktı. Onların görevlerinden alınmayacağına, görev yerlerinin değiştirilmeyeceğine dair garanti verdi. Mevcut kiliselerin kendilerine ait olduğunu ve onlara zarar verilmeyeceğini belirtti. Haçlarını garanti altına aldı ve onlara hiçbir şekilde engel olunmayacağını,

heykellerine de dokunulmayacağını ifade etti.

Hz. Peygamber Tebük'ten döndükten sonra Arap Yarımadası'nın birçok bölgesinden elçi heyetleri geldi ve İslâmiyet'i benimseyerek Resûlullah'a tabiiyetlerini bildirdi. Bunlar arasında kabile mensupları arasında hristiyanların da bulunduğu Kudâa kabilesinin Cüheyne, Uzre, Beliy ve Kelb kollarından bazı kişilerin Müslüman olmak üzere Medine'ye geldiği bilinmektedir. 9. Yılın ortalarına doğru Resûlullah, Himyer hristiyanlarının da içlerinde bulunduğu bazı kabile şeflerine mektup gönderdi. Tebük seferinden sonra onların İslâm'a geçtiklerine dair mektupları geldi. Adiy b. Hâtim'in Medine'ye gelerek müslüman olduğu ve Tevbe sûresinin 31. ayetinde geçen hususlarla ilgili olarak Resûlullah ile konuştuğu da rivayetlere yansımıştır. Bilindiği üzere Tevbe sûresinde hristiyanların Meryem oğlu Mesih'i ve din adamlarını (ruhân) rab edindikleri (Tevbe 9/31) ve söz konusu rahiplerin insanların mallarını batıl yollarla yediklerinden bahsedilmektedir (Tevbe 9/34). Hz. Peygamber'in Mayıs 632'de Üsâme Ordusunu hazırlatarak Bizans topraklarına yeniden yönlendirmesi onun bölgede İslâmiyet'in hâkimiyetini kurmaya yönelik yönlendirici faaliyetlerinin sonucusu oldu.

Kaynakça

AYDIN, Mehmet, "Hz. Muhammed Devrinde Müslüman-Hıristiyan Münasebetlerine Bir Bakış", *Asrımızda Hıristiyan-Müslüman Münasebetleri*, İstanbul 1993, s. 81-94.

BAYRAM, Abdullah, "Ehl-i Kitaba Yaklaşımı Temeleinde Kur'an'ın Allah İnancı Açısından Hıristiyanlığa Yaptığı Diyalog Çağrısı ve Bunun Dünya Barışına Katkısı", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/4 (Gümüşhane 2013), s. 196-232.

CÂBİRÎ, Muhammed Abîd, *Fehmü'l-Kur'ân* (trc. Muhammed Coşkun), I-III, İstanbul 2013.

CAN, Ali, "Kur'ân Ayetleri Işığında Ehl-i Kitab'a Karşı Bütüncül Bir Yaklaşım", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39/1 (İzmir 2014), s. 301-336.

ÇOBAN, Bekir Zakir, "Siyer Yazıcılığında Öteki Dinler: Hz. Peygamber'in Yahudi ve Hristiyanlarla İlişkileri Meselesi Üzerine Dinler Tarihi Açısından Bir Değerlendirme", *Sîret Sempozyumu I Türkiye'de Sîret Yazıcılığı* (İstanbul 16-17 Ekim 2010), Ankara 2012, s. 409-420.

DEMİRCİ, Sabri, "Gayri Müslimlerle (Yahudi ve Hristiyanlarla) İlişkilerde Dostluk Meselesi", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (Manisa 2014), XII/1, s. 20-38.

DERVEZE, İzzet, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed* (trc. Mehmet Yolcu), I-II, 2. Baskı, İstanbul 2012.

GÖKKIR, Bilal, "Kur'andaki Ehl-i Kitap Öteki mi? İslâm Araştırmalarında Oryantalizmin Kavramsal Etkisi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, XIV (İstanbul 2005), s. 37-54.

GÜÇ, Ahmet, "Hz. Peygamber Döneminde Müslüman-Hıristiyan Münasebetleri", *Dinler Tarihi Araştırmaları III: 2000. Yılında Hıristiyanlık* (09-10 Haziran 2001, Ankara), s. 394-415.

HAMÎDULLAH, Muhammed, *İslâm Peygamberi* (trc. Salih Tuğ), I-II, 5. Baskı, İstanbul 1993.

HİTTİ, Philip K., *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, I-II, İstanbul 1995.

KAYA, Remzi, "Mekkî Sûrelerde Ehl-i Kitap", *Kur'an Nüzûlünün Mekke Dönemi (29 Haziran-01 Temmuz 2012 Çorum)*, Çorum 2013, s. 171-189.

KÖSEOĞLU, Bayram, "Kur'an'ın Nüzûlü Döneminde Ehlikitapla İlişkilerin Kur'an Metnindeki Yansımaları", *Diyanet İlmî Dergi*, 48/4 (Ankara 2012), s. 77-92.

KUZGUN, Şaban, "Kur'ân-ı Kerîme'e Göre Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar", *Asrımızda Hıristiyan-Müslüman Münasebetleri*, İstanbul 1993, s. 61-79.

MAHMUT Eyüp, "İslâm'ın Müslüman-Hıristiyan İlişkilerine Bakışı (trc. Ramazan Şık)", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V (Elazığ 2000), s. 675-690.

MEVDÛDÎ, Ebü'l-Âlâ, Tarih Boyunca Tevhit Mücadelesi ve Hz. Peygamber (trc. Ahmet Asrar), I-II, İstanbul 1972.

ÖZTÜRK, Levent, *İslâm Toplumunda Hıristiyanlar*, İstanbul 2012.

İlk Hicret Habeşistan, İstanbul 2015.

PAÇACI, Mehmet, "Kur'an'da Ehl-i Kitap Anlayışı", *Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları*, Ankara 2004, s. 41-63.

POLAT, Kemal, "İslâmî Perspektiften Hıristiyanların Müslümanlara Daha Yakın Olması Meselesi", *Ekev Akademi Dergisi*, XII/34 (Erzurum 2008), s. 73-92.

SÖNMEZ, Zekiye, *İslâm'ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadası'nda Hıristiyanlık*, Ankara 2012.

TRİMINGHAM, J. Spencer, *Christianity Among the Arabs in Pre-Islamic Time*, London 1979.

ÜNALAN, Sıddık, Öztürk, Hakan, "Hz. Muhammed'in Hıristiyanlarla Yapmış Olduğu Diplomatik Münasebetlerin Evrensel Boyutu", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII/2 (Diyarbakır 2007), s. 11-31.

HUDEYBİYE BARIŞ MÜSALAHASI

Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ¹

Hız. Peygamber bir gece rüya rüyasında Kâbe'yi tavaf ettiğini, ashabından bazılarının saçlarını kısalttıklarını veya kestiklerini görür. Peygamberlerin rüyaları vahyin bir parçası olduğu için bunu bir emir olarak telakki eder. Bildiğiniz gibi Hz. İbrahim de rüyasında oğlu İsmail'i kurban ettiğini görmüş ve bunu bir emir olarak telakki etmişti. Oğlu İsmail'e durumu anlattığı zaman İsmail'de bunun bir emir olduğunun bilincinde olarak hiç tereddüt etmeden babasına "emredildiğin şeyi yap, beni şükredenlerden bulacaksın" demiş buyruğun yerine getirilmesini istemişti. İşte aynı şeyler Hz. Peygamber için de aynı durum geçerlidir. O da rüyasında Umreye gittiğini görmüş bunu bir emir olarak telakki etmiş ve aynı zamanda ashabına da aktarmıştı. Nitekim Kur'an Hz. Peygamber'in gördüğü bu rüya için şöyle demektedir:

"Andolsun ki Allah elçisinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse siz güven içerisinde başlarınızı tıraş etmiş ve kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilir. İşte bundan önce size yakın bir fetih verdi". (Fetih Suresi/48, 27)

Hız. Peygamber'in sadık rüyalar gördüğünü, bunun vahyin bir parçası olduğunu bilen sahabe de bunu bir emir telakki ettiği için hemen hazırlanmaya başlamıştır.

¹ İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi - mehmetmahfuz@gmail.com

Zira Mekke gözlerinde tütmektedir. Yıllardır memleketlerinden uzaktadırlar. Artık bu hasretin biteceği, sılaya kavuşacaklarını düşünmekte, bu da onları ziyadesiyle heyecanlandırmaktadır. Hz. Peygamber yola çıkmazdan önce ashabını istişareye çağırılmış ve cahiliye dönemi Araplarının yaptığı gibi yanlarına hafif silahlar alarak Mekke'ye doğru yola çıkmaya karar vermiştir. Sefer silahı denilen bu silahlar, yolda kendilerine saldırabilecek çapulculara karşı savunma amaçlı taşınmıştır. Hz. Peygamber buna karar verdikten sonra, onun bu kararına karşı çıkan ve isabetli bulmayanlar da olmuştur. Hz. Ömer ile Sa'd b. Ubade bunlardandır. Hatta bazı rivayetlere göre Hz. Ömer ile Sad b. Ubade, Hz. Peygamber'e "Ey Allah'ın elçisi seninle savaş durumunda olan bir kitlenin üzerine bu şekilde, silahsız ve [gerektiğinde kullanmak üzere] atsız gidecek misin?" dedikleri rivayet edilmektedir. Hz. Peygamber ise bütün bu endişelerin yersiz olduğunu söylemiş ve "Ben sadece ve sadece umreye niyetlendim, umreye niyetlenmiş iken yanımda silah almak istemem" diyecektir. Hz. Peygamber sahabeye emreder ve hazırlanmaya başlarlar. Medineli münafıklar onların Medine'den çıkışlarını seyrederek kesinlikle geri dönemeyeceklerine ve Mekkeli müşrikler tarafından tamamen kılıçtan geçirileceklerine inanıyorlardı. Nitekim Yüce Allah Fetih Suresinde bu hadise ile ilgili şöyle demektedir:

(Ey münafıklar!) Siz aslında, Peygamberin ve inananların bir daha ailelerine geri dönmeyeceklerini sanmıştınız. Bu, sizin gönüllerinize güzel gösterildi de kötü zanda bulundunuz ve helaki hak eden bir kavim oldunuz. Kim Allah'a ve Peygambere inanmazsa bilsin ki, şüphesiz biz, inkârcılar için alevli bir ateş hazırladık. Göklerin ve yerin hükümrânlığı Allah'ındır. O, dilediğini bağışlar, dilediğine ceza verir. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." Fetih Suresi/48, 12-14

Kaynaklarımız umreye hazırlanan Müslümanların 1400 kişi kadar olduklarını söylerler. Bu rakam Medine'de bulunan Müslümanların rakamı değildir, bu rakam Umreye niyet eden ve çoğunluğunu Mekke kökenli Müslümanları ifade etmektedir. Hz. Peygamberle umreye niyetlenenlerin çoğu binekleri olmadığı için yayadılar. Bu bin dört yüz kişinin içerisinde sadece 200'ünün bineği bulunmaktadır, geri kalanlar ise yayadılar. Keza herkes o günkü Arap geleneğine uygun bir şekilde, yetiş deve de kurbanlıklarını da hazırlamışlardır. Kaynaklarımız Hz. Peygamber ve Müslümanların yetmiş deveyi kurbanlık olarak hazırladığını kaydetmektedirler.

Bilindiği gibi İslam öncesi dönemde insanlar hac veya umreye niyetlendiklerinde kurbanlıklarını hazırlar, boynuna da adına kallade denilen gerdanlıklarını takarlardı. Kallade o günün şartlarında bir taraftan sosyal bir zorunluluğu, diğer taraftan da bir dini gerekliliği ifade ediyordu. Zira boynunda kalladesi bulunan hayvanlar hac ve umrede kurban edilecektir anlamı taşıdığı için çapulcular tarafından çalınmaz, adeta dokunulmazdı. Zira cahiliye Arabı bunlara dokunulması durumunda bunun Allah'ın öfkesine neden olacağından korkar bu vesileyle de bu hayvanlara dokunmazlardı.

Diğer taraftan boynunda kallade bulunan hayvan kurbanlık olarak belirlendiği için dinen de başka bir amaçla kendisine dokunulmaması icap ederdi. Bunun için de kallade takma aslında bir taraftan da bu dinî durumu simgelerdi.

Müslümanlar, hicretin altıncı yılında zilkade ayında, Hz. Peygamber'in kendi yerine vekil olarak tayin ettiği İbn Ummu Mektum ve diğer kardeşleriyle vedalaşarak, *Libeyk Allahumme Libeyk, Libeyke la şerike lekke libeyk, İnne'l-Hamde ve Ni'mete leke ve'l-Mulk* nidaları altında, ihramlarını giymiş bir vaziyette, Medine'nin mikat mahalli olan *Zülhuleyfe'den* hareket ettiler. Kuşkusuz açık ve telbiyelerle yapılan bu yolculuk beklenenden daha kısa süre içerisinde Mekke müşriklerine ulaşmış oldu.

Hz. Peygamber Mekke'nin dışına çıktığı her seferde yanına eşlerinden birini alma gibi bir geleneğe sahip idi. Hudeybiye'ye giderken de eşi Ümmü Seleme validemizi almıştır. Hz. Peygamber'in Medine'den yola çıkmasından kısa süre sonra Mekkeliler gelişinden haberdar oldular. Hemen Daru'n-Nedve'de yemekli bir toplantı tertip ederek, başta Ehabîş kabileleri olmak üzere yakın müttefiklerini de çağırarak suretiyle olayı tartışmaya karar verdiler. Bilindiği gibi Daru'n-Nedve Mekkelilerin, kendileri ile ilgili işlerin tamamını müzakere ettikleri bir istişare meclisiydi. Müzakereler esnasında müttefik kabilelerin de Müslümanların Mekke'ye sokulmaması şeklinde bir kararın çıkmasına destek vermesi dikkat çekici olduğu gibi Müslümanların Mekke'ye sokulmaması kararının alınması da dikkat çekicidir. Cahiliye Arapları şimdiye kadar hiçbir şekilde dışarıdan Hac veya umreye gelenleri engellememiştir. İlk kez böyle bir durum olacağı için bunun ciddi bir şekilde tartışılması icap etmektedir. Nitekim hadise artıları ve eksileri ile bir bütün olarak müzakere edilmiş ve neticede Müslümanların Mekke'ye sokulmamasının Mekke'nin çıkarları açısından daha faydalı olduğu sonucuna varılmıştır. Zira Hz. Peygamber'in Mekke'ye girmesine izin verilmesi durumunda bunun Mekke Site Devleti veya Kureyş Kabilesi'nin şahs-ı maneviyesine ciddi anlamda zarar vereceği, dahası Hz. Peygamber'in umre bahanesiyle Mekke'ye silahlı güçlerini sokabileceği, bunun da kendileri açısından bir güvenlik sorunu teşkil edebileceği sonucuna varılmıştır. Durum buraya vasil olunca süreci idare etmeleri için arlarından Safvan b. Ümeyye, İkrime b. Ebu Cehil ve Süheyl b. Amr'ı seçmişlerdir. Keza tartışmalar sonucunda Süheyl b. Amr ile Halid b. Velid'in Mekke'yi temsilen konuşmaları da kararlaştırılmıştır.

İhramlı olan Müslümanlar uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra Hudeybiye dolaylarına varmayı başarırlar. Yolculuğun bir kısmını ise uzaktan kendilerini gözetleyen Mekke silahlı birliklerinin eşliğinde yolculuklarını sürdürdüler. Mekkeliler kendilerini uzaktan takip ederek asıl hedeflerinin ne olduğunu anlamaya çalıştıkları keza silah taşıyıp taşımadıklarını anlamaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Onların gelişini fark eden Müslümanlar niyetlerinin iyi olmadığını görmüş, teyakkuz haline geçmiş olmalarına rağmen silahlı mücadeleyi arzulamadıkları için sadece bu şekilde kalmayı tercih etmişlerdir.

Öte taraftan onların durumunu gözleyen Halid b. Velid komutasındaki Mekke Site Devletine ait olan güçler, Müslümanların öğle namazını toplu kılmalarına şahit oluyorlar. Namazın ne kadar sürdüğünü görüyor ve namaz esnasında herkesin Hz. Peygamber'in arkasında saf tuttuğunu, kimsenin birliği bozmadığını, birlikte rüku' ve secdeye gittiklerini, hiçbir şekilde düzeni bozmadıklarını, secde ve rüku'da uzun kaldıklarını görüyor ve Müslümanlara namaz zamanında saldırmamanın en uygun an olduğuna karar veriyor yanında bulunanlara "Bunların namazlarının herhalde bir ikincisi de vardır. Bunların kendi anne ve babalarından hatta evlatlarından daha çok sevdikleri bu namazları başlarına bela olacaktır" diyor. O Müslümanları namazda yakalayıp toplu kıyımdan geçirmeyi murad ederken, yüce Allah da aslında bir başka murada sahiptir. O Hudeybiye'den bir fethin doğmasını murat etmektedir. Nitekim Halid b. Velid saldırı hazırlıklarını tamamlayıp sipere yattığı saatlerde yani öğle ile ikinci saatleri arasında Nisa Suresi 102. Ayet nazil oluyor:

"(Ey Muhammed!) Cephede sen de onların (mü'minlerin) arasında bulunup da onlara namaz kıldırдың vakit, içlerinden bir kısmı seninle beraber namaza dursun. Silâhlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar secdeye vardıklarında (bir rekât kıldıklarında) arkanıza (düşman karşısına) geçsinler. Sonra o namaz kılmamış olan diğer kısım gelsin, seninle beraber kılsınlar ve ihtiyatlı bulunsunlar, silâhlarını yanlarına alsınlar. İnkâr edenler arzu ederler ki, silâhlarınızdan ve eşyanızdan bir gafil olsanız da size ani bir baskın yapsalar. Yağmurdan zahmet çekerseniz, ya da hasta olursanız, silâhlarınızı bırakmanızda size bir beis yoktur. Bununla birlikte ihtiyatlı olun (tedbirinizi alın). Şüphesiz Allah, inkârcılara alçaltıcı bir azap hazırlamıştır.) Nisa Suresi/4, 102

Bu ayeti Kerime ile Yüce Allah, Hz. Peygambere Halid b Velid'in saldırma muradında olduğunu haber verdi. Ayet-i kerime inince Hz. Peygamber ikini namazına başlamadan önce ashabına **Salatu'l-Havf'in** nasıl kılınacağını anlattı. Böylece yüce Allah'ın tarif ettiği gibi bir gurup namazı kılarken ikinci gurup onları koruma pozisyonu aldı, ikinci grup kılarken de birinci grup onları koruma pozisyonu almış oldu. Bu şekilde Halid b. Velid'in bütün hayali Yüce Allah'ın hadiseye müdahil olmasıyla kursağında kalmış oldu. Rivayetlere göre bu namaz kılınıp biçimi ile zamanlamanın Halid b Velid üzerinde derin etkiler bırakmıştır.

Kuşkusuz Halid b. Velid'in süvari birliğiyle gelmiş olması silahsız sayılan Müslümanların Hudeybiye'den öteye geçmelerine mani olmuş, onları orada durmaya mahkûm etmiştir. Hz. Peygamber bu şekilde beklerken Mekke müşrikleri de Hz. Peygamber'in ne yapmaya karar vereceği huşunu da öğrenmek istiyorlar. Nitekim bu amaçla Urve b. Mesud'u fikrini öğrenmek için Hz. Peygamber'e gönderiyorlar. Urve Hz. Peygamber ile görüşmeye geldiğinde Peygamberi'nin yanında Urve'nin yeğeni olan Muğire b. Şu'be de vardır. Gayet rahat bir şekilde oturuyor ve Arap geleneğine uygun bir şekilde biraz da samimiyet ifade ettiği için bir taraftan

konuşurken, diğer taraftan da uzanıp Hz. Peygamber'in sakalına dokunmak istiyor. O her elini uzatmak istediğinde Muğire eline vuruyor ve "Çek o müşrik elini Allah elçisinin sakalından diyor". Hz. Peygamber ikisinin arasındaki bu hadiseyi ilgi ile izliyor. Urve dönüp Hz. Peygamber'e "Ey Muhammed kimdir bu kaba adam" diye soruyor. Hz. Peygamber uzun süredir kendisinde uzak olduğu için yeğenini tanımayan Urve'ye "Bu yeğenin Muğire'dir" şeklinde cevap veriyor. Bu cevap Urve'yi daha da şaşırtıyor. Zira bu nasıl bir inançtır ki yeğeni amcasına karşı getirmekle kalmıyor, elin oğlu için amcasına hakaret edecek duruma getiriyor. Cahiliye Arap muhabelesi içerisinde büyümüş olan Urve, kabile ve akrabalık bağının her şeyin üstünde olduğunu, bir akrabanın bir başka akrabası için öldürülebildiği, insanların bireysel kimliklerinden ziyade kabile kimliklerini olduğu, kişilerin kendilerini daha çok bu kabile kimlikleri içerisinde ifade ettikleri bir anlayışın parçasıdır. Onun anlayışına göre hiçbir din bir kabile elemanını kendi kabilesinden birine üstelikte amca konumunda olan birine karşı harekete geçirecek kadar muktedir değildir. Böyle bir hadisenin varlığını gördüğü anda aslında Hz. Peygamber'in, dahası Müslümanların da gücünü görmüş oluyor ve buna karşı koymanın, bu gücü bırakın yok etmeyi burada durdurulsa bile bütünüyle asla durdurulamayacağını anlıyor. Bu hadise ile birlikte Hz. Peygamber ile ashap arasındaki ilişkiye daha yakından bakıyor. Hz. Peygamberin etrafında pervane olan bir kitle fark ediyor. Emretmesi gerekmiyor, bir şeye işaret etmesi hatta bakması on kişinin birden onu yerine getirmek için koştuklarını görüyor bu durum onu daha da derinden etkiliyor. Ve müthiş derecede etkileniyor. Hz. Peygamber kendisine:

"Ey Urve, Allah için hakikati dile getir. Görmekte olduğun bu develerimizin kurban edilmesine ve Allah'ın evini ziyarete engel olunur mu hiç? Gördüğün gibi bizler savaşmak için buralara kadar gelmedik. Bizler sadece kurbanlık develerimizi kesmek ve [Allah için] tavafımızı yapmak istiyoruz. Lütfen benim kavmim olan Mekkelilere haber ver. Savaş onları korkutmuştur. Zaten savaş durumu onların lehine değildir. Bu durum onları oldukça zayıf düşürmüştür. Onlarla aramızda bir anlaşma yapalım ve savaşı belli bir süre bırakalım. Böylelikle onların da hem soyları artmış olur hem de zedelenen çıkarları da onarılmış olur. Bizimle Allah'ın evinin arasından çekilsinler, geliş amacımız olan umremizi yapalım ve kurbanlarımızı keselim. Hatta benimle diğer insanların arasından da çekilsinler. O insanlar beni yenmiş olurlarsa istedikleri gerçekleşmiş olur, şayet ben galip gelirim, dilerlerse gelip benimle savaşsınlar, dilerlerse birlikte esenliğe kavuşmuş oluruz. Yoksa Allah bu dini yeryüzüne hâkim kılıncaya kadar veya benim canımı alıncaya kadar onlarla savaşmaya devam ederim."

Urve Peygamberin bu talebini Mekkeli müşriklere ulaştırmak amacıyla oradan ayrılır. Hz. Peygamber'e gelen Urve ile ondan izin isteyip ayrılan adam adeta aynı adam değildir. Giderken bile gördüklerini hayretler içerisinde zihninde tartıyor ve Mekke müşriklerine bu gördüklerini hangi cümlelerle anlatabileceğini düşünüyordu. Nitekim Daru'n-Nedve'de kendisini merakla bekleyen Mekke müşriklerine

olayı anlatmaya başladığı zaman bile hale bütün yaşadıklarının etkisinden kurtulamamıştır. O etki ile hadiseyi anlatmaya başlamıştır. Konuşmasında özetle

-“Ey insanlar Rabbim şahit olsun ki ben birçok kabile reisi hatta devlet başkanı, devletlerin ileri gelen ricalini gördüm onlara muttali oldu. Bu gün Muhammed ile ashabı arasında gördüğüm ilişkinin bir benzerini hiçbir yerde görmedim. Bir şeyi emretmesi gerekmiyor, sadece işaret etmesi yetiyor, baktığı yere on kişi birden koşuyor. Saclarının bir teli düşse ashabı koşuyor onu alıyor ve kendi aralarında pay ediyor. Siz böyle bir adam ve onun ashabını yok edemezsiniz. Muhammed size güzel bir barış ve iyilik yolu, antlaşma teklif etmiş bulunmaktadır. Bunu kabul ediniz. Size yaptığım öğüdümü tutunuz, bilesiniz ki ben sizin için hayırlı bir öğütçüyüm.”

Kuşkusuz Urve'nin yaptığı bu konuşma Mekkeliler tarafından dikkate alınmıyor, doğrusu Mekkelileri bir taraftan Urve'nin biraz abarttığını diğer taraftan ise Hz. Peygamber'in onu çok fazla etkilemesinden dolayı objektivitesini kaybettiğini düşünüyorlar.

Ancak Urve'nin bu konuşması bize olayın bir başka boyutunu yani Müslüman olmayan birinin gözünden Hz. Peygamber'in nasıl görüldüğü hadisesini göstermektedir. Hadisenin de ortaya koyduğu gibi Müslümanların nezdinde Hz. Peygamber değil kendi aile efradından bizzat şendi şahıslarından da daha değerlidir. Onlar ona o gözle bakmakta ve etrafında da o bilinçle deveran olmaktadır.

Mekke müşrikleri Hz. Peygamber'e elçi gönderdiklerinde Hz. Peygamber de onların ne yapmayı düşündüklerini anlamak için bir elçi göndermeye karar verir ve elçi olarak Hz. Ömer'i seçer. Hz. Ömer'in elçi olarak seçilmesinin nedeni ise bilindiği gibi İslam öncesi dönemde sefirlik görevini deruhte etmiş olmasıdır. Hz. Ömer, peygamber efendimizin kendisini görmek istediğini görünce Peygamber efendimizi *"Ey Allah'ın elçisi beni göndermek istersen kuşkusuz giderim. Ancak şayet kanaatlerimi sorarsan Osman'ı göndermen daha iyi olur. Zira onun Mekke'de daha çok akrabası bulunmaktadır"* Kuşkusuz Hz. Ömer'in böyle demesinin iki illeti vardır:

1-Bilindiği gibi Adiy Kabilesi sair kabileler dikkate alındığında küçük ve güçsüz kabilelerden sayılırdı.

2-Hz. Ömer'in İslam Dini'ni kabul etmesiyle birlikte kendi kabilesinden birçok insan da bu din-i mubin-i İslam'ı kabul etmiş ve onunla birlikte Medine'ye hicret etmişti. Bu da onların Mekke'deki sayılarını oldukça azaltmıştı. Oysaki Hz. Osman için tam tersi geçerliydi. Kabilesi olan Ümeyye oğulları öteden beri Mekke'nin en güçlü kabilelerinden biri olduğu gibi Mekke'nin ileri gelenlerinden biri olan Ebu Süfyan da bu kabileye mensuptu. Yani Ebu Süfyan Hz. Osman'ın akrabasıydı. Dolayısıyla Hz. Osman'ın Mekke'ye gitmesi durumunda kabilesi kendisini koruyacağı gibi kabilesi aracılığıyla Hz. Peygamber'in mesajını daha rahat ulaştırmış olurdu. Hz. Ömer'in bu teklifi peygamber tarafından da makul bulundu ve Hz. Osman'ın Müslümanların elçisi olarak Mekke gönderilmesine karar verildi.

Mekke'ye giden Hz. Peygamber'in elçisi Hz. Osman, müşriklere Hz. Peygamber ile Müslümanların amacının sadece umre olduğunu, bunun dışında bir niyetlerinin bulunmadığını, kendilerine umre izin verilmesi gerektiğini anlatıyor. Ancak Mekkeliler Hz. Osman'ın bu açıklamalarına ikna olmuş, Hz. Peygamber'in umre dışında başka bir amacının olmadığını anlamış olsa da kararlarında vazgeçmiyorlar. Hz. Osman'ın ısrarlı tavrı karşısında Hz. Osman'a *"sen dilerse umre yapabilirsin, hiç olmazsa buraya gelmişken bir tavaf yapabilirsin"* diyorlar, biraz da tabir caiz ise onu ayartmak istiyorlar. Ancak Hz. Osman kesinlikle bu oyuna gelmiyor ve *"Peygamber ile Müslümanlar tavaf etmeyecekse ben de tavaf etmem. Onlar umre yazmazlarsa ben de yapmam"* diyor ve net tavrını koyuyor. Bu net tavır Mekke müşriklerini oldukça rahatsız ediyor. Zira bir kez daha ifade etmek istiyorum ki onlar Osman'a tavaf yaptırmakla hem onu minnet altında tutmak istiyor, hem de kendisini peygamber nezdinde zor duruma düşürmek istiyorlardı. Dahası bununla aynı zamanda dilediklerine tavaf yaptırabilecek, dilediklerine ise tavaf yaptırmayacak güçte oldukları şeklinde de zımnî bir mesaj vermek istiyorlardı. Fakat Hz. Osman ferasetli davranmış ve böyle bir oyuna gelmeyerek onların teklifini ret etmiştir. Hz. Osman'ın bu tavrı kendilerini rahatsız ettiği için de onu hapsedmeye karar veriyorlar. Bu haber Hz. Peygamber'e Osman'ın öldürüldüğü şeklinde yansıyor.

Hz. Peygamber, Hz. Osman ile ilgili haberin ulaşmasından önce, özellikle de Urve'nin kendisiyle yaptığı görüşme esnasında son derece iyimser ve olumlu bir tavır takınmış bir orta yolun buluna bileceği, barış ortamının belirebileceğini düşünmüştür. Ancak ne zaman ki Hz. Osman'ın öldürüldüğü haberi Hz. Peygamber'e ulaştı. O andan itibaren Hz. Peygamber bu haberi aslında bir savaş ilanı olarak algıladı ve *"Birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için"* fehvasınca hareket ederek, adeta Hz. Osman'ın öcünü almak, bir başka ifade ile Müslümanları müşriklere ezdirmemek için savaş kararı alıyor. Savaş kararı aldıktan sonra da ashabı kendisiyle birlikte hareket edeceklerine dair biate çağırıyor. Tarihe Rıdvan biatı olarak geçen bu biat Kur'an'da da şu şekilde ifade edilmektedir:

"And olsun ki ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o müminlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş onlara güven duygusu vermiş ve onları pek yakın bir fetihle ödüllendirmiştir. Yine onları elde edecekleri birçok ganimetle de mükâfatlandırdı. Allah üstündür hikmet sahibidir. Allah size elde edeceğiniz birçok ganimet va'detmiştir. [Bu ganimetlerden] işte şunlar hemen vermiştir ve insanların ellerini sizden çekmiştir ki bu, müminlere bir işaret olsun ve sizi dosdoğru yola ieltsin. Henüz elde edemediğiniz başka ganimetler de vardır ki Allah'ın birliği ve kudreti dâhilindedir." (Fetih Suresi/48, 18)

Hz. Peygamber'in o gün Rıdvan ağacının altında ashaptan aldığı biat gerektiğinde ölümü göze alabilecekleri, onunla birlikte ölüme gidebileceklerine dair bir biattır. Bir başka ifade ile aslında bu biat *"ölümüne biat"*tır. Nitekim Kur'an bu hadiseyi

anlatırken hem Müslümanların kararlılığını hem de Allah'ın yardımının yanlarında olduğunu anlamamızı sağlayacak şekilde şöyle demektedir:

“Eğer kâfirler sizinle savaşsalar, arkalarına dönüp kaçarlar. Sonra bir dost ve yardımcı da bulamazlar.” Fetih Suresi/48, 22

Tek başına bu hadise bile Müslümanların İslam'a ve Hz. Peygambere karşı duydukları bağlılığı anlatmak için kâfidir. Bu biat onların canları Rablerinin rızası için hiçe saydıklarını, onun rızasını elde etmek için rahatlıkla feda edebileceklerini göstermesi açısından da ayrıca önemlidir. İşte bu durum o gün orada bulunan insanları cennet ile müjdelenmelerine neden olmuştur. Nitekim Kur'an'ı Kerim'de yüce Allah onlarla ilgili şöyle demektedir:

“Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim ahdini bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile olan ahdine vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir.” Fetih Suresi/48, 10

Bu durum Rıdvan biatı ile bu biatın yapıldığı mekâna bile apayrı bir kutsiyetin verilmesine neden olmuştur. Nitekim ileri yıllarda özellikle de Hz. Ömer döneminde insanlar buraya gelir, burayı kutsal bir mekân kabul ederek dullarda bulunurlardı. Hz. Ömer bunu haber alınca insanların eski cahiliye adetlerine döndüğünü söyleyerek bu ağacı kestirmişti. Böylece aslında bir Müslüman olarak Allah dışında hiçbir varlıktan istimdatta bulunamayacağımızı, İslam'ın zaten bunu ortadan kaldırmak için geldiğini söylemiş olmaktadır.

Rıdvan biatı tamamlandıktan sonra Hz. Peygamber bir elini diğer elinin içine koyarak “Bu da Osman'ın yerine” diyerek Hz. Osman adına da kendisine biat ederek biatı tamamlamıştır. Müslümanların Hz. Peygamber'e biat ettikleri, Osman'ın tutulmasıyla Müslümanların durumunun değiştiği, yeni bir hazırlığın içerisinde girdikleri haberi kısa süre içerisinde Mekke'ye ulaşmış olur. Bu onlarda bir tedirginlik oluşturmuş olmalıdır. Bundan kısa bir süre sonra da Hz. Osman çıkagelir, Hz. Osman'ın gelişi ile birlikte ölmediği de tebellür edince ortam rahatlamaya başlar. Tam bu ortamda Mekkeliler Hz. Peygamberle müzakerede bulunmak üzere, tam yetkili olarak, Süheyl b. Amr'ın başkanlığını yaptığı üç kişilik bir heyet gönderirler. Heyetin içerisinde Mikrez b. ahfs ile Huveytip b. Abduluzza bulunmaktadır.

Süheyl b. Amr Hz. Peygamber'e gelir ve Mekkelilerin hiçbir şekilde kendisini bu sene Mekke'ye girme izni vermeyeceklerini, bunu zorlaması durumunda ise kan döküleceğini anlatır. Hz. Peygamber'in Mekke ile Medine arasında süren savaşlardan her iki tarafından zarar gördüğünü, bunu telafi etmenin yollarının aranması gerektiği fikrini makul ve mantıklı bulduklarını söyler ve antlaşma

tekliflerini kabul ettiklerini söyler. Bunun üzerine Hz. Peygamber ile Süheyl bin Amr arasında aşağıda maddeleri bulunan antlaşma metni imzalanır. Tarihe “Hudeybiye Musalahası” olarak geçecek olan bu metnin maddeleri şunlardır:

1-Müslümanlar bu yıl Mekke'ye umre için giremeyeceklerdir.

2-Bir sonraki yıl gelecek ve Mekke'de üç gün kalacaklardır. Yanlarında sadece sefer silahları bulunacaktır. Geldiklerinde Mekkeliler üç gün şehirden çekilecek, şehri kendilerine bırakacaklardır.

3-Mekke ile Medine arasındaki bu antlaşma on yıl süreyle yürürlükte kalacaktır.

4-Bu on yıl içerisinde civar kabilelerden dileyen taraflardan dilediğiyle anlaşma yapıp onlarla birlikte hareket edebilecektir.

5-Mekke'ye olup İslam dinini kabul eden bir şahıs Medine'ye sığınması durumunda velisi talep ederse bu şahıs velisine teslim edilecektir.

6-Medineliler olup İslam dininden çıkmış ve Mekke'ye sığınmış olan şahıs ise velisi istese bile Mekkeliler tarafından iade edilmeyecektir.

7-Mekkelilerden iş icabı Medine'ye uğrayanların emniyetinin Hz. Peygamber ve ashâbı tarafından sağlanacağı; Medinelilerden iş icabı veya hac ve umre amacıyla Mekke'ye gelenlerinde can güvenliğinin Mekkeliler tarafından sağlanacağı taahhüt edilmiştir.

Antlaşmaya şahit olarak Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Abdullah b. Süheyl, Sa'd b. Ebivakkas, Abdurrahman b. Avf, Ebu Ubeyde b. Cerrah gibi sahabenin ileri gelen Mekkeli muhacirleri yazılmışlardır.

Süheyl b. Amr ile Hz. Peygamber arasında imzalanan bu antlaşma Hz. Peygamber'in emriyle Hz. Ali tarafından yazıldığı rivayet edilmektedir. Hatta rivayetlere göre Hz. Peygamber Hz. Ali'ye metni yazdırırken diyor ki

–“Yaz ey Ali “*Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla: Yani bismillahirrahmanirrahim*”. Süheyl b. Amr bu ifadeye itiraz ediyor ve diyor ki

– “Biz Rahman'ı bilmiyoruz. Bizim bildiğimiz bir şekilde başlansın “*metne senin adınla başlıyoruz ey Allah'ımız yani bismikellahumme şeklinde başlansın*” diyelim”.

Hz. Peygamber bu ikisinin arasında bir fark görmediği için itirazı kabul ediyor ve metin “*Senin adınla başlıyoruz ey Allah'ımız*” şeklinde başlıyor. Sonra Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye dönerek

– “*Ey Ali yaz bu Allah'ın elçisi Muhammed ile Süheyl b. Amr'ın üzerinde ittihak ettikleri antlaşma metnidir*”. Süheyl itiraz ediyor

– “*Vallahi biz senin Allah'ın elçisi olduğunu kabul etmiyoruz. Zaten kabul etseydik bunsu savaşta bunca mücadeleyi neden sürdürmüş olalım. Bunun kesinlikle metne girmesini*

kabul edemem" diyor. Hz. Peygamber, Süheyl'in itirazını aslında mantıklı buluyor ona

-"Vallah'i siz kabul etseniz de kabul etmeseniz de ben Allah'ın elçisiyim" diyor ve dönüp Hz. Ali'ye

-"Ey Ali Resullullah ifadesini sil." Hadisin kaynağı yok Gençliği ve kahramanlığının zirvesinde olan Hz. Ali aslında antlaşma maddelerinin her birine içerlemiştir. Yazarken bu maddelerin her biri ona ağır gelmiştir. Ancak emreden Hz. Peygamber olduğu için de itiraz etmeden yazmıştır. Ancak buna artık tahammül edemez ve Resullullah ifadesini silemeyeceğini söyler. Bunun üzerine Hz. Peygamber o ifadenin hangisi olduğunu sorduğu, Hz. Ali'nin parmağı ile göstermesi üzerine bizzat kendisinin sildiği rivayet edilmektedir. Hatta Hz. Peygamber'in ifadeyi sorması ve bizzat kendisi tarafından silinmesi hadisesi ise ileriki daha sonra Hz. Peygamber'in okuma yazma bilmediğine dair bir alamet olarak kullanılmıştır.

Maddelere baktığımız zaman aslında bu maddeler Müslümanlar için çok şartlar içermektedir. Mekke'nin Medine Devleti'ne göre daha güçlü olduğu izlenimi vermektedir. Müslüman olup Mekkelilere sığınanlar onlar tarafından himaye edilecek iade edilmeyecek, ancak Müslüman olmuş, Mekke'den bir yolu bularak Medine'ye kaçmış olanlar Mekke'li velisinin isteği üzerine iade edilecektir. Müslümanlar henüz yeni duydukları bu anlaşma maddelerini içselleştirmeden Mekke'de babası Süheyl tarafından hapsedilen Ebû Cendel bir yolu bularak gelip Müslümanlara sığınmıştır. Oğlunu Hz. Peygamber'in karargâhında gören Süheyl:

-"Ey Muhammed işte tam iyi niyetini test edecek bir durum, bu antlaşmaya göre velisi olarak oğlumu istiyorum". Hz. Peygamber onu antlaşma metninin dışında tutmak için çok çaba sar ediyor ancak Süheyl kesinlikle bunu kabul etmiyor. Onun geri verilmemesini antlaşmanın iptali ve savaş nedeni olarak sayıyor. Hz. Peygamber başka çarenin olmadığını görünce onu teslim ederken himayesine almasını ve karışmamasını söylüyor, ancak babası bunu da kabul etmiyor. Ebu Cendel'in teslim edilmesi bu ağır şartların üzerine adeta tuz biber olur ve Müslümanları son derece rahatsız ediyor. Zira o güne kadar bütün canlarıyla mallarıyla İslam için mücadele etmiş, kan dökmüş, kanlarının dökülmesinden pervaya etmemiş bu insanlar, adeta elleri kolları bağlı bir vaziyette bir kardeşlerini zalim babasını teslim etmişler.

Hz. Peygamber, daha sonra

-"Ey insanlar kalkınız, saçlarınızı tıraş ediniz ve kurbanlarınızı keserek, ihamdan çıkınız, geri dönüyoruz" demiştir. Hadisin kaynağı yok Nitekim Hz. Peygamber'in "Geri dönüyoruz" ifadesi her birinin yüreğine adeta bir ok olarak saplanmıştır. Çünkü yaklaşık olarak beş yüz kilometre ötede bulunan Medine'den onca meşakkatli bir yolculukla çıkıp, Mekke'ye sadece 20-3- km mesafeye kadar yaklaşmış olup, ama Mekke'ye girmemek, Mekke'ye bunca yıldır sayıklayan, özlemden dolayı rüyalarına giren memleketlerine bunca yaklaşmışken girilmemek ağır gelmiştir. Kaldı ki

Hz. Peygamber, bir peygamber olarak onlara Mekke'ye gireceklerini söylemişti. Hem Mekke'ye giremediler hem de bunca savaş meydanında yendikleri Mekke karşısında, kendilerinden sanki daha güçlüymüşçesine onur zedeleyici maddeler içeren metne imza koymak onları daha da üzümüştür. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in kalk emrini duydukları halde hiçbir şekilde cevap vermemiş, her biri adeta yerine çakılıp kalmıştır. Kimsenin ağzını bıçak açmamaktadır. Tam bu esnada Hz. Ömer gelir Peygamber efendimizin yakasına yapışarak

-"Ey Muhammed sen Allah'ın elçisi değil misin? Biz müminler değil miyiz? Düşmanlarımız batıl, biz ise hak ve hakikat üzere değil miyiz? Bizim ölümlerimiz cennet onların ölümleri cehennemde değil mi? Öyleyse dinimizi küçük düşürmeye neden meydan veriyorsun. Allah onlarla aramızda hükmünü vermemişken neden geri dönüyoruz?"

Hz. Peygamber

-"Ey Hattab'ın oğlu ben Allah'ın kulu ve elçisiyim. Bu antlaşmanın maddelerini kabul etmekle Allah'a isyan etmiş ona karşı gelmiş değilim. Benim yardımcım odur, o beni yalnız bırakmayacaktır."

Hz. Ömer Peygamber'e

-"Peki, sen bize Allah'ın evine varıp onu tavaf edeceğimizi söylememiş miydin? Neden dönüyoruz?"

Hz. Peygamber

-"Evet söyledim. Ancak bu yıl ziyaret edeceğinizi söylemedim. Bir kez daha söylüyorum. Ey Hattab'ın oğlu sen mutlaka Ka'be'ye gidecek ve Allah'ın evi olan o kutlu mekânı tavaf edeceksin"

Hz. Peygamber'in ifadelerine bakılırsa adeta Hz. Ömer'e meydan okumaktadır. Kendisinden son derece emin, davasından da bir o kadar emindir. "Kendileri desteklerini çekseler bile Allah'ın onunla birlikte olduğunu söylemektedir." Bunu söyleyen Hz. Peygamber, çadırına gitmek için oradan ayrılırken, Hz. Ömer öfkeden adeta yerinde duramamakta ve bağırılmaktadır. Peygamber'in uzaklaştığını görünce, Hz. Ebubekir'i yakala, bu kez onun yakasına yapışarak:

-"Söyle Muhammed Allah'ın elçisi değil mi yoksa?"

Hz. Ebubekir, onun bu sorusu üzerine

-"Evet, o Allah'ın elçisidir." Hz. Ömer

-"Söyle biz Müslüman değil miyiz? Hz. Ebubekir

-"Evet, biz Müslümanız.

Hz. Ömer

-"Öyleyse dinimizi neden küçük düşürüyorsunuz?"

H. Ebubekir

"Ey Hattab'ın oğlu! Vallahi Muhammed hak üzeredir. Ben şahadet ederim ki o Allah'ın elçisidir. Allah'ın elçisi bunu kabul ettiğine göre mutlaka bir bildiği vardır. Sakin olmalısın. O bize bu sene Beytullah'ı tavaf edeceğimizi söylemedi. O Beytullah'ı tavaf edeceğimizi söylediğine göre mutlaka tavaf edeceğiz. Buna inanmalısın" diyerek onu sakinleştiriyor. H. Ömer'de bu konuşma esnasında H. Peygamber'in Allah'ın elçisi olduğunda şüphesinin olmadığını söylüyor ve geri dönmeyi kabullenemediğini dile getiriyor.

Öte taraftan H. Ömer'in bu beklenmedik sert tepkisi ve Müslümanların tavrından rahatsız olan H. Peygamber otağına orada bulunan kutlu eşi Ümmü Seleme validemizin yanına geliyor. Ümmü Seleme validemiz H. Peygamberi ilk kez bu halde görüyor. Neyi olduğunu sorduğunda Allah elçisi olayın cereyan ettiği şekilde tamamını kendisine, çok üzgün ve bir o kadar da hayrette kalmış olarak anlatıyor. Onu kemal-i dikkatle dinleyen Ümmü Seleme validemiz H. Peygamber'i teselli ediyor ve

"Allah'ın elçisi onları anlamalı ve kendilerini muahaze etmemelisin. Yapılması gereken şey senin kalkıp kurbanını kesmen saçlarını tıraş ederek ihramdan çıkmandır. Bunu yapman durumunda herkesin seni takip edeceklerini göreceksin. Zira onlar sana iman eden insanlardır ve senin emrinden çıkmayacaklardır." Ümmü Seleme'nin bu sözleri üzere H. Peygamber çadırından çıkıyor, hiç kimseye bir şey demeden kurbanını kesiyor, saçlarını tıraş ederek direk çadırına doğru geri dönüyor. Geri dönerken de bir taraftan da sahabilerin ne yapmakta olduklarını da göz ucuyla izlemeye çalışıyor. Her birinin sesiz bir şekilde kalkarak kurbanının kesmek ve saçlarını tıraş etmek için sıraya girdiklerini görüyor. Onları bu halde görünce Allah'a hamd ediyor.

Kısa bir süre sonra da Fetih Suresi nazil olarak Hudeybiye barış müsahasını bir fetih olarak anlatıyor. Yüce Allah'ın bunu bir fetih olarak zikretmesi Medineli münafıkları ile İslam'ın düşmanlarına ayrı bir malzeme sunmuş oluyor. Nitekim onlar H. Peygamber'i Mekke'ye gideceğini söylediği halde girememiş, Mekke'ye bir karış kala gerisin geri dönmüş, Mekke müşrikleri ile de son derece ağır bir antlaşma imzalamış olarak görüyor ve *"Muhammed'e şaşırıyoruz. Buna bile fetih diyebiliyor"* diyorlar. Yüce Allah Fetih Suresinde bu hadiseyi şöyle izah etmektedir:

"Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik. Ta ki Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın, sana olan nimetini tamamlasın, seni doğru yola iletin ve Allah sana, şanlı bir zaferle yardım etsin. O, inananların imanlarını kat kat artırmaları için kalplerine huzur ve güven indirendir. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. Bütün bunlar Allah'ın; inanan erkek ve kadınları, içlerinden ırmaklar akan, içinde temelli kalacakları cennetlere koyması, onların kötülüklerini örtmesi içindir. İşte bu, Allah katında büyük bir başarıdır. Bir de, Allah'ın, hakkında kötü zanda bulunan münafık erkeklere ve münafık kadınlara, Allah'a ortak koşan erkeklere ve Allah'a ortak koşan kadınlara azap etmesi içindir. Kötülük girdabı onların

başına olsun! Allah onlara gazap etmiş, onları lanetlemiş ve kendilerine cehennemi hazırlamıştır. Orası ne kötü bir varış yeridir! Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. (Ey Muhammed!) Şüphesiz biz seni bir şahit, bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak gönderdik. Ey insanlar! Allah'a ve Peygamberine inanasınız, ona yardım edersiniz, ona saygı gösterirsiniz ve sabah akşam Allah'ı tespih edersiniz diye (Peygamber'i gönderdik.) Sana bîat edenler ancak Allah'a bîat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir." Fetih Suresi/48, 1-10

Medineli Müslümanlar Hudeybiye'den dönüp Medine'ye girerlerken Müşrikler bir taraftan onları gördüklerine üzülmüyor diğer taraftan da Müslümanların – onlara göre- Mekkeliler nezdinde küçük düşmelerine seviniyor ve teselli oluyorlar. Müslümanlara gelince onlar ise Fetih Suresi inmezden evvel adeta ölüm sessizliğine bürünmüşlerdi. Ancak ayet-i kerimeler indikten sonra bu ayetler onların üzerindeki ölüm perdesini yırtıyor bunun yerine büyük bir coşkuya bırakmıştır. Daha sonra güven ortamının kendilerine sağladığı nimetlerden istifade ettikçe bunun gerçekten bir zafer olduğunu hep birlikte müşahade ediyorlar. Nitekim barış ortamı tezahür ettiği için davalarını açık bir şekilde diğer kabilelere yaymaya başlıyorlar. Dahası Mekke ile antlaşma özellikle ticaret güzergâhları üzerinde bulunan kabilelerin de gelip H. Peygamber'e ya bağlılığını ilan etmeye veya onunla bir ittifak kurmaya itmiştir. Dahası Huzaa kabilesi gibi bazı kabilelerin de Peygamberle ittifak kurmalarına da neden olmuştur.

Antlaşma'nın üzerinden fazla geçmeden Mekke Müslüman gençlerden Ebu'l-Basir adında bir delikanlı Medine'ye sığınmıştır. Kısa süre sonra da velisi gelerek antlaşmaya dayanarak kendisini talep etmiştir. H. Peygamber hiç tereddüt etmeden onu iade etmiştir. Her ne kadar bu hadise Müslümanları derinden etkilemişse de Allah elçisinin kararında karşı gelmemişlerdir.

Yine aynı günler İslam'ın azılı düşmanlarından Ukbe b. Ebî Muayt'ın kızı olan Ümmü Gülsüm de İslam'ı kabul eder ve Mekke'den kaçarak Medine'ye gelir, Müslümanlara sığınır. Antlaşmaya göre H. Peygamber'in onu teslim etmesi gerekmektedir. Ancak bu bir bayandır, bir hanım efendinin teslim edilmesi durumunda başına en kötü durumların gelmesi de kaçınılmazdır. H. Peygamber bunları düşünürken Mümtehine Suresi 10. Ayeti kerime iner. Ayet-i Kerime'de

"Ey iman edenler! Mümin kadınlar hicret ederek size geldikleri zaman, onları, imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz de onların inanmış kadınlar olduklarını öğrenirseniz onları kâfirlere geri göndermeyin. Bunlar onlara helal değildir. Onlar da bunlara helal olmazlar." Mümtehine Suresi/60, 10

Böylece Hz. Peygamber antlaşma metninde iadesine hükmedilen şahısların erkekler bayanlar değil, erkekler olduğuna hükmetmiştir. Metinde bayanlar ayrıca zikredilmediği için, hitap da müzekkeri kapsadığı için Mekke müşrikleri buna itiraz edememişlerdir. Medine’de kalan Ümmü Gülsüm, Hz. Peygamber’in azatlığı Zeyd b. Harise ile evlenmiştir.

Öte taraftan Hz. Peygamber’in velisinin talebi üzerine teslim ettiği Ebu’l-Basir, kendisini Mekke’ye götürmek için gelen şahıslardan ikisini yolculuk esnasında öldürmeyi başarmış kaçan üçüncü şahsın peşine düşmemiştir. Medine’ye gelmesi durumunda tekrar teslim edileceğini bildiği için Mekke ile Suriye arasında, kervanların geçtiği güzergâh üzerinde bulunan İs Ormanlarını mesken edinmeye karar vermiştir. Mekke’de Müslüman olanlar artık Hz. Peygamber’in yanına gelemeye, Ebu Basir’in yanına gitmeye başlamışlardır. Hatta bir süre sonra da Hubeybiye Barış Antlaşmasına Mekkelilerin adına imza koyan Suheyl b. Amr’ın oğlu Ebu Cedel de bir yolunu bularak Mekke’yi terk etmiş ve buraya sığınmıştır. Bunlar Mekke’den Suriye dolaylarına giden Mekke kervanlarını vurmaya kendilerini adanmışlardır. Başka hiçbir kervana ve hiçbir yolcuya karışmamaktadırlar. Ancak Mekke’den gelen hiçbir kervan da buradan geçememektedir. Bu durum Mekke müşriklerini büyük ekonomik zararlara uğratmaktadır. Nitekim Mekkeliler başka çarelerinin olmadığını görünce Hz. Peygambere elçi göndererek antlaşma metninde bulunan ve Mekkelilerin lehine gibi görünen çıkarılmasını rica ettiler. Hz. Peygamber bunu kabul ediyor ve Ebû Basir’e bir mektup yazarak Medine’ye gelmelerini istiyor.

Hz. Peygamber’in Mektubu Ebû Basir ölüm döşeğinde iken kendisine geliyor. Hz. Peygamber’in mektubunu gözleri yaşararak okuyor, Peygamber’i görme, onunla birlikte yaşama şansı yakalamışken ölümün kendisini ziyaret etmesine hüzünleniyor, arkadaşlarına Peygamber’e selam söylemelerini tembihliyor ve onlarla helalleşerek dar-ı bekaya irtihal ediyor. Onu mücadele verdiği, Mekke müşriklerini dize getirdiği ve o adaletsiz maddeye kaldırmasını sağladığı İs Vadisi’ne defnederek eşyalarını toplayıp Hz. Peygamber’e katılmak üzere Medine’ye gelen Müslümanlar, burada kahramanca karşılanıyor.

Kuşkusuz aradan geçen zaman dilimi Hudeybiye antlaşmasının ilk anda görüldüğü şekilde olmadığını Müslümanlar için bir züllu değil, Kur’an’ın da ifade ettiği biçimiyle gerçek bir zaferi ifade ettiği anlaşılıyor. Bu hadise ile birlikte Müslümanların kendi dini doğrularına karşı inançları daha da perçinleniyor, hele hele Hz. Ömer, gerek Hz. Peygamber döneminde gerekse daha sonraki zaman diliminde bu hadiseyi her hatırladığına yaptığından istiğfar dileyerek Allah’a sığınırken Allah’ın o gün kendisini nasıl helak etmediğine şaşırıldığını söylüyor.

HEYETLER YILI

Dr. Öğr. Üyesi Fethullah ZENGİN¹

Hz. Peygamber (s) h. 8 yılında (m. 630) Arabistan’da önemli siyasi başarılar elde etti. Bu yıl içinde Mekke fethedildi ve Hicaz bölgesinin ikinci önemli kabilesi olan Hevazin kabilesine karşı yapılan Huneyn gazvesi zaferle neticelendi. Böylece özelde Hicaz’da ama genel olarak da Arap Yarımadasında Resulullah’ın (s) gücüne denk bir siyasi güç kalmamış oldu. Bu gelişmelerle Kureyş’in Araplar üzerindeki manevi nüfuzu da kırılmış oluyordu. Öte yandan müşriklerle mücadelesinde başarıya ulaşan Resulullah (s) Bizans üzerine gönderdiği ordularla siyasi ve askeri gücünün Arap bedevi kabilelerin karşı koyamayacağı bir boyuta ulaştığını da göstermiş oldu. Bütün bu gelişmelerin ardından, yarımadaadaki pek çok kabile Müslüman olma eğilimleri göstermeye başladılar. Bunu deklare etmek ve bununla ilişkili bazı konuları müzakere etmek üzere Medine’ye heyetler göndermeye başladılar.

İbn Hişam’ın şu cümleleri o dönemde Arapların meseleye bakışını özetlemektedir: *“Şüphesiz Araplar, İslâm hakkında Kureyş ve Allah Resülü arasındaki olayları gözlemlemekteydiler. Burada onlar, Kureyş’in insanların önderi, yol göstericisi, Beyt-i Haram’ın sakinleri, İsmail b. İbrahim (as)’ın bariz çocukları ve Arapların önde gelenleri olduklarını kabul ediyorlardı. Kureyş, Allah Resûlü ile savaş için ortaya çıkmış bir kabileydi ve onun muhalifiydi. Mekke’nin fethedilmesi, Kureyş’in Allah Resûlü’ne yaklaşması ve İslâm’ın onları yenilgiye uğratmasıyla, Araplar Allah Resûlü ile savaşmaya ve düşmanlığa güçlerinin yetmediğini anladılar. Bunun üzerine Allah’ın da (Nasr suresinde) buyurduğu*

¹ Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi, fethullahzengin@hotmail.com.

üzere her taraftan gelerek “fevc fevc” Allah’ın dinine girdiler.”²

Bununla birlikte bütün heyetlerin salt siyasi mülahazalarla gelip Müslüman olduklarını iddia etmek onlara haksızlık olacaktır.³ Meselenin bir de dini yönü vardır ki bu diğerinden daha az önemde değildir. Mekke ve Kâbe bilindiği gibi fetihten önce tevhidin değil putperestliğin merkezi konumundaydı. Kureyş kabilesi de bu dinin en önemli temsilcisi sayılabilecek bir konumdaydı. Putperest Arapların İbrahim’in dini ile karışık geleneklerinin çoğunun uygulayıcısı Kureyş idi. Kureyş’in Müslüman olması diğer müşrik Arapların da zihninde bir dönüşüme ve derin etkilere yol açtı. Putperestlik dinine olan inançları sarsıldı ve böylece İslam’a girmek daha kolay hale geldi. Hatta bazı İslamı kabul etmeyen kabilelerin Müslüman olan bazı kabileleri kınadıklarında Müslüman olanların “Kureyş bile Müslüman oldu” diyerek kendilerini savundukları da rivayet edilmiştir.⁴

Bu önemli gelişmeler sonucu Medineye gelen heyetlerin çokluğu o yılın diğer yıllardan farklı bir yönüyle ön plana çıkmasına yol açtı. Bilindiği gibi Arap geleneğinde resmi bir takvim kullanımı mevcut olmadığı gibi Bizans ve Sasani gibi komşu devletlerin kullandıkları takvime de itibar etmemişlerdir. Bunun yerine olayları meydana gelen önemli veya belirgin hadiselerle tarihlendirmişlerdir. Kısa bir zaman dilimi içerisinde onlarca heyetin Medine’ye gelerek Resulullah ile görüşmesi nedeniyle de bu yıla “Heyetler Yılı” Senetü’l-Vüfud” denilmiştir. Nitekim hicretin 1. yılına “senetü’l-hicre”, 2. yılına savaşa izin verildiği için “senetü’l-emr”, 5. yılına Hendek Gazvesi’nin Kur’an’da yer aldığı sûnenin adıyla “senetü’l-Ahzâb” ve 8. yılına Mekke’nin fethine işaret etmek üzere “senetü’l-feth” adı verilmiştir.⁵

İbn Sa’d’a göre Hz. Peygamber’in (s) vefat ettiği 11 (632) yılının başlarına kadar heyetler gelmeye devam etmiş ve en son gelen heyet Yemen’de Muâz b. Cebel’in gayretleri sonucunda Müslüman olan Mezhic’in kolu Neha’ kabilesi olmuştur.⁶ İlk gelen heyet ise Benî Esed kabilesine aittir.

Gelen heyetlerin tamamının ihtida amaçlı gelmediği anlaşılmaktadır. Zira heyetlerin bir kısmı önceden Müslüman olmuş kabilelere aittir ve elde ettiği başarılarından dolayı Resulullah’ı (s) tebrik etmek amacıyla gelmişlerdir. Diğer bazıları ise o kadar iyi niyetli değildi. Mesela Âmir b. Sa’saa heyeti Hz. Peygamber’i (s) öldürmek niyetiyle Medine’ye gelmişti. Ayrıca Necranlı Hristiyanları temsilen gelen heyet ve Benî Tağlib heyeti gibi kendi dinlerinde kalmayı tercih edip Resulullah (s) ile dini-siyasi bazı konuları müzakere etmek amacıyla gelen heyetler de mevcuttu. Bunlarla zimmî antlaşması yapılarak kendilerine Medine’nin siyasi otoritesi kabul ettirildi.⁷

² İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, es-Siretü’n-Nebeviyye, I-II, Beyrut trz., II, 560.

³ Heyetlerin Medine’ye geliş sebepleri üzerine geniş bir değerlendirme için bkz. Kara, Cahid, “Heyetler Yılı (Senetü’l-Vüfud): Tarihsel Arka Plan Üzerine Bir İnceleme”, İSTEM: İslâm, San’at, Tarih, Edebiyat ve Müsikisi Dergisi, 2013, cilt: XII, sayı: 23, s. 101-123.

⁴ Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922), “Târihu’r-Rusul ve’l-Mülûk”, I-XI, Daru’t-Turas, Beyrut-1968, III, 123.

⁵ Fayda, Mustafa, “Senetü’l-Vüfud”, DİA, İstanbul 2009, XXXVI, 520-521.

⁶ İbn Sa’d, I, 346

⁷ Fayda, “Senetü’l-Vüfud”, 521.

Her ne kadar Medine’ye gelen heyetlerin farklı geliş nedenleri olsa da büyük bir kısmı Müslüman olduğunu beyan etmek ve bu din hakkında gerekli olan bilgileri öğrenmek amacıyla gelmişti. Bu amaçla Medine’de kaldıkları süre içerisinde Kur’an’ı ve İslam’ın temel ibadetlerini mümkün olduğu kadar öğreniyorlardı. Bu heyetlerden bazılarının kendileriyle birlikte gelecek bir muallim talep ettikleri de oluyordu. Resulullah (s), bu talepte bulunan kabilelere, aralarında belli bir süre kalmak üzere bazı sahabileri görevlendiriyordu.

Hz. Peygamber (s) gelen heyetleri, daha sonra “Üstüvanetü’l-Vüfud” olarak bilinecek olan bir sütunun önünde kabul ediyordu. Bu sütun günümüzde de bu isimle bilinmekte ve üzerinde yazılı olarak yer almaktadır. Böylece gelen heyetler Resulullah (s) ve sahabenin ibadet pratiklerini ve günlük hayatlarını bizzat müşahade etmiş oluyorlardı. Ayrıca mescidde temel dini bilgileri hem Resulullah’tan (s) hem de sahabeden öğrenme imkânı elde etmiş oluyorlardı.

Medine’ye gelen heyetlerden bazılarının uzun süre Medine’de ikamet ettikleri de oluyordu. On gün veya daha fazla Medine’de kalan bu heyetlerin konaklaması için çeşitli imkânlar sağlanmaya çalışılıyordu. Sahabeden Abdurrahman b. Avf, Muğire b. Şu’be ve Ebu Eyyub el-Ensari gibi bazıları evlerini bu resmi heyetlere açıyordu. Ayrıca bazıları Mescid-i Nebi’de Ashab-ı Suffe için ayrılan yere diğer bazıları da Mescid’in hemen dışında kurulmuş olan çadırlarda ikamet ediyordu.

Hz. Peygamber (s) gelen heyetlerin İslam’a aykırı taleplerini kesin bir dille reddediyordu. Örneğin Taifliler ve diğer bazı heyetler içki içmek zina yapmak veya namaz kılmamak gibi bazı hususlarda izin talep etmekten çekinmiyorlardı. Elbette bu taleplerin hepsi olumsuz yanıtlanıyordu. Yine de Esed kabilesinin zekâtı kendi fakirleri arasında dağıtma teklifi makul bulunarak kabul edilmiştir.

Resulullah’ın (s) gelen heyetlere ısrarla vurguladığı konulardan birisi de cahiliye inanç ve adetlerinin terkedilmesi idi. Hayvanların yüreğinin yenmesini haram kabul eden Cu’fe kabilesi liderine yemekte yürek ikram ederek eski inancının ne kadar anlamsız olduğunu vurgulamak istemiştir. Heyet reisi Seleme b. Yezid korku ve heyecanda elleri titreyerek de olsa yüreği yemiştir ve endişesinin yersiz olduğunu görmüştür.⁸ Bu bir anlamda bir samimiyet testi idi. Zira zihinlerdeki putları kırmadan somut putları kırmanın bir anlamı yoktur.

Hz. Peygamber (s) Medine’ye gelen bazı heyetlere emannameler ve emirnameler vermiştir. Emannameler, onları ileride yapılacak askeri harekâtlar ve diğer kabilelerin saldırıları karşısında güvenceye alıyordu. Dolayısıyla emanname alan kabile Arabistan’ın en sağlam güvenlik şemsiyesi altına girmiş oluyorlardı. Emirnameler ise çok çeşitli konular ihtiva etmekteydi. Önemli bir kısmı İslam ahkâmının uygulanmasına dair emirleri içerirken bazıları da düşman kabileler arasındaki hukuku düzenliyordu. Bu kurallar arasında birbirlerinin arazisine izinsiz girmek gibi hususlar yer alıyordu.

⁸ İbn Sa’d, Muhammed, Kitabu’t-Tabakâtü’l-Kübra, I-XI, Mektebetü’l-Hanci, Kahire-200, I, 281.

Medine'ye gelen heyetlere verilen en önemli görevlerden birisi de kabilelerinin taptıkları putların imha edilmesi idi. Kabilelerin büyük bir kısmı bu görev yerine getirirken Sakif kabilesi mensupları Lât putunu yıkmakta gönülsüz davranmışlardır. Bunun üzerine Resulullah (s), Muğire b. Şu'be ve Ebu Süfyan b. Harb'i bu iş için görevlendirmiş ve onlar da bunu uygulamışlardır. Yine Yemen de bulunan ve bölge Arapların çok itibar ettikleri hatta "Yemen Kâbe'si" olarak isimlendirdikleri Zülhalasa putu da bu heyetlerin görüşmeleri sonrası Cerir b. Abdullah el-Beceli tarafından yıkılmıştır.⁹

Gelen Heyetlerle İlgili Ayet-i Kerimeler

Heyetler yılında insanların gruplar halinde gelip iman etmeleri nedeniyle nazil olan ayetlerin en çok bilineni Nasr suresinin ayetleridir: *"Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde ve insanların bölük bölük Allah'ın dinine girdiğini gördüğünde rabbine hamdederek tesbihte bulun ve O'ndan bağışlanma dile. Çünkü O tövbeleri çok kabul edendir."*¹⁰ Bu ayetler Resulullah'ın (s) tebliğ görevinin başarıyla sonuçlandığını adeta ilanır. Kur'an-ı Kerim'de Medine'ye gelen heyetlerin konu edildiği bazı ayetler de bulunmaktadır. Bunların bir kısmı gelen heyetlerin davranışları hakkında bazı uyarılarda bulunurken bazı ayetler de heyetlerin Resulullah'a (s) sorduğu bazı sorulara cevap niteliğindedir.

Bedevi Araplardan olan Temîmoğulları kabilesi heyeti kalabalık bir topluluk halinde Araplarca dinlenme vakti olarak değerlendirilen öğle vaktinde Hz. Peygamber'in (s) evinin önüne gelerek kaba saba ifadelerle kendisine seslenip yanlarına çıkmasını istediler. Bunun üzerine "Odaların dışından sana seslenenlerin çoğu kuşkusuz düşünemiyorlar. Sen yanlarına çıkıncaya kadar sabredip bekleselerdi elbette kendileri için daha iyi olacaktı. Yine de Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir."¹¹ ayetleri nazil oldu. Diğer bazı bedevilerin şartlar öyle gerektirdiği için İslam'ı kabul etmiş görüldükleri de bilinmektedir. Aynı sure de nazil olan diğer bir ayette *"Bedeviler, 'İman ettik' dediler. Şunu söyle: 'Henüz iman gönüllerinize yerleşmediğine göre, sadece boyun eğdiniz. Bununla beraber Allah'a ve resulüne itaat ederseniz yaptığınız hiçbir şeyi boşa çıkarmaz; Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir."*¹² denilmek suretiyle Medine'ye gelen heyetlerin gerçek niyetlerinin Allah ve Resulünden saklanamayacağı ayrıca dil ile teslim olduk demenin mümin olmak anlamına gelmediği vurgulanmıştır. Zira bu bedeviler İslam'ın akidevi yönü üzerinde çok fazla düşünmeden yaptıkları şeyin sadece bir siyasi otoriteye boyun eğmekten ibaret olduğunu sanıyorlardı. Nitekim Resulullah'ın (s) vefatından hemen sonra hatta bazıları Resulullah'ın (s) hastalığını duymaları üzerine İslam'dan çıkmışlardır. Esasen İslam'a girmiş de değillerdi zaten.

Medine'ye gelen heyetlerden Esedoğulları kabilesinin temsilcileri, iman

etmelerini Resulullah'ın (s) başına kakarak imanlarını adeta bir pazarlık konusu haline getiriyorlardı. Bunlarla ilgili nazil olan ayetlerde *"Boyun eğmelerini sana bir iyilik yapmış gibi gösteriyorlar. Onlara şöyle de: Teslim olmanızı bana yapılmış bir iyilik saymayın! Eğer dürüst olursanız, asıl Allah sizin için iman yolunu açarak O size lütufta bulunmuştur."*¹³ denilerek asıl minnet altında hissetmesi gerekenlerin onlar olduğu ifade edilmiştir.

Arabistan'ın Necran bölgesinde yaşayan Hristiyanlar, Resulullah'ın (s) daveti üzerine bir heyet halinde Medine'ye geldiler. Resulullah (s) ile yaptıkları görüşmelerde Hz. İsa'nın tanrının oğlu oluşu, ulûhiyeti vb. bazı konularda tartıştılar. Onların sordukları sorulara Al-i İmran suresinin başından itibaren seksen ayet halinde nazil olan cevaplar Resulullah (s) tarafından okundu. Bu ayetlerin içinde yer alan 61. Ayet onları mübahaleye çağırıyordu. Ancak Necran heyeti birkaç günlük düşünmeden sonra mübahale teklifini reddederek kendi dinlerinde kalıp cizye ödemeyi kabul ettiler.¹⁴

İslam tarihi kaynaklarına göre h. 9 ve 10. yılında Medine'ye yüzü aşkın heyet gelmiştir. Medine'ye heyet gönderen kabilelerden bazıları şunlardır: Müzeyne, Sa'd b. Bekir, Temîm, Himyerîler, Beliy, Abdülkays, Ezd, Becîle, Has'am, Hanife, Tay, Esed, Tağlib, Âmir b. Sa'saa vekolları, Fezâre, Mürre, Muhârib, Kilâb, Kinâne, Eşcâ, Kinde, Sakîf, Bâhile, Süleym, Şeybân, Havlân, Cüheyne, Kelb, Murâd, Hemdân, Neha', Necranlılar...¹⁵ Bunların hepsinin adını ve görüşmelerinde meydana gelen diyalogları aktarmak bu eserin hacmine sığmaz. Bu nedenle sadece birkaç tanesine değinmekle yetineceğiz.

Mekke'nin fethinden hemen sonra Hevazin kabilesi –ki Sakif kabilesi de Hevazinin önemli bir koludur- Resulullah'a (s) savaş açtı. Bunun üzerine meydana gelen Huneyn harbinde Hevazin kabilesi savaşı kaybetmekle kalmadı, kendilerini motive etmeleri için yanlarında getirdikleri mal varlığını da yitirmiş oldular. Savaştan sonra Taife sığınan Hevazinliler kuşatılmışsa da sonuç alınamamış ve geri dönmüştü.¹⁶

Bundan birkaç ay sonra etrafları tamamen Müslüman topraklarıyla çevirili bir halde kalan Taif halkı Medine'ye bir heyet göndererek Müslüman olmaktan başka çare kalmadığını gördüler. Ancak bu kararlarında samimi olmadıkları ve siyasi bazı gelişmelerden dolayı Müslüman olmak zorunda olduklarını hissettikleri için Resulullah'a bazı şartlar ileri sürerek Müslüman olmak istediklerini söylediler. Taifliler, Namaz, Zekat ve cihad gibi ibadetlerden muaf tutulmak, Taif'in Mekke gibi mukaddes sayılması, Put mabetlerinin yıkılmaması ile faiz, şarap ve zinaya izin verilmesi gibi kabul edilmesi mümkün olmayan bazı şartlar ileri sürdüler. Resulullah (s) bu şartları tamamen reddetti.¹⁷

⁹ İbn Sa'd, Tabakât, I, 299.

¹⁰ Nasr Suresi, 1-3.

¹¹ Hucurat, 4-5.

¹² Hucurat, 14.

¹³ Hucurat, 17.

¹⁴ Şamî, Muhammed b. Yusuf es-Salihî, Sübülü'l-Hüda ve'r-Reşâd fi Sireti Hayri'l-İbâd, I- XII, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut-1993, VI, 418.

¹⁵ Sarıçam, İbrahim, Hz. Muhammed (s) ve Evrensel Mesajı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara-2005, s. 254.

¹⁶ İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdülmelik, Siretü'n-Nebi, I-II, Şeriketü Mektebe ve Matbaa Mustafa, Mısır-1955, II, 478.

¹⁷ Vakıdî, Muhammed b. Ömer (207/822), Kitâbü'l-Meğâzî (thk. M. Jones,) Daru'l-Alemi, I-III, Beyrut-1989, III, 966-968.

Kaynaklar/ Okuma Listesi

İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye, I-II, Şirketü Mektebe ve Matbaa Mustafa, Mısır-1955.*

FAYDA, Mustafa, "Senetü'l-Vüfûd", *DîA, İstanbul 2009, XXXVI, 520-521.*

İBN SA'D, Muhammed, *Kitabu't-Tabakâtü'l-Kübra, I-XI, Mektebetü'l-Hanci, Kahire-200, I, 281.*

SARIÇAM, İbrahim, Hz. Muhammed (s) ve Evrensel Mesajı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara-2005

KARA, Cahid, "Heyetler Yılı (Senetü'l-Vüfûd): Tarihsel Arka Plan Üzerine Bir İnceleme", *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi, 2013, cilt: XII, sayı: 23, s. 101-123.*

VAKİDÎ, Muhammed b. Ömer (207/822), *Kitâbü'l-Meğâzî (thk. M. Jones,) Daru'l-Alemi, I-III, Beyrut-1989*

APAK, Adem, Anahatlarıyla İslâm Tarihi, I-IV, Ensar Neşriyat, İstanbul-2006.

HUDEYBİYE'DEN HUNEYN'E, TAİF KUŞATMASI VE SONRASI

Prof. Dr. M. Hanefi PALABIYIK¹

Bu organizasyon vesilesiyle, bana Allah Resulü'nü ve faaliyetlerini anlatma imkânı veren Belediye yetkilileri, ilgilileri ve görevlilerine teşekkür ediyorum.

İslam Düşüncesince Cihad-Kıtal/Savaş Ayrımı

İslam düşüncesinde, Hz. Peygamber döneminde yapılan savaşlar, içeriden ve dışarıdan en çok istismar edilen konuların başında gelmektedir. Toplumda Hz. Peygamber bütün hayatını savaşarak geçirmiş gibi bir izlenim vardır. Sebebi de Allah Resulü'nü anlatırken çok fazla savaşlara değinmemiz, mücadelesini neredeyse savaşlara bina etmemizdir. Bu savaşların adına "cihat" denmesi ne kadar doğrudur?

"Savaş/kıtal" kavramının, "cihat" kavramı ile karşılanıp özdeşleştirilmesi uygun değildir. "Cihat eşittir savaş", sözü ve anlayışı üzerinde düşünülmalıdır. Bu konuda bir kitabı okumanızı tavsiye edeceğim: Muhammed Ammara: "Laiklikle Dini Fanatizm Arasında İslam Devleti" (Endülüs Yayınları). Yazar kitapta laiklikten din-devlet ilişkilerinin Batıdaki sürecini, fanatizmden de kastettiği ise bizim geleneğimizde yer bulan ve Haricilerle başlayan "radikal" -bana sorarsanız- "Siyasal İslamcı" geleneği kastedmiştir. Yazara göre -ki benim de kanaatim odur- İslam düşüncesinde "İslam Devleti" diye adlandırdığımız yapı, laikliğe de, fanatizme de ihtiyaç duymaz. Yine, İslam düşüncesinde "Sezar'ın hakkının Sezar'a, Tanrı'nın hakkının Tanrı'ya verilmesi" gibi bir düşünceye de, yer ve gerek yoktur. Kitapta yer alan, belirtmek istediğim hususlardan biri de, "İslam Düşüncesine göre İslam dini, din-dünya

¹ Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, 25240, Erzurum, Türkiye.
(e mail: hanefim@atauni.edu.tr, hanefim@yahoo.com).

ayrımı yapmaz, ama dini ve dünyayı tespit eder. Yani "şu husus din kapsamında şu husus ise dünya kapsamındadır" şeklinde açık bir ayırım yapar. Biz ise gelenekte, sahabeye atfedilen şeylerin bile din olduğu kanaatine sahip olduk. Hâlbuki "Din, Allah'ın ve Resulünün dediğidir." Onlar dışındaki herkes, kendi adına konuşur; ister Hz. Ebu Bekir olsun ister Hz. Ebu Hanife fark etmez. Dolayısıyla Ebu Bekir'in veya Ebu Hanife'nin sözünü reddetmek dini reddetmek anlamına gelmez. Terim olarak, "İslam düşüncesine göre ..." demek, "İslam'a göre ..." demekten daha doğru ve yerinde bir kullanımdır. Böyle demekle, kendi fikir ve yorumlarımızı İslam'a nispet etmiş olmayız, kendimize/beşere nispet etmiş oluruz: Tıpkı mezheplere ve mezhep imamlarına atfedilen görüşlerde olduğu gibi. Düşünce geleneğimizde bir konuda birbirine zıt birçok görüş vardır. Sahabe ve büyük âlimlerin aynı konuda birbirinden farklı görüşlerine her dönem de rastlamaktayız.

Allah Resulü hicret ettikten sonra hicretiyle beraber arkasında önemli ve büyük bir düşman bıraktığının farkındaydı; Mekkeliler. Bu düşman bertaraf edilene kadar bütün planlarını Mekke'ye ve Mekkelilere karşı yapmak zorundaydı ve yaptı... Mesela Mekke'ye karşı "arkasını sağlama almak" için hicretten bir süre sonra, "Medine Sözleşmesi"(saldırmazlık antlaşması) dediğimiz antlaşmayı yapmıştır. Bu antlaşmanın "Medine Anayasası" olarak adlandırılması tabirini doğru bulmayanlardanım. Hz. Peygamber'in bu antlaşmayı yapmasının öncelikli amacı, Medine'de bulunduğu yeri/konumu sağlama almak istemesidir. Çünkü yapacağı her faaliyette, karşısında Mekkeliler olacaktır. Hatta Mekke'de tanımadıkları hayat hakkını Medine'de de tanımayacaklardı.

Oryantalistler Hz. Peygamber'in bu dönemi hakkında şöyle bir iddiada bulunurlar; Bunu Türkiye'deki ateistler de dile getirmektedirler: "Muhammed, hicret ettikten sonra çapulculuk üzerine çapulculuk yaptı yani kervan bastı." Hz. Peygamber'in kervan bastığını biz de söylüyoruz. Harbin çıkış sebebi de budur. Mekke'ye gelmekte olan Suriye'ye gönderilen yüklü kervanın basılmasını engellemektir. Oryantalistler, "Muhammed kervanı elinden kaçırdı; kaçırmıyorsa ele geçirecekti." diyerek "Araplarda çapulculuk zaten vardı ve Muhammed de bunu yapıyordu" iddiasında bulunmaktadırlar.

Burada gözden kaçan iki husus var: Birincisi Hz. Peygamber hicret ettikten sonra Mekkeliler haber göndererek, "Muhammed bizim kaçağımızdır, onu bize verin" demeleridir. Hatta münafık başı Abdullah b. Ubey b. Selûl, "Mekkelilerle aramız açılmasın, onları karşımıza almayalım!" diyerek biran önce Resulullah'ı teslim etmeyi gündeme getirirken, Sa'd b. Ubâde ve Sa'd b. Mu'az, "Biz Resulullah'ı canımız pahasına, kendimizi ve çocuklarımızı korur gibi korumaya söz verdik" diyerek bu teklifi sertçe reddetmişler ve tabiri caizse, "gelecekleri varsa, görecekleri de var!" demişlerdir. İkincisi ise, Allah Resulü'nün hicretten sonra uzun yıllar evinde, çadırında, kapısının önünde ve mescitte muhafızlar bulundurmasıdır. (Benim yüksek lisans tez konum, "İslam Devletlerinde Polis Teşkilatı"dır.) Bunun nedeni, Mekkelilerin kendisi için ölüm/ödül avcıları çıkarmasıydı ki, Süraka bunun iyi

örneğidir. Bunlar göstermektedir ki, Mekkelilerin Hz. Peygamber'e ve arkadaşlarına karşı büyük bir düşmanlığı vardır. Bu düşmanlık ve kin, hicrete rağmen devam etmektedir. Bunun anlamı şudur: Ortam halen çok gergindir. Bir barış ortamı değil "savaş hali" vardır. Savaş halinde ise kervan basmak çapulculuk sayılamaz. Çünkü savaş ve barış ortamlarının davranış biçimleri birbirinden farklıdır. Resulullah'ın bu dönemde savaşla ilgili yürütmüş olduğu faaliyetleri doğrudan "savaş hali" durumu göz önüne alınarak değerlendirilmesi gerekir. Bu yüzden Hizbullah, Selefilik, radikal ya da çoğu siyasal İslamcıların, yazı ve konuşmalarında Resulullah'ın bu harplerini örnek vermelerini isabetli bulmuyorum. Resulullah'ın yaptığı savaşlar Çanakkale Savaşı gibi vatanın ve milletin varlığı ve birliğini korumak için yapılan harplerdir. Dolayısıyla değerlendirdiklerini düşünmediğim için çağdaş Müslümanların "cihat çığırtkanlıkları", Müslümanlara ve kendi devletlerine yönelik ürettikleri bu düşünceleri tekrar gözden geçirmeleri gerekir.

Resulullah'ın savaşlarındaki mantık ve izlediği siyaseti, dönemindeki/Orta Çağdaki herhangi bir hükümdardan farklı değildir. Orta Çağın savaş usulüne göre Resulullah amel ediyordu. Bu usule ek olarak, Hz. Peygamber Kur'an'ın yönlendirdiği ilkelerden asla sapmamış, yani ilkeli savaşmıştır. Bunun örneği de kadınların öldürülmesi ile alakalı olarak rivayet edilen, Hz. Peygamber'in Halid b. Velid'e şiddetli azaridir. Çocukların, kadınların, din adamlarının, yaşlıların vs. öldürülmemesi, sivillere dokunulmaması önemli bir prensiptir. Onun peygamberliğinin çıktığı yeri/hareket ilkelerini burada somut olarak görebiliriz. Allah Resulü'nün savaşlarının tamamının, Orta Çağda herhangi bir devletin ve herhangi bir milletin savaş siyaset ve biçiminden pek bir farkı yoktu. Mesela Bizans ve Sasanilerin yaptığı savaşlardan tek farkı, Resulullah'ın "ilkeli" davranmış olmasıdır. Ayrıca kompleksle Resulullah'ın harplerinin tamamının "savunma harbi" olduğunu söylemeye de gerek olmadığı kanaatindeyim. O, taarruz harbi gerekiyorsa taarruz yapmış savunma harbi gerekiyorsa savunma harbi yapmıştır. Yani durum neyi gerektiriyorsa Hz. Peygamber'in düşüncesi de davranışı da o yönde şekillenmiştir.

Bize "vatan için ölenler şehit midir?" diye soruyorlar. "Her şeyin yiğitliği olur da ölümün yiğitliği olmaz." diye bir deyim vardır. Bu kişi vatan için ölmüştür; farz edelim ki paralı asker olsun fark etmez. Paralı asker olup, ölmeyi/kaçıp saklanmayı/öne çıkmayı da becerebilirsiniz. Önemli olan vatan savunmasında bulunmaktır. Dini idrakleri/yaşantıları zayıf bile olsa, bu kişiler mümin oldukları sürece şehit sayılmaktadırlar. Yani vatan savunması olduğu müddetçe ölenin dini iyi idrak edip edememesi çok düşünülemez. "Şehitlik" ve "gazilik" düşüncesi olmadan insanlara vatan savunmasının yaptırılması zordur. Nitekim Hz. Peygamber'in de bu durumda olanlara şehit ve mümin muamelesi yaptığını görüyoruz. "Sahabe" bahsi geçtiği zaman tüm sahabenin Hz. Ebu Bekir veya Hz. Ömer gibi olduğunu zannedilebiliyor. Hâlbuki Sünni düşünce, sahabe kavramını Şia'dan dolayı çok geniş tutmuş, Veda Haccına katılan, onu görüp mümin olarak ölen yüz binin üzerinde kişiyi sahabe saymıştır. Ben otuz yıldır fakültede çalışıyorum, hiç odasına

gitmediğim, yakinen bilmediğim, bir sürü meslektaşım/öğretim elemanı var. Arada bir konferanslarda/seminerlerde görüşüyoruz. Şimdi bize, "arkadaş mısınız?" diye sorsalar, "evet!" deriz; hâlbuki "hayır, sadece fakülteden tanışıklığımız var." dersek doğru söylemiş oluruz. Resulullah'ın hiç tanımadığı bu mümin kardeşlerinin, bizim tarafımızdan onun sahabesi olarak kabul edilmesinin ona haksızlık olduğunu düşünüyorum. Sahabe tarifimizin Şia'ya karşı bir teori geliştirmek üzere kurgulanmıştır. "Klasik Şia'nın sekiz sahabe dışındakileri mürted saymasına" reddiye olduğu düşünülebilir. O zaman Şia'ya karşı bir teori geliştirilmesi lazımdı, geliştirildi; bugün bu teoriye ihtiyacımız yok. Bugün ideoloji haline dönüşen bu tür düşüncelerin, Kur'an ve sünneti anlamamıza mani oldukları kanaatindeyim. Bunlar ideolojik tarifler olup bu ve benzer çok sayıdaki tarifi zihnimizden çıkarırsak, aslında Kur'an ve sünnetle aramıza giren ideolojileri de hayatımızdan çıkarmış oluruz.

Hudeybiye Antlaşması ve Sonrası

Resulullah'ın Hudeybiye antlaşmasında Mekke'ye karşı kendisini rahatlattığı açıktır. Resulullah istişareye düşkündür. Kendi görüşünü terk edip ashabının görüşüne göre hareket ettiğinin örnekleri vardır. Hudeybiye antlaşmasında fikir açısından Hz. Peygamber tek kalmıştır. Herkese rağmen... Hz. Ömer bile nasıl böyle bir antlaşmaya razı olursun diye karşı çıkmıştır. Ben onu şöyle anlıyorum: Hz. Ömer sahabenin sözcüsü konumundadır. Birçok sahabenin de böyle bir şeye tahammül edemediğini görebiliriz. Hz. Ömer tavrıyla, karakteriyle bunu seslendirebilen bir insandır. Buna rağmen Hz. Peygamber tüm sahabeyi karşısına almıştır. Çadırına dönüyor, hanımı Ümmü Seleme'ye "Ashabım beni dinlemiyor!" diyor. Hanımı da "Ashabın seni dinler, tıraş ol, ihramdan çık, kurban kes! Ashabın sana tabi olur" diyor. Hz. Peygamberde bunları yapınca ashabının ona tabi olduğunu görüyor. Peki, neden Hz. peygamber ısrarla Hudeybiye Antlaşmasına razı oldu. Bu bir lider ferasetidir. Onun stratejik dehasının bir uzantısı bu antlaşmada gösterdiği tavidir. Resulullah da orayı gözetlemenin ötesinde farklı bir taktiğe yönelmiştir. O'nun hedefi tebliğ, yani daha çok insana İslamı ulaştırmaktır. Hudeybiye Antlaşmasını yapmaktaki amacı Mekke halkına ve çevre kabilelere rahatlıkla tebliğ faaliyetlerini yürütebilmektir. Allah Resulünün Medine dönemindeki en büyük dönüm noktası bu olmuştur.

Kendi adıma ifade edecek olursam sahabenin esas bedir ashabıdır. Hz. Peygamberde böyle düşünmektedir, yani Hudeybiye'ye kadar çeşitli savaşlara katılanlar sahabesi kapsamına dahildir. Hudeybiye'den sonra Müslüman olmak kolaylaşmıştır. Zor olan; zor zamanda Hz. Peygamber'in yanında olmaktır. O yüzden sahabenin kendi arasında da böyle bir derece vardır. Resulullah'ın ashabıma kötü söz söyleme diye Halid b. Velid'i ikaz etmesi böyle anlaşılabilir. Bu yüzden Hudeybiye büyük bir dönüm noktasıdır. "Mekke'yi örnek alalım!" veya "Medine'yi örnek alalım" gibi söylemleri bana pek uygun gelmemiştir. Bu durum, Kur'an-ı Kerim'i bölmeye benziyor. Bizde Kur'an'ı kelam, tefsir, fıkıh, tasavvuf diye İslami ilimlere böldük. Hâlbuki İslami ilimlerin bölünmesi İslam'ın anlaşılmasının

önünde en büyük engel olmuştur. Klasik âlimlerin zihninde böyle bir şey yoktu. Zihinleri tek, sağlam ve bütünseldi. Hz. Peygamber'in hayatını da böyle parça parça okumaya başladık. Anlamak için bölmeyi tasvip mümkün, fakat bütünlüğünden koparmaksızın yapılabilirse doğru olur. Ama Hz. Peygamber anlatılırken Hudeybiye ve sonrasına yeterince önem verilmemektedir.

Hz. Peygamber denilince hep savaş mı akla gelecek, hep savaş mı anlatılacak? Savaştan başka bir şey yok mu anlatacak? Hâlbuki Hz. Peygamber için ârizî bir dönemdi bu. Peygamber'in risaletini öne çıkaran kısım Hudeybiye'den sonrasındır. Çünkü açılım o zaman sağlanmıştı. O zamana kadar İslam'ın yayılma alanı oldukça dardı. Çünkü Kureyş'le antlaşması olan kabileler vardı ve onlar Kureyş'ten çekinmekteydiler, aralarının bozulmasını da istemiyorlardı. Resulullah Kureyş'i sağlama alınca artık rahatlamıştır. Ondan sonra Hz. Peygambere heyetler gelmiş, Allah Resulü de sağa sola heyetler göndermeye başlamıştır. Tam bir devletleşmeden söz edemeyiz ama şehirde de olsa bir devlet kurulmuştur. Zekât amillerinin gönderilmesi de bundan sonradır. Bu yüzden Hudeybiye'den sonrasının Resulullah'ı anlamak için daha çok ön plana çıkarılması gerektiğini düşünmekteyim. Altıncı yılla ilgili ayda üç dört tane seriyye gönderildiğini tespit ediyoruz. Resulullah o kadar fazla seriyye gönderiyor; nedeni ise, artık Kureyş açısından daha rahat olunmasıdır. "Elçiler yılı" diye ifade ettiğimiz yıl, Hudeybiye'den sonraki yedinci yıldır.

Hayber, Fedek ve Vadi'l-Kura tam ele geçirilememiş ama bu dönemde çeşitli seferler düzenlenmiştir. Mekke diye bir problem kalmayınca, Rasulullah kolayca diğer taraflara yapmıştır. Artık ordu veya elçiler nereye sefere gitse, muhataplarında İslam'ı kabul ettiklerini veya barış antlaşması imzaladıklarını görüyoruz. Çünkü kabileler Mekke ile bir problem kalmadığını duymuş, kendileri için de Mekke'nin/ Kureyş'in bir problem olmayacağına kanaat getirmişler ve bu yüzden İslam'ı kabulde bir çekince yaşamamışlardır. Aynı sebep, dışardan heyetlerinde rahatlıkla gelmesinin sebebidir. Hz. Peygamber Hudeybiye'de yapamadığı Umreyi de (kaza umresi) yedinci yılda yapmıştır. Bu antlaşma Mekke'nin fethini kolaylaştırmıştır.

Resulullah, hayatında hiçbir antlaşmayı bozmuştur. Kurayza Oğullarıyla yaptığı antlaşmayı Resulullah'ın bozduğu iddialarını doğru bulmuyorum. Mekkeliler de bunu bildikleri için antlaşmaya yanaşmışlardır. Resulullah, kendisine sığınanları teslim etme konusunda bile asla tereddüt göstermeyerek antlaşmanın bütün gereklerine uymaktaydı. Kısa bir süre sonra Mekkeliler antlaşmalarını bozmuşlar, verdikleri taahhütlerini yerine getirememişlerdi. Resulullah Mekkelilerin on yıl süreli bu antlaşmayı bozabileceklerini tahmin ediyordu. Arab'ın geleneğine göre, bir kabilenin antlaşmalarına karşı yapılan harp, doğrudan kendilerine açılan harp gibidir. Bekr Oğulları ve müttefiki Mekkeliler, Resulullah'ın antlaşmalarına/ Huzaalılara karşı saldırıda bulunmak suretiyle bu antlaşmayı bozmuş oluyorlardı. Resulullah bu durumu gerekçe göstererek Mekke'nin fethini gerçekleştirmişti. Onun derdi savaşmak, devlet kurmak da değildir, görevi tebliğdir. Dolayısıyla

Resulullah, tebliğini engelleyen şeyleri, olabildiği kadar kansız ve kavgasız yapmaya çalışmıştır. O kadar savaş yapmasına rağmen "Resulullah'ın herkese bakacak yüzü vardır." Geçmiş o kadar pırıl pırıldır.

Ali Murat Daryal'ın "İslam'ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açısından Tahlili" adlı kitabında, şöyle bir çıkarımı vardı: Bedir de Müslümanlar galip geldiler ve Mekkeliler bu mağlubiyetten dolayı büyük bir hırsa ve nefrete boğuldular; o nefretlerini de Uhud'da boşalttılar. Hatta Uhud'da Resulullah'ı öldürme imkânları bile vardı ama bunu yapamadılar, çünkü intikam derdindeydiler. "İntikamımızı aldık, bu bize yeter" dediler. Hâlbuki düşmanlarıyla yaptıkları savaşta son darbeyi indirebilirlerdi, ama başaramamışlardır. İntikamlarını aldılar hırslarını dindirdiler, gittiler. Hendek Savaşında ise kazanan ve kaybeden olmadı. Gerçekten de bu durum dolayısıyla bundan sonraki fetihleri kolay gerçekleştirmiştir. Resulullah'ın buna özellikle dikkat ettiğini düşünmekteyim. Nitekim, gönderdiği seriyeye komutanlarına önce, "İslam'ı tebliğ ve telkin edin daha sonra cizye teklifinde bulunun. ..." derdi. Bu yaklaşımlardan birçoğunun diğer yandan dini değil, orta çağın tarz ve ideolojileri olarak karşımıza çıktığının da göz ardı edilmemesi gerekir.

Mekke'nin Fethi

Resulullah'ın başından beri tebliğ faaliyetinin önündeki en önemli engel Mekke'nin fethinin gerçekleşmemiş olmasıdır. Fetih öncesinde Resulullah Mekke'nin etrafındaki kabileleri antlaşmalarla, seriyelerle, gerekiyorsa ele geçirmek suretiyle veya ikna yoluyla kuşatmıştır. Oradaki insanlar Müslümanlara karşı cephe alamayacak konuma getirilmiştir. Resulullah bu süreçte güzel ve dâhiyâne bir siyaset izlemiştir. Mesela müellefe-i kulûba para, ganimetten hisse vermiş, gönüllerini hoş etmeye çalışmış, tevhid ilkesinden taviz vermeksizin, gönüllerini inşa etmiştir. Çünkü gönül inşa edilmeden yapılan fetihler kalıcı olmamıştır. Resulullah önemli merkezlere yatırım yapmaya da dikkat etmiştir. Çünkü merkez ne kadar sağlam olursa civarları ele geçirmek ve elde tutmak da o ölçüde kolay olacaktır. Bu yüzden yatırımın merkeze olması, Mekke ve Medine açısından oldukça önemli ve yerindeydi. Resulullah Mekke'nin fethinden hemen önce de sağa sola seriyeler göndermekteydi. Hatta Mekke'nin fethine çıktığında da başka bir yere gidiyormuş izlenimini vermişti ki savaşmadan, kan dökmeden barışçı bir şekilde fethi gerçekleştiresin.

Mekke'nin fethinden sonra müşrikler Resulullah'ın kendilerini kılıçtan geçireceğini en azından bazıları üzerinden birçok hesap soracağını tahmin ediyordu. Böyle olmadı. "Size ne yapacağım ki, hepimiz benim kardeşimsiniz, akrabamsınız." dedi. Savaş peygamberi olmasına rağmen asla onun hayatında bir kin göremezsiniz. Fetihden sonra hakkında ölüm emri çıkarılanlar bile affedilmiştir. Hukuken öldürmek ayrı bir konudur, yani suç işlemiş bir kişinin suçunun cezasını görmesi, mesela katilin kısasla öldürülmesi gibi. Bunun dışındaki hususlarda Resulullah kendine muhalefet edenleri affeder, bağışlar, çünkü bu bir âli cenaplıktır. Allah'ın

daha hoşuna giden bir şeydir.

Putların Temizlenmesi

Resulullah'ın Mekke'nin fethinden sonra yapmış olduğu ilk icraat civar yerlerdeki putların temizlenmesi olmuştur. Hz. Peygamber'in putları temizlemek için izlediği siyaset, Hevazinlileri endişelendirmiştir. Çünkü Uzza putu, Suva putu, Menat putu, Zulkeffeyn putları bunlar Mekkelilerin çok saygı duyduğu putlarıydı. Bunların tamamını kırdırdı geriye kaldı Lat putu. Onlar biliyorlardı ki, sıra Lat putuna gelecekti. Dolayısıyla Lat'ı korumaya almalıydılar.

Hevazinliler ve Huneyn Savaşı

Mekke fethedilmiş sıra Taife gelmişti. Problemin içinde bulunan bir kimse düşmanın nereden geleceğini bilir. Onlar da, sıranın kendi putlarına geldiğini bildikleri için ordular toplamışlardır. Zaten Hevazin birleşik kabileler topluluğudur ve savaşçılıkları ile övünmektedirler. Peygamber'in geleceğini tahmin ettikten sonraki yaptığı icraatları da buna örnektir. Kabilesinin reisi, otuz yaşındaki komutanları Mâlik b. Avf, cengâver ve cesur bir delikanlıdır. İyi bir komutan olduğu için saygınlığı da vardır. Kabilesinin, Hz. Peygambere karşı hazırladığı ordusu savaş meydanına gelmiş ve konuşlanmışken, beraberinde getirilmesini emrettiği, kabilenin tüm kadınları, çocukları ve mal-mülkünü de savaş meydanının arkasında toplanmalarını emretmiştir. Bunun bir anlamı vardır: Gemileri yakmak. "Ya kazanacağız, ya öleceğiz ve bizimle beraber savaş meydanında malımız, mülkümüz, çoluk-çocuğumuz da, her şeyimiz de heder olacak; biz olmazsak onların olmasının hiçbir anlamı yoktur, hiçbir şeyimiz olamayacak." Hevazinliler bu motivasyonla savaşa girmişlerdir. Bizde bunun örneği, (rivayetin aslı yoksa da mesajı önemli) Endülüs'ün fethi hakkında anlatılır. Tarık b. Ziyad'ın gemileri yaktırması olayı, motivasyon olarak çok önemlidir. Yani "siz artık buraya ölmeye, şehit olmaya gelmişsiniz! Geride hiçbir şeyiniz kalmadı, ya zafer, ya ölüm!" Onlar da aynısını yapmışlar, çoluk çocuklarını savaş meydanına getirmişlerdir ki onlar için müthiş bir motivasyon olsun.

Hevazinlilerin Rasulullah'a karşı düşmanlıklarının bir sebebi de eskiden beri Kureyş'ten hoşlanmamalarıydı. Araplarda üst düzeyde bir asabiyet geleneği vardır. Rasulullah'ın da endişe olarak seslendirdiği bir şeydi bu: "Ben ümmetimin yeniden şirke düşmeyeceğine eminim, ama onlar hakkında iki şeyden korkarım. Biri asabiyet, biri gizli şirktir." "Gizli şirk nedir ya Rasulullah?" diye sordukları zaman, "ibadeti veya kulluğu başkaları görsün diye yapmaktır." şeklinde tarif etmiştir. Bugün ikisi de ümmetin başına gelmiştir. Cemaatlara, dini-siyasi ve sosyal örgütlere, siyasilere yarananlar, onların dediğini din kabul edenler, kanaatimce Resulullah'ın tarif ettiği kimselerdir.

Onların böyle bir motivasyonla savaşmaları, kazanacaklarına olan inançlarından da kaynaklanıyordu. Hz. Peygamber'in onlarla mücadele edeceğine dair inançları ile, aralarında var olan Kureyş düşmanlığı da gösterilebilir. Hz. Peygamber Hevazin

üzerine giderken bu savaşa çok sayıda Mekkeli de iştirak etmiştir. On iki bin kişilik ordunun iki bin kişisinin bunlar olduğu söylenir. Resulullah bunların savaşa katılmalarına bir şey dememiştir. Bu durum bence de çok önemlidir, çünkü sosyal entegrasyon için buna ihtiyaç vardır, yoksa o esnada onların kalplerine imanın yerleşmediği çok açıktır.

Orta çağda Türklerde gulam sistemi vardır. Gulam, "köle, ergen, genç çocuk" anlamlarına gelir. Bunların köle pazarından satın alınıp daha sonra asker olarak yetiştirildiği kabul edilir. Kanaatimce bu tanımlama yanlıştır. Nasıl amele pazarı, köle pazarı olarak görülemezse, savaşçıların pazarı da köle pazarı gibi görülmemelidir. Amele pazarında iş bulmak kastıyla duran insanlara, "ne iş yapıyorsun sen?", denildiğinde, "savaşçı" olduğunu söyleyen ve "gelip senin için savaşırım" diyen insanlardır gulam. Gulaman, mesleğini "savaşmak" veya "savaşçılık" olarak tanımlayan ve grup veya ekip halinde bir devletin veya bir milletin ordusunda savunma amaçlı olarak savaşan ve bu hizmetine karşılık da belli bir ücret alan insanlardır. Kıpçakların, Peçeneklerin ve Uzların Bizans ordusunda savaşırken, milletdaşlarının bulunduğu Alparslan'ın ordusuna geçmeleri bu türden olduklarını göstermektedir. Bunlar, gurbette çalışan insanlara benziyorlar. Hayatlarının çalışmaya elverişli olmadığı dönemlerde paralı askerlik yapıyorlar. Bizdeki gulam sistemine benzer sistemi tarihin her döneminde görüyoruz. Hz. Peygamber de ganimet için onlarla anlaşırken, "ben size para vermeyeceğim, ganimetten ne elde ederseniz o sizindir." diyor. Arab'ın geleneğinde ganimet kişinin kendi eline geçirdiği bir şeydir. Uhud Harbinde okçuların yerini terk etme sebebi de buydu: "Herkes ganimet toplarken biz ganimet toplayamayacağız, mahrum kalacağız" diye korktular ve bu yüzden tepeyi bırakıp gittiler. Neden ganimet peşinde oluyorlar anlamak lazım; çünkü herkes aldığı ganimetin sahibidir. Gadir-i Hum diye bahsedilen olayda da bir ganimet üzerine Hz. Ali'yi Resulullah'a şikâyet ediyorlar.

Resulullah birkaç ay içinde Mekke'deki işleri yoluna koyduktan sonra Hevazin'e sefere çıkmıştır. Bu esnada putlar kırılmış ve İslamlaştırma devam etmektedir. Hevazınliler bunu bildikleri için Resulullah'a karşı ordularını hazırlayıp cephe almışlardır. Hz. Peygamber'in 10 bin veya 12 iki bin kişilik bir ordusu vardır. İki bin kişiyi bu İslam'a yeni girmiş olanlar oluşturmaktadır. Bu ordu, savaşa katılanları büyük bir heyecana boğmuştur. Bu kalabalık dolayısıyla, birçok kimse gurura kapıldılar. "Bu ordunun karşısına kimsenin çıkamayacağı"ni söylemeye başladılar. Yeni Müslüman olanların veya Kur'an veya sünneti tam içlerine sindirememiş olanların ordunun çokluğuna güvenmiş olması, "Bu ordu yenilmez" diye gurura kapılmış olmaları Kur'an-ı Kerim'e de yansımıştır. Bunu Diriliş Ertuğrul dizisine güzel uyarlamışlar. Nice ordular vardır ki yüreklerindeki inançla ve geliştirdikleri taktikle kendilerinden sayıca daha fazla olanlara galebe çalmışlardır. O kişiler maalesef bu gerçeği unuttular. Şu deyim bu gerçeği vurgulamaktadır: "Cesaret kalıpta boy da postta değil, yürektedir." Kur'an'da nitekim bunu hatırlatmaktadır. Müslümanların böylesi bir gurura kapılmaları onlar içinde bir ders olmuştur. (Tevbe, 9/25)

Müslümanlar harekete geçmiştir. Hevazınliler ise Evtas vadisinde konuşlanmışlar Huneyn'de pusuya yatmışlardır. Evtas vadisi beş km uzunluğundadır. Hevazin ordusu, Evtas'ın en dar yerine okçularını yerleştirmişlerdir. Müslümanlar geceleyin orada kalmış ve sabahın alacakaranlığında harekete geçmişlerdir. Harekete geçen Halid b. Velid ve arkasındaki yüz kişilik öncü birlik harekete geçip menzile düştükleri anda onların ok yağmuruna tutulmuşlar ve sonra şaşkınlıkla telaşa kapılmışlardır. Atlar ve develer ürkmüş henüz karanlık da olduğu için ne olduğunu anlamadan büyük bir hücumu uğradıklarını düşünerek geri çekilmiş ve dağılmışlardır. Bunların dağınlık orduya da tesir edince herkes çil yavrusu gibi dağılmaya başlamıştır. Panik merkez karargâha bile sirayet etmiş ve Resulullah'ın etrafında bile az sayıda insan kalmıştır.

Toplum psikolojisinde, birinin taşkınlığı büyük felaketlere yol açabilir, bunun çok örnekleri vardır, çünkü insanın doğası budur. Resulullah bunu hesaba katmamış olsa gerek, atının üstüne çıkarak insanları durdurma ihtiyacı hissetmiştir. "Ben Muhammedim, ben Allah'ın Resulüyüm, ben Abdullah oğlu Muhammed'im, durun!" diyerek bağırmış, ama insanlar o akıntı ile gerisin geriye gitmeye başlamışlardır. Hz. Peygamber, sesinin gürlüğü ile meşhur olan amcası Abbas'a talimat verir ve Abbas'ın, "Resulullah buradadır, dönün, gelin!" çağrısıyla insanlar tekrar toplanırlar. Ordu, gereksiz bir endişeye kapıldığını anlamış ve geriye dönmüştür. Dönünce savaşa girmişler ve karşılarında büyük bir ordu olmadığını da anlayıp onları darmadağın etmişlerdir.

Bu zaferin Müslümanlar için önemli tarafı bu güne kadar hiç bu büyüklükte bir ganimet ele geçirmemiş olmalarıdır. Esirler, kadınlar ve çocuklar ortada kalmıştır. Kaçanların bir kısmı Taif'e ve bir kısmı da Batn-ı Nahle'ye gitmişlerdir. Kaçanları bırakıyor, takip etmiyorlardı. Bir kısmı da Evtas'a gidiyordu. Hz. Peygamber onların üzerine de bir komutan göndermiştir. Gönderilen komutan Ebu Amir el-Eşari şehit olmuş, kalanlar Ebu Musa el-Eşari komutasında geri dönmüştür.

Hevazin ordusunu oluşturan Birleşik Ordular yani (Milli Mücadeledeki) Müttefikler azılı bir ordudur. Bu yüzden Müslümanların elde ettikleri zafer, gerçekten çok büyük bir zaferdir. Bu zaferden Tevbe suresinde de bahsedilmektedir. "Andolsun, Allah birçok yerde ve Huneyn savaşı gününde size yardım etmiştir. Hani, çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat bu çokluk, size hiçbir yarar sağlamamış, yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti. Nihayet bozularak gerisin geriye dönüp kaçmıştınız. Sonra Allah, Resulü ile müminler üzerine kendi katından güven duygusu ve huzur indirdi. Bir de sizin göremediğiniz ordular indirdi ve inkâr edenlere azap verdi. İşte bu, inkârcıların cezasıdır. Sonra Allah, bunun ardından yine dilediği kimsenin tevbesini kabul eder. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." (Tevbe 9/25-27)

Resulullah Evtas'tan ve Hevazin'den gelen ganimetin tamamını Cirane'de toplamıştır. Cirane, burada elde edilen çok büyük ganimetlerin taksim edildiği ve müellefe-i kulüb uygulamasının ilk ortaya çıktığı bir yer olarak zihnimizdedir.

Cirane bir de Mescid-i Aksa'nın bulunduğu yerdir. Huneyn Müslümanların ve Müslümanlara karşı yan gözle bakanların her türlü gözlerinin de korkutulduğu en önemli savaşlardan birisidir. Huneyn Savaşı Müslümanların korkulacak kimseler olduklarını gösteren de bir savaş olmuştur. Müslümanların Mekke'nin fethinden sonra kendilerini tüzel bir kişilik olarak tam ortaya koydukları yerdir.

Bir başka yoruma göre Müslümanların tüzel bir kişilik olarak kabul edildiği ilk dönem, Hudeybiye Antlaşması'nın yapılmasından sonraki zamandır. Mesela Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kendini devlet olarak ilan ettiğinde, onu ilk olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Pakistan'ın tanınması gibi. Hz. Peygamber'in Kureyş tarafından resmen tanındığı yer Hudeybiye Antlaşmasıdır. Mekke'nin fethi bir damgadır. Huneyn Savaşı bu damganın diğer bir ispatıdır.

Huneyn Savaşı ile ilgili önemli diğer bir husus şudur: Hz. Peygamber'in peygamberliğini kabul etmemiş olsa da, Resulullah'a karşı seslerini çıkarmaktan ümitlerini kesmiş olanların veya sözde Müslümanların, ilk bozgun karşısındaki kaçışlar esnasında söyledikleri şu söz münafıkların durumunun yansımasıdır: "Muhammed'in sihri çok etkili" veya "Muhammed'in ordusu artık çok büyümüş bu krallığın önünü kimse alamaz" diyorlardı. Ordu bozulup kaçışmaya başlayınca da şöyle mırıldanmaya başladılar: "Muhammed'in büyüü bozuldu." Bunu söyleyenlerden birisi de Ebu Süfyan'dır.

Mekke'nin Fethinden sonra Müslüman olanlara "tüleka" denir. Bunlar müellef-i kulûbdan olanlardır. Bu Huneyn Savaşında açığa çıkmıştır. "Artık Muhammed'in işi bitti" diye söylenmeye başlayanların bir kısmı, ordu toparlanmaya başladıktan bir müddet sonra iddialarından vazgeçip samimiyetle Müslüman oldular.

Taif Kuşatması

Savaşta kaçanların bir kısmının Taife sığındığını görüyoruz. Bu yüzden genellikle Huneyn ve Taif birlikte zikredilir. Taifliler de sıranın kendilerine geleceğini biliyorlardı. Hz. Peygamber, "Hayatım boyunca çaresiz kalıp zorluk çektiğim iki yer var; biri boykot esnası, biri Taif dönüşü" demektedir. Resulullah'ın daha önce Taif'le yaşadığı bir problemi de olmuştu. Resulullah bunun intikamını almanın derdinde değil tabii, ama bu bölgenin de ele geçirilmesi lazımdı. Rekabet ve düşmanlığın ortadan kalkıp İslam'ın ve barışın yerleşmesi için bu süreç devam etmeliydi.

Taifliler kalelerine çok güveniyorlardı. Resulullah sonunda Taif'i kuşatmıştır. Kuşatma sekiz gün, yirmi gün veya bir ay sürmüştür. Müslümanlar bu kuşatmada ilk kez mancınık ve debbâbe kullanmıştır. Resulullah işin sonunu gördüğü için bir süre sonra kuşatmayı kaldırdı. Taifliler sıkışmışlardı, yapacak bir şeyleri yoktu. Etrafları kuşatılmıştı. Hz. Peygamber bunu düşünerek daha fazla zorlamaya ihtiyaç duymadı ve kuşatmayı kaldırdı. Bazıları, "mancınıklar da geldi, devam etseydik" diye ısrar ettiler. Bunun üzerine kuşatma sürdürülmüştür. Müslümanlar bu arada sekiz, yirmi veya yetmiş kişi civarında şehit vermiştir. Hz. Peygamber haram

ayların yaklaştığı gerekçesiyle kuşatmayı kaldırmıştır. Bir sonraki sene Taifliler, kendiliğinden gelip Müslüman olmuştur.

Ganimet Taksimi

Hz. Peygamber Cirane'ye gelmiştir. Cirane ihram giyilip umre yapılan yerdir. Hz. Peygamber ganimetleri taksim ettikten sonra umre yapmıştır. Burada Resulullah'ı üzen bir kaç olay vuku bulmuştur:

Hz. Peygamber ganimetlerin taksimini yaparken münasebetsiz birisi, "Ya Muhammed adil ol" diyerek ganimet taksiminden dolayı Resulullah'ı azarlamaya kalkmıştır. Hz. Peygamber rahatsız olmuştur. "Ben adil olmazsam kim adil olabilir" demiştir. Bu kişi, ya yeni Müslüman olmuş bir bedevi ya da Müslüman olmamış kaba bir bedevidir.

Hz. Peygamber taksimde yaparken neredeyse ganimetin tamamını Mekkelilere vermişti. Mesela, "Malik b. Avf'a söyleyin gelsin ona yüz deve vereceğim" demiş, Malik de, "Vay be, ben ömrümde böyle cömert bir adam görmedim, bu ne cömertlik. Böyle bir adama düşman olunmaz" diyerek gelip Müslüman olmuştur. Ganimetleri taksim ederken, "üstündeki ceketi de bana ver" diyebilecek kadar arsızlar da olmuştur. Resulullah'ın elinin açıklığını duyan geliyor, "bana da ver" diyordu. Ayrılan beşte birlik hissedenden bile isteyenlere verilmiştir. Fakat burada küskün duran Medineliler olmuştur. Onlar şu endişeyi ifade etmiştir, bu da Resulullah'ın kulağına gitmiştir: "Tabii, Muhammed akrabalarını buldu, bizi unuttu; Mekke de fethedildi, artık bizimle işi bitti." Resulullah bunu duymuş ve çok üzülmüştür. Sa'd b. Ubade'yi çağırarak, Medinelileri, Ensar'ı toplamasını istemiştir. Dışardan kimsenin de gelmemesini söyleyip yüksekçe bir yere çıkıp şöyle demiştir. "Böyle böyle sözler duyuyorum, herhalde siz şunu diyorsunuz: "Tabii, Resulullah'ın işi bitti. ..." Bu onların çok zorlarına gitmiştir. Bu durum, bu düşüncenin birçoğunun da içinden geçmiş olduğunu göstermektedir. Ağlamaya başlıyorlar. Resulullah, "Ben sizi bırakır mıyım? Benim ne zaman arkadaşlarımı yarı yolda bıraktığımı gördünüz!" diye onların gönlünü fethedici şeyler söylemiştir. Hem de, "Zaten sizinle geliyorum; benimle olmak size yetmiyor mu da, üç beş kuruşa tamah ediyorsunuz?" demek istemiştir. Resulullah umreden sonra onlarla Medine'ye gitmiştir. Müellefe-i kulûb yani kalbi İslam'a ısındırılacak olanlarla ilgili ilk, bol ve zengin uygulamanın yapıldığı yer de burasıdır.

Taif Sonrası

Sekizinci yıl vuku bulan bu olaydan sonra Resulullah civar kabilelere ortalama on beş kabileye zekât amilleri göndermiştir. Bu şu anlama gelmektedir: Burada devletleşme ve İslamlaşma tamamdır. Devlet vergi ile ayakta durur ve zekât yüzde yüz vergidir. Müslümanlar vergiye o kadar ehemmiyet vermişlerdir ki, onu İslam'ın şartlarından biri saymışlardır. Resulullah zekât amilleri gönderip düzenli zekât verilmesini istemiştir. Çünkü devletin bir parçası olmayı, onlar da kabul etmiştir.

Kabilelerin İslam'a girmesi bu dönemde devam etmiştir. Münafıklarla ilgili uygulamalarda Tevbe suresinde anlatılır. Ve bu uygulamalar bundan sonra kendini çok açık biçimde göstermiştir. Eskiden Resulullah'a münafıklar için, "falanca münafık ya Resulullah, görüyorsunuz" diyorlardı. Hz. Peygamber, "biliyorum" diyor. Hz. Ömer, "şu münafığın işini bitireyim ya Resulullah" diyor. Peygamber ise, "şimdi dokunma, Muhammed ashabını öldürüyor" derler. "Biz onlara uymayalım, onların farkında olalım" diyordu. Çünkü Resulullah asla münafıklara yatırım yapmadı, onlara güvenip de bir harekete kalkışmadı. Ama bundan sonra artık münafıklara karşı yumuşaklık ve esneklik olmayacaktı. "Ya Müslüman olacaklar ya da başka beldeye gideceklerdi. Bunun en önemli uygulaması, Mescid-i Dırar'ın yıkılmasıdır.

Harem bölgesine de müşrikler alınmamaktaydı. Müşriklerden bazıları itiraz ettiler ve "siz, insanları Kâbe'den/Allah'ın Evi'nden alıkoşuyorsunuz?" dediler. "Şirk buradan temizlenmiştir, artık onlar Hareme sokulmamaktadırlar." Tevbe Suresi bunun açık fermandır. (Tevbe, 9/28)

Lat putu da imha edilmiştir. Sonra irtidat eden Hanife Oğulları ve Taiflilerin tamamı, bu esnada Müslüman oldular. Müslüman olmak için bazı şartlar öne sürmüşlerdir. Bu şartların mahiyeti bizim kaynaklarımızda çokça tartışılmaktadır. Hz. Peygamber ileri sürülen şartların hiçbirini kabul etmemiş ve "ya Müslüman olursunuz ya da karşımızda olursunuz" demiştir. Çünkü böyle bir ortam yoktu ve bu tür tekliflerin kabulü için herhangi bir sebep de kalmamıştı.

Huneyn Savaşı Mekke'nin fethinden sonra ikinci bir dönüm noktası olmuştur. İslamlaşma ve İslam'ın kökleşmesi bundan sonra olmuştur. Ridde harplerinde irtidatı kapılmayan kabilelerden birisi de Taif olmuştur. Taif, Mekke ve Medine.

Bazı Konular

Huneyn ordusu içinde Hz. Peygamberi ortadan kaldırmak isteyen insanlar da bulunmaktaydı. İlgili rivayet özetle şöyledir:

İlk bozgun sırasında ordunun içinde yer alıp da henüz Müslüman olmayan Kureyşlilerden biri de Şeybe b. Osman'dır. Uhud Harbi'nde babası öldürülmüş, içi intikam ve kinle doluydu. Allah Resulü'ne hücum edip öldürmek için fırsat kolluyordu. Tam uygun olduğunu düşünerek kılıcı sıyırıp saldırdığında kendisiyle Resulullah'ın arasında bir ateş olduğu hissine kapılarak birden ürperdi, korktu ve geri çekildi. Bu sırada, Resulullah'la göz göze geldi. Allah Resulü ona gülümseyerek, "Ey Şeybe! Yanıma gel!" buyurdu. Şeybe, o anda titriyordu, kalbi korkuyla ürperiyordu. Hz. Peygamber, mübarek ellerini onun göğsüne koydu ve "Allahım, bundan şeytanın vesvese ve desiselerini gider!" diye dua etti. Bundan sonra Şeybe'nin kalbindeki intikam ve kin duygusu gitmiş, yerini sempati, iman ve sevgi almıştı. Hz. Peygamber, "Şeybe! Haydi artık, kâfirlerle savaş!" diye buyurarak onu düşmanın üzerine gönderdi.

Ben eskiden Kur'an'da Yahudilerle ilgili bir kıssa anlatılınca, "nasılsa bu Yahudilerle

ilgili der" geçerdim. Anladım ki Yahudilerle ilgili anlatılanlar aslında bendeki o sıfatlar. Müşriklerle ilgili anlatılanlar bizimle ilgili, bende de o duygular ve sıfatlar var. Hz. Musa (a) Tur Dağına çıkıyor tamamı kırk gün kalıyor; dönünce birde bakıyor ki inananlarından buzağıya tapanlar var. Hz. Harun (a)'un yakasına yapışıyor ve "sen aralarındayken bu işi nasıl yaparlar, nasıl buna müsaade ettin?" diye hesap soruyor. Hz. Harun, "beni dinlemediler. Yakamı tutup da beni onların yanında küçük düşürme" diyor. Hz. Musa da onlara çıkıyor, azarlıyor ve tebliğ ve irşadına devam ediyor (Araf, 7/142-154). Yine bir başka ayette, Hz. Musa'nın, İsrail Oğullarını Mısır'dan çıkarıp Filistin'e doğru giderlerken yol üzerinde putperest bir kavme rastladıkları ve İsrail Oğullarından bazılarının, Hz. Musa'ya"... Ey Musa, onların ilahları gibi, sen de bize bir ilah yap. ..." şeklinde bir teklifte buldukları anlatılır (Araf, 7/138-140). Ben bunu okuduğum zaman, "insanoğlu bu kadar olabilir mi?" diyorum. Çünkü içlerinde Harun Peygamber var, diğer taraftan Hz. Musa da geri gelecek. Böylesine bir atmosferde bile Samir'in buzağısına tapıyorlar. Peygamberlerinden kendileri için put yapmasını istiyorlar. İnsanoğlunda demek ki bu tip duygular her zaman güçlü. Konumuzla ilgili olarak da bu kıssanın benzeri şudur: Huneyn Savaşına giderlerken Hz. Peygamber'e de benzer bir şeyi teklif ediyorlar. Yolda şekli, biçimi değişik olan ağacı görünce, bazı insanlarda bir hayranlık oluşuyor. Ona cahiliye dönemindeki gibi bir anlam yüküyorlar ve o ağaç hakkında, "biz de şu ağacı tanrı edinsek" diye teklifte bulunuyorlar. Hz. Peygamber de, "aşk olsun ya hu! Ben içinizdeyken bu lafı nasıl söyleyebiliyorsunuz!" diyor ve ağacı kestiriyor. Resulullah tevhidi inşa etmiş, yirmi yıldır bunun mücadelesini veriyor ama muhtemelen yeni Müslüman olmuş bazılarında halen aynı duygular vardır. Tıpkı Yahudilerin yaptığı gibi.

Hz. Peygamber'in, savaş esnasında kadınların öldürülmemesi hususunda çok açık bir talimatı yer almaktadır. Bunun sebebi ise Halid b. Velid'in bir kadını öldürmesidir. Aynı zamanda bu savaşta kadınlar da vardır, karı koca beraber savaşanlar da.

Hz. Peygamber'in sütkardeşi Şeyma Hevazin esirleri arasındadır. O'nu Resulullah'ın huzuruna çıkarırlar. Resulullah ona Müslüman olmayı teklif etmiştir. Müslümanlığı kabul etmiş fakat kabilesinin yanına göçmeyi tercih etmiştir. Hz. Peygamber ona ikramda bulunmuştur, bir miktar da mal vererek kabilesine göndermiştir. Hz. Peygamber savaş sonu kaçıp geri gelen, Müslüman olmak isteyen süt amcalarına da ikramda bulunmuştur. Ama onlar ısrarla, "ganimetlerinizi geri verin, yoksa biz helak oluruz" diyorlar. Hz. Peygamber de, "ben bir hafta sizin gelmenizi bekledim, ama siz gelmediniz; dolayısıyla ben de onları taksim ettim ama bana düşen hissemi size veririm" diyor ve veriyor. Müslümanlara da, "gelin bunların çoluk çocuklarını bağışlayın, ganimetlerinizi de verin zaten Müslüman oldular" diyor. Müslümanların da bir kısmı bunu kabul ediyor bir kısmı da kabul etmiyor. Resulullah, savaş/kılıç hakkının gereği olan bu durumu, onların hoşnutluğuyla çözmekten başka bir teşebbüste bulunmamıştır.

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE MECÛSÎLERLE İLİŞKİLER

Doç. Dr. Cahid KARA¹

Giriş

Hız. Peygamber'in risaleti öncesi, Mekkeli tüccarların Sâsânîler'in nüfuz bölgesi olan Irak topraklarında serbest bir şekilde dolaşarak ticaret yaptıklarını biliyoruz. Hız. Peygamber'in dedesinin babası Haşim ve kardeşleri Muttalib, Abdüşems ve Nevfel, çevre devletlerin hükümdarları ile ticaret antlaşmaları yapmışlar ve bu amaçla da kendilerine serbest dolaşım izni verilmişti. Bu kardeşlerden Nevfel b. Abdimenaf, Irak toprakları için Sâsânî Kısra'sı ile görüşmüş ve bir ticaret antlaşması yapabilmıştır.² Bu durum da bize İslâm öncesi dönemde Mekkeliler'in Sâsânî nüfuz bölgeleri ile yakın temasta olduğunu göstermektedir.

İslâm öncesinde Hicâz bölgesinde Mecûsîliğin herhangi bir izine rastlamasak da, Bekrî'de konu ile ilgili değişik bir rivayet vardır. Mekke ve Medine arasında bir bölgede bulunan Harretü Eşca' adlı yerde fetret döneminde bir ateş ortaya çıkmıştı. Araplardan bir grup Mecûsîler gibi ateşe tapıyorlardı. Hâlid b. Sinân adlı Abs kabilesinden bir adam –ki Hız. Peygamber onun hakkında "İşte bu peygamberdir, kavmi onun değerini bilmedi-" bu şekilde davranmakla Mecûsîlere benzeyen Arapları ateşe tapmaktan vaz geçirmek için bu ateşi söndüreceğim", dedi. Bunun üzerine kız kardeşi, "Yavaş ol ey Halid! Şayet sen bu ateşi söndürürsen, öldürülmeden güven içinde olamayız" dedi. Halid ise başını belaya sokmayacağını

¹ Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. Bu çalışmada İslâm Coğrafyasında Mecûsîler (Emevîler'in Sonun Kadar), Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2015 adlı eserimizin 81-105. sayfalarından derlenerek hazırlanmıştır.

² Belâzûrî, Ahmed b. Yahya b. Câbir (279/892), Ensâbu'l-Eşraf, (tah. Süheyl Zekkâr – Riyâd Zerkâyî), I-XIII, Beyrut 1996, I, 66; Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kub b. Ca'fer (284/897), Târîhu'l-Ya'kubî, (ta'lik, Halil Mansur), I-II, Beyrut 1999, I, 209; Muhammed Hamidullah, "İlâf", DİA, İstanbul, 2000, XXII, 63.

söyleyerek esasının üzerine elbisesini geçirerek ateşin olduğu yere kadar gitmiş ve daha sonra asasıyla ateş sönünceye kadar vurmıştır.³ Çeşitli yönlerden tartışılabilir olan rivayetin konumuzla ilgisi, İslâm öncesi Hicâz bölgesindeki Arapların, ateş kültüne hiç de yabancı olmadıklarına bir parça işaret etmesidir.

Hız. Peygamber'in bidayette İran ve dolayısıyla Mecûsî toplumuyla herhangi bir dinî-siyasî ilişkisine rastlamamaktayız.⁴ Fakat Hız. Peygamber'in risaletinin gerek Mekke döneminde nâzil Hâc suresinin 17. âyetinden⁵ ve gerekse bazı rivayetlerden içinde bulunduğu toplumun Mecûsî din ve kültüründen haberdar olduğunu anlayabiliriz.

Genelde tüccar olan Mekkeliler, Arabistan'ın pek çok yerine seyahat etmekteydi. Kureyş kabilesi düzenli olarak her sene güneye ve kuzeye büyük ticarî seferler tertip ediyordu. Yılın belirli aylarında, Arap Yarımadası'nın çeşitli yerlerinde düzenlenen panayirlara da katılmaları muhtemeldir.

Mekkeliler'in, Hire'de bulunan Lahmî kralları ile de ticaret vesilesiyle ilişkileri ihtimal dışı değildir. Nitekim Mekke'nin ileri gelenlerinden ve Hız. Peygamber'in şiddetli muhaliflerinden Nadr b. Haris el-Keled'e'nin, Hire şehrinde Fars efsanelerini öğrenip Mekkelilere anlatması bu durumu açıklar vaziyettedir. İbn Hişâm'ın rivayetine göre Nadr b. Haris, Hız. Peygamber'e eziyet ediyor ve sert bir şekilde muhalefet ediyordu. Nadr, Hire'ye gidiyor ve orada dinlediği Fars krallarına, Rüstem ve İsfendiyar'a ait hikâyeleri öğrenip geliyordu. Hız. Peygamber bir meclise oturup insanları ilahi davete çağırıyor, kendilerinden önce yaşamış; fakat ilahi çağırışı dinlemeyen toplumların başlarına gelen belaları ve Allah'ın o kavimlerden nasıl intikam aldığını anlatan âyetleri okuyup, kavmini uyarıyordu. Bu sırada Hız. Peygamber'in arkasında oturan Nadr b. Haris ayağa kalkıp: "Ey Kureş halkı, Allah'a yemin ederim ki ben ondan daha güzelini biliyorum. Hadi bana gelin! Size onun anlattıklarından daha güzelini anlatayım" der; halka Fars krallarından, Rüstem ve İsfendiyar'ın hikâyelerini anlatırdı.⁶

Mecûsîlerin evlilik hayatına ait bilgilerin İslâm öncesi Arap toplumunca da bilindiğini bazı hadis kaynaklarından öğrenebiliyoruz. Hâlid b. İkrime'den gelen bir rivayete göre, cahiliye döneminde halk Mecûsîlerin yaptığı gibi âdet

³ Bekrî, Abdullah b. Abdilaziz (487/1094), Mu'cem Mesta'cem, (tah. Muastafa Sakkâ), I-IV, Beyrut 1983, II, 435.

⁴ Bazı İslâm tarihi kaynaklarında Hız. Peygamber'in doğduğu gece meydana gelen olaylar içerisinde Sâsânî sarayı ve topraklarında gelişen olaylarla ilgili bir takım rivayetler vardır. Buna göre, "Hız. Peygamber doğduğu gece kisranın sarayı sarsılsı ve on dört balkonu bu sarsıntıdan çöktü. Bin yıldan beri sönmeden yanmaya devam eden Mecûsîlerin ateşi söndü. Sâve gölünün suyu çekilip kurudu" (Taberî, II, 166). Olayın rivayeti her ne kadar erken dönem İslam tarihi, hadis, siyer ve diğer kaynaklarda yer almasa da en eski kaynağı Taberî'nin (310/922)'nin Târih'idir. Taberî'nin rivayet ettiği bu olay senet ve metin olarak klasik ve çağdaş kaynaklarımızda konunun uzmanları ve araştırmacılar tarafından tenkit edilerek, nihayetinde haberini doğru olamayacağı sonucuna varılmıştır. Bu konudaki toplu değerlendirmeler ve tahliller için bkz., Erdinç Ahatlı, Peygamberlik ve Hız. Muhammed'in Peygamberliği, Ankara, 2007, 120-129

⁵ Hâc, 17: "Doğrusu, inananlar ve Yahudiler, Sabiiler, Hıristiyanlar, Mecusiler, ortak koşanlar arasında, kıyamet günü Allah kesin hüküm verecektir. Doğrusu Allah herşeye şahiddir."

⁶ İbn Hişâm, ebû Muhammed Abdûlmelik (218/833), es-Sîretü'n-Nebeviyye, (tah. Mustafa es-Sakkâ ve ark.), I-IV, Beyrut trz., I, 300; Bosworth, C.E. "Iran and The Arabs Before Islam", The Cambridge History of Iran, (ed. Ehsan Yarshater), Volume III (I), London 1983, III(I), 610-611.

günlerindeyken kadınlarına yaklaşıyorlardı. Bu durum hakkında Peygamberimize soru sorulduğunda: “Sana, kadınların aybaşı hali hakkında da sorarlar, de ki: “*O bir ezadır (rahatsızlıktır)”. Aybaşı halinde iken kadınlardan el çekin, temizlenmelerine kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri zaman, Allah’ın size buyurduğu yoldan yaklaşın. Allah şüphesiz daima tevbe edenleri sever, temizlenenleri de sever*” (Bakara, 2/222) ayetleri nâzil olmuştur.⁷

Mekke’de yaşayan insanlar arasında Mecûsîlerin olduğuna dair bir bilgiye kaynaklarımızda rastlayamadık. Fakat buna rağmen Mekkeliler’in yukarıdaki örneklerde de olduğu gibi yakın komşuları Sâsânî kültür ve dininden haberdar olması gerektiğini düşünüyorum.

A. Hz. Peygamber’in Yemen Mecûsîleriyle İlişkileri

Hz. Peygamber hicretin 6. yılında Hudeybiye’den Medine’ye döndükten sonra yarımada’da sağlanan barış ortamında, aynı yılın son ayı Zilkâde ve 7. yılın ilk ayı Muharrem’de çevre ülke liderlerine İslâm’a davet mektupları göndermiştir. Hz. Peygamber, İran Kısra’sı II. Hüsrev Perviz (590–628)’e de, muhtemelen Farsça da bilen sahabeden Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî’yi bir mektupla göndermiştir. II. Hüsrev Perviz, Hz. Peygamber’in adını kendi adından önce yazmasına sinirlenerek mektubu yırtmış ve elçiyi de huzurundan çıkartmıştır. Diğer taraftan II. Hüsrev Perviz, Yemen’deki valisi Bâzân’a bir mektup yazarak Hz. Peygamber’in derhal yakalanmasını ve kendisine gönderilmesini emretmiştir. İki görevlinin gelip Yemen valisinin mektubunu kendisine vermeleri üzerine Hz. Peygamber onları İslâm’a davet etmiş ve bir gün sonra da Kısra’nın öldürüldüğünü onlara haber vermiştir. Gerçekten de Kısra, 27 Şubat 628’de oğlu Şireveyh tarafından öldürülmüştür. Bu gelişme üzerine Bâzân ve etrafındakiler Müslüman olmuşlardır.⁸

Sâsânîler’in vilayeti konumundaki Yemen’in bu şekilde İslâm’ı kabul etmesinin arka planında dönemin siyasî gelişmelerinin büyük etkisi olmuştur denilebilir. Sâsânî orduları Aralık 627’de Ninova’da Bizans ordularına yenilmiş ve Bizanslılar Ocak 628’de Dastagerd’e girmişlerdir. Hz. Peygamber’in yarımadanın kuzeyinde cereyan eden dönemin bu iki büyük devletinin durumlarından özellikle de Sâsânîler’in Bizans’ın karşısında büyük bir yenilgiye uğradığından haberdar olmaması mümkün değildir. Her iki devlet arasında 613-628 tarihleri boyunca on beş yıl durmaksızın devam edegelen bu yıpratıcı savaşlarda Sâsânî ordusu büyük ölçüde kuvvet kaybetmişti ve muhtemelen de Arabistan’ın doğu ve güneyindeki sömürge topraklarında bulunan askerî kuvvetlerini de Bizans ordusuna karşı yarımadanın kuzeyine kaydırmış gözükmektedir. Çünkü tam bu sırada II. Hüsrev

Perviz’e ait bir ticaret kervanını Temim kabilesi yağmalamaya cesaret edebilmiştir.⁹ Bu olay bile bize, bölgenin Sâsânî kuvvetlerinden boşaltıldığını göstermektedir. Sâsânî devletinin savaşlardan başını kaldıramadığı, Bizans’ın Sâsânî devletinin kalbine taarruz başlattığı böyle bir dönemde muhtemelen II. Hüsrev Perviz, Arap yarımadasında gelişen dinî-siyasî olayları yakından takip edememiştir denilebilir. Böyle bir siyasî atmosferde hâkimiyetleri altında gördükleri yarımadadan, kendilerinden bağımsız dinî-siyasî bir gücün ortaya çıkması, bir devlet başkanı olarak mektup yazması ve kendi dinine davet etmesi İran Kısra’sında büyük bir şok etkisi yaratmış olmalıdır. Fakat Kısra’nın bölgede siyasî hâkimiyetini kaybetmiş olduğunun bir göstergesi olarak, tecziye işini direkt olarak kendi ırkından olan Yemen valisi Bâzân’a tevdi ettiğini görmekteyiz. Çünkü Arabistan’ın doğu sahilinde bulunan Sâsânî sömürgelerinin başında bu dönemde Arap kökenli hükümdarlar bulunmaktaydı. Sömürge valilerinin, bu kritik zaman diliminde Kısra’ya karşı bağımsız bir Arap lider olarak Hz. Peygamber’in safında yer almaları her zaman için muhtemeldi. Nitekim bundan sonra gelişen olaylar, bu düşüncemizi destekler mahiyettedir.

İran’la ilişkilerin Hz. Peygamber tarafından barışçıl bir şekilde başlatılmasına rağmen, II. Hüsrev Perviz’in buna karşı takındığı olumsuz tavırlar sonucu iki devlet arasındaki ilişkiler daha başlangıçta gerginleşmiştir. Şubat 628’de İran başşehirinde meydana gelen ayaklanmada oğlu tarafından suikastle II. Hüsrev Perviz’in öldürülmesi yaklaşık olarak dört yıl süren (628–632) bir hanedan kargaşası yaratmıştı.¹⁰ Fakat II. Hüsrev Perviz’den sonra kısa aralıklarla tahta çıkanlardan biri olan imparatoriçe Bûran Duht, İslâm orduları tehlikesini farketmesi sonucu Medine ile arasındaki gerginliği gidermek için Hz. Peygamber’e çeşitli hediyeler göndermiş; fakat kendisi kısa zaman sonra tahttan uzaklaştırılınca bu dostane ilişkiler dönemi sona ermiştir.¹¹

Şüphesiz ki Hz. Peygamber, Sâsânîler’in içinde bulunduğu bu siyasî buhranı dinî ve siyasî açıdan değerlendirmiştir. Bahreyn, Umân ve Yemen’deki Sâsânî idarecilerine mektuplar yazmış kan dökmeksizin buraları İslâm devletinin bünyesine katmıştır.

Bu dönemde Yemen’i Habeşliler’den kurtarıcı olarak gelip buraya yerleşen ve yerli halkla kaynaşmasından meydana gelen Ebnâ’nın¹² yönetiminden halk hoşnut değildir. Çünkü Ebnâ, bir azınlık olarak Arap halkını yönetmekteydi ve güçlerini de yıkılmaya yüz tutan Sâsânî devletinden almaktaydı. İran’ın bu dönemde içinde

⁷ Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrahmân (255/869), Sünenü’l-Dârimî, (tah. Fevâz Ahmed Zümerî), I-II, Beyrut 1407, I/274.

⁸ İbn Sa’d, Ebû Abdillâh Muhammed (230/845), et-Tabakâtü’l-Kübrâ, (Riyâz Abdullâh Abdülhâdî), I-VIII, Beyrut 1996, I, 125; Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr (310/922), Târihu’l-Rusul ve’l-Mülûk, (tah. Muhammed Ebû’l-Fazl İbrahim), I-XI, Beyrut trz., II, 654; Hamidullah, Muhammed, İslam Peygamberi, (ter. Salih Tuğ), I-II, İstanbul 1993, I, 357; İbrahim Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, Ankara, 2001, 249-250.

⁹ Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir (279/892), Fütûhu’l-Buldân (nşr. Rıdvan Muhammed Rıdvan), Beyrut 1991, 95-96.

¹⁰ Morony, Michael, “Sâsânîs”, E12, VIII, Leiden 1995, VIII, 80.

¹¹ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh eş-Şeybânî (241/855), Müsned, I-VI, Mısır trz., 1172, 709; Tirmizî, Muhammed b. İsa Ebû İsa (279/892), Sünenü’t-Tirmizî, (Ahmed Muhammed Şâkir ve arkadaşları), I-V, Beyrut trz., 1501; Taberî, III, 447; Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 363.

¹² Ebnâ: İranlı askerlerin Yemenli kadınlarla evlenmesi sonucunda doğan etnik ve sosyal zümredir. Ebnâ (oğullar) adı verilen siyasî ve askerî gücü elinde bulunduran bu zümre kültür bakımından zamanla Araplaşmıştır. Ebnâ, Müslüman oluncaya kadar Mecûsîliği muhafaza etmekle beraber Güney Arabistan’a hâkim olan putperestlikten ve o yöredeki Hristiyanlık’tan da etkilenmiştir. Mustafa Fayda, “Ebnâ”, DİA, İstanbul 1994, X, 78.

bulunduğu siyasî buhrandan dolayı, Yemen'deki Arapların kendilerinden olmayan bir sınıfın hâkimiyetine karşı ortaya koyabilecekleri herhangi bir isyan için asker sevk etmesi pek mümkün değildi. İşte böyle bir siyasî ortamda Bâzân, Arabistan'da yeni bir güç olarak birliği sağlamaya çalışan İslâm dinini kabul etmiş ve Hz. Peygamber'in bir valisi olarak buradaki idarî-siyasî görevine devam etmiştir.¹³

Yemen topraklarındaki gayri müslimler Yahudi, Hıristiyan ve Mecûsîlerden oluşmaktaydı.¹⁴ Yemen'de yaşayan gayri müslimlere karşı düzenlemelerin cizye ayetinden sonra gerçekleştiğini görmekteyiz. Hicrî 9. yıldan sonra gerek Medine'ye Yemen'den gelen elçilerle ve gerekse Hz. Peygamber'in bölgeye gönderdiği elçilerle çeşitli antlaşmalar yapılmıştır. Ramazan 9 / Aralık 630'da Medine'ye gelen ve İslâm'ı kabul ettiklerini belirten mahallî küçük emirlikler halinde varlığını sürdüren Himyerî meliklerinin elçilerine Hz. Peygamber, gayri müslimlerle ilgili olarak bölgeye çağına erişmiş erkek veya kadın, hür veya köleden bir dinar veya aynı değerde meâfir¹⁵ kumaşını veyahut da aynı değerde elbise cizye olarak belirlemiştir.¹⁶

Yine Yemen bölgesindeki Tebâle ve Cüreş halkının rüşdüne ermiş gayri müslimlerden 1 dinar cizye alınmasının yanında Müslümanları misafir etmeleri de şart koşulmuştur.¹⁷

Belâzürî de Yahyâ b. Âdem'den naklettiği rivayetlerde Hz. Peygamber'in Hecer ve Yemen halkının Mecûsîlerinden cizye aldığını; erkek olsun kadın olsun ergenlik çağına ulaşan Yemen Mecûsîlerinden bir dinar veya bunun karşılığı meâfir kumaşını nispetinde cizye alınmasını şart koştüğünü belirtir.¹⁸ Rivayetlere göre Hz. Peygamber, üç yüz kişilik nüfusa sahip Hecer Mecûsîleri'nden üç yüz dinar cizye almıştır.¹⁹

Rebûlâhîr 9 / Ağustos 630'da Muâz b. Cebel'i Yemen'e elçi, zekât memuru ve kadı sıfatı ile gönderen Hz. Peygamber²⁰ ondan ergenlik çağına ulaşan her gayri müslimden bir dinar veya bunun karşılığı meâfir kumaşından cizye almasını emretmiştir.²¹ Ayrıca Yemen valisi Amr b. Hazm'a gönderdiği bir mektubunda, Muâz b. Cebel'e beyan ettiği gayri müslimler hakkındaki emirlerini tekrarlamıştır.²²

¹³ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 360, Fayda, "Ebnâ", X, 78.

¹⁴ Belâzürî, Fütûh, 80; Fayda, Mustafa, Hz. Ömer Zamanında Gayri müslimler, İstanbul 1989, 121.

¹⁵ Meâfir: Yemen'de dokunan bir kumaş cinsidir; Mustafa Fayda, Fütûhu'l-Buldân Tercümesi, Ankara 2002, 718.

¹⁶ İbn Hişâm, IV, 589; Taberî, III, 121; Hamidullah, Muhammed, el-Vesâiku's-Siyâsiyye, (ter.Vecdi Akyüz), trz., 231; Fayda, Gayri Müslimler, 121-122; İbn Sa'd, I, 181 ve Belâzürî, Fütûh, 82'de İbn Hişâm ve Taberî'nin verdiği metnin tamamı yoktur.

¹⁷ Belâzürî, Fütûh, 70; Yâkût el-Hamevî, Şihabüddin Ebû Abdillâh b. Abdillâh (626/1229), Mu'cemu'l-Büldân, I-VII, Beyrut 1995, II, 9; Fayda, Gayri Müslimler, 122.

¹⁸ Belâzürî, Fütûh, 82-83.

¹⁹ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî (852/1448), et-Telhisu'l-Habîr, (tah. es-Seyyid Abdullah Hâşim), I-IV, Medine 1964, 4, 126.

²⁰ M. Yaşar Kandemir, "Muâz b. Cebel", DİA, İstanbul, 2005, XXX, 338.

²¹ Belâzürî, Fütûh, 82; Yahyâ b. Âdem (203/818), Kitabu'l-Harâc, (tas. Ahmed Muhammed Şakir), Kahire 1347, 72-73; Ebû Ubeyd, Kasım b. Sellâm (224/838), Kitabu'l-Emvâl, (tah. Muhammed Halil Herâs), Beyrut 1986, 32; Hamidullah, el-Vesâik, 231.

²² Hamidullah, el-Vesâik, 227.

Sâsânîler'in içinde bulunduğu siyasî belirsizlik sonucu Yemen valisi Bâzân'ın bir anda maiyetindekilerle birlikte Müslüman oluşu, Sâsânîler'in bu bölgedeki diğer sömürgelerini de İslâm'ın lehine etkilemiştir. İslâm'ın bidayetinde Arabistan'ın kuzeydoğusu, doğusu ve güneyi tamamıyla Sâsânîler'in siyasî nüfuzları altındaydı. Irak'daki Hire valiliğinden başka Bahreyn, Umân ve Yemen'de Sâsânîler'e bağlı valiler bulunuyordu. Sâsânîler'in idaresindeki bu bölgelerde ise gerek İran kökenli insanlardan ve gerekse az da olsa yerli Araplardan Mecûsî dinine mensup insanlar mevcuttu.

B. Hz. Peygamber'in Bahreyn Mecûsîleriyle İlişkileri

Sâsânî – Bahreyn ilişkileri oldukça eskiye dayanmaktadır. Arap Yarımadası'nın doğu sahilinde yer alan Bahreyn, Basra ve Umân arasında Hind denizi sahilindeki bölgeler için kullanılır.²³ Bölgede Temîm, Abdü'l-Kays ve Bekir b. Vâil kabileleri meskûn idi²⁴ ve bölge Sâsânî hükümdarlarından II. Şâpûr zamanında imparatorluk topraklarına dahil edilmişti.²⁵ Buradaki Mecûsî nüfusu Umân'dakinden daha çoktu. Bölgenin Sâsânî devletine daha yakın olması bunun başlıca sebebidir. Ayrıca Farsçanın karşı sahilde ve Übülle²⁶ yolundaki kıyılarda kullanılması, bölgede çoğunun Mecûsîlere ait olduğu anlaşılan mezarların bulunması ve doğu Arapçasında Mecûsîlerin âteşkedelerine dair bazı kelimelerin olması da burada meskûn bir Mecûsî nüfusun var olduğuna işaret etmektedir.²⁷

Sâsânî nüfuzu altındaki Bahreyn bölgesi ve Doğu Arabistan topraklarında Mecûsîlik yaygın olsa da buradaki meskûn Araplar arasında pek de itibar görmemiştir.²⁸ Fakat kaynaklarımızda çok az sayıda da olsa bölgede meskûn bulunan Temîm kabilesine mensup Zürâre b. Ades, oğlu Hâcib b. Zürâre, Akrâ' b. Hâbis ve Veki' b. Hasan'ın dedesi Ebû Sûd gibi Mecûsîliği kabul etmiş bazı kişilerin adları zikredilmektedir.²⁹ Kehhâle de bu paralelde, kabilenin Teym ve ed-Deberân adlı putlara tapınmasının yanında, kabile içerisinde Mecûsîliğin de yayıldığını belirtmektedir.³⁰

Hz. Peygamber zamanında Sâsânîler'in bölgedeki Araplar üzerindeki valisi Münzir b. Sâvâ idi.³¹ Bölgede Araplar ile birlikte Mecûsî, Yahudi ve Hıristiyanlar da yaşamaktaydılar.³² Kaynaklarımızın belirttiğine göre Hz. Peygamber Zilkade 8 / Ocak 630'da Cîrâne'den döndükten sonra Alâ b. Abdillâh el-Hadramî'yi halkını

²³ Yâkût, I, 347.

²⁴ Belâzürî, Fütûh, 89; Taberî, II, 57; Yâkût, I, 347; Levent Öztürk, Asr-ı Saadetten Haçlı Seferlerine Kadar İslam Toplumunda Hıristiyanlar, İstanbul 1998, 47.

²⁵ Taberî, II, 57; Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 374.

²⁶ el-Übülle: Basra'ya girişteki körfezin köşesindeki Dicle kıyısında yer alan şehirdir; Yâkût, I, 77.

²⁷ Cevad Ali, el-Mufassal fi Târihi'l-Arab Kable'l-İslâm, I-X, Bağdat 1993, VI, 693.

²⁸ Sarıçam, 31.

²⁹ İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim (276/889), el-Meârif, (tah. Servet Ukkâşe), Mısır 1992, 621; el-İbşîhî, Ebu'l-Feth Bahâüddin Muhammed b. Ahmed b. Mansûr (854 / 1450[?]), el-Müstetraf fi Külli Fennin Müstetraf, (tah. Müfid Muhammed Kamîha), I-II, Beyrut 1986, II, 174; Cevad Ali, VI, 693'te Ebû Sûd, Ebû'l-Esved'dir.

³⁰ Ömer Rıza Kehhâle, Mu'cemu Kabâilu'l-Arab, Beyrut 1997, I, 132.

³¹ İbn Hişâm, IV, 607; İbn Sa'd, I, 127; Belâzürî, Fütûh, 89; Yâkût, I, 347.

³² Belâzürî, Fütûh, 89.

İslâmiyeti kabul etmeye davet etmek üzere Bahreyn'deki Münzir b. Sâvâ'ya göndermiştir.³³

Hamidullah, Hz. Peygamber'le Münzir arasında gerçekleşen karşılıklı mektuplaşmaları zikreder; fakat bu mektuplarda tarih bulunmadığından mektupların sırası daha çok metinlerin içeriğinden anlaşılmaktadır. Fakat kronolojiyi takip edersek, Hz. Peygamber'in Sâsânîler'e bağlı bu bölgedeki yönetici ve halklara gönderdiği İslâm'a davet mektupları her ne kadar hicrî 8. senede başlıyorsa da, cizye hükümlerini belirleyen mektuplar Tebuk savaşı sonrası yani hicrî 9. yılın Receb veya Şaban ayları sonrası yazılmış olması gerekir.

Burada Hz. Peygamber'le Münzir b. Sâvâ arasında konumuzla ilgili olan mektupların metinlerini vermek istiyoruz:

"Bismillahirrahmânirrahîm, Muhammed Resûlullâh'tan Münzîr b. Sâvâ'ya, doğruya uyanlara esenlik olsun. Seni İslâm'a çağırıyorum. Müslüman ol, kurtul. Allah da elinin altındaki (iktidarını) sana ait kılsın. Bil ki dinim, yumuşak tabanı üstüne basan develer ile tırnakları üstünde koşan atların varacağı yere kadar üstün gelecektir."³⁴

Buna göre Hz. Peygamber'in, Münzir'e gönderdiği ilk mektupta, Münzir'in kendisi ve halkı sadece İslâma davet edilmekte, kabul etmeyenler hakkında herhangi bir açıklamada bulunmamaktadır. Bu mektupta dikkatimizi çeken husus, İslâm'ı kabul etmeyenler hakkında ne tür bir uygulamanın olacağı veya cizye vergisinden herhangi bir şekilde bahsedilmemesidir. Bunun sebebi, cizye âyetinin geçtiği Tevbe sûresi büyük çoğunluğu itibarı ile Hz. Peygamber'in hicrî 9. yılda gerçekleştirdiği Tebuk seferinde nazil olmuş olmasındandır.³⁵ Esasen bu tarihten önce Hz. Peygamber'in cizye uygulamasına da rastlamamaktayız. Hz. Peygamber, cizye uygulamasını Tebuk seferi sırasında Eyle, Ezruh, Cerbâ ve Dûmetulcendel halklarıyla yaptığı barış antlaşmalarına koymuştur.³⁶ Dolayısıyla bu tarihten önce Münzir'e yazılan İslâm'a davet mektubunda İslâm'ı kabul etmeyenlere cizye uygulamasının olması da düşünülemez.

Hz. Peygamber'in mektubunu alan Münzir, Araplar ve İranlılardan oluşan ada halkının çoğunluğu ile birlikte Müslüman olmuştur.³⁷ Fakat Münzir, Hz. Peygamber'e yazdığı cevabî mektubunda, "Ey Allah'ın elçisi! Mektubunu Bahreyn halkına okudum. Onlardan bir kısmı İslâm'ı sevdi, beğendi ve ona girdi. Bazısı da

onu beğenmedi. Toprağında Mecûsî ve Yahudi var. Bu konudaki emrini belirle,"³⁸ diyerek, halkının içerisinde Yahudi ve Mecûsî olarak eski dininde kalmaya devam edenlerin bulunduğunu, dolayısıyla da bunlara yapılacak muamele hakkında Hz. Peygamber'den bilgi ve talimat istemiştir.

Hz. Peygamber de Münzir'e yazdığı cevabında, "*Bismillâhîrrâhmânirrahîm, ... Elçilerime itaat eden ve emirlerime uyan, bana itaat etmiş demektir. Onlara samimi davranan, kendine samimi davranmış olur. Elçilerim seni bana övdüler. Kavmin hakkındaki şefaati kabul ettim. Müslüman olanlara elindekileri bırakıyorum. Günahkârları affettim, onlardan kabul et. Sen iyi davrandıkça seni görevden almayız. Yahudi ve Mecûsî olarak kalanlara cizye vardır,"³⁹ buyurarak, Yahudi ve Mecûsî olarak eski dininde kalmak isteyenlerden cizye almasını söylemiştir. Sonuçta Bahreyn bölgesinde yaşayan ve kendi dinlerinde kalmak isteyen Mecûsî, Yahudi ve Hıristiyanlar cizye ödemeği kabul etmişlerdir.⁴⁰*

Hz. Peygamber, Münzir b. Sâvâ'ya yazdığı bir diğer mektubu şöyledir: "*Bismillâhîrrâhmânirrahîm, Allah'ın elçisi Muhammed'den Münzîr b. Sâvâ'ya, ... Kim namazımızı kılar, kiblemize döner, kestiğimizi yerse, o bizim hak ve ödevlerimize sahip Müslüman'dır. Kim böyle yapmazsa (meâfir değerinde bir dinar) cizye ödemesi gerekir."*⁴¹ Aynı anlamda bir diğer mektupta Hz. Peygamber, "*Namazımızı kılan, kiblemize yönelen ve kestiğimizden yiyen kimseler Müslümandır. Allah ve Resûl'ünün zimmeti kendisindedir. Bu hasletleri, Mecûsîlerden bir kimse severek kabul eyler ve yaparsa her hususta kendisi emindir. Mecûsîlerden bu hasletleri kabul etmekten kaçınanlardan cizye alınır,"⁴² buyurmuştur.*

Sâsânîler'in Bahreyn valisi Münzir b. Sâvâ'nın Müslüman olmasından sonra Hz. Peygamber ile arasında çeşitli hukukî meseleleri açıklayan çok sayıda yazışma olmuştur.⁴³

Hz. Peygamber, muhtemelen Tebuk seferinden sonra Bahreyn bölgesindeki Mecûsî Hecer⁴⁴ halkına da bir mektup yazmıştır. Bu mektubunda Hz. Peygamber: "*Kim Müslüman olursa önceden bulunduğu hal üzere kalacaktır. Müslüman olmayı kabul etmeyenler, kestiklerinin yenilmemesi ve kadınlarıyla evlenilmemesi (şartlarıyla) cizye ödeyeceklerdir"*⁴⁵ buyurarak Hecer Mecûsîleri'ni İslâm'a davet etmekte, kabul veya

³³ İbn Hişâm, IV, 607; Ebû Ubeyd, 26; İbn Sa'd, I, 127; IV, 495; el-Belazurî, 89; Taberî, III, 29; Şâmî, Muhammed b. Yusuf (942/1535), Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Raşâd, (tah. Âdil Ahmed Abdilmevcûd – Ali Muhammed Muavviz), I-XII, Beyrut 1993, XI, 364; Adı geçen kaynaklardan farklı olarak ez-Zeylaî, el-Vâkıdî'den rivayetle IV, 419-420'de Hz. Peygamber'in, Münzir b. es-Sâvâ'ya gönderdiği mektubu Tebuk Seferi sonrası hicrî 9 Receb ayının bitimine iki gün kala yazıldığını rivayet etmektedir.

³⁴ Zeylaî, Abdullah b. Yusuf (762/1360), Nasbu'r-Râye li-Ehâdisi'l-Hidâye, (tah. Muhammed Yusuf el-Benûrî), I-IV, Mısır 1357, IV, 419-420; İbn Tülün, no:2'den naklen, Hamidullah, el-Vesâik, 160-161.

³⁵ Sarıçam, 243.

³⁶ Mehmet Erkal, "Cizye", DİA, İstanbul, 1993, VIII, 42.

³⁷ el-Belazurî, Fütûh, 89; Yâkût, I, 348.

³⁸ İbn Seyyidinnâs, Ebu'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî (734/1334), 'Uyûnu'l-Eser fi Fünûni'l-Meğâzi ve's-Şemâil ve's-Siyer, I-II, Kahire 1356, II, 367; Zeylaî, IV, 420; Hamidullah, el-Vesâik, 162; İbn Sa'd, I, 127 ve Şâmî, XI, 364, Münzir'in, Hz. Peygamber'in mektubunu Hecer halkına okuduğunu rivayet etmektedirler.

³⁹ İbn Seyyidinnâs, II, 267; Zeylaî, IV, 420; Hamidullah, el-Vesâik, 162; Sadece son cümle İbn Sa'd, I, 127 ve Şâmî, XI, 364'te bulunmaktadır.

⁴⁰ Belâzürî, Fütûh, 89; Yâkût, I, 348.

⁴¹ Ebû Yusuf, Ya'kub b. İbrahim (182/798), Kitâbu'l-Harâc, (ter. Muhammed Atâ'ullâh), Ankara 1982, 300, parantez içindeki ifadeler Ebû Yusuf'a aittir; Belâzürî, Fütûh, 91; Taberî, III, 29; Hamidullah, el-Vesâik, 163.

⁴² Ebû Yusuf, 299; Ebû Ubeyd, 26.

⁴³ Yukarıda zikredilenlerden başka diğer mektupların metinleri Mecûsîlerle ilgili olmadığı için burada yer vermedik. Metinlerin toplu gösterimi için bkz. Hamidullah, el-Vesâik, 160-168.

⁴⁴ Hecer, Bahreyn'e bağlı bir şehirdir; Yâkût, V, 393.

⁴⁵ İbn Hemâm, Ebû Bekr Abdürrezzak es-San'ânî (211/827), el-Musannef, (Habîburrahman el-A'zamî), I-XI, Beyrut

reddettikleri durumda hukukî konularını belirlemektedir.

Kaynaklarımızda Hz. Peygamber'in Münzir'in idaresindeki Hecer Mecûsîleri'ne dair bir diğer mektubu şöyledir: *"Onlara İslâm'ı arzet. Müslüman olurlarsa, bizim hak ve ödevlerimize aynen sahip olurlar. Kabul etmeyene cizye vardır; kestikleri yenmez, kadınlarıyla nikâhlanılmaz."*⁴⁶

Hz. Peygamber, Hecer'deki Sâsânîler'in (metinde herhangi bir isim veya sıfat zikredilmemektedir) görevlilerine de bir elçi göndermiştir. Fakat bu kişiler Müslüman olmamışlardır. Bunun üzerine de Hz. Peygamber, onlardan ergenlik çağına gelmiş her erkeğe bir dinar cizye koymuştur.⁴⁷

Bahreyn halkı ile yapılan antlaşmalar gereği Hz. Peygamber ilk kez Mecûsîlerden cizye almış oluyordu. Yahudi ve Hıristiyanlardan farklı bir din mensubu olarak Mecûsîler'den Hz. Peygamber'in cizye alması –ileride inceleneceği üzere– İslâm hukukunda gelecekte yeni tartışmalara kapı açmıştır. Çünkü bu olay fetihlerle sınırları genişleyecek olan İslâm dininin, yeryüzündeki diğer dinlere karşı da takınacağı tavrı belirlemiştir.⁴⁸

Bahreyn bölgesindeki Mecûsîler de dâhil, gayri müslimlere Hz. Peygamber'in emri üzerine –genel kabule göre– tarh edilen cizye miktarı ergenlik çağına gelmiş her erkeğe bir dinar olarak belirlenmiştir.⁴⁸ Ayrıca Hz. Peygamber'in Münzir'e yazdığı mektuplarından birinde ise cizye miktarını, toprağı olmayan (sanatkâr ve ticaret yapan) her erkeğe dört dirhem ve bir üst elbisesi olarak belirlemiştir.⁴⁹

Bölgedeki Mecûsîler'i bağlayıcı özelliği bulunan yukarıdaki mektupların metinlerini incelediğimizde, Yahudi ve Hıristiyanlar'dan farklı olarak Mecûsîlerin kesmiş oldukları hayvanların etlerinin yenilmesinin ve kadınları ile evlenilmesinin yasaklandığını görmekteyiz.⁵⁰

Hz. Peygamber yukarıdaki rivayetlerden ayrı olarak Umân ve Bahreyn bölgesinde yaşayan ve kaynaklarımızda Esbezî ismiyle geçen topluluğa da bir mektup göndermiştir. Mektupta adı geçen bu Esbezîler'in kimler olduğu kaynaklarımızda açık bir şekilde belirtilmese de Ebû Ubeyd'in bu konuda verdiği bilgilere göre bu kişiler, bir rivayete göre ata tapanlar olduklarından dolayı bu şekilde isimlendirilmişlerdir. "Esb" Farsça'da at anlamına geldiğinden ata nispet edilmişlerdir.⁵¹ Ayrıca aşağıda zikredilecek mektupta Esbezîlerle birlikte geçen

1403, VI, 69; Ebû Ubeyd, 36; İbn Sa'd, I, 127; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Musa (458/1066), Sünenü Beyhâki'l-Kübrâ, (tah. Muhammed Abdülkadir Atâ), I-X, 1994, IX, 192; Şâmî, XI, 364; Hamidullah, el-Vesâik, 165.

46 Belâzürî, Fütûh, 91; Hamidullah, el-Vesâik, 167.

47 Belâzürî, Fütûh, 92.

48 Belâzürî, Fütûh, 89, 92.

49 Hamidullah, el-Vesâik, 167; Fayda, Mustafa, Hz. Ömer Zamanında Gayri müslimler, İstanbul 1989, 120'de bu haberin doğru olamayabileceğini belirtir.

50 Taberî, III, 29; Hamidullah, el-Vesâik, 165.

51 Ebû Ubeyd, 27; Zemaşerî, Mahmud b. Ömer (467-538), el-Fâiq fi Ğaribi'l-Hadis, (tah. Ali Muhammed el-Becâvî – Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), I-IV, Lübnân, trz., I, 43; Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 380, 411.

"İbâdallâh" (Allah'ın kulları) lafzı Benû Abdillâh b. Dârim kabilesi olduğuna da işaret edilmektedir.⁵² Bununla beraber Ebû Ubeyd, diğer rivayetlerinde Esbezîler'in İranlı bir kavim olduğunu da zikreder.⁵³ Bizim tercih ettiğimiz görüş ise, Esbezîler'in İranlı bir kavim olduğudur. Hz. Peygamber'le yapılan antlaşmalardan da anlaşıldığına göre, bu kavim sahip oldukları âteşkedelerden de anlaşıldığına göre Mecûsî dinine mensuptu. Mecûsîlik ise Araplar arasında yaygın bir din değildir. Dolayısıyla da ata binenler anlamına gelen Esbezî kelimesinden de hareketle, adı geçen kavim Doğu Arabistan kıyılarına asker veya ticaret amaçlı gelip bu topraklara yerleşmiş halklar anlamında anlaşılmalıdır. Bu durumda bölgedeki Mecûsî halkların kökeni İranlı olmaktadır.

Hz. Peygamber'in Esbezîler'e gönderdiği mektubun metni şu şekildedir: "Resûlullâh Muhammed'den, Allah'ın kulları Esbezîlere, Umân hükümdarlarına, Umân Esbezîleri'ne ve bunlar arasında Bahreyn'de bulunan kimselere. İman etmiş, namazlarını kılan, zekâtlarını ödeyen, Allah'a ve Resûlü'ne itaat eden, Resûlullâh'a karşı vazifelerini yerine getiren ve Müslümanların üzerinde bulunduğu yolda yürüyen herkes, tam bir himaye ve korunma içinde bulunacaktır. Allah'a ve Resûlü'ne iade edilecek olan âteşkedelerinde saklanan mallar hariç, onların İslâm'a girdikleri zaman sahip oldukları her şey ellerinde bırakılacaktır. Hurma (veya meyva) ağaçlarından onda bir, hububattan yirmide bir sadaka (zekat) olarak vereceklerdir. İyi tutum ve davranışlarıyla Müslümanlara yardım edeceklerdir. Buna karşılık Müslümanlar da kendi üzerlerine düşen görevleri yerine getireceklerdir. Değirmenlerine gelince, istedikleri şeyleri istedikleri gibi buralarda öğüteceklerdir."⁵⁴

Hz. Peygamber bu mektubunda Esbezîler'in İslâm'ı kabul etmeleri halinde diğer Müslümanlarla sahip olacakları eşit hakları bildirmektedir. Bölgede Mecûsî dinine mensup insanların azımsanamayacak derecede olduğu ateş mabetlerinin varlığından anlaşılabilir. Mecûsîlerin, Hz. Peygamber'in bu çağrısına olumlu cevap verip Müslüman olmalarından sonra sahip oldukları eski dinlerine ait âteşkedelerin bir anlamı kalmamaktadır. Buralarda biriken mallar esasında kamu mallarıdır. Çeşitli bağışlar yoluyla bu mabetlerde biriken meblağlar, tekrar kamu hizmetinde kullanılmak üzere devlet hazinesine aktarılmış olmaktadır.⁵⁵

Kaynaklarımızda Hz. Peygamber'in Esbezîler'e mezkûr mektubundan başka diğer rivayetler de bulunmaktadır. İçerik olarak yukarıdaki mektuplardan biraz farklı olan ve metin olarak sadece İbn Zenceveyh'te geçen bu mektuplardan biri şu şekildedir: *"Bismillâhîrrâhmânîrrâhim, Muhammed Resûlullâh'tan Esbezî kullara, Siz esenlik içindesiniz. Bahreyn temsilciler kuruluyla birlikte elçileriniz bana geldi. Hediyeinizi kabul ettim. Sizden kim Allah'tan başka tanrı olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna tanıklık eder, kiblemize yönelir ve kestiklerimizden yerse, bizimle aynı*

52 Ebû Ubeyd, 26; Zemaşerî, I, 43; Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 380, 411.

53 Ebû Ubeyd, 27.

54 Ebû Ubeyd, 26; Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 380.

55 Krş., Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 380.

hak ve yükümlülüklerle sahip olur. Kim kabul etmezse, cizye ödeyecektir. Can güvenliği açısından cizye, erkek ve kadına bir dinardır. Kim kaçınırsa, Allah ve Peygamberi'ne savaş açsın (açmış demektir). (Çocuklarınızı) Mecûsî yapmayacaksınız. Âteşkede (mal) Allah'a ve Peygamberi'ne aittir. Topraklarınızdan da bize Allah'ın verdiği gerekir. Yağmur veya kaynak sularıyla sulanan topraklardan beşte bir, kova ve aletle sulanan topraklardan onda bir ödenecektir. Mallarınızda da yükümlülük vardır, yirmi dirhemde bir dirhem, on dinarda bin dinar ödenecektir. Hayvanlarınızda, Müslümanların ödediğinin iki katı vardır. Değirmenlerinizde valilerimize ait hububatı öğüteceksiniz. Doğruya uyanlara esenlik dilerim.⁵⁶

Hz. Peygamber'in Esbezîler'e hitaben yazmış olduğu bu mektuptan anlaşıldığına göre, Esbezîler henüz İslâm'ı kabul etmedikleri, herhangi bir cizye anlaşmasında da bulunmadıkları anlaşılmaktadır. Bu durumda Hz. Peygamber Esbezîler'e üç seçenek sunmaktadır:

Birincisi, Mecûsîlerin İslâm dinini kabul etmeleri halinde Müslümanlarla eşit konuma kavuşacakları,

İkincisi, İslâm'ı kabul etmeyenlerin erkek ve kadın başına bir dinar cizye ödemeleri gerektiği,

Üçüncüsü de ilk iki hususu yerine getirmeyenlerin Allah ve Resulüne savaş açmış anlamına geleceğidir.

Fakat mektubun "(Çocuklarınızı) Mecûsî yapmayacaksınız" ifadesinden sonraki bölümü ve sonrası anlaşma yapmış iki tarafın şartlarına benzemektedir. Burada bölgedeki Mecûsîlerin din hürriyetini kısıtlayan, âteşkedelerine el koyan ve haraç topraklarına uygulanan hükümleri ihtiva eden bu bölüm mektubun üst tarafından oldukça farklıdır. Yani mektubun üst tarafı ile son tarafı daha çok farklı iki metnin birleştirilmiş veya eklenmiş haline benzemektedir. Dolayısıyla mektup metnin anlamsal bütünlüğü açısından kendi içinde tutarsızlıklar sergilemektedir. "Mecûsîlerin Hukukî Statüleri" bölümünde inceleneceği üzere, genelde gayri müslimlerden özelde Mecûsîlerden cizye alınmasının sebebi, İslâm hukukçularının "zâurât-ı hamse" dedikleri can, mal, din, akıl, nesli koruma ve diğer haklara devlet güvencesi altında sahip olmalarıdır. İslâm'ın gayri müslimlere sağladığı din hürriyeti uygulaması ile çelişen bu cümlelerin metin kritiği açısından doğru olmaması gerekir. Bu durumda bu tür rivayetler daha sonraları ya birileri tarafından uydurulmuş ya da zaman içerisinde müstensihlerin hataları sonucu böyle anlamlara kaydırılmıştır. Sonuç olarak mektubun ilk bölümü kabul edilebilirse de belirtilen yerden sonraki kısmına oldukça ihtiyatlı yaklaşmak gerekmektedir.⁵⁷

Belâzürî, Hz. Peygamber'in, metin olarak yukarıdakine benzer, Bahreyn halkına

yazdığı bir mektubu rivayet etmektedir: "Sizler namaz kılar, zekat verir, Allah'a ve Resulü'ne gönülden bağlanır, hurmaların onda birini, hububatın yirmide birini verir ve çocuklarınızı Mecûsîleştirmezseniz, Müslüman olduğunuz sırada sahip olduklarınızın hepsi sizlere aittir. Ancak âteşkedeler, Allah ve elçisindedir. Şayet İslâm'ı kabul etmezseniz, cizye ödeyeceksiniz."⁵⁸

Buradaki metin de Hz. Peygamber'in Bahreyn halkına, Müslüman oldukları takdirde mükellef oldukları görevlerini ve haklarını bildiren bir anlaşma metni şeklindedir. Fakat "Çocuklarınızı Mecûsîleştirmeyeceksiniz" ifadeleri, metnin bütünlüğünü bozmaktadır. Çünkü Müslüman oldukları takdirde hiç kimse çocuğunu Mecûsîleştirmez; İslâm'ı kabul etmedikleri takdirde ise cizye ödeyeceklerinden din özgürlüğünü kısıtlayan böyle bir şart ileri sürmek İslâm'ın bu konudaki temel prensiplerine aykırı olmaktadır. Dolayısıyla bu cümle sanki metnin içerisine sonradan ilave edilmiş gibi görünmektedir.

C. Hz. Peygamber'in Umân Mecûsîleriyle İlişkileri

Arabistan'ın doğusundaki Hint okyanusu ve Yemen sahilleri boyunca uzanan Umân⁵⁹ kuzeybatıda Bahreyn, güneyde Yemen ve Hadramevt ile komşudur.⁶⁰ Sâsânîler'e bağlı bir bölge olarak Umân'da Hz. Peygamber zamanında Ezd kabilesinden Ceyfer ve Abd adında iki kardeş ortaklaşa hükümranlı sürdürmekteydiler.⁶¹ Babaları Cülendâ İran imparatoru tarafından Umân kralı olarak tanınmıştı.⁶²

Umân Mecûsîleri de Arabistan'ın diğer bölgelerine yerleşen soydaşları gibi ticaret için ya da bu bölgeleri istila etmeye gelenlerden oluşmaktaydı. İslâm dini ortaya çıktığında bu insanların bölgede herhangi bir siyasî ağırlıkları yoktu.⁶³

Önemli bir liman ve ticaret merkezi olan Umân'da, Suhâr ve Debâ şehirlerinde yıllık iki fuar tesis edilirdi.⁶⁴ Uluslar arası ticarete sahne olan bu iki pazara Sind, Hint, Çin, Doğu ve Batı'dan çok sayıda tüccar katılırdı.⁶⁵ Ayrıca bu bölgedeki meşhur Adavla şehri, gemicilik yönünden önemli bir yere sahipti ki, Adavli denilen gemiler burada üretilirdi.⁶⁶

Kaynaklarımız, Hz. Peygamber'in Umân'a –muhtemelen Ci'râne dönüşü- (8 Zilkâde / Ocak 630), Cülendâ'nın iki oğlu Ceyfer ve Abd'i İslâm'a davet için Amr b. Âs'ı

⁵⁸ Belâzürî, Fütüh, 89.

⁵⁹ Yâkût, IV, 150.

⁶⁰ A.Grohmann, "Umân", İA, XIII, 31.

⁶¹ İbn Sa'd, I, 126; Belâzürî, Fütüh, 87; Taberî, III, 29; Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 408.

⁶² İbn Habîb, Ebû Cafer Muhammed (245/859), el-Muhabber, (tah.Eliza Lichtenstadter) Beyrut trz., 265; Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 408.

⁶³ Cevad Ali, VI, 693.

⁶⁴ İbn Habîb, el-Muhabber, 265; Ya'kûbî, I, 230; Süveydî, Ebû'l-Fevz Muhammed Emin, Sebâiku'z-Zehab fî Ma'rifeti Kabâil'i-Arab, Beyrut 1986, 465; Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 408-409; Mustafa Ağırman, "Debâ", DİA, IX, 61.

⁶⁵ İbn Habîb, Muhabber, 265.

⁶⁶ Bekrî, III, 926; Yâkût, IV, 9; Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 409.

⁵⁶ Hamîd b. Zenceveyh (251/865), Kitâbu'l-Emvâl, (tah. Şâkir Zîb Feyyâz), I-III, Riyâd 1986, I, 118-119; Hamidullah, el-Vesâik, 171.

⁵⁷ İbn Zenceveyh'in I, 143'teki 130 nolu rivayetinde metnin "Çocuklarınızı Mecûsîleştirmeyeceksiniz" kısmı yoktur.

gönderdiğini kaydederler.⁶⁷ Belâzürî, mektubun asıl metnini vermediği rivayetinde, Hz. Peygamber'in Abd ve Ceyfer'i İslâmiyet'e davet ettiği bu mektubunda, eğer Umân halkı Hakk'ı tanırsa, Allah'a ve elçisine itaat ederse, Amr emir olacak, Ebû Zeyd ise halka namaz kıldırarak, İslâmiyet'i anlatacak, Kur'an ve sünneti öğretecektir, şeklinde talimat yazdığını belirtir.⁶⁸

Muahhar kaynaklarımızda yer alan Hz. Peygamber'in, Ceyfer ve Abd'a gönderdiği mektubun metni şu şekildedir: "Bismillâhîrrâhmânîrrâhîm, Allah'ın elçisi Muhammed'den Ceyfer ve Abd b. Cülendâ'ya, selam doğruya uyanlara. Ben ikinizi İslâm'a davet ediyorum. Müslüman olun, kurtulun. Ben, diri olanı uyarmak ve azabın kâfirlerle hak olması için Allah'ın bütün insanlara gönderdiği elçiyim. Eğer siz İslâm'ı kabul ederseniz, sizi tayin ederim. Eğer İslâm'ı kabul etmezseniz, mülkünüz gidecek, atım topraklarınıza girecek ve peygamberliğim mülkünüzü üstün gelecektir."⁶⁹

Ceyfer ve Abd, Hz. Peygamber'in İslâm'a davet mektubunu kabul ederek Müslüman olmuşlardır. Bölgedeki meskûn Mecûsî halka da diğer bölgelerde olduğu gibi cizye tarh edilmiştir.⁷⁰ Fakat Hz. Peygamber'in Cülendâ'nın iki oğlu Ceyfer ve Abd'e gönderdiği mektubun içeriğine baktığımızda iki husus göze çarpmaktadır:

Birincisi, mektupta Hz. Peygamber Ceyfer ve Abd'ı İslâm'a davet etmektedir,

İkincisi bu ilahî daveti reddetmeleri durumunda Hz. Peygamber'in onları cizyeye muhatap kılmayarak, açıkça savaş tehdidinde bulunmaktadır.

Rivayetlere göre aynı zaman diliminde yazıldığı halde –Cî'râne dönüşü Zilkâde 8 / Ocak 630 - metinlerdeki bu üslup, Hz. Peygamber'in Münzir'e ve Esbezîler'e gönderdiği İslâm'a davet mektuplarından oldukça farklıdır. Hz. Peygamber'in Cülendâ'nın iki oğluna böylesi bir mektup yazmasının nedeni bizlere Tevbe sûresinin ilk ayetlerini çağrıştırmaktadır. Bilindiği gibi Tebuk seferi sonrası hicrî 9. yılda Hz. Ebû Bekir'in hac emiri olarak Zilhicce ayında Mekke'ye gönderilmesinden sonra nazil olan ve Arabistan'da yaşayan müşrikler için bir ultiatom niteliğindeki bu ayetleri tebliğ etmek üzere Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi Mekke'ye göndermiştir.⁷¹ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in Cülendâ'nın iki oğluna gönderdiği bu mektubun içeriğinde ya Müslüman olmaları ya da savaşa hazır olmaları şeklindeki ifadeler bir nevi ultiatom şeklindedir. Bu durumda Cülendâ'nın oğullarına gönderilmiş iki farklı zamanda iki farklı mektuptan söz edebilir miyiz? Belâzürî'nin rivayet ettiği metin

⁶⁷ İbn Sa'd, I, 126; Taberî, III, 29; Amr b. Âs ile birlikte Ebû Zeyd el-Ensârî'nin de gittiği zikredilmektedir, bkz. Belâzürî, Fütûh, 87; Ensâb, X, 278.

⁶⁸ Belâzürî, Fütûh, 88.

⁶⁹ İbn Seyyidinnâs, II, 267; İbn Kayyim, Şemsüddin Ebî Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevzî (751/1350), Zâdû'l-Meâd fî Heydi Hayri'l-ibâd, (tah. Şuayb el-Arnâvûd – Abdülkâdir el-Arnâvûd), I-V, Beyrut 1986, III, 605; el-Halebî, Ali b. Burhâneddîn (1044/1635), es-Sîretü'l-Halebiyye fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn, I-III, Beyrut trz., III, 301; Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 179.

⁷⁰ Belâzürî, Fütûh, 88; Taberî, III, 29.

⁷¹ Elmalılı Muhammed Hamdî Yazır, Hak Dinî Kur'an Dili, (sad. İsmail Karaçam ve diğerleri), I-X, İstanbul, trz., IV, 260-261.

Hz. Peygamber'in Cî'râne dönüşü Münzir'e gönderdiği İslâm'a davet mektuplarına benzediğinden birinci mektubu bu zaman dilimine ait kabul edebiliriz. İkinci mektup ise her ne kadar ilk kaynaklarda yer almasa da Hamidullah'ın mektubun aslının mevcut olduğu yönündeki açıklamasını esas alarak⁷² bu metni Tebuk seferi sonrası zaman diliminde yazıldığını kabul edebiliriz.

Buna göre Hz. Peygamber Tebuk seferinden Medine'ye döndükten sonra haccın farz kılındığı 9/631 yılında Hz. Ebû Bekir'i hac emiri tayin ederek üç yüz kadar Müslümanla birlikte Mekke'ye gönderdi. Bu sıralarda hem müşrikler ve hem de onlarla Hz. Peygamber arasındaki genel ve özel antlaşmalar hakkında Tevbe sûresinin başından itibaren yirmi sekiz âyet nazil oldu. Bu ayetlerde Allah, Müslümanların müşriklerle yapmış oldukları antlaşmaları tek taraflı olarak feshettiğini ve onların Müslüman olmalarını, yoksa öldürüleceklerini, kendisi ve elçisi adına ihtar ve ilan etmektedir.⁷³ Dolayısıyla metnin içeriğinden, bu mektubun Zilhicce 9 / Şubat 631'den sonra yazıldığı sonucuna ulaşabiliriz. Bu durumda belki de Hz. Peygamber bir sene önce Münzir'e yazmış olduğu gibi Cülendâ'nın iki oğluna da mektup yazmış; fakat olumlu ya da olumsuz bir cevap alamamıştır. İkinci mektubunda ise Tevbe sûresinin ayetlerini de temel olarak daha sert ifadeler kullanmış olabilir. Bu ifadeler yerini bulmuş olacak ki, Ceyfer ve Abd İslâm'ı kabul etmişlerdir.

Zaten o sıralarda İslâm'a karşı iki şehir devlet olan Mekke ve Hayber esasen etkisiz ve zararsız duruma getirilmişler, Arap yarımadasının kuzeyi, güneyi ve doğusunun büyük bir kısmı İslâm'a katılmışlardı ki buna Umân'ın hemen yakın komşusu Bahreyn de dâhildi.⁷⁴ Böylece de Bahreyn'den sonra Umân toprakları da Sâsânî hakimiyetini reddedip yarımada yükselen İslâm'ın siyasî otoritesini tanımış oluyordu.

Şüphesiz ki Doğu ve Güney Arabistan topraklarını hicrî 6. yılda gerçekleşen Hudeybiye antlaşmasından sonra sağlanan barış ortamında kan dökülmeksizin Medine İslâm devletine iltihak edilmesi tesadüf eseri olamaz. II. Hüsrev Perviz'in, Hz. Peygamber'in mektubunu yırtıp atmasından sonra gelişen siyasî olaylar tamamıyla İslâm'ın lehine, bölgedeki Sâsânîler'in ise aleyhine bir süreç içerisine girmiştir. Sâsânîler'in içinde bulunduğu siyasî kargaşa ortamı ilk önce Yemen'deki Ebnâ'yi İslâm'ın kurtarıcı ve birleştirici saflarına çekmiştir. Peşinden Hz. Peygamber İslâm'a davet mektupları ile birlikte Sâsânîler'in birer vilayeti konumundaki Bahreyn ve Umân bölgelerini de askeri harekât olmaksızın diplomasi trafiği ile İslâm hakimiyeti altına alarak buradan zekat ve cizye toplayabilmiştir. Şüphesiz bu durum Hz. Peygamber'in siyasî dehasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu sıralarda Hz. Peygamber Mekke'yi fethetmiş ve Hevazinliler'i bozguna uğratmıştır. Hz. Peygamber bu zamanda Arap yarımadası içerisinde karşı konulamaz bir

⁷² Bkz., Hamidullah, el-Vesâik, 179.

⁷³ Sariçam, 220.

⁷⁴ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 424.

siyasî-askeri erke erişmiştir denilebilir. Bir de son olarak Arap bölge başkanlarının İran'ın birer sömürgesi olarak kalmaktansa, eşitlikçi, âdil ve mevcut siyasî kadroyu koruyan bir sisteme sahip İslâm'ı tercih etmelerinin de bir sebebi olabilir.

D. Hz. Peygamber'in Benî Hanife ile İlişkileri

Adnânîler'e mensup Bekir b. Vâil kabilesinin önemli kollarından Benî Hanife⁷⁵ Yemâme bölgesinde meskundu.⁷⁶ Sâsânî hükümdarlarının kabile başkanlarına karşı lütüfkâr davranış ve siyasetleri sonucu, bu bölgede İran tesiri oldukça fazla olmuştur.⁷⁷ Adı geçen bu bölgede yerleşik hayat yaşayan Mecûsilerden bir kabile de vardı. Bunlar daha çok köylerde ve bazı bölgelerde yaşıyor ve ziraatla uğraşıyorlardı.⁷⁸

Benî Hanife'nin, Sâsânîlerle ilişkisi II. Hüsrev Perviz dönemine kadar bilinmektedir. Kabilenin reisi Hevze b. Ali, II. Hüsrev Perviz'le çağdaştı ve dostça yakın ilişkiler kurmuştu. Bu durum ise kendisine diğer Arap kabileleri arasında büyük bir şöret ve itibar sağlamıştı. Hevze, İran-Yemen arasında Kistrâ adına yapılan ticarî faaliyetlere kendi bölgesi Yemâme'de yardımcı oluyor, ticaret kervanlarının güvenliğini sağlıyor, yolcuların çeşitli ihtiyaçlarını gideriyordu.⁷⁹ Sâsânîlerin Yemen valisi Bâzân⁸⁰ II. Hüsrev Perviz'e gönderilmek üzere içinde nadir bulunan kumaş ve güzel koku bulunan bir kervan göndermişti. Temîm kabilesi tarafından kervanın malları yağmalanmış ve yolcular da Hevze b. Ali'ye sığınmışlardı. Hevze'de onları himayesi altına almış ve onlarla birlikte gidip II. Hüsrev Perviz'le görüşmüştür. Kistrâ bu görüşme sırasında Hevze'ye ihsanda bulunmuş, Hecer bölgesinde bazı arazileri kendisine tahsis etmiş ve bir de taç hediye etmiştir. Hevze bu olaydan sonra "Zû't-Tâc, Sahibu't-Tâc" lakabını almıştır. Diğer taraftan Sâsânîler'in Bahreyn topraklarındaki Hecer merzûbânı Muka'ber (Âzez Firuz b. Cüşnes)'e Kistrâ bir emir vererek Temîm kabilesini kanlı bir şekilde cezalandırmıştır. Esir alınann Temîmlilerden Hevze'nin girişimleri sonucunda 100 kadar esir serbest bırakılmıştır.⁸¹

Hz. Peygamber zamanında Yemâme'de Benî Hanîfeler'in reisi Hevze b. Ali idi. Hz. Peygamber Selit b. Amr el-Âmirî'yi Muharrem 8/ Mayıs 629'da İslâm'a davet mektubu ile birlikte Hevze'ye göndermiştir.⁸² Fakat Hevze, Hz. Peygamber'in bu çağrısını kabul etmemiş ve bunu da bir mektupla kendisine iletmiştir.⁸³

⁷⁵ Müberred, Muhammed b. Yezid (285/898), Nesebû Adnân ve Kahtân, (tah. Abdülaziz el-Meymenî), 1936, 16; Kehhâle, I, 312; M. Ali Kapar, "Benî Hanife", DİA, İstanbul 1997, XVI, 42.

⁷⁶ Kehhâle, I, 273.

⁷⁷ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 403.

⁷⁸ Cevad Ali, VI, 694.

⁷⁹ Ahmet Önkâl, "Hevze el-Hanefî", DİA, İstanbul 1998, XVII, 285.

⁸⁰ Taberî, II, 169'da Vehriz olarak zikredilir.

⁸¹ Taberî, II, 169; Bekrî, III, 1059; Yâkût, III, 413; Kehhâle, I, 27; Önkâl, "Hevze el-Hanefî", DİA, XVII, 285; bazı değişikliklerle Belâzûrî, Ensâb, XI, 374.

⁸² İbn Sa'd, IV, 422; Belâzûrî, Ensâb, II, 192; Taberî, II, 644; İbn Abdilber, II, 206.

⁸³ İbn Sa'd, I, 126; İbn Sa'd, Hz. Peygamber'in Hevze'ye bu mektubu Hudeybiye antlaşmasından sonra çevre hükümdarlara gönderilen altı kişiden biri olan Selit b. Amr el-Âmirî ile gönderdiğini zikreder. Dolayısı ile Hevze her ne kadar Hz. Peygamber'in tebliğini güzel bulmuşsa da zannımızca içinde bulunduğu siyasî nüfuz ve gücü sebebiyle

Sonuç

1. Hz. Peygamber döneminde Yahudi ve Hıristiyanlardan cizye alındığı gibi Mecusilerden de cizye kabul edilmiştir. Yani Mecusiler Arap müşrikleri gibi kabul edilmemiştir. Bu durum kendilerine İslam devleti nezdinde hukuki bir konum kazandırmıştır. Dolayısıyla da zarurat-ı hamse denilen akıl, din, can, mal ve neslin muhafazası devletin zimmetine alınmıştır.

2. Diğer ehli kitap gibi kabul edilen Mecusiler'in de mabedlerine dokunulmamıştır. Mecusiler mabetlerinde dini ibadetlerini icra edebildikleri gibi kendi çocuklarına da dini eğitimlerini vermeye devam etmişlerdir.

3. Hz. Peygamber Mecusilerden cizye almasına rağmen onları kadınlarıyla evlenmemesi ve kestikleri hayvanların yenilmemesi yönüyle ayrı muamelede bulunmuştur. Bunun nedeni tam olarak bilinemese de Mecusilerin gerçekleştirdikleri yakın akraba evliliklerinden dolayı olduğu düşünülmektedir.

Hz. Peygamber'in Mecûsilerle ilişkilerinde koymuş olduğu iki yasaktan bir diğeri, Mecûsî kadınlarla evlenme yasağıydı. Hz. Peygamber, Yahudi ve Hıristiyan kadınlarla evliliğe izin verdiği halde Mecûsilerle nikah akdine izin vermemiştir. Şüphesiz ki burada görünen asıl neden, Mecûsilerin *Huvezvagdası* yani oğul ve kızlar dâhil çok yakın akrabalarla cinsi münasebette bulunmayı sevap ve makbul saymaları olsa gerektir.⁸⁴ Mecûsiler'deki bu tür nikah çeşidine, İslâm öncesi Arap toplumunda benzer şekilde uygulana gelen "makt nikahı" adı altında az da olsa rastlanmaktadır. Makt nikâhı, babası ölen veya boşayan adamın üvey annelerini almaları âdetiydi. Cahiliyede babası veya oğlu ölen kimseler, onların eşlerine sahip olurdu. Bu şekilde makt nikâhı yapan kişiye "dayzan", bu evlilikten doğan kişiye de "mugît" denirdi.⁸⁵ Kan safiyetine büyük önem veren Araplar ise, bu tatbikatta aşırı bir ahlaksızlık buluyorlardı. Yakın akraba ile cinsi münasebette bulunma (dayzan) konusunu aşağı görüp ayıplayan ve bunu Farslara benzeme kabul eden şiirler Arap edebiyatında bulunmaktadır. Örneğin Evs b. Hacer⁸⁶ bir beytinde:

"Sizde çirkin görülmezsizin Farslara benzeme var

Hepiniz babasına dayzan bacanaktır,"⁸⁷ demektedir.

Hz. Peygamber'e ittibaya yanaşmamıştır. Ayrıca kaynaklarımızda, kendisinin Mekke'nin fethinden sonra öldüğü zikredilmektedir; Ayrıca bkz., Hamidullah, el-Vesâik, 172.

⁸⁴ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 355.

⁸⁵ Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir b. Ferh (671 / 1273), el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kurân, I-XX, tarih ve yer yok, V, 99; İbn Manzûr, XIII, 254; Ebu'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî (1205/1790), Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs, (tah. Ali eş-Şîrî), I-XX, Beyrut 1994, III, 135; Şemseddin Günaltay, İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri, (sad. M. Mahfuz Söylemez – Mustafa Hizmetli), Ankara 1997, 123.

⁸⁶ Ebû Şüreyh Evs b. Hacer b. Attâb et-Temîmî (ö.m.620), Cahiliye devri şairlerinden; Hüseyin Varol, "Evs b. Hacer", DİA, İstanbul 1995, XI, 542

⁸⁷ Fühûdî, Ebû Abdîrahmân el-Halîl b. Ahmed (175 / 791), Kitâbu'l-Ayn, (tah. Mehdi el-Mahzûmî – İbrahim es-Samerrâî), I-VIII, trz., VII, 20; eş-Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim b. Ebî Bekr Ahmed (548/1153), el-Milel ve'n-Nihâl, (tah. Muhammed Seyyid Keylânî), I-II, Beyrut 1404, II, 244.

İslâm'dan önce Mecûsîliğin bireysel olarak yayılma imkanı bulunduğu Temîm kabilesinden Zürâre b. Adiy, kendi kızı ile evlenmişti. Fakat daha sonra yaptığı bu nikâha pişman olarak⁸⁸ vaz geçmiştir.

Hz. Peygamber'in bu konudaki yaşağına ve Müslümanların bu olayı çirkin görmelerine rağmen, cizye vermeyi kabul eden Mecûsîlerin kendi aralarında uygulaya geldikleri bu nikah çeşidine Hz. Peygamber, Hulefâ-yi Râşidîn ve Emevîler döneminde herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. Yani Mecûsîler arasında bu tür yakın akraba evliliği yapan çiftleri ayırma, nikahlarına son verme olayına rastlanmamıştır. İbn Kayyim el-Cevziyye, bu durumun Hz. Peygamber'in ikrarı ile sabit olduğunu belirtmektedir. Buna göre Hz. Peygamber Mecûsîlerden cizye almış, onların evlilik durumlarını bilmesine rağmen, İslâma göre evlenilmesi yasak olan zevceleriyle nikahlarını ayırma gibi bir şart ileri sürmemiştir, demektir.⁸⁹

Mecûsîlerin bu durumu bazılarının akıllarına takılmış olacak ki, niçin böyle bir müdahalede bulunulmadığı ile ilgili olarak sorular sorulmaya başlandığını görmekteyiz. Ebû Yusuf konumuzla ilgili olarak şu rivayeti aktarmaktadır; Avf b. Cemile şöyle demiştir: "Geçmiş milletlerde bir nikah altında toplanması caiz olmayan kadınları, Mecûsîler bir araya getirdikleri halde, önceki imamların bunu yasaklamamalarının sebebi nedir? diye İmam Hasan'a sordu. Adiy isimli bir zat da Hasan'a aynı konuyu sorunca, o şu cevabı verdi:

- Resûlullâh, Bahreyn Mecûsîlerinden cizye aldı ve onlar Mecûsî olarak kaldılar. Resûlullâh'ın onlar üzerindeki valisi Alâ b. el-Hadramî'de bu şekilde muamele ettiği gibi Ebû Bekir, Ömer ve Osman da bu şekilde davranmışlar ve Mecûsî kalmalarına engel olmamışlardır," demiştir.⁹⁰

Ömer b. Abdilaziz de bu konuda Basra valisi Adiy b. Ertât'a, Hasan el-Basrî'ye sorması için şu mektubu göndermiştir: "Niçin Mecûsîlerin, anneleri ve kız kardeşleri ile bir nikah altında yaşamalarına izin veriliyor?" Hasan el-Basrî cevabında: "Şüphesiz ki şirk bundan daha büyük bir günahdır, buna rağmen İslâm onların kendi dinlerinde hür bir şekilde yaşamalarına izin vermiştir, yani bu durum şirkten daha hafif bir önem arz eder ve sen cizyeden dolayı onları kendi haline bırak,"⁹¹ "Şüphesiz ki Hz. Peygamber (sav) Hecer Mecûsîlerinden cizyeyi kabul etmiş ve onları Mecûsîlikleri ve nikahlarında serbest bırakmıştır; aynı şekilde Ebû Bekir, Ömer ve Osman da,"⁹² şeklinde cevaplamıştır.

Bir diğer rivayette ise Ömer b. Abdilaziz, Hasan el-Basrî'ye bir mektubunda: "Bizden önceki imamlara ne oluyor ki Mecûsîler'i anneleri ve kızları ile bir nikâh altında bırakmışlardır?" şeklinde açıkça hayretini gizleyemediği mektubuna, Hasan

⁸⁸ İbşîhî, el-Müstetraf, II, 174.

⁸⁹ İbn Kayyim, Şemsüddin Ebî Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevzî (751/1350), Ahkâmü Ehli'z-Zimme, (tah.Yusuf Ahmed Bekrî – Şâkir Tefkî el-Ârûrî), I-III, Beyrut 1997, II, 766.

⁹⁰ Ebû Yusuf, 299; Beyhakî, VIII, 248.

⁹¹ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdillâh b. Muhammed (235/849), el-Musannef fi'l-Ehâdîs ve'l-Âsâr, (tah.Kemâl Yusuf el-Hût), I-VII, Riyâd 1409, VI, 50.

⁹² Belâzürî, Ensâb, VIII, 159; İbn Zenceveyh, I, 147-148.

el-Basrî cevaben: "Sen tâbi (müttebi') olansın, mübtedi (bid'atçı) değil"⁹³ anlamında, geçmişte Hz. Peygamber, Hulefâ-yi Râşidîn ve ashabın değiştirmedikleri hükümleri sen değiştiremezsin diyerek halifeyi uyarmıştır.

Hz. Peygamber'in Mecûsî kadınlar ile evlenme yaşağına rağmen, cariyeleri ile evlenilip evlenilemeyeceği veya cinsel ilişkiye cevaz verilip verilmediği konusunun toplumda tartışıldığını görmekteyiz. Atâ, Tâvûs ve Amr b. Dînar,⁹⁴ Saîd b. Müseyyib gib alimler, bir adamın Mecûsî cariye satın almasında⁹⁵ ve hatta onunla cinsel ilişkiye girmesinde herhangi bir sakınca görmemektedirler.⁹⁶ Buna karşın Merre b. Şerâhîl, Saîd b. Cübeyr, Süfyân Sevrî, Musa b. Ebî Âişe,⁹⁷ Zührî, Hasan el-Basrî, İbrahim en-Nehâ⁹⁸ gibi tâbiîn'in ileri gelen âlimleri bu konuya izin vermemektedirler.

Ebû Yusuf da bu konuda Simâk b. Harb'in bir rivayetini kaydetmektedir. Bir kimse Mecûsîlerden bir cariyeyi esir eder veya satın alırsa onunla cinsel ilişkiye girip giremeyeceği Ebû Seleme b. Abdirrahman'dan sorulunca, Müslüman olmadığı sürece ilişkiye girilemeyeceği yönünde fetva vermiştir.⁹⁹

İbrahim en-Nehâî'den gelen bir rivayete göre de, Mecûsî bir cariyeye İslâm dininin arz olunacağını, kabul ederse hem bir işte çalıştırılıp hem de cinsel ilişkiye girilebileceğini; fakat Müslüman olmazsa yalnızca işte çalıştırılıp cinsel ilişkiye girilemeyeceğini beyan etmektedir.¹⁰⁰

Hz. Peygamber'in koyduğu evlenme yaşağı sebebiyle Müslümanlar ile Mecûsî kadınlar arasında nikah akdine İslâm dünyasında rastlanmamaktadır. Fakat İslâm'ın kesinlikle izin vermediği yakın akraba evliliğinin¹⁰¹ Mecûsî halklar arasında İslâm hakimiyetine geçiş sürecinden sonra da devam ettiğini bu konudaki tartışmaların varlığından anlayabiliyoruz. Mecûsîlikte izin verilen yakın akraba evliliğini Müslümanlar kesinlikle tasvip etmemelerine ve hatta çirkin görmelerine rağmen zimmî hukukundan dolayı Mecûsîlere, bu çeşit nikahı gerçekleştirmelerine dinî ve siyasî yönden herhangi bir engellemede bulunulmamıştır.

4. Mecuislerin dini bayramlarını kutlamalarına da her hangi bir şekilde müdahalede bulunulmamıştır.

⁹³ Ebû Ubeyd, 41..

⁹⁴ İbn Ebî Şeybe, el-Musannef, III, 488.

⁹⁵ İbn Ebî Şeybe, el-Musannef, III, 488.

⁹⁶ Abdürrezzâk, el-Musannef, VII, 197; İbn Ebî Şeybe, el-Musannef, III, 488'deki rivayete göre de Saîd b. Müseyyib, yukarıdaki rivayetin aksine Mecûsî cariye alınmasında kerahet görmektedir.

⁹⁷ Abdürrezzâk, el-Musannef, VII, 196.

⁹⁸ İbn Ebî Şeybe, el-Musannef, VI, 431; III, 487.

⁹⁹ Ebû Yusuf, 421.

¹⁰⁰ Ebû Yusuf, 421.

¹⁰¹ Nisa Sûresi, 22-23, "Babalarının evlendikleri kadınlarla evlenmeyin, geçmişte olanlar artık geçmiştir çünkü bu bir fuhuş ve iğrenç bir şeydir, ne kötü yoldu. Sizlere, analarınız, kızlarınız, kızkardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, kardeşlerinizin kızları, kızkardeşlerinizin kızları, sizi emziren süt anneleriniz, süt kardeşleriniz, karılarınızın anneleri, kendileriyle gerdeğe girdiğiniz kadınlarınızın yanınızda kalan üvey kızlarınız ki onlarla gerdeğe girmemişseniz size bir engel yoktur, öz oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi bir arada almak suretiyle evlenmek, -geçmişte olanlar artık geçmiştir- size haram kılındı. Doğrusu Allah bağışlar ve merhamet eder."

Kaynaklar

AHATLI, Erdinç *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*, Ankara, 2007.

AHMED B. HANBEL, Ebû Abdullah eş-Şeybânî (241/855), *Müsned*, I-VI, Mısır trz.

BEKRÎ, Abdullah b. Abdilaziz (487/1094), *Mu'cem Mesta'cem*, (tah. Muastafa Sakkâ), I-IV, Beyrut 1983.

BELÂZÜRÎ, AHMED B. YAHYA B. CÂBİR (279/892), *FÛTÛHU'L-BULDÂN* (NŞR. RIDVAN MUHAMMED RIDVAN), BEYRUT 1991; TER. MUSTAFA FAYDA, ANKARA 2002.

BELÂZÜRÎ, AHMED B. YAHYA B. CÂBİR (279/892), *ENSÂBU'L-EŞRÂF*, (TAH. SÜHEYL ZEKKÂR – RİYÂD ZERKÂYÎ), I-XIII, BEYRUT 1996.

BEYHÂKÎ, EBÛ BEKR AHMED B. EL-HÜSEYİN B. ALİ B. MUSA (458/1066), *SÛNENÜ BEYHÂKÎ'L-KÛBRÂ*, (TAH. MUHAMMED ABDÛLKADİR ATÂ), I-X, 1994.

BOSWORTH, C.E. "İRAN AND THE ARABS BEFORE İSLAM", *THE CAMBRIDGE HISTORY OF IRAN*, (ED. EHSAN YARSHATER), VOLUME III (I), LONDON 1983, S. 593-612.

CEVAD ALİ, *EL-MUFASSAL FÎ TÂRİHİ'L-ARAB KABLE'L-İSLÂM*, I-X, BAĞDAT 1993.

DÂRİMÎ, EBÛ MUHAMMED ABDULLAH B. ABDİRRAHMÂN (255/869), *SÛNENÜ'D-DÂRİMÎ*, (TAH. FEVVÂZ AHMED ZÜMERLÎ), I-II, BEYRUT 1407.

EBÛ UBEYD, KASIM B. SELLÂM (224/838), *KİTABU'L-EMVÂL*, (TAH. MUHAMMED HALİL HERÂS), BEYRUT 1986.

EBÛ YUSUF, Ya'kub b. İbrahim (182/798), *Kitâbu'l-Harâc*, (ter. Muhammed Atâ'ullâh), Ankara 1982.

FAYDA, Mustafa, *Hz. Ömer Zamanında Gayri müslimler*, İstanbul 1989.

FAYDA, Mustafa, "Ebnâ", *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 78-79.

FÛRHÛDÎ, Ebû Abdîrahmân el-Halîl b. Ahmed (175 / 791), *Kitâbu'l-Ayn*, (tah. Mehdî el-Mahzûmî – İbrahim es-Samerrâî), I-VIII, trz.

GROHMANN, A. "Umân", *İA*, XIII, Eskişehir 1993, s. 29-32.

GÛNALTAY, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, (sad. M. Mahfuz Söylemez – Mustafa Hizmetli), Ankara 1997.

HALEBÎ, Ali b. Burhâneddîn (1044/1635), *es-Sîretü'l-Halebiyye fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn*, I-III, Beyrut trz.

HAMİDULLAH, Muhammed, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, (ter. Vecdi Akyüz), trz.

HAMİDULLAH, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (ter. Salih Tuğ), I-II, İstanbul 1993.

HAMİDULLAH, Muhammed, "Îlâf", *DİA*, XXII, İstanbul 2000, 63-64.

İbn ABDİLBER, Yusuf b. Abdilllah b. Muhammed (463/1071), *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, (tah. Ali Muhammed Meûz-Âdil Hamîd Abdilmevcûd), I-IV, Beyrut 1995.

İBN EBÎ ŞEYBE, Ebû Bekr Abdilllah b. Muhammed (235/849), *el-Musannef fî'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, (tah. Kemâl Yusuf el-Hût), I-VII, Riyâd 1409.

İBN HABÎB, Ebû Cafer Muhammed (245/859), *el-Muhabber*, (tah. Eliza Lichtenstadter), Beyrut trz.

İBN HACER, Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1448), *Telhisu'l-Habîr*, (tah. Abdullah Hâşim el-Yemânî), I-IV, Medinetü'l-Münevver 1964.

İBN HEMMÂM, Ebû Bekr Abdürrezzak es-San'ânî (211/827), *el-Musannef*, (Habiburrahman el-A'zamî), I-XI, Beyrut 1403.

İBN HİŞÂM, ebû Muhammed Abdülmelik (218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (tah. Mustafa es-Sakkâ ve ark.), I-IV, Beyrut trz.

İBN KAYYİM, Şemsüddin Ebî Abdilllah Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevzî (751/1350), *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*, (tah. Yusuf Ahmed Bekrî – Şâkir Tefvîk el-Ârûrî), I-III, Beyrut 1997.

İBN KAYYİM, Şemsüddin Ebî Abdilllah Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevzî (751/1350), *Zâdü'l-Meâd fî Heydi Hayri'l-İbâd*, (tah. Şuayb el-Arnâvûd – Abdülkâdir el-Arnâvûd), I-V, Beyrut 1986.

İBN KUTEYBE, Abdullah b. Müslim (276/889), *el-Meârif*, (tah. Servet Ukkâşe), Mısır 1992.

İBN MANZÛR, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem (711/1311), *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Beyrut 1956.

İBN SA'D, Ebû Abdilllah Muhammed (230/845), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Riyâd Abdullah Abdulhâdi), I-VIII, Beyrut 1996.

İbn Seyyidinnâs, Ebu'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî (734/1334), *'Uyûnu'l-Eser fî Fünûni'l-Meğâzî ve's-Şemâil ve's-Siyer*, I-II, Kahire 1356.

İBN ZENCEVEYH, Hamîd (251/865), *Kitâbu'l-Emvâl*, (tah. Şâkir Zîb Feyyâz), I-III, Riyâd 1986

İBŞÎHÎ, Ebu'l-Feth Bahâüddin Muhammed b. Ahmed b. Mansûr (854 / 1450[?]), *el-Müstetrafi fî Külli Fennin Müstezraf*, (tah. Müfid Muhammed Kamîha), I-II, Beyrut 1986.

KANDEMİR, M. Yaşar, "Muâz b. Cebel", *DİA*, XXX, İstanbul, 2005, s. 338-339.

KAPAR, M. Ali, "Benî Hanife", *DİA*, XVI, İstanbul 1997, s. 42.

KEHHÂLE, Ömer Rıza, *Mu'cemu Kabâili'l-Arab*, I-V Beyrut 1991.

KURTUBÎ, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir b. Ferh (671 / 1273), *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kurân*, I-XX, tarih ve yer yok.

MORONY, Michael, "Sâsânîds", *EP*, VIII, Leiden 1995, s. 71-83.

MÜBERRED, Muhammed b. Yezid (285/898), *Nesebu Adnân ve Kahtân*, (tah. Abdülaziz el-Meymenî), Kahire 1936.

ÖNKAL, Ahmet, "Hevze el-Hanefî", *DİA*, XVII, İstanbul 1998, s. 285.

ÖZTÜRK, Levent, *Asr-ı Saadetten Haçlı Seferlerine Kadar İslam Toplumunda Hıristiyanlar*, İstanbul 1998.

SARIÇAM, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara 2001.

SÜVEYDÎ, Ebû'l-Fevz Muhammed Emin, *Sebâiku'z-Zeheb fî Ma'rifeti Kabâili'l-Arab*, Beyrut 1986.

ŞÂMÎ, Muhammed b. Yusuf (942/1535), *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Raşâd*, (tah. Âdil Ahmed Abdilmevcûd – Ali Muhammed Muavviz), I-XII, Beyrut 1993.

ŞEHRİSTÂNÎ, Muhammed b. Abdülkerim b. Ebî Bekr Ahmed (548/1153), *el-Milel ve'n-Nihâl*, (tah.

Muhammed Seyyid Keylânî), I-II, Beyrut 1404.

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târihu'r-Rusul ve'l-Mülûk*, (tah. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim), I-XI, Beyrut trz.

TİRMİZÎ, MUHAMMED B. İSA EBÛ İSA (279/892), *SÜNENÜ'T-TİRMİZÎ*, (AHMED MUHAMMED ŞÂKİR VE ARKADAŞLARI), I-V, BEYRUT TRZ.

VAROL, HÜSEYİN "EVS B. HACER", XI, *DİA*, İSTANBUL 1995, S. 542.

YAHYA B. ÂDEM (203/818), *KİTABU'L-HARÂC*, (TAS. AHMED MUHAMMED ŞAKİR), KAHİRE 1347.

YA'KÛBÎ, Ahmed b. Ebi Ya'kub b. Ca'fer (284/897), *Târihu'l-Ya'kubî*, (ta'lik, Halil Mansur), I-II, Beyrut 1999.

YÂKÛT el-HAMEVÎ, Şihabüddin Ebû Abdillâh b. Abdillâh (626/1229), *Mu'cemu'l-Büldân*, I-VII, Beyrut 1995.

YAZIR, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, (sad. İsmail Karaçam ve diğerleri), I-X, İstanbul trz.

ZEMAŞERÎ, Mahmud b. Ömer (538/1143), *el-Fâiq fi Ğaribi'l-Hadis*, (tah. Ali Muhammed el-Becâvî – Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), I-IV, Lübnân trz.

ZEYLAÎ, Abdullâh b. Yusuf (762/1360), *Nasbu'r-Râye li-Ehâdisi'l-Hidâye*, (tah. Muhammed Yusuf el-Benûrî), I-IV, Mısır 1357.

VEDA HUTBESİ VE TAHLİLİ

Dr. Öğr. Üyesi Fethullah ZENGİN¹

Hz. Peygamber (s) uzun yıllar süren mücadelesinden sonra Mekke'de İslam'ı herhangi bir engelle karşılaşmadan tebliğ etme imkânı elde etmiştir. 630 (h.8) yılında gerçekleşen Mekke'nin fethiyle birlikte Hicaz tamamıyla İslam hâkimiyetine girmişti. Bu olaydan bir yıl sonra Resulullah (s) Hz. Ebu Bekir'i hac emiri olarak tayin etmiş ve kendisi haccetmemiştir. 632 yılı (h.10) hac mevsiminde ise bizzat kendisi hac mevsiminde Müslümanların başında bulunmak istemiştir. Bu hac esnasında okuduğu hutbelerdeki ifadelerden ve son kez yaptığı hac oluşundan dolayı ilk dönemlerden itibaren bu hacca "Veda Hacı" okuduğu hutbelerin toplamına ise "Veda hutbesi" denilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in (s) arkadaşları bu hac esnasında teşrik günlerinin ortasında nazil olan Nasr suresi ve dinin tamamlanıp ikmal edildiğini belirten ayet-i kerimeleri onun risâlet görevini tamamlayıp Rabbine kavuşma zamanının geldiği şeklinde yorumlamışlardır. Onların bu yorumlarını doğrular şekilde Resulullah (s) veda haccından yaklaşık 3 ay sonra vefat etmiştir.²

Hz. Peygamber (s) 632 (h.10) yılı Zilkade ayında Arabistan'ın her tarafındaki Müslümanlara haber göndererek kendisiyle haccetmek üzere hazırlanmalarını emretti.³ Bu emir üzerine insanlar hazırlıklara başlayıp bir kısmı Medine'de toplanmaya başladı. Medine'ye gelemeyen büyük bir kalabalık ise Resulullah'a (s) yolda katılmak üzere hazırlıklarını yaptılar. Müslümanlardan imkânı olan hiç kimse bu hacdan geri kalmadı. Rivayetlerde bu senenin haccına katılanların sayısının 124

¹ Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi, fethullahzengin@hotmail.com

² Özdemir, H. Ahmet, "Son Peygamber'in (s.a.v.) Son Mesajı Olarak Vedâ Hutbesi" Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi cilt 5, sayı 1, ss. 95-112, 2005.

³ İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdülmelik, Siretü'n-Nebi, I-V, Daru's-Sahabeti li't-Turas bi Tanta, Tanta-1995, II, 60.

bin kişiye ulaştığı kaydedilir. Bu nedenle sahabi kavramını geniş tutanlar, sahabi sayısını 124 bin kişi olarak ifade etmişlerdir.

Hac yolculuğuna bu kadar yoğun katılımın olması Resulullah'ın (s) hac güzergâhını, konakladığı yerleri, bu yerlerde söylediği sözleri vb. birçok detayı farklı rivayet kanallarından birbirini doğrular ifadelerle elde etmemizi sağlamıştır. Bu farklı kaynaklardan gelen rivayetlerin birbirleriyle tutarlı bir bütün teşkil etmesi veda hutbelerinin metnine duyulan güveni de pekiştirmektedir. Hatta denilebilir ki bu tutarlılık hadis külliyyatı için de bir güven kaynağıdır.

Hz. Peygamber (s) 25 Zilkade Cumartesi günü öğle namazını Mescid-i Nebi'de kıldıktan sonra irad ettiği bir hutbe ile hac menasiki hakkında bilgiler verdi. Ardından evine girerek yıkandı ve güzel kokular süründü. Bütün aile efradını ve ashab-ı kiram ile birlikte Medine'den hareket etti. Hac kervanı ikinci vaktine doğru Medine'nin Mikat mahalli olan Zü'l-huleyfe'ye vardı. Hz. Peygamber (s) ve beraberindekiler geceyi Zü'l-huleyfe'de dinlenerek geçirdiler. Ertesi sabah Resulullah (s) gusül abdesti alarak ihrama girdi ve iki rekât namaz kıldı. Namazdan sonra *"Lebbeyk, Allahümme lebbeyk, lebbeyke la şerike leke lebbeyk, inne'l-hamde ve'n-ni'mete leke, ve'l-mülke la şerike lek: Ya Rabbi davetine icabet ederek huzuruna geldim, her zaman sana itaat ederim, ya Rabbi senin ortağın yoktur, hamd sana mahsustur, her ni'met senindir, mülk senindir."* diyerek telbiyeye başladı. Sahabe de onunla beraber telbiyede bulundular.

*Kasva adlı devesine binen Resulullah (s) tekbir ve tehlillerle harekete geçti ve Bayda mevkiine kadar geldi. Burada hacc-ı Kıran'a⁴ niyet etti. Arkadaşlarına ise hacc-ı kıran ya da hacc-ı temettu arasında muhayyer olduklarını belirtti. Resulullah'ın (s) bu davranışı cahiliye döneminde hac ile umrenin birlikte yapılmasının büyük günah olduğu düşüncesini yıkmaya matuftur. Resulullah (s) Serf denilen mevkiide konaklayarak namaz kıldı ve bir miktar istirahat etti. Geceyi de aynı mevkide yer alan Zi Tuva'da geçirdi. Zilhicce ayının üçüncü günü cumartesi sabahı namazı burada kılıp akabinde gusül aldıktan sonra tekrar yola çıktı. 4 Zilhicce Pazar günü Mekke'nin üst tarafındaki Mualla yolundan (Keda yolundan) Mekke-i Mükerreme'ye vardı. Harem-i Şerif'in Beni Şeybe kapısından girip Ka'be'yi gördüğünde; *"Ya Rab! Sen bu beytin şerefini, şanını, azametini ve heybetini artır."* diye dua etti. Sonra da; *"Allah'tan başka ilah yoktur. O birdir, ortağı yoktur. Mülk onundur, hamd onadır. Yaşatan ve öldüren odur. O, her şeye gücü yetendir. Ondan başka ibadet edilecek yoktur. Ancak ona ibadet edilir. Va'dini yerine getirdi. Kuluna yardım etti. Aleyhinde birleşen düşmanları tek başına hezimete uğrattı."* buyurdu.*

Bunu müteakip Kasva adlı devesinin üzerinde Kâbe'yi yedi defa tavaf etti. Haceru'l-Esved'i selamlayarak, Rük-n-i Yemani'yi meshetti. Tavafı tamamladıktan sonra devesinden inerek -Makam-ı İbrahim'e gelip iki rekât namaz kıldı. Sonra da Safa tepesine giderek Allah'a hamd-ü sena ederek dua ve niyazda bulundu. Safa ile Merve tepeleri

arasında yedi defa sa'y etti. Ancak, kendisi kurban getirdiği ve hacc-ı kıran'a niyet ettiği için ihramdan çıkmadı.

4 Zilhicce 630 Pazar günü Mekke'ye gelip umresini tamamlayan Resulullah (s), Perşembe gününe kadar Mekke'de kaldı ve 8 Zilhicce Perşembe günü Mina'ya doğru hareket etti. Müslümanlar Resulullah (s) ile birlikte Mina'ya gittiler. Hz. Peygamber (s) öğle, ikindi, akşam, yatsı ve sabah namazlarını Mina'da kıldı. Cuma günü (Arefe günü) güneş doğarken Mina'dan hareket ederek Müzdelife'ye oradan da Arafat'a vardı ve Nemire mevkiinde kendisi için hazırlanan çadıra indi.

*Öğle vaktinden biraz sonra çadırından dışarı çıkan Resulullah (s) Arafat vadisinin ortasına geldi. Cerir b. Abdullah (r.a.) aracılığıyla sükûneti temin ettikten sonra Veda haccında okumuş olduğu üç meşhur hutbesinden birincisini irad etmeye başladı. Kalabalık fazla olduğu ve geniş bir alana yayıldığı için sahabiler arasında gür sesli olanlar *"Ey insanlar, Resulullah der ki ..."* diyerek onun sözlerini tekrarlayıp insanlara duyurdular.⁵ İlk hutbenin Metni aşağıdaki şekildedir.⁶*

"Allah-u Teala'ya hamd-ü sena ederiz. Bizleri bu haram ayında, bu aziz günde, bu mukaddes yerde bir araya toplayan Allah'a şükürler olsun. Hepimiz ona döneceğiz. Nefislerimizin fenalıklarından ve kötü amellerimizden ona sığınırız. Allah'ın hidayet ettiğini kimse yoldan çıkaramaz. Allah'ın şaşırttığını da kimse yola getiremez. Ben şahadet ederim ki: Allah'tan başka ilah yoktur.-Birdir, eşi ve ortağı yoktur. Yine ben şahadet ederim ki: Muhammed, Onun kulu ve Resulüdür. Ey Allah'ın kulları! Allah'tan korkup sakınmanızı ve O'na itaat üzere olmanızı vasiyet ederim.

Ey insanlar! Sözlerimi dikkatle dinleyiniz. Zira bilmiyorum amma belki bu yıldan sonra sizinle bir daha burada buluşamayacağım. Ey insanlar! Biliniz ki yarın Allah'ın huzuruna varacak ve yaptığınız işlerden sorumlu olacaksınız. Sakın benden sonra eski adetlere dönüp de birbirinizin boynunu vurmuyunuz. Bu vasiyetlerimi burada bulunanlar burada bulunmayanlara bildirsün. Olabilir ki bildirilen kimse burada bulunup da işitenden daha iyi anlayarak muhafaza etmiş bulunur.

Ey insanlar! Bu günleriniz nasıl mukaddes bir gün ise, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay ise, bu yeriniz (Mekke ve civarı) nasıl mukaddes bir yer ise, canlarınız, mallarınız, ırzlarınız da Rabbinize kavuşuncaya kadar böyle mukaddestir, her türlü taarruzdan masundur (haramdır, kendisine taarruz edilemez).

Ey insanlar! Cahiliye devrine ait her şey ilga edilmiştir. Allah o devrin fenalıklarını üzerinizden kaldırmıştır. Soy sop ile övünme yoktur. Hiçbir Arab'ın Arab olmayana, hiçbir Arab olmayanın da Arab olana şeref ve üstünlüğü yoktur. Hepiniz Adem'den, Adem de topraktandır.

Ey insanlar! Sözlerimi iyi dinleyip düşününüz. Muhakkak bilmelisiniz ki her Müslüman

⁴ İhrama girerken hem umreye hem de hacca niyet edilen ve aynı ihramla her iki ibadet yerine getirilen hac.

⁵ Karakılıç, Celaleddin, Veda Haccı, Diyanet Dergisi, cilt XI, sayı 1, ss. 19-27, 1972.

⁶ İbn Hişam, Sîretü'n-Nebi, II, 60.

diğer Müslümanın kardeşidir. Bütün Müslümanlar eşittirler. Kişiye -kardeşinin gönül hoşluğu ile verdiği müstesna- başka hiçbir şey helal olmaz. Kendi haklarınızı koruyunuz ve nefislerinize zulmetmeyiniz. Tebliğ ettim mi Ya Rab? Sahabe: "Evet tebliğ ettin ya Resulullah" "Şahid ol ya Rab, şahid ol ya Rab, şahid ol ya Rab".

Ey insanlar! Kimin yanında bir emanet varsa onu sahibine, kendisine emniyet edene versin. Borcun ödenmesi lazımdır. Kefil olan sözünü yerine getirsün. Ödünç alınan şey, geri verilmelidir. Hediyelere hediye ile mukabele olunur. Ey insanlar! Allah artık riba (faiz) olmadığına hükmediyor. Faizin her çeşidi kaldırılmıştır, ayağımın altındadır. Fakat ana para (sermayeler) borç verenindir, onu vermek gerekir. Ne zulmediniz, ne de zulme uğrayınız. Kaldırdığım ilk faiz, Abdulluttalib'in oğlu Abbas'ın alacağı faizdir. Cahiliye devrinde güdülen kan davaları da tamamen kaldırılmıştır. Bu kan davalarından kaldırdığım ilk kan davası da Abdulluttalib'in torunu Rebia b. Haris'in kan davasıdır.

Ey insanlar! Haram aylarını istenilen zamana götürmek için araya bir ay katmak Cahiliyye küfrünü artırmaktan başka bir şey değildir. Bununla müşrikler sapkınlığa düştüler. Allah'ın haram kıldığını helal, helal kıldığını haram yapmak isterler. Zaman, Allah'ın yerleri ve gökleri yarattığı günden beri aynı şekilde devam etmekte ve yılın ayları bir düzen içinde -dördü haram olmak üzere- on ikiye varmaktadır.

Ey insanlar! Kadınların haklarına riayet etmenizi ve bu hususta Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz onları Allah'ın emaneti olarak aldınız, Allah'ın kanunu ile izdivaç ettiniz. Onların namuslarını ve ismetlerini Allah adına söz vererek helal edindiniz. Bunun için kadınlarınızın üzerinde sizin hakkınız, sizin üzerinizde de onların hakları vardır. Sizin hoş görmediğiniz kimseleri evlerinize almamaları, kötü görülen hareketlerde bulunmamaları hakkınızdır. Eğer bunları yaparlarsa kendilerinden ayrılanıza izin vardır. Eğer haklarınıza riayet ederlerse onlara iyi bakınız ve değerince giydiniz, bu onların haklarıdır. Onlara iyi sözlerle öğüt verin. Çünkü onlar sizin yardımcılarınızdır. Kendilerini size bağlamışlardır. Kadınlar kocalarının izni olmadıkça onun malından hiçbir şeyi başkasına vermeyeceklerdir. Erkekler de kadınlarını sayacaklardır. Hizmetçilerinize de yediğiniz yemeklerden yedirmeye, giydiğiniz elbiselerden giydirmeye dikkat ediniz. Affedemeyeceğiniz bir hata işlerlerse onlardan ayrılabilirsiniz. Onlar Allah'ın kullarıdır, hiçbir zaman kötü muamele görmeye layık değillerdir.

Ey insanlar! Allah her hak sahibine hakkını (Kur'an'da) vermiştir. Mirasçıya vasiyyet etmek yersizdir (varis için vasiyyete lüzunu yoktur). Çocuk kimin yatağında doğmuşsa ona aittir. Namus hırsızlığı men edilmiştir. Zinakar için mahrumiyet vardır. Kendini babasından başkasına nisbet etmek iddiasında bulunarak neseb iddia eden soysuzlar veya velisinden (efendisinden) başkasına intisaba kalkışarak onu kendisine veli (efendi) yapan nankörler, Allah'ın gazabına, meleklerin lanetine ve bütün Müslümanların ilencine uğrarlar. Allahu Teâla bu gibilerin ne ibadetlerini ne tövbelerini, ne adaletlerini ve ne de şehadetlerini kabul eder.

Ey insanlar! Şeytan artık bu topraklarda tapılan bir şey olmaktan, yeniden nüfuz ve saltanatını kurmak kudretinden tamamen ümidini kesmiştir. Fakat bu kaldırdığım şeyler

haricinde, içinizden her kim onun arzularına uyarak küçük gördüğü işlerde ona uyarsa, o yine memnun olacaktır. Bunun için, ona karşı daima uyanık bulununuz ve dininizi korumak için bunlardan da sakınınız.

Ey müminler! Size öyle bir beyyine (apaçık bir delil) bırakıyorum ki ona sınıksız sarılırsanız dalaletle düşmezsiniz. Bu beyyine Allah'ın kitabı Kur'an ile Resul'ünün sünnetidir.

Ey insanlar! Tebliğ ettim mi? Yarın bu size sorulacaktır, beni sizden soracaklardır. Ne dersiniz? Ashab: "Evet ya Resulallah, tebliğ ettin, risâlet vazifeni ifa ettin; bize vasiyyet ve nasihatte bulundun." Bu cevap üzerine Resulallah (s) şahadet parmağını göğze doğru kaldırıp sonra da cemaat üzerine çevirip indirerek; "Şahid ol ya Rab, şahid ol ya Rab, şahid ol ya Rab" dedi ve hutbesine son verdi.

İlk hutbesini okuyan Hz. Peygamber (s) öğle ve ikindi namazlarını cem ederek birlikte kıldı. Ardından Cebelür'r-Rahme'nin alt tarafındaki Mevkif'e geldi. Mevkifte iken "... Bugün sizin dininizi kemale erdirdim, üzerinizdeki ni'metimi tamamladım ve size din olarak İslam'ı beğenip seçtim ve ondan razı oldum."7 Mealindeki ayeti kerime nazil oldu. Hz. Ebu Bekir bu ayetten Resulallah'ın (s) vefatının yaklaştığını anlayıp ağlamıştır.

Mevkiften ayrılıp Arafat istikametinden Müzdelife'ye yönelen Resulallah (s) burada da akşam ve yatsı namazlarını yatsı namazı vaktinde cem etti. Resulallah (s) ve beraberindeki Müslümanlar sabaha kadar Müzdelife'de kalıp istirahat ettiler. Sabahleyin Müzdelife'den Mina'ya geçti. Mina'da Resulallah (s) ikinci hutbesini irat etti. Bu hutbenin metni İslam kaynaklarında şu şekilde yer almıştır:

"Allah'a hamd-ü sena ederiz. O'na döneriz. Nefislerimizin fenalıklarından ve kötü amellerimizden O'na sığınırız. Allah'ın hidayet ettiğini kimse yoldan çıkaramaz. Allah'ın şaşırttığını da kimse yola getiremez. Ben şehadet ederim ki: Allah'tan başka ilah yoktur. Birdir, eşi ve ortağı yoktur. Yine ben şehadet ederim ki: Muhammed, onun kulu ve Resulüdür.

Ey Allah'ın kulları! Allah'tan korkup. -sakınmanızı ve O'na itaat üzere olmanızı vasiyyet ederim.

Ey insanlar! Sizi Allah'ın kitabı Kur'an'a bağlayan Peygamberinizin sözlerini iyi dinleyiniz ve O'na itaat ediniz. Haccın menasikini benden gördüğünüz gibi öğreniniz ve bundan sonra da öyle yapınız. Bilmiyorum belki bundan sonra benimle bir daha burada görüşemezsiniz. Zaman (ay, yıl dediğimiz vakit ölçüsü), bugün, Allah'ın yerleri ve gökleri yarattığı günkü ilk vaziyetine dönmüştür. Bir yıl, on iki aydır. Bunlardan dördü haram aylardır. Üçü birbiri ardına gelir ki bunlar Zilkade, Zilhicce ve Muharrem aylarıdır. Diğeri de Receb ayıdır ki Cemâziyelâhîr ile Şaban ayı arasındadır. Adalet ve insaf, zulüm ve şiddet gibi kötülükler, ancak üç şeyden meydana gelir ki bunlar da can, mal, ırz ve namustur.- Bugün ne gün olduğunu biliyor musunuz?- Ashab: "Allah ile Resulü daha iyi

bilir." Bugün Nahr günü (kurban kesim günü) değil mi? "Evet, ya Resulallah kurban kesim günüdür." Bu ay hangi aydır? "Allah ile Resulü daha iyi bilir." Zilhicce ayı değil midir? "Evet, ya Resulallah, Zilhicce" ayıdır. İçinde bulunduğumuz yer hangi şehirdir? "Allah ile Resulü daha iyi bilir" Belde-i Haram (Mekke şehri) değil midir?- Evet, ya Resulallah, Belde-i Haramdır.- O halde biliniz ki mallarınız da, kanlarınız da, ırzlarınız da, bu gününüz, bu ayınız, bu beldeniz gibi mukaddes ve haramdır (her türlü taarruzdan masundur). Sakın benden sonra dalalete kapılarak birbirinizin boynunu vurmayınız. Biliniz ki hepiniz Allah'a döneceksiniz. O da size yaptıklarınızı soracaktır.

Ey insanlar! Her canı, bizzat kendi cürmünden mesuldür. Hiçbir caninin irtikab ettiği cürüm, evladına şamil olamaz. Hiçbir evladın cürmü de babasını mesul edemez. Her birinin malı ve kanı ötekine haramdır. Doğru yoldan ayrılmayınız. Birbirinizin haklarına riayet ediniz. Şayet Müslümanları doğru yola irşad eden adam kesik burunlu bir zenci (Arabi) olsa bile ona da itaat ediniz.

Ey müminler! Rabbinize ibadet ediniz. Beş vakit namazınızı kılınız: Oruç ayında orucunuzu tutunuz. Emirlerime de itaat ediniz ki Allah'ınızın cennetine giresiniz. Bu nasihatlerimi tutunuz. Bunları burada hazır bulunanlarınız burada bulunmayanlarınıza tebliğ etsin. Olabilir ki kendisine tebliğ olunan bazı kimseler; burada bulunup da işiten bir kısım kimselerden daha iyi anlayıp bellemiş olur.

- Tebliğ ettim mi?

- Evet, ya Resulallah, tebliğ ettiniz.

- Şahid ol ya Rab!

- Burada bulunanlar bulunmayanlara tebliğ etsin."⁸

Resulullah (s) bu hutbesinden sonra Mina'da daha önceden hazırlanmış develeri kurban etti. Mina'da saçlarını traş edip ihramdan çıkarak Mekke'ye geldi ve Kâbe'yi tavaf etti. Öğle namazını orada kıldıktan sonra zemzem kuyusundan su içti. Sonra tekrar Minaya döndü ve bayramın geri kalan günlerini orada geçirdi. Bayramın ikinci günü Veda hutbelerinden üçüncüsünü irad etti. Bu hutbesi de hemen hemen diğer hutbeleri ile aynıdır.

Veda Hutbesinin Tahlili

Hız. Peygamber (s) hutbelerine Allah'a hamd ve sena ederek başlamış, İslam tevhid inancının bir yansıması olarak hayatın merkezine Allah'ı yerleştirmiştir. Bu nedenle hutbe başlangıcında bağışlanma ve yardımın sadece Allah'tan talep edileceğini her türlü darlık anında ona sığınılacağını ve Allah olmadan doğru yolun bulunamayacağını vurgulamıştır. Allah'ın bu vasıflarından dolayı da ona itaati ve takvaı tavsiye etmiştir.⁹

Hız. Peygamber (s) sözlerine başlarken oradakilerin bu sözlerini iyi dinleyip bellemelerini ısrarla belirtmiştir. Ayrıca bu konuşmadan sonra belki de bir daha buluşamayacaklarını ifade ederek konuşmanın adeta bir vasiyet hükmünde olduğunu ima etmiştir. Sonra da bu sözlerin sadece orada kalmamasının orada bulunmayanlara da bu hutbenin ulaştırılmasını emrederek daha duyacak, öğrenecek bazı kimselerin verilen mesajları daha iyi kavrayabileceğini ifade etmiştir. Bu emri de söz konusu hutbeyi evrensel amaçları olan bir manifestoya dönüştürmüştür. Hutbede Resulullah'ın (s) sık sık "Ey iman edenler" yerine "Ey insanlar" diye seslenmesi de bu yargıyı doğrulamaktadır.

Hutbe'de toplumsal ahlaki ilgilendiren tavsiyelerin geniş yer kaplaması dikkatimizi çekmektedir. İnsan canının Mekke ve Harem-i Şerif gibi mukaddes olması, faizin ve kan davalarının yasaklanması, kadın ve köle gibi o dönemin hor görülen toplumsal sınıfların haklarına riayet ve takvim aylarının çeşitli menfaatler ileri sürerek değiştirmek gibi konuların ağırlıklı olarak yer aldığını görüyoruz.

Buna benzer bir yaklaşımı Resulullah'ın (s) Medine'ye hicret etmeden önce Evs ve Hazreclilerle yaptığı Akabe sözleşmelerinde de bulmak mümkündür. Bu sözleşmelerde de Resulullah'ın (s) kaçınılmasını istediği yasaklar, hırsızlık, zina ve iftira gibi toplumsal yapıyı zehirleyen günahlardır. Zira bu tür ahlaki zaafı minimuma indirmeyen toplumların ibadetlerle arzulan hedefe ulaşmaları mümkün değildir.

Resulullah'ın (s) terkedilmesini istediği haramlardan faiz, toplumların ekonomik çöküşünün en temel sebeplerinden birisidir. Faiz yüzünden sermaye çok sınırlı bir grubun elinde kalmakta ve sosyal-iktisadi-kültürel anlamda fırsat eşitliği ortadan kalkmaktadır. Toplumların gelişmesinin önündeki en büyük engellerden birisi diyebiliriz ki faizdir. Zira faiz sermaye sahiplerini üretime değil başkalarının zor durumunda olmalarından sermayelerini artırmaya teşvik etmekten başka bir sonuç vermemektedir. Bu nedenle uzun yıllar iyi bir tüccar olarak çalışan Resulullah (s), faizin zararlarını bütün yönleriyle gördüğü gibi Allah'ın bu yasağını önemine binaen o gün orada toplanmış yüzbinlere tekrar hatırlatma ihtiyacı duymuştur.

Resulullah'ın (s) veda hutbesinde kadınların haklarına riayet, onlara zulmedilmemesi ve kız çocuklarına erkek çocukları kadar değer verilmesi yönünde yaptığı çağrılar o dönem için son derece ileri adımlar sayılmalıdır. Zira enerji üretiminin çok büyük oranda insan gücüne dayandığı ve üretim araçlarının bu enerjiyle döndüğü bir dünyada emek ve sermaye üretimine doğrudan katılımı son derece sınırlı, çoğu kez de negatif olan kadınların korunup kollanması hele hele erkeklerle eşit statüde telakki edilmesi bedeviler için anlaşılabilir bir tutum değildi. Buna karşın İslam, Allah'ın yarattığı en şerefli varlıklardan biri olarak saydığı kadını toplumda hak ettiği konuma yükseltmiştir. Böylece kadın, insanı değerlendirirken sahip olduğu ya da olacağı maddi değeri ile değil Allah'ın yaratma yönünde irade buyurduğu için bizatihi değerli bir varlık olmuştur. Öyle ki yakın dönemlere kadar

⁸ Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi C. 10, ss. 436-439 ve (1654 nolu Hadisi Şerif). Kamil Miras.

⁹ Adıgüzel, Adnan, "Veda Hutbesi'ndeki Temel Prensipler Ve Kur'anî Temelleri" Diyanet İlmî Dergi, cilt 52, sayı 3, ss. 81-106,2016.

dünyanın sair beldelerinde –istisnalar hariç tutulmak üzere- kadın değer olarak hiçliği ifade ederken İslam'ın ona hakettiği değeri vermesi sayesinde ve bu kültürlerin Müslümanlarla tanışmaları yoluyla (Endülüs, Haçlı Seferleri ve doğu fetihleri gibi) bu toplumlarda da kadının rolü bir nebze yükselmiştir.

Resulullah'ın (s) önemle vurguladığı bir başka konu da soy-sopla övünmenin ve buna bağlı olarak cahiliye dönemi asabiyetini gütmenin yasaklanmış olmasıdır. Bu hastalık tarih boyunca öyle kötü neticeler vermiştir ki bu uğurda sayısız savaş çıkmış, pek çok kıyım yaşanmış ve insanlığın hayra harcayacağı enerji şeytanın hoşuna gidecek olan bozgunculuğa sarfedilmiştir. Ne yazık ki Resulullah'ın (s) vefatından kısa bir süre sonra bu hutbenin verdiği mesajlar terkedilmiş görünmektedir. Zira halifeler dönemin sonlarına doğru Emevi hanedanı eski asabiyeti tekrar canlandırmış ve kendi yönetimleri altında meydana gelen Kayı-Kelb kabileleri savaşlarında sayısız insan hayatını kaybetmiş, ümmetin en güçlü olduğu ve ilme, İslam'a harcanacak mesai asabiyet kavgalarına harcanmıştır. Ne yazık ki bugün de (2018 yılı itibarıyla) bu hastalığın devam ettiğini görüyoruz, aynı acıları çekmeye devam ediyoruz.

Yukarıda insanlar arası ilişkilerde uyulması gereken kuralların uygulanmasının Allah ve Resulünün (s) muradlarının tam olarak yerine geldiği anlamına gelmez. Her ne kadar bu kurallar yeryüzünde "insan" gibi yaşamanın asgari şartlarından olsa da "insan" gibi yaşamak için yeterli değildir. Zira Resulullah (s) veda hutbelerindeki toplumsal içerikli emir ve tavsiyelerinden hemen sonra namaz kılmayı emretmiş ve namazın terkedilmemesini sıkı sıkıya tembihlemiştir. Namaz kişiye "insan" "yaratılmış" ve kul olduğunu hatırlatan en önemli ibadettir. Diğer kuralların insan-insan ilişkilerinin düzenlemesi gibi ibadetler de insan-Allah arasındaki ilişkinin sağlıklı bir zeminde yürümesini sağlar. Fatıha suresinde beyan olduğu gibi insan "sadece ona ibadet eder ve sadece ondan yardım ister." Böylece ilk grup kurallarla dünyasını imar eden insan, Resulullah'ın (s) bunlardan hemen sonra zikrettiği ibadetlerle de ahiretini abad eder.

Kaynaklar

ADIGÜZEL, Adnan, "Veda Hutbesi'ndeki Temel Prensipler Ve Kur'anî Temelleri" Diyanet İlmî Dergi, cilt 52, sayı 3, ss. 81-106,2016.

İBN HİŞAM, Ebu Muhammed Abdülmelik, Sîretü'n-Nebi, I-V, Daru's-Sahabeti li't-Turas bi Tanta, Tanta-1995.

KARAKILIÇ, Celaleddin, Veda Haccı, Diyanet Dergisi, cilt 11, sayı 1, ss. 19-27, 1972.

Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi C. 10, terc. Kamil Miras.

ROL MODEL OLARAK HZ. PEYGAMBER

Prof. Dr. İhsan Süreyya SIRMA¹

(O Peygamber ki) insanlara iyiliği emredip, kötülüğü yasaklar. Temiz ve hoş şeyleri kendilerine helal, murdar ve kötü şeyleri de haram kılar. Sırtlarından ağır yükleri indirir, üzerlerindeki bağları ve zincirleri kırar atar. (A'raf, 157).

Kendini, yaratıcıyı ve kâinatı tanımak için bilgi veya bilmek, insan için birinci derecede önemli bir değerdir. Öyle ki insan hayatta kalabilmek ve doğanın şartlarına uyum sağlayabilmek için evvela kendi biyolojik varlığını tanıyacak ve söz konusu bu biyolojik varlığına uyumlu olan veya olmayan şartlarla ilgili veriler elde edecek ve bu veriler ışığında ayakta kalmanın yollarını araştıracaktır. Hayatı kuşatan bütün gerçekliklerin bilgisine ihtiyaç hisseden insan, böylece kâinatta yer alan diğer varlıklardan farklı bir bek raunda sahip olduğundan hem zamanın şartlarına uyum sağlamayı becermiş kimi zamanda olumsuz şartları edindiği bilgiler ışığında değiştirmiş böylece kendine uygun yeni koşulları olgunlaştırmıştır. Psikolojik olarak kendini yaşantının sınırlarının içinde tutabilmesi için bazı durumlar karşısında takınacağı tavırlarla alakalı olarak tecrübi bir bilgiye sahip olması onun hayatını kolaylaştırmıştır. Bireysel bir varlık olmasının yanı sıra esasında toplumsal düzlemde değer kazanan insan, üyesi olduğu toplumun kural ve kaideleri hakkında kimi bilgilere vakıf oldukça daha rahat bir yaşam sürebilmiştir. İşte bu durum insana varlığının nedenini, amacının yanı sıra geçmiş ile gelecek arasında bir bağlantı kurma becerisini edinmeyi de zorunlu kılmıştır. Bu durum tarih boyunca insanın düşünen sorgulayan ve eylemde bulunan bir varlık olmasına sebebiyet vermiştir. Böylece bilgi sahibi olan insan güç sahibi olabilmiş ve olası bir durumda oluşan problemlerin üstesinden gelebilmiş ve onlara bir takım çözümler üretebilmiştir.

¹ Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü İslam Tarihi Anabilim Dalı

Şüphesiz insan bütün bunları yapabilmek için de elbette bilgiye, birikime ve tecrübeye ya da kendisinden daha güçlü olana ihtiyaç duymuştur.

Kadim geleneklere geri dönüp baktığımızda: insanın bilgiye ulaşma ve bilgiyi kullanımı ile alakalı olarak karmaşık yolların takip edildiğini görmek mümkündür. Çok değişik kaynaklardan bilgiyi elde eden insan, seçtiği bilginin ışığında kişiliğini ikmal etmiş ve hayatını bu ışık çerçevesinde dizayn ederek düşünce ve inanç dünyasını şekillendirmiştir. Bununla beraber yapılan araştırmalar insanlık tarihi boyunca kullanılan ve hayata ışık tutan her bilginin doğru olmadığını bize göstermiştir. Oysaki mutlak olanı kuracak olan ve insanı mutlu ettiğini iddia edecek olan bilginin hem iç tutarlılığa sahip olması hem de mantığı değerlere uygun olması şarttır. Tarih boyunca farklı bilgi kaynaklarında bu bilgiyi benimseyen insanlardan kiminin huzursuz ve mutsuz olduğunu, kiminin kuşku ile yaşadığını, kiminin ise sorumluluk ve kuşkudan uzak ve mutlu yaşadığını görmek mümkündür. Böylece insan görece doğru olan bilgiden uzaklaşarak kendini mutlu edecek olan mutlak bilginin peşinde koşma eğiliminde olmuştur. Bütün amacı doğru bilgiye sahip olmak olan insan tarihin bütün çağlarında bu uğraşın müdevimi olmaya devam etmiştir. İnsanlık tarihi boyunca elbette bilgi ve bilgiyi elde etmek mücadelesi onun en önemli mücadele alanı olmuştur. Ancak onun için bilginin doğru olması, mutlak olması ve görecelikten uzak olması daha da önemli olmuştur. Düşünme ve anlam kapasitesi birbirinden farklı olan insanların üreteceği bilgi sadece kendileri açısından mutlak olanı karşılıyor olacaktı. Oysaki insan bireysel olanın toplumsal olan içerisinde erittiği varlık olarak kendi toplumundan diğer toplumlara sirayet edeceği bir bilginin peşinde koşuyor olması ile tanınmış bir varlıktır. Hal böyle olunca insana doğru bir bilgi ve onun uygulanabilir olan modeli lazımdı. İnsanın yaratılış amacını temsil edecek ya da başka bir deyişle çözümlenecek, böylece hayatı doğru inşa etmeyi kolaylaştıracak bir modele ihtiyaç duyan insan, hayatını inşa edeceği düşünce ve inancına model olacak bir bilgi ve kişi arar. Çok boyutlu bir hayata sahip olan insan, farklı alan ve konu ile alakalı olarak farklı modeller bulma peşinde olmuş ve hayatını onun gibi olmaya adanmıştır. Bu durum kişinin hayatında çatışma ve problemlere yol açmıştır. Çok farklı mecralarda tartışılan doğru bilgi tartışmalarını konumuzun dışında tutarak ifade edecek olursak dini değerler açısından kesin olan ya da doğru olan bilgi vahyin bilgisidir. İlahi olanın gönderdiği bilgiyi kabul edenler Allah'ın bütün insanlar için ön gördüğü mutlak bilgiye teslim olarak hayatın tamamını Allah'ın gönderdiği bilgi ile kuran rol modeller olan peygamberlerin gösterdiği ışık çerçevesinde yaşayan Müslümanlardır. Hayatın içerisinde olan bir yanı ile insan olan ve acıkmayan, susamayan, hastalanmayan bir melek değil fakat diğer taraftan vahiyle desteklenen yol gösterilen ve söyledikleri ve eyledikleri tamamen vahyin ışığında şekillenen ve yanlış yapma olasılığına karşın korunmuş olan bir şahsın örnekliliği modelliği veya önderliğinde hayatını inşa etmesi kolaylaşan, acıkan, susayan, hastalanan insan böylece tüm zamanların en mutlu yaşayanı olmuştur. Çünkü kendisi gibi olmayan kendi hasletlerine sahip olmayan bir meleğin onun örneği ve rol modeli olamayacağı açıkken, bunun yanı sıra insan denilen varlığın

rol modelinin yine kendisi gibi değişik duygulara sahip olan acıkan susayan yorulan kızan ve küsen bir başka insan olması insanın daha doğru bir yol takip etmesini kolaylaştıracaktı. Yani bir insanın modeli yine kendisi gibi bir insan olmak zorundaydı. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de İsrâ Suresi 95. Ayette şu şekilde dile getirilmektedir: De ki: *"Eğer yeryüzünde (insan değil de) tatmin bulmuş yürüyen melekler olsaydı, Biz de onlara gökten elçi olarak elbette melek gönderirdik."* Kur'an'ın bu emrinin gereği olarak yeryüzünde yaşayan insanlara yine onların soyunda ve onların haslet ve kabiliyetlerine sahip birinin gönderilmiş olması ve onlar için rol model olarak tayin edilmiş olması beraberinde toplumda bir takım homurdanmaları ve tartışmaları getirmiştir. Durumu Kur'an şöyle dile getirmektedir: *"Bu ne biçim peygamber; (bizler gibi) yemek yiyor, çarşılarda dolaşiyor! O'na bir melek indirilmeli, kendisiyle birlikte o da uyarıcı olmalıydı!"* (Furkan.7) *"Bir insan mı bize yol gösterecek"* (Teğabun,6) Doğruyu bilen hayatına aktaran yaşayan, iyi ahlaklı ve dürüst olan bu şahsiyet Kur'an da adları çeşitli vesilelerle zikredilen peygamberlerden başkası değildir. Yani Âdem, İbrahim, İsmail, Musa, İsa ve en son peygamber olan Hz. Muhammed'dir. Çalışmamızın konusu da aslında tam da buradan başlamaktadır. Kur'an'da çeşitli vesilelerle örnek olarak zikredilen peygamberler ve özelde bize Kur'an'ı getirip onu tebliğ ve tebyin eden Hz. Peygamberin insanlar ve özelde biz Müslümanlar için rol model olması meselesini tartışıp ortaya koymak böylece kalıcı ve geçerli olan bilginin yani vahyin ışığında hakikati ortaya koyan Hz. Peygamberi daha yakından tanımak ve tanıtmak imkanı bulacağız.

Dünyaya geldiği yüzyıl insanlık tarihi açısından karanlığın cehaletin zulmün, ahlaksızlığın, yanlışlığın bütün bir toplumu etkisine aldığı batıdan doğuya bütün toplumların ışığa ve adalete muhtaç olduğu bir dönemdi. Bu yüzyılda insanlığın bütün bu nakisatlardan kurtuluşu için gönderilen din olan İslam'ın kural ve kaidelerini uhdesinde barındıran Kur'an ve onu yaşamı ile somutlaştıran Hz. Peygamberle mükemmel bir model olarak sunulmuş oldu. İnsanların kendi sayı ve çabası neticesinde kurtuluşa ermemeleri neticesinde yüce yaratan insanların kurtuluşu için vahyi modeliyle beraber onlara gönderdi. Gönderilen vahyin ilk muhatabı olan Hz. Peygamber Allah tarafından melek aracılığıyla eğitildi. Böylece Allah onu mutlak olan bilgi ile eğitip yetiştirerek insanlığın kurtuluşu için örnek kıldı. Onun bu yüce hali yani Allah tarafından eğitilmiş olmanın neticesinde kazandığı üstün hal Kur'an onun bu durumunu şöyle tanımlayacaktı: *"Ve şüphesiz sen, pek büyük bir ahlak üzerindesin."* (Kalem,4) yine diğer bir ayette Allah Hz. Peygamberin artık insanlığın kurtuluşu için görevlendirildiği ve ona itaat ettiğini ifade edenler nazarında onun kesin bir rol model olarak Allah tarafından tayin edildiği açıkça ifade edilmektedir. Konu ile ilgili olarak şöyle buyurmaktaydı: *"Allah ve Resûlü, bir işe hükmettiği zaman, mü'min bir erkek ve mü'min bir kadın için o işte kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Kim Allah'a ve Resûlü'ne isyan ederse, artık gerçekten o, apaçık bir sapıklıkla sapmıştır."* (Ahzab,36) ya da *"...Rasûl size ne verirse onu alın (emrettiklerini yerine getirin, yaptıklarını yapın); o sizi neden sakındırırsa ondan da kaçının!..."* (el-Hasr,7) kötülüğün zirve olduğu dönemde dahi dönemin müşrikleri tarafından kendisine

verilen el-Emin sıfatıyla anılan Hz. Peygamber. Hem Peygamberliği öncesinde hem de Peygamberliği esnasında da emin ve güvenilir olarak Mekke ve daha sonraları da Medine'de insanlar için o günden bugüne rol model olarak var ola gelmiştir.

Hem dostları tarafından hem düşmanları tarafından övgüye mazhar olan Hz. Peygamberin eşi olan Hz. Aişe "O'nun ahlakı (yaşayan canlı bir) Kur'an'dı." diye tanımlar, yine hayatının büyük bir kısmında ona düşmanlık etmekten vazgeçmeyen Ebu Süfyan, Buhari de geçen bir rivayette zikredildiği üzere Bizans kralı olan Herakliyus'un huzurunda onunla ilgili olarak şunları söyler: "Onun hiç yalanını işitmedik" der ve hakkında olumlu, övücü sözler söylemek zorunda kalır. Hums kurumunu ihya eden ve kendilerine ahmesi denilen Mekke'nin ileri gelenleri Hz. Peygamber gibi fakir ve Mekke toplumunda önemli bir yeri olmayan Kur'an'ın ifadesiyle. Kendileri gibi bir insan olan birinin onlara rol model olarak sunulmasını kabul etmeyerek şu teklifte bulunacaklardı: "Bu ne biçim peygamber; (bizler gibi) yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor! O'na bir melek indirilmeli, kendisiyle birlikte o da uyarıcı olmalıydı!" (Furkan,7) "Bir insan mı bize yol gösterecek" (Teğabun,6) bununla beraber Hz. Peygambere inandığını söyleyip onu rol model olarak kabul edip fakat onun izinden gitmeyen ya da onun bu örneğini hayatının merkezine taşımayan adına Müslüman denilmekle beraber onun yaptıklarını yapan ve yapmadıklarından kaçınmayan kimi insanlar onu kutsayarak onu kendilerinden uzak tutmuş oldular. Böylece Allah'ın rol model olarak insanlara göndermiş olduğu şahıstan uzak bir din algısı oluşturma yoluna gittiler. Kimi zaman onu bir melek ve ulaşılmaz biri olarak kabul edip Allah'ın kendileri için örnek olarak seçtiği peygamberden uzak bir hayat yaşar oldular. Böylece esas olan modelin yerine kendilerine benzediklerini düşündükleri modeller peşinden koşarak aslında vahiden ve onun emrinden kaçınmış oldular.

Tarihi dönemler içerisinde Hz. Peygamberi yanlış yapana, günahlara batmış sıradan bir insan düzeyine düşürmekten korktukları için onu kutsayarak onu kutsal biri olarak düşleyerek daha farklı bir yere yerleştirdiler. Böylece insan katından uzaklaştırılan Hz. Peygamber melekler arasına katılmış olup peygamberlik dönemi ve öncesi ile kutsal biri olarak kimi kaynaklarca insan hayaline ve hayatına taşınmıştır.

Kur'an, Hz. Peygamberi açık bir emirle kendisine uyulmasını ve model alınması hususunda ideal şahsiyet ve en güzel örnek olarak ashabına ve bütün ümmete emr etmektedir. Onun örneğini kuran şu ayetlerde şöyle zikretmektedir: Âyet-i Kerîmelerde: "(Resûlüm!) Biz seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik." (Enbiyâ, 107). "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin. İşlerinizi boşa çıkarmayın." (Muhammed,33) "(Resûlüm!) De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir." (Ali İmran,31) "Ey Peygamber! Biz seni hakikaten bir şahit, bir müjdeleyici ve bir uyarıcı olarak gönderdik." "Allah'ın izniyle, bir davetçi ve nûr saçan bir kandil (Rehber) olarak (gönderdik)." (Ahzâb,45-46) "Kim Allah'a ve Resûl'e itaat ederse işte onlar, Allah'ın

kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, siddikler, şehidler ve salih kişilerle beraberdir. Bunlar ne güzel arkadaşlardır!" (Nisâ,69) "Andolsun ki, Resûlullah, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir." (Ahzab Sûresi âyet:21) buyurulmuştur. Modern psikolojinin üzerinde bugün için önemle durduğu bir konu olan örnek şahsiyet meselesi insan ve onun çevresini ve idealleri ilgilendiren en önemli durumdur. Yakın çevre olan anne-baba, öğretmen, arkadaştan başlayarak uzak çevreye doğru bir takım şahısların etkisinde kalılabilmekte, örnek alınan bu kişiler bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde takip ve taklit edilmektedir. İnsanın kişiliğinin oluşmasında önemli bir yere sahip olan bu durum insanın bilerek veya bilmeyerek birtakım yanlışların içine girmesine sebebiyet vermektedir. İşte bu sebeptendir ki tarih boyunca farklı bilgi kaynakları insan için uygun örnek şahsiyet veya rol model önerisinde bulunmuşlardır. Bu güvenilir bilgi kaynaklarının sonuncusu olan Kur'an, insanlar ve insanlık için Hz. Peygamber'i (sav) mutlak rol model olarak gösterir. Henüz anne karnındayken babasını yitirmiş olan Hz. Peygamber altı yaşında kendisi için bir koruyucu olan annesini yitirir. Önceleri dedesinin himayesinde hayatını idame ettiren Hz. Peygamber dedesinin vefatıyla amcasının himayesinde yaşamaya başlamış ve Mekke de başta çobanlık olmak üzere farklı işlerde çalışmıştır. Yirmi beş yaşlarında Hatice ile evlenen peygamberin bu evlilikten çocukları oldu. Fatıma dışında ki diğer çocukları kendisinden önce vefat ederken Fatıma ondan sonra vefat etmiştir. Mekke'deki diğer insanlar gibiydi. Günlük işleri ve ihtiyaçlarıyla meşgul olurdu. Rivayetler onun yemeğini pişirdiğini, elbiselerini yıkadığını, yamadığını, davetlere icabet ettiğini, fakirler ve kölelerle iç içe olduğunu, hastaları ziyarette bulunduğu, cenazelere katıldığı yönündedir.

Bütün insanlık için ve özelde biz Müslümanlar için mükemmel bir rol model olan Hz. Peygamber Kur'an'ın canlı bir örneği, insanların en faziletlisiydi. Kur'an'ı kerimi en iyi anlayan ve yorumlayan ve hayat aktaran kişi Hz. peygamberdir. Bütün bunları heva ve hevesinden yapmayan biri olarak Allah tarafından desteklenmiş ve kendisine yol gösterilmiş biridir. Vahiyle sabit olmayan meselelerde ise yine Kur'an'ın emrine uyarak ashabı ile istişarelerde bulunmuş kendini bir kral ya da imparator olarak ad etmemiş temiz yaratılışla bir numunei isaldir. Bütün bir tarih boyunca İslam âlimlerinin amacı Hz. Peygamberi örnek almak bütün bir yaşam diliminde onu insanlar için bir örnek kılan nedenleri ve ona ait özellikleri bütün bir nesle sunmaktır. Onu insanlara ve insanlığa önder kılan özellikleri şunlardı: o evlatlarının derdini kendine dert edinen bir baba, fakire kimsesizlere dost ve hami idi. İnsanlara makamlarına göre değil bilgi birikim ve irfanlarına göre değer veren idi. Eşine ve diğer aile fertlerine karşı müşfik ve bağışlayıcı, sevgisini gösteren biriydi. Kibirli olmaktan tiksinen mütevazı biriydi. Kötü gün dostu paylaşımcı biriydi. İnsanlara karşı mesafesi aynıydı aralarında fark götmezdi, riyakârları ve dalkavukluğu sevmezdi, "Emrolunduğun gibi dosdoğru ol" ayetinin emrine doğruluğu ve dürüstlüğü ile biliniyordu. Utangaçtı, hayâ sahibiydi. Allah'ın emirleri hususunda gerçekçiydi, bu emirler dışında kalan konularda istişareye önem verirdi. Baba, eş olduğu gibi devlet başkanı ve komutanıydı bu yönüyle de içinde boy gösterdiği toplum için rol modeldi. Hayatının tamamında sorumluluk sahibiydi. Kendisine düşen işi en iyi şekilde yapardı. Yanındakilerin tamamına kadın, işçi, köle ayırt etmeksizin onlara değer verir, onlara iltifatta bulunurdu. "Eğer sen katı kalpli,

kaba olursan etrafından insanlar dağılır giderlerdi.” (Fussilet,34.) ayette görüldüğü üzere yumuşak huylu ve merhametli biriydi. Karşısındakini en iyi şekilde dinler anlatılması gereken mevzuu en ince ayrıntısına kadar tane tane anlatan öğretene iyi bir öğretmendi. İnsanlığın inşası için adaletin elzem olduğuna inan ve hayatı boyunca etrafındakilere adaletle davranan adil biriydi. *“Kim Allah’a ve peygamberine inanıyorsa ya hayır (iyi güzel yararlı şeyler) konuşsun ya da sussun”* hadisinde olduğu üzere ya hayır konuşur ya da susardı. Tartışmayı ve laf yarıştırmayı sevmezdi. Hayatı yaşamı ve yaşantısıyla, sahip olduğu ev ve eşyasıyla halktan biriydi. O Allah’ın ona yolladığı Cebrail’in talebesiydi. İlahi dergâhta eğitilmişti, hayatının tamamı İslami değerler çerçevesinde oluşmuş ve bu yönüyle halka rol model olmuştur. Biriyle karşılaştığında selamlaşır böylece onunla iletişim kurmuş olurdu. Kendisini ilgilendirmeyen meselelere karşı meraklı değildi. *“Ey mü’minler kendi evlerinizin dışındaki evlere izin alıp halkına selam(izin almadan)vermeden girmeyiniz. Böyle davranmak sizin için daha hayırlıdır. Ola ki düşünür sebebini anlarsınız.(Nur,27)”* ayetinin gereği ziyaret adabına kendi evinde dahi dikkat ederdi. *“Hikmet müminin yitiğidir.”* emrinin gereği ilme bilime ve insanların hayatını kolaylaştıran buluşları önemser bunun yaygınlaşması için hayatında buna yer verirdi. Böylece bilgili olan ashabın veya ümmetin güçlü olacağına inanırdı. Çünkü onun nazarında üreten her daim tembelden daha güçlüydü. Güzel söz, hikmetli söz ve şiir söyleyenleri önemser hatta onları teşvik ederdi hatta Zeyd bin Sabit gibi peygamber şairi olarak isimlendirilen kimi şairler vardı etrafında. Yemeği yeme adabı ya da sofrada adabı onun gün içerisinde uyduğu adablardandı. Hadisin ifadesiyle, *“Midenin 1/3 ü su,1/3 ü hava,1/3 ü yemek içindir”*. Önleyici tıbbi hayatının nişanesi kılarak bu yönüyle ümmete örnek olmuştur. *“Göklerin ve yerin yaratılması ile dillerinizin ve renklerin ayrı olması Allah’ın varlığının kanıtlarındandır. Şüphesiz bunda, bilenler için gerçekten araştırıldığında öğreneceğiniz bilgiler vardır”* (Rum,22) ayetinin emrinde toplumunda bulunan insanları insan olarak görüp onları ırkları ya da kabileleri bağlamında değerlendirmemiş değerlendirilmelerine de asla müsaade etmemiştir. Gün içerisinde başta abdest olmak üzere veya dışlarını misvaklamak yoluyla temizliği hem maddi olarak hem manevi olarak algılayan Hz. Peygamber bu yönüyle de örnekti. Namazını cemaatle kılardı. Hediyeleşmeyi önemseyen biriydi çünkü ona göre hediyeleşme muhabbeti artırır insanları birbirine kenetlerdi. İnce, nazik ve kibar biri olarak nazik konuşan, kaba konuşmaktan kaçınan biriydi. *“İşçinin alınının teri kurumadan ücretini ödeyin”* emrinde alın terinin ödenmesine önem verirdi. Aile hayatını önemserdi. Onun kavlinde aile İslami devletin proto tipiydi yani İslam’ın en güçlü uygulandığı alandı. Bunun için nikah benim sünnetimdir diye buyuruyordu. Akrabalarına ve dostlarına olduğu gibi babasının veya dedesinin dostlarına karşı vefalıydı. Hayatı boyunca bir şeyi çok yapmaktansa devamlı yapmayı önemsemiş ve bu kuralı ashabına da önemle öğütlemiştir. Sözüyle özüyle güvenilir ve dosdoğru biriydi. Çevresindeki insanları önemsedığı gibi. İnsanların hizmetine verilen hayvanlarında hak sahibi olduğunu söyler ve onların zülüm görmesine karşı çıkarak onların haklarının olduğunu haykıran biriydi. *“Aranızdan en iyileriniz, eşlerine karşı en iyi tutum ve davranış içinde olanlarıdır”* emrinde eşlerine iyi davranarak Müslümanlara da bunu telkin eden emr eden biriydi. Çünkü o toplumun kadın esası üzerine kurulu olduğunu biliyordu. Peygamber olarak geldiği toplumda kadının adının dahi olmadığı, kız çocuklarından utanıldığı bir dönemde elbette bu yönüyle

rol model olan Hz. Peygamberin söyledikleri anlamlı olacaktır

O peygamber olmasının yanı sıra iyi bir yöneticiydi adaletle hükmeden güvenilir bir idareciydi. O, insanlar yaptıkları ve sahip olduklarıyla tanınmalı derdi onların kadrince ağırlandımları gerektiğini inanırdı. Böylece insanları putlaştırmanın yanlış olduğunu dile getirendi, çünkü ona göre herkes Allah’ın kuludur ve onun huzurunda eşittir. Toplumun kalkınmasını önemseyen biri olarak bu işin insanın menfaatine olduğunu ısrarla ifade eder ve bütün bu yönleriyle ümmetine rol model olmayı görev bilir.

Söyledikleri ve yaptıklarının büyük bir kısmı ilahi emir olduğundan birer kanun hükmündeydi. Dönemin ve günümüzün Müslümanları açısından bu duruma ayette buyurulduğu üzere *“Ey Rabbimiz! Gerçek şu ki biz, «Rabbimize inanın!» diye imana çağırın bir davetçiyi (Peygamber’i, Kur’an’ı) işittik, hemen iman ettik. Artık bizim günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi ört, ruhumuzu iyilerle beraber al, ey Rabbimiz!”* (Al-i İmran,193) Böylece bütün inananlara sadece işittik ve itaat ettik demek düşmelidir. Toplumunu sınıflardan arındıran Hz. Peygamber yeni kurduğu toplumu çeşitli kardeşlik özellikleriyle dizayn etmiştir. Bu durumu *“Komşusu aç iken tok yatan bizden değildir”* hadisin de açıkça görmek mümkündür. Bugün konuşulan sosyal devlet modelinin temelini birazda burada aramak gerekmez mi. Hayatını barış dini olan İslam’ı anlatmaya tebliğ etmeye adanmış Hz. Peygamber, barıştan yana koyduğu tavırla bilinmektedir. Örnekliliğini kendi hayatıyla modelleyerek bizlere anlatan ve gösteren Hz. Peygamber yapmadığını başkasına emretmeyen biriydi

Allah’ın seçip bizim kurtuluşumuz için bize gönderdiği Hz. Muhammed’in yaşantısı, buyrukları, davranışları ve emirleri ya da başka bir ifade ile sünneti, İslam dini açısından esas kaynak olan Kur’an’ın açıklanması veya esas kaynaktan yer almayan meselelerle ilgili kuralları vaaz eden ikinci temel kaynaktır. Allah’ın vahiy ile Hz. Peygambere göndermiş olduğu edim ve emirlerin tamamı onun yaşam tarzı olan sünnetle mükemmel bir yaşantıya kapı aralamış somut birer değer olmuştur ve bu yönüyle Müslümanlar açısından uyulması gereken emirler olarak kabul edilmiştir. Allah merhameti gereği insanlara acımış ve onları sadece Kur’an’la baş başa bırakmamış bu vahyi anlayan, tefsir eden ve yaşamında ona yer vererek insanların onu anlamasını kolaylaştıran bir rol model olarak Hz. Peygamberi göndererek biz insanların işini kolaylaştırmıştır. Zira Hz. Peygamber dini ve ahlaki özellikleriyle bütün insanlar için bir örneklik alanı oluşturmuş ve böylece onlar için rol model olmuştur. Böylece o tebliğ ve tebyin ettiği dinin yaşayan bir modelini sergiler olmuştur bu durum Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyrulmuştur: *“Andolsun ki, Resûlullah, sizin için, Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah’ı çok zikredenler için güzel bir örnektir.”* (Ahzab,21)

HZ. PEYGAMBER'İN BİR GÜNÜ ÜZERİNE¹

Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ²

Yazının başlığını okuyanlar, 63 yıl yaşamış olan Hz. Peygamber'in hangi dönemdeki bir gününü ele almak istediğimizi doğal olarak merak edeceklerdir. Bilindiği gibi Hz. Peygamber'in hayatını safhalara ayırmak mümkün olsa; bunu ticaretle iç içe olduğu Peygamberlik öncesi Mekke dönemi; Peygamberlik gelip tebliğe başladıktan sonra işkence ve baskılarla karşılaştığı Mekke dönemi ve bu baskılar, işkenceler sonucunda hicret ettiği Medine'de geçirdiği dönem şeklinde üç safhada incelemek gerekir. Biz burada Hz. Peygamber'in siyasi çalkantılardan uzak sıradan bir Medine gününü inceleyeceğiz.

İnsanlığı doğru yola iletmek üzere gönderilen Hz. Peygamber, Kur'an'ı Kerim'in onca ikazına rağmen;³ zaman zaman olduğundan farklı gösterilerek Müslümanlar için örnekliliği göz ardı edilmiştir. Bu da onun mesajının doğru bir şekilde muhataplarına ulaşması hedefinden sapmaya sebep olmuştur. Oysa Hz. Peygamber'in günlük hayatı incelendiğinde, vahiy alan bir insan olmasına rağmen; içinde bulunduğu halktan biri olarak yaşadığı ve onun bu yönünün rahatlıkla örnek alınabileceği görülecektir. Bizler için güzel bir örnek olan Hz. Peygamberi model olarak almanın yolu da onun günlük yaşamında nasıl davrandığını öğrenmekle mümkündür. Buradan hareketle biz de Hz. Peygamber'in bir gününü inceleyerek zamanını nasıl geçirdiğini, boş zamanlarını nasıl değerlendirdiğini tespit etmeye çalışacağız.

Hz. Peygamber'in bir günü incelendiğinde rahatlıkla onun ciddi bir zaman bilincine

sahip olduğu görülecektir. Ancak ümmeti olmakla iftihar ettiğini söyleyen ve çoğunluğunu Ortadoğu'da yaşayan Müslümanların oluşturduğu insanların en temel zaafının da zaman denilen o değerli hazinenin kıymetini bilmemek; hatta israfa varan bir tarzda sorumsuzca harcamak olduğu söylenebilir. Hayatını neredeyse saniyesine kadar planlamayı başaran Allah Resulü, böyle yaparak muazzam bir medeniyetin temellerini atmaya muvaffak olmuştur.

Hz. Peygamber'in bir gününü nasıl planladığı fikrinden hareketle oluşan bu makale temelde iki bölümden meydana gelmektedir. İlk bölüm Hz. Peygamber'in gündelik hayatının geçtiği mekânlara ayrılmıştır. Özellikle, dördü üzerinde durulmuş ve daha çok Hz. Peygamber'in gündelik hayatı merkeze alınarak incelenmiştir. İkinci bölüm ise sabah kalkmasından akşam yatmasına kadar Peygamber'in günlük hayatının mercek altına alınmasına tahsis edilmiştir. Burada da özel hayatından ziyade ümmetin bütününe ilgilendiren yönü üzerinde durulmuştur.

Hz. Peygamber'in Günlük Hayatının Geçtiği Mekânlar:

Peygamber'in günlük hayatının geçtiği birçok mekân vardır. Bu mekânların tamamını burada zikretmek böyle bir çalışmanın amacıyla örtüşmeyeceği gibi, yazının haddinden fazla genişlemesine de sebep olacaktır. Dolayısıyla burada Hz. Peygamber'in günlük hayatının olmazsa olmazlarını oluşturan dört mekân üzerinde durulacaktır. Bu mekânlardan ilki, Hz. Peygamberle onu kendilerine örnek alan sahabenin gündelik hayatlarının büyük kısmının geçtiği Mescid-i Nebevî'dir. İkincisi ise rızıklarını temin etmek için gittikleri pazar; üçüncüsü, bu mekânlara giderken geçtikleri sokak ve caddeler; sonuncusu ise günün yorgunluğunu atmak amacıyla istirahatata çekildikleri evdir. Şimdi bu mekânları kısaca inceleyelim.

1.Mescit

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Hz. Peygamber ve ashabının günlük hayatının önemli bir kısmı Mescid-i Nebevî'de geçmekteydi. Mescit, Peygamberimizin Medine'ye hicretinden hemen sonra, yakın dostu ve kayınbabası olan Hz. Ebûbekir tarafından satın alınarak Müslümanlara vakfedilen arazide bina edildi.⁴ Çok büyük bir işleve sahip olmasına rağmen son derece sade bir bina olan Mescid-i Nebevî'nin inşaatında Allah Resulü de bir işçi olarak çalışmıştı. Duvarları kerpiçten yapılmış, tavanı ise hurma dallarıyla örtülmüş olan bu önemli kurumun içinde hiçbir süs olmadığı gibi mihrap da yoktu. Hatta uzun yıllar minber dahi bulunmamaktaydı. Bu süre zarfında Hz. Peygamber ashabına bir hurma kütüğüne dayanarak hitap etmişti.⁵

Kuşkusuz, öncelikle bir ibadet mekânı olarak inşa edilen ve Hz. Peygamber'in imametinde, günlük namazlar ile cuma ve bayram namazlarının kılındığı söz konusu

¹ Bu makale daha önce İslami İlimler Dergisi'nde yayınlanmıştır.

² İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi - mehmetmahfuz@gmail.com

³ Bkz. Kehf 18/110; Furkan 25/20; Ankebut 29/48; Fussilet 41/6.

⁴ Bkz. Nurettin Ali b. Ahmed es-Semhudi, Vefau'l-vefa bi ahbari'l-Mustafa, I-IV, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Beyrut 1984, I/II, 324.

⁵ Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Semhudi, I/II, 270, 322-23; 327 vd.; ayrıca bkz. Abdurrahman Acar, "Mescid-i Nebevî'nin İnşası ve Fonksiyonları", Örnek İnsan Hz. Muhammed, (ed. Mehmet Mahfuz Söylemez", çorum 2006, ss.41-47.

binâ, kurulduğu günden itibaren bir okul olarak kullanılmış; gerek erkek, gerekse hanım sahabilerin tamamı burada eğitilmiştir. Hz. Peygamber erkek sahabilere vakit namazlarından önce veya sonra burada dersler verirken,⁶ hanımlara ise vakit namazlarındaki bu bilgilerin yanı sıra belirlenmiş olan özel günlerde de sohbet ederdi.⁷ Bu durum, yetiştirecekleri çocuklarla geleceği şekillendirmede belirleyici bir role sahip olan hanımlara verilen değeri göstermesi açısından son derece önemlidir.

Hz. Peygamber'in bulunmadığı dönemlerde de mescidin aynı işlevini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Nitekim kaynakların ifadesine göre burada ashabin oluşturduğu çeşitli ders halkaları olurdu. Hz. Peygamber mescide geldiğinde ibadet ile meşgul insanların yanına değil, eğitimle iştigal edenlerin halkasına katılmayı tercih ederdi.⁸ Hz. Peygamber'in böyle davranmasının sebebi olarak eğitim ve öğretimin ne kadar önemli olduğunu göstermek istediği söylenebilir.

Hz. Peygamber döneminde müstakil bir hükümet binası mevcut olmadığı için Mescid-i Nebevî bazen, devlet veya kabile elçilerinin kabul edildiği bir devlet yönetim binası gibi de kullanılırdı. Çevreye gönderilecek seriyeler buradan çıkarılır ve savaş kararları burada alınır, hatta savaş stratejileri dahi Mescid-i Nebevî'de belirlenirdi. İslâm kurumlarının henüz teşekkül etmemesini Hz. Peygamber'in bütün bu işleri bir tek mekânda yapmasının sebebi olarak göstermek mümkün olduğu gibi; yeni şekillenmekte olan toplumun neyi nasıl yapacaklarını açık bir şekilde belirtmek istediğine de bağlamak mümkündür.⁹

Hz. Peygamber, yukarıda bir bölümünü zikrettiğimiz mescitte ashabıyla birlikte otururdu. Konuşurken etrafındakiler tarafından dikkatle izlenir, başkası söz aldığı anda onu dinler ve kendisine değer verdiğini gösterirdi. Bu tür ortamlarda onlardan biri gibi olurdu. Onu tanımayanlar kendisini beraber oturduğu insanlardan asla ayıramazlardı.¹⁰ Onlar gibi giyinir, onlar gibi otururdu.¹¹ Mescitte oluşan ilim meclislerine uğradığında veya oturduğu meclisten ayrıldığında ashabin kalkmasını istemez, böyle yapmamaları konusunda da onları uyarır, "ben Kisra veya Kayser gibi değilim" derdi.¹²

Hz. Peygamber'in günlük hayatının geçtiği bu mescit, iki temel birimden oluşurdu. İlk bölümünde ibadet yapılan kısım, ikinci bölümü ise kimsesizler, evi-barkı olmayanlar, fakir, dışarıdan gelen misafirler, Medineli bekârlar ve evleri olmakla

birlikte Hz. Peygamber'i dinleyip ondan feyz almak için evlerine gitmeyen -Abdullah b. Ömer ve Ebû Eyub el-Ensârî bunlardandır- insanların ikamet ettiği Suffa kısmıydı. Mescidin gölgelik tarafındaki Suffa, kaynaklarımızda Hz. Peygamber'in vakit namazlarından sonra uğramayı ihmal etmediği mekânlardan biri olarak zikredilmektedir.¹³

Suffa'da daimi kalan insanların yeme-içmelerine gelince; yiyeceklerinin önemli bir kısmını hurma oluşturmaktaydı. Hurma bahçeleri ile meşhur olan Medine'de özellikle hurma hasat mevsimi, Suffa'da yaşayan insanların bayram ettiği dönemdi. Zira hurma bahçelerinin sahipleri, dalından kopardıkları salkımları buradaki sütunlardan herhangi birine asarlar, Suffa sakinleri de acıktıklarında gelir ve o hurmalardan ihtiyaçları kadar alırlardı.¹⁴ Bu olay daha sonra, özellikle de Osmanlı döneminde, ihtiyaçlarını başkasına söyleyemeyen onurlu fakirler için mescitlerin avlusuna havâic taşlarının konmasına öncülük etmiştir. Bilindiği gibi Osmanlı'da sabah namazına giden zenginler, namaz çıkışında bu taşlara gönüllerinden koptuğu kadar sadaka koyarlardı. Onlarla birlikte aynı ibadet yerini paylaşmış olan fakirler de, çıkarken ihtiyaçları nispetinde oradan para alırlardı. Bu hadise, ister zengin isterse fakir olsun, atalarımızın Osmanlı döneminde fedakâr olduklarını, açgözlü olmadıklarını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Suffa'nın iki bölümden oluştuğu erkeklere ait kısmının yanında, kadınların eğitim gördüğü diğer bir bölümünün bulunduğu da bahsedilmektedir.¹⁵ Şayet bu rivayet doğru ise burada görev yapan öğretmenler arasında Hz. Peygamber'in eşleri de olmalıdır.

2. Evi

Mescid-i Nebevî'nin hemen bitişiğinde inşa edilen Hz. Peygamber'in evi, küçük ve dar odacıklardan oluşmaktaydı. Hz. Peygamber'in eşlerinin her biri bu müstakil odalarda ikamet etmekteydiler.¹⁶ Bu odacıklar o kadar dardı ki yatak serildiği zaman bir kişinin namaz kılacağı başka yer kalmıyordu. Bunu Hz. Aişe'nin anlattığı şu olaydan da anlıyoruz: Peygamber secdeye gideceği sırada ayağı ayağıma değdiğinde, ben ayağımı çekerdim ve o da secdeye giderdi.

Son derece sade olan Hz. Peygamber'in evinde süs eşyası olarak hiçbir şey bulunmazdı. İçinde sıradan insanların evlerinde bulunanlardan daha az şey vardı. Her odada, bir şilte/yatak, kırba, bir iki tabak, hem hamur yoğurmak hem de banyo yapmak için kullanılan bir kabın dışında bir şey yoktu.¹⁷ Hatta bu küçük odalarda hayat o kadar zordu ki, Allah Resulü'nün eşleri bazen dayanamaz hale gelmişler, evdeki koşulların Medine'deki diğer Müslümanlarla aynı seviyeye getirilmesi için

⁶ Mescitte Hz. Peygamberi eğitmesi ile ilgili örnekler için bkz. Bkz. Buhârî, Tecrid, I, 261, hadis no: 743, 744; I, 42, hadis no: 54; I, 43 hadis no: 57.

⁷ Bkz. Bkz. Buhârî, Tecrid, I, 51, 52, hadis no: 85, 87.

⁸ Bkz. Selahattin Parlador, "Asr-ı Sadette Eğitim", Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm, IV, 427.

⁹ Mescit ve fonksiyonları ile ilgili geniş bilgi için bkz. Mustafa Ağırman, Hz. Muhammed Döneminde Mescit ve Fonksiyonları, Ravza Yayınları, İstanbul 1997.

¹⁰ Bkz. Safiyyurrahman el-Mübarekfurî, Siretu'r-Resul: er-Rehiku'l-mahtûm, Daru'l-Hayr, Beyrut 1997, 500-5001.

¹¹ Bkz. ez-Zehabî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, es-Siretu'n-Nebeviyye, (thk. Husameddin el-Kudsî), Beyrut 1988, 323.

¹² Bkz. Buhârî, Tecrid, I, 183, hadis no: 512.

¹³ Bkz. Ehl-i Suffa hakkında geniş bilgi için bkz. Semhudî, I/II, 453; 454-456.

¹⁴ Semhudî, I/II, 557.

¹⁵ Bkz. Rıza Savaş, "Asr-ı Sadette Kadın ve Aile Hayatı", Asr-ı Sadette İslâm, IV, 272; Akif Köten, IV, 388.

¹⁶ Hz. Peygamber'in eşlerinin ikamet ettiği bu odalar ile ilgili geniş bilgi için bkz. Semhudî, I/II, 456.

¹⁷ Bkz. Nesaî, I/II, 161 bab: taharet, Hadis no: 146.

Hz. Peygamber'e baskı yapmışlardır. Ahzap suresinin bir kısmı Hz. Peygamber'in eşlerinin bu tutumunu eleştiren ve nasıl davranılması gerektiğini açıklayan tarzda nazil olmuştur.¹⁸ Son derece zâhidane bir hayat süren Hz. Peygamber'in evi, döneminin fakirlerinin evleri gibi geceleri aydınlatılmıyordu.¹⁹

3. Pazar

Peygamber efendimiz Medine'ye hicret ettikten kısa süre sonra, Müslümanları Yahudi tüccarların zulmünden kurtarmak ve ekonomik bağımsızlıklarını sağlamak amacıyla, tarihe Medine Pazar'ı veya Peygamber Pazar'ı olarak geçmiş olan pazarı kurdu. Pazara gelen maldan, pazar sahibi veya sorumlusuna ödenen 'uşur' vergisini kaldırarak buraya bir canlılık gelmesini sağladı; öyle ki kısa süre içerisinde, yeni kurulmasına rağmen Medine'nin en işlek pazarı haline geldi.²⁰ İşte Hz. Peygamber'in günlük hayatının bir kısmı bu pazarda geçirdi. Kaynaklarımızdaki Hz. Peygamber'in pazar ve pazarcılar arasındaki tartışmalar ile sair zamanlarda tüccarlara verdiği öğütlere ilişkin bilgiler dikkate alındığında buraya haftada birkaç kez uğradığı anlaşılmaktadır.²¹ Pazardaki işlerin rayına oturması üzerine Hz. Peygamber Şifa el-Adeviye'yi görevli olarak atamış, kendisi ise arada bir uğrar olmuştur.²²

4. Cadde ve sokaklar

Hz. Peygamber ile ashabının günlük hayatlarının önemli bir kısmı kuşkusuz cadde ve sokaklarda geçirdi. Said el-Hudrî'nin anlattıklarını esas aldığımızda Hz. Peygamber buraların kamuya ait olduğunu düşündüğü anlaşılmaktadır. Nitekim ashaba yaptığı tavsiyelerde yollarda oturmamalarını özellikle vurgulamıştır.²³ Müslümanların geçişine engel olarak ona eziyet edilmemesi gerektiği felsefesinden hareketle verilen bu öğüdün biz Müslümanların hayatında ne kadar yer edindiğini, arabalarımızı diğer insanların arabalarının değil, kendilerinin dahi geçmesine mani olacak şekilde park etmemizden çıkarmak mümkündür. Oysaki tam tersi olması gerekirdi.

Hz. Peygamber'in günlük hayatının geçtiği mekânlar ile ilgili verdiğimiz bu kısa bilgilerden sonra şimdi onun günlük hayatına geçebiliriz.

Güne Başlarken

Sabah namaz vakti girmeden kısa bir süre önce müezzinler tarafından uyandırılan Hz. Peygamber,²⁴ güne hamd ü senâ ile başlar; kendisini yeni bir güne daha

kavuşturan Allah'a minnettarlığını "Allah'ım senin sayende sabahladık. Senin sayende akşamladık. Senin sayende yaşayacağız, senin sayende öleceğiz. Senin huzurunda toplanacağız."²⁵ Diyerek ifade ederdi:

Uyanıp, henüz yatağından kalkmadan önce yaptığı ilk şey, mutlaka misvak ile dişlerini fırçalamak olurdu.²⁶ Bu hadise, Hz. Peygamber'in ağız ve diş sağlığına verdiği önemi göstermesinin yanı sıra, onun diğer insanlara gösterdiği saygıyı anlatması açısından da büyük bir öneme sahiptir. Bu konunun ehemmiyeti, onun özellikle sarımsak kokusu gibi, muhatabını rahatsız edebilen yiyeceklerden uzak durduğu şeklindeki diğer rivayetlerle²⁷ bir arada değerlendirildiğinde daha iyi kavranmaktadır.

Hz. Peygamber, dişlerini fırçaladıktan sonra abdest alır,²⁸ özellikle de güne abdestle başlamaya özen gösterirdi. Daha sonra evinde iki rekât namaz kılardı. Sabah namazından önce kılmayı adet haline getirdiği bu iki rekât namazı hızlıca kıldığı rivayet edilmektedir. Bunu anlatan Hz. Aişe, zaman zaman fatiha suresi okuyup okumadığında tereddüt ettiğini ifade etmektedir.²⁹ Evden çıkmadan önce aile fertlerini mutlaka namaza kaldırırdı. Sadece eşlerinin değil, kızı Fatıma'nın da evine uğrar ve "Haydi namaza ey Ehl-i bey! Allah sizden kiri giderip sizi tertemiz yapmak istiyor" diye bağıarak onları namaza kaldırırdı.³⁰ Bu hadise, aile reislerinin namaz hususunda sorumluluğunu ifade etmesinin yanı sıra namazın İslâm dinindeki yerini göstermesi açısından da önemli bir yere sahiptir.

Hz. Peygamber, sabah namazı için aile efradını uyandırdıktan sonra elbisesini giyinirdi. Onun günlük kıyafetleri son derece sıradandı. Başına, iki ucu omzuna sarkan bir sarık sarardı. Bu sarığın rengi değişmekle beraber en çok beyaz sarığı tercih ederdi. Hatta "Elbiselerinizin en hayırlısı beyaz olanıdır. Beyaz giyininiz ve ölümlerinizi onunla kefenleyiniz" diye buyururdu. Çoğunlukla pamuklu elbiseleri tercih eden, ancak zaman zaman yün ve keten elbiseler de giyen Hz. Peygamber, en çok izar giymeyi severdi. Bunların yanında kullandığı giyim eşyaları, Yemen abaları, cübbe, kaftan, gömlek, rida, mest ve ayakkabıdan oluşmaktaydı.³¹

Hz. Peygamber, dağınık olmayı hiç sevmezdi. Mescide çıkmadan önce, saçlarını

Büyükçınar vd.), I-VIII, İstanbul 1981, I/II, 410 (Ezan hadis no: 42).

²⁵ Bkz. İbn Kayyim, II, 381-382.

²⁶ Bkz. Muhammed b. Sa'd, Tabakatu'l-kubra, I-IX, Beyrut?, I, 483; Nesai, I/II, 28. Hz. Peygamber misvak kullanımına o kadar çok önem verirdi ki şöyle derdi: "Cebrail misvak kullanımı konusunda bana o kadar çok tavsiyelerde bulundu ki farz olacağından korktum". İbn Kesir, Ebû'l-Fida İsmail, el-Fusûl fi sireti'r-Resul, (thk. Muhammedu'l-id el-Herevî-Muhiyidiin Mestu), Beyrut 1992, 300.

²⁷ Bu rivayetlerle ilgili olarak bkz. Nesai, I/II, 426 (Mescitler bölümü hadis no: 16); İbn Kesir, Fusûl, 319 vd.

²⁸ Bkz. İbn Sa'd, Tabakat, I, 483.

²⁹ Bkz. Bkz. Buhari, Tecrid, I, 217, hadis no: 616.

³⁰ Bkz. Takiyuddin Ahmed b. Ali el-Makrizi, Fadlu Ehli Beyt, (trc. Mehmet Mahfuz Söylemez), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XLIII/2, Ankara 2002, 416.

³¹ Hz. Peygamber'in giyinişi ve kıyafetleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye, Zadu'l-Mead, I-VI, (trc. Şükrü Özen), İstanbul 1998, I, 125-131; Zehebî, 343 vd.

¹⁸ Ahzap 33/28-31.

¹⁹ Bkz. Buhari, Tecrid, I, 107, hadis no: 251.

²⁰ Medine pazarı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Semhudi, I/II, 774 vd.

²¹ Hz. Peygamber'in pazarda iş yapan iş adamlarına nasihatlerinden bazıları için bkz. İbn Sa'd, I, 365.

²² Bkz. Cengiz Kallek, "Asr-ı Saadette Devlet ve Piyasa İlişkileri", Bütün Yönleri ile Asrı Saadette İslâm, I-V, (ed: Vecdi Akyüz) İstanbul 1994, III, 452.

²³ Bkz. Buhari, Sahih-i Buhari: Muhtasar-ı Tecrid-i Sarih, I-II, (trc. tahric ve notlar: Abdullah Fevzi Kocaer), İstanbul 2004, I, 377, hadis no: 1126; İbn Mace, Sunenu İbn Mace -Tercümesi ve Şerhi-, I-X, (trc. Haydar Hatipoğlu), İstanbul 1983, IX, 561.

²⁴ Bkz. Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan b. Dinâr en-Nesaî, Sünenu'n-Nesaî, (trc. A. Muhtar

hanımlarına yaptırırdı.³² Sakalına da son derece özen gösterirdi. İbn Sa'd'ın ifadesine göre saçına ve sakalına gülyâğı sürer, sakalını da sık sık tarardı.³³ Dolayısıyla dağınık ve düzensiz bir görüntü vermekten asla hoşlanmazdı.

Giyinip üst başını düzenledikten sonra namaz kıldırmak üzere mescide gitmek için evinden çıkarken³⁴ *"Allah'ın adıyla, Allah'a tevekkül ettim. Allah'ım sapıklığa düşmekten, ayağımın kaymasından veya kaydırılmasından, zulmetmekten veya zulme uğramaktan, cehalete düşmekten veya cahil görünmekten sana sığınırım"* şeklinde dua ederdi.³⁵

Peygamber'in namaz amacıyla evinden çıkmasından sonra, başta hanımları olmak üzere Müslüman kadınlardan durumu müsait olanlar da eşleriyle birlikte Mescid'e gelirlerdi.³⁶ Hz. Peygamber o kutlu binaya *"Kovulmuş şeytandan yüce Allah'a, ulu zatına, ezeli hükümranlığına sığınırım"* diyerek girerdi.³⁷

Hz. Peygamber'in günün bu ilk namazında yaklaşık altmış ile yüz ayet arası okuduğu rivayet edilmektedir.³⁸ Namazın bitiminde hanımlar evlerine dağılırlarken,³⁹ erkekler ise Peygamber ile birlikte mescitte güneş doğuncaya kadar otururlardı.⁴⁰ Gördükleri rüyaları Hz. Peygambere yorumlatmayı bir ayrıcalık olarak gören sahabiler bu zamanları bir fırsat olarak görür, ona rüyalarını anlatırlardı. Hz. Peygamber bu insanları gayet ciddi bir şekilde dinler, anlattıkları rüyalardan kimisini yorumlar, kimisini ise *"sadece Allah'ın dediği olur"* diyerek yorumlamak istemezdi.⁴¹ Nesaî'nin anlattığına göre Hz. Peygamber bu süre zarfında, sahabilerin arasındaki konuşmaları dinlerdi. Bu sohbetlerin konusu çoğunlukla tarih, bir başka ifadeyle İslâm öncesi cahiliyye dönemi ve şiiir olurdu.⁴²

Hz. Peygamber'in tarih ve şiiir konuşmalarına katılması, hatta dinleyerek dahi olsa bu sohbetlerin yapılmasını onaylaması, onun belli bir tarih bilincine sahip olduğunu, dahası tarihin gücünü çok iyi bildiğini göstermektedir. Bilindiği gibi tarih, toplumların tecrübelerinden oluşan ortak hafızayı teşkil etmektedir. Ciddi tarih bilgisine sahip olanlar, dün yapılan yanlışlardan dersler çıkardıkları gibi, icra edilen doğrulardan da faydalanırlar. Her yeni başlangıç bir dün üzerinde kurulduğu için, doğru bir dün tasavvuru olmaksızın gerçekçi bir yarın kurmak mümkün değildir. İşte tüm bu sebepten dolayı Hz. Peygamber ve arkadaşları güne tarihten derslerle başlamakta, bunu insanın ruh âlemini zenginleştiren, derinleştiren şiiir ile de

³² Buharî, Tecrid, I,87, hadis no: 205.

³³ Bkz. İbn Sa'd, I, 494.

³⁴ Bkz. Buharî, I,72, hadis no: 142; I,144 hadis no: 380; Bkz. Nesai, III/IV, 365 Gündüz ve gece kılınan nafileler, hadis no: 57, 58)

³⁵ Bkz. İbn Kayyim, II, 379.

³⁶ Bkz. Bkz. Buharî, Tecrid, I, 105, hadis no: 244.

³⁷ Bkz. İbn Kayyim, II, 280.

³⁸ Buharî, Tecrid, I,133, hadis no: 337.

³⁹ Bkz. Nesai, III/IV, 118 (Sehiv Secde, hadis no: 101).

⁴⁰ Bzk. Ahmed b. Hanbel, Müsned,I-XV, Mısır 1954, V, 100; Ebû Davud, Sünen, I-IV, Mısır ?, IV, 263.

⁴¹ Bkz. Buharî, Tecrid, I, 245-246, hadis no: 697.

⁴² Bkz. Nesai, III/IV, 116 (Sehiv Secde, hadis no: 99).

taçlandırmaktaydılar.

Kuşluk Vakti

Cabir b. Abdullah'ın anlattıklarını esas alırsak: Hz. Peygamber kuşluk vaktine kadar mescitte bulunurdu. Hatta Cabir'e, mescitte kuşluk namazı kılmasını öğütlediği de rivayet edilmiştir.⁴³ Gerek bu rivayet, gerekse bunu destekleyen diğer rivayetler Hz. Peygamber'in kuşluk namazını kıldığını göstermektedir. Fakat kuşluk vaktinde kaç rekât namaz kıldığı veya sürekli kılıp kılmadığında ihtilaf bulunmaktadır. Bu rivayetlerden çıkardığımız sonuca göre Hz. Peygamber kuşluk namazını bazen iki, bazen dört, zaman zaman da altı veya sekiz rekât olarak kılar, hiç kılmadığı da olurdu.⁴⁴ Peygamberimiz kahvaltısını kuşluk namazından sonra yapardı.⁴⁵

Öğle Namazı

Kuşluk vakti ile öğle namazı arasında ne yaptığına gelince; çoğunlukla mescitte bulunur, ahabın eğitimi ile ilgilenirdi. Ancak Pazar ve pazarcılara yaptığı nasihatleri esas aldığımızda bu saatlerde pazara gittiği de anlaşılmaktadır. Arkasında da abdestini yenilemek için dahi olsa evine gittiği anlaşılmaktadır. Zira öğlenin ilk sünnetlerini evinde kıldıktan sonra öğle namazını kıldırmak için Mescid'e gelirdi.⁴⁶

Hz. Peygamber öğle namazının ilk iki rekâtında fatiha suresiyle birlikte birinci rekâta uzun, ikinci rekâta ise kısa olan birer sure okurdu. Gizli okuyor olmasına rağmen bazen ayetleri sahabilere duyururdu.⁴⁷ Son iki rekâta ise sadece fatiha suresini okurdu.⁴⁸ Öğle namazından sonra da evine giderdi. Öğle yemeğini, büyük bir ihtimalle öğle namazından sonra yerdi.⁴⁹

Hz. Peygamber, hanımlarının bize anlattığına göre, öğle namazından sonra evinin işleriyle ilgilenmeye çalışırdı.⁵⁰ Duvarın dökülmüş olan sıvası gibi, tamiri mümkün olan yıkıkları bizzat kendisi tamir ederdi. Şayet tek başına başaramayacağı bir şey olursa, bu durumda sahabilerden yardım isterdi. Yine Hz. Aişe'nin anlattığına göre o, evinde insanların en yumuşak huylusu ve en kerem sahibiydi.⁵¹ Keza, o günkü toplumda erkekler tarafından yapılmakta olan koyunları sağma işi de yine bizzat Hz. Peygamber tarafından yapılırdı. Bu konuda ahabından yardım almazdı.⁵²

Hz. Peygamber, kılık kıyafetinin temiz ve düzenli olmasına, yırtık olmamasına son derece dikkat ettiği için, evinde dinlenmeye çekildiği öğle vaktinde kıyafetlerini gözden geçirirdi. Şayet elbiselerinde yırtık varsa onu bizzat kendisi dikerdi. Hatta

⁴³ Bkz. Bkz. Buharî, Tecrid, I, 370, hadis no: 1104.

⁴⁴ Bkz. Abdurrezak, Musannaf, I-XI, Beyrut 1970, III, 74; İbn Kayyim, I, 318-325.

⁴⁵ Ebû Davud, III, 348.

⁴⁶ Bkz. Ebû Davud, II, 18-19.

⁴⁷ Bkz. Buharî, Tecrid, I,161 hadis no: 436.

⁴⁸ Bkz. Buharî, Tecrid, I,164 hadis no: 446.

⁴⁹ Öğle yemeği yediğine dair bkz. İbn Mace, IX, 71.

⁵⁰ Bkz. İbn Sa'd, Tabakat, I, 366; Buharî, Tecrid, I,150 hadis no: 404.

⁵¹ Bkz. İbn Sa'd, Tabakat, I, 365.

⁵² Bkz. Mübarekfuri, 501.

İbn Sa'd'ın anlattığına göre evindeyken en çok da bu tür işlerle uğraşır. ⁵³ Yamalı elbiseden utanmanın değil, özellikle de insanın vücudunu gösteren yırtıkların mutlaka tamir edilmesi gerektiğini bize gösteren son derece güzel bir örnektir bu. Yine ayakkabısının tamirini de kendisi yapar, böylesi şahsi işlerinde eşlerinden yardım istemezdi. ⁵⁴ Oysaki eşlerinden Hz. Zeynep bnt. Cahş, deri konusunda son derece mahir bir hanımdı. Hatta yapmış olduğu deri işlerinden para kazanır, bu paraları da Medine'nin fakirlerine dağıtırdı. ⁵⁵ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in bu hususta kendisinden yardım istemesi mümkündür. Ama o, biz ümmetine örnek olmak istediği için şahsi işlerini bizzat görmeye çalışır ashabına da "birinden bir şey istemeyiniz" diye tavsiyede bulunurdu. Bunu aktaran râvi diyor ki "Hz. Peygamber'in bu tavsiyesinden sonra öyle bir hale geldik ki, bizden atının üzerinde olan birinin kamçısı düşse, bunu orada olanlardan istemez, inip kendisi alırdı."

Hz. Peygamber'in, özellikle uzun ve sıcak yaz aylarının öğle vaktinde zaman zaman evinde uyuduğu ifade edilmektedir. ⁵⁶

İkinci Namazından Sonra

Son derece sorumluluk sahibi olan Allah Resulü, ikinci namazından sonra mutlaka evine uğrar, ayrı ayrı eşlerinin hal ve hatırını sorar, ⁵⁷ ondan sonra da hangisinin evine gitmesi gerekiyor ise onun evine giderdi. ⁵⁸ Hz. Aişe'nin anlattığına göre, ikinci namazından sonra mutlaka iki rekât namaz kılmayı vefat edinceye kadar sürdürmüş olan Allah Resulü, bu ibadetin biz ümmetine ağır gelmemesi için mescitte değil de evinde kılmıştır. ⁵⁹ Fakat Hz. Peygamber'in ikinci namazından sonra akşam namazına kadar vaktini evde geçirdiği zannedilmemelidir. Hz. Peygamber'in ikinci namazından sonra güneş batıncaya kadar Allah'ı anan bir cemaatin içerisinde olmanın kendisi için çok değerli olduğunu söylemesi, ⁶⁰ ikinci ile akşam namazı arasında mescitte olduğunu, ashabının eğitim ve terbiyesi ile ilgilendiğini göstermektedir. Yine bu rivayet Hz. Peygamber'in akşam namazını kılincaya kadar bu kutlu mekândan ayrılmadığını da düşündürmektedir.

⁵³ Bkz. İbn Sa'd, Tabakat, I, 366.

⁵⁴ Bkz. İbn Sa'd, Tabakat, I, 366; Zehebî, 324.

⁵⁵ Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. İbn Hacer, el-İsabe fi temyizi's-sahabe, I-IV, Mısır 1939, Zeynep bnt. Cahş maddesi

⁵⁶ Bkz. Hakim, Müstedrek, I-IV, Riyad ?, I, 588.

⁵⁷ Bkz. Buharî, Tecrid, II, 686, hadis no: 1874; İbn Kayyim, I, 140.

⁵⁸ Peygamber eşlerinin ev olarak kullandıkları tek gözlü hane-i saadetlerine Hz. Peygamber'in uğraması onlar için ayrı bir mutluluk kaynağı olurdu. Herkes, evinde var olan, ya da bir akrabası ve arkadaşı tarafından veya öğretmenliğini yaptığı Medinelî Müslüman hanımlarından biri tarafından kendisine gönderilmiş olan yiyeceği onunla paylaşmak için adeta yarışır. Bunlardan biri de cömertliği ile ön plana çıkmış olan Hz. Zeynep'tir. O kendisine gelmiş olan balı Hz. Peygamber olmadan yiyememiş, Peygamber ona her uğradığında bunu kendisine yedirmiştir. Kaynaklarımız bu durumun eşler arasında kıskançlığa vesile olduğunu, bunun üzerine Hz. Peygamber'in bir daha bal yememeğe yemin ettiğini, akabinde onun bu kararının doğru olmadığını belirten ayetin nazil olduğunu ifade etmektedirler. Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Buharî, Tecrid, II, 686, hadis no: 1874; Nesai, V/VI, 564 (Talak Bölümü, hadis no: 18); VII/VIII, 21 (Yemin ve adak bölümü, hadis no: 20)

⁵⁹ Bkz. Buharî, Tecrid, I, 139 hadis no: 362. Hatta sahabilerine de "nafileleri evinizde kılınız. Evlerinizi kabirlere benzetmeyiniz" diye tavsiye ederdi. Bkz. Bkz. Nesai, III/IV, 291 (Gündüz ve gece kılınan nafileler, hadis no: 1)

⁶⁰ Bkz. İbn Hacer, Metâlibu'l-aliyye, I-IV, Kuveyt 1973, III, 254.

Akşam Sonrası

Akşam namazını kılan Allah Resulü, evine gider önce iki rekât namaz kılar, ⁶¹ arkasında da akşam yemeğini yerdi. Diğer öğünlerden ziyade akşam yemeğine önem verir ve bir avuç hurma dahi olsa mutlaka akşam yemeğinin yenmesini tavsiye eder, aksi takdirde vücudun zayıf düşeceğini belirtirdi. ⁶² Allah Resulü, akşam yemeğine yalnız başına gitmez, Suffa'da barınmakta olanları da yanında götürürdü. Ayrıca ashabını bu insanları yemeğe götürmeleri hususunda teşvik ederdi. ⁶³ Hatta kendisine gelen hediyelerin önemli bir kısmını da yine onlarla paylaşırdı.

Yemeğini yerken sağ elini kullanır ve ashabına da sağ ellerini kullanmalarını tavsiye ederdi. ⁶⁴ Yemeğini yerde yediği gibi, dinlenirken de yerde oturarak dinlenmeyi severdi. Yerde oturarak bu kabil işleri yapmayı kölelere ait işlerden sayanlara da "... *Evet ben köleyim. Ben Rabbim'in kölesiyim*" derdi. ⁶⁵ Yemek israfına son derece karşıydı. Hatta bırakın pişmiş yemeği dökmeyi, ekmek kırıntılarının bile israf edilmesine karşı çıkar, şayet mümkünse dökülen kırıntıları da toplardı. Yine tabaklarda yemek bırakılmamasına özen gösterirdi. ⁶⁶ Yemeğin ölçüsünce yenilmesini öğütler ve "*hiç kimse karnından daha kötü, doldurulacak kap bulamaz*" derdi. ⁶⁷ Ne bulursa onu yiyen Hz. Peygamber'in ⁶⁸ sofrasında nadiren birden fazla yemek çeşidi olurdu. Şayet durum böyle ise, iki yemekten birini tercih ederdi. Sevmediği bir yemek oldu mu, onu yemez ama asla da eleştirmezdi. ⁶⁹ Hatta Hz. Aişe bu konuda şöyle demektedir: "Hz. Peygamber'in midesine bir günde iki ayrı çeşit yiyecek girmemiştir. Eğer o et yemişse ona başka bir şey katmaz, hurma yediyse ona başka bir şey eklemeyiz, ekmek yediyse ona da başka bir şey ilave etmezdi." ⁷⁰ Bütün bunlara rağmen bilinmesi gereken en önemli husus, Hz. Peygamber'in, hayatı boyunca evinde çok az sıcak yemek bulduğu gerçeğidir. ⁷¹ Hatta eşi Hz. Aişe, evlerinde aylarca ateş yanmadığını, yemek pişirilmediğini söylemiştir. ⁷²

Hz. Peygamber, yemekten sonra mutlaka kendisine bu nimeti bahşetmiş olan Mevlâ'sına şükreder ve şöyle derdi: "*Hamd bizi yediren, içiren ve Müslüman kılan Allah'a mahsustur*" ⁷³ Yemeğiyle ilgili söylememiz gereken bir başka husus ise, tek başına sofraya oturmayı sevmediği gerçeğidir. Yemeğin bereketlenmesi için de ashabına yemeklerini yalnız başlarına yememelerini tavsiye eder, kendisi de

⁶¹ Bkz. Buharî, Tecrid, I, 186, hadis no: 522.

⁶² Bkz. İbn Mace, IX, 107.

⁶³ Örnek bir hadise için bkz. Buharî, Tecrid, I, 141 hadis no: 369.

⁶⁴ Bkz. Ebû Davud, III, 349.

⁶⁵ İbn Sa'd, Tabakat, I, 371; Zehebî, 327, Değişik ifadelerle Abdurrazzak tarafından da aktarılmaktadır. Bkz. Musannef, X, 415.

⁶⁶ Kablarda bırakılmayan yemeklerin o insanlar için istiğfar ettiğini söylerdi. Bkz. Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 76.

⁶⁷ Celal yeniçeri, "Asrı Sadette Hz. Peygamber ve Ailesinin Geçimi" Asrı Sadette İslâm, (ed: Vecdi Akyüz), I, 347.

⁶⁸ Bkz. İbn Hazm, Cevâmi'u's-sireti'n-nebeviyye, (thk. Nazif el-Abbasi), Beyrut 1986, 38.

⁶⁹ Bkz. İbn Kayyim, I, 135.

⁷⁰ Bkz. İbn Sa'd, Tabakat, II, 165.

⁷¹ Bkz. İbn Mace, IX, 39.

⁷² Bkz. Zehebî, 329.

⁷³ Bkz. İbn Mace, IX, 40.

yemeğini ya ailesi ile ya da konukları ile birlikte yedi.⁷⁴ Hz. Peygamber yemekte asla kusur bulmaz eğer istediği varsa yer, yoksa bırakırdı.⁷⁵ Yemekten sonra ellerini mutlaka yıkadığı gibi ashabına da böyle yapmalarını önerirdi.⁷⁶ Hatta yemeğin bereketinin yemekten önce ve sonra el yıkamakta olduğunu,⁷⁷ ellerini yıkamadan yatan bir adamın başına bir musibetin geleceğinden korktuğunu söylerdi.⁷⁸

Müslümanların eğitimine çok önem veren Hz. Peygamber bunu en açık şekilde kendi evinde göstermiştir. Nitekim gecesinin bu ilk saatlerini mutlaka eşlerinin eğitimine ayırmaktaydı.⁷⁹ Yemekten sonra konukları varsa onların dağılması ile birlikte Hz. Peygamber nerede ise eşleri de orada toplanırlardı. Bu sıcak ev ortamında, bir taraftan evin gündelik sorunları konuşulup çözüm yolları müzakere edilirken, diğer taraftan Hz. Peygamber, eşlerine o gün inmiş ayetler hakkında bilgi verirdi. Keza bu esnada onların kendi aralarındaki sohbetlerini dinler, varsa bir yanlışları düzeltirdi. Yine onların sorularının önemli bir kısmına bu sohbetler esnasında cevap verirdi. Bunların büyük bir kısmı, Hz. Peygamber evde değilken Medineli Müslüman hanımların kendilerine yönelttiği sorulardı.⁸⁰ Bu hadiseden de açıkça anlaşıldığı gibi Hz. Peygamber'in evi, Medineli Müslüman hanımların eğitildiği bir okul gibiydi.

Hz. Peygamber'in eşlerinin Müslüman hanımların eğitimiyle bu kadar yakından ilgilenmesi, onun çok evliliğinin bir başka illetini de ortaya koymaktadır. Kaynaklarımızın önemli bir kısmının altını çizdiği gibi Hz. Peygamber'in evliliklerinin kahir ekserisi siyasi evliliklerdi. Bunun yanında unutulmaması gereken bir başka gerçek de, bu evliliklerinin, İslâm hukukunun özellikle de aile hukukunun şekillenmeye başladığı Medine'de gerçekleşmiş olmasıdır. Bir başka ifadeyle, aile hukuku ile ilgili inen ayetlerin hedefine ulaşabilmesi için bunların Müslümanlara aktarılması gerekiyordu. Müslümanların sayısı da günden güne artıyordu. Hz. Peygamber ve görevlendirdiği şahıslar, mescitte erkekleri eğitmeye çalışırken; hanımların da hanım öğretmenler tarafından eğitilmesi icap ediyordu. Bu önemli görevin bir tek şahıs tarafından yerine getirilmesinin mümkün olmadığı ortadadır. Bu durumda birden fazla yardımcı alınmış, bir taraftan bunlar eğitilmiş, diğer taraftan ise bunlar aracılığıyla diğer Müslümanların eğitimi sağlanmıştır.

⁷⁴ Bkz. İbn Mace, IX, 42.

⁷⁵ Bkz. Buharî, Tecrid, II, 519, hadis no: 1495; İbn Mace, IX, 12.

⁷⁶ İbn Mace, şu hadisi aktarmaktadır: "Ebû Hureyre tarafından rivayet edilmiştir. "Sizden birinin elinde et kokusu bulunup da elini yıkamadan uyuduğu, sonra da başına bir şey geldiği zaman sakın kendi nefisinden başka hiç kimseyi kınamasın" Sünen, IX, 50-51

⁷⁷ Bkz. Ebû Davud, Sünen, III, 346.

⁷⁸ Bkz. Abdurazzak, Musannef, XI, 437.

⁷⁹ Sahabiler yatsı namazı için onu, bazen evinden çağırırlardı. Bazen gece yarısına doğru namazı kaldırmak için evinden çıkar mescide gelirdi. Örnek olarak bkz. Nesai, I/II, 337-338 (Namaz vakitleri hadis no: 21).

⁸⁰ Hz. Peygamber'in eşlerine sorulup da eşleri tarafından ona intikal etmiş olan sorulara örnek kabilinden bkz. Nesai, I/II, 149 (Taharet böl. hadis no: 135); Nesai, V/VI, 479 (Nikah Bölümü, hadis no: 36).

Gerek Kur'an'ı Kerim'deki çok evliliği ifade eden ayet-i kerimenin ciddi bir şekilde incelenmesi sonucunda,⁸¹ gerekse Hz. Peygamber'in kimi uygulamalarına bakıldığında aslında onun tek evliliği öngördüğü anlaşılacaktır. Nitekim o, kızlarını evlendirdiği zaman, damatlarına kızlarının üzerine evlenmemelerini şart koşmuştur.⁸² Bu hadise açıkça onun tek evliliği savunduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Hz. Peygamber, yatsı namazını oldukça geç vakitte kılmayı severdi.⁸³ Zira gününü böyle planlamıştı. Yatsıdan önce uyumadığı gibi, yatsı namazından sonra da konuşmayı sevmezdi.⁸⁴ Bununla beraber yatsı namazından sonra uzun süre Kur'an okuduğuna dair kaynaklarımızda bilgiler bulunmamaktadır.

Uyuması:

Hz. Peygamber, İbn Kayyim'in ifadesine göre gecenin başlangıcında uyur, sonra da kalkardı. Müslümanların işleri ile uğraştığı zamanlarda ise gecenin evvelini uykusuz geçirirdi.⁸⁵ Hz. Peygamber'in uyumadan önce bir dizi hazırlık yaptığı anlaşılmalıdır. Örneğin uyumadan önce gözüne sürme çeker,⁸⁶ abdestli yatmaya özen gösterirdi.⁸⁷ Yatmadan önce, uyandığında dişlerini fırçalamak için başucuna misvağını, abdest almak için de, abdest suyunu ve tarağını mutlaka koyar⁸⁸ ve yüzü deriden içi ise hurma lifleri ile doldurulmuş olan son derece mütevazı şiltelinin üzerine uzanırdı. Kullandığı yastık da yüzü deri, içi hurma lifleri ile doldurulmuştu.⁸⁹ Bu yatak o kadar mütevazı idi ki Ensar'dan bir hanım bir sorunu için Hz. Peygamber'in evine geldiğinde bu durumu görür ve son derece üzülür. Bunun üzerine, evine döndüğünde Hz. Peygamber'in üzerinde rahatça yatması için yünden bir döşek gönderir. Ancak her şeyi ile zahidane bir hayatı benimseyen Hz. Peygamber bu döşegi kabul etmeyip geri göndermiştir.⁹⁰ Hz. Ömer'in anlattığına göre Hz. Peygamber'in, hasırdan yapıma ve üzerinde de hiç bir döşek olmayan sedirde yattığı da olurdu. Hatta bir keresinde Hz. Ömer, sedirin Hz. Peygamber'in vücudunda iz bıraktığını görünce son derece üzülmüş ve ağlamıştır. Kisra ve Kayser'in şatafat içerisinde yüzdüklerini, Hz. Peygamber'in ise seçilmiş olmasına rağmen bu kadar mütevazı yaşadığını söylemiştir.⁹¹ Bu sedir, Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra kendisine Esad b. Zürene tarafından hediye

⁸¹ "Eğer (kendileri ile evlendiğiniz takdirde) yetimlerin hakkına riayet edememekten korkarsanız beğendiğiniz (veya size helal olan) kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın. Yahut sahip olduğunuz ile yetinin. Bu adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır." Nisa 4/3.

⁸² Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Buharî, Tecrid, II, 535, hadis no: 1537, 1538.

⁸³ Bkz. Nesai, I/II, 335 (Namaz vakitleri hadis no: 20).

⁸⁴ Buharî, Tecrid, I, 133, hadis no: 337; Nesai, I/II, 313 (Namaz vakitleri hadis no: 2); I, 330 (Namaz vakitleri hadis no: 16).

⁸⁵ Bkz. İbn Kayyim, I, 145.

⁸⁶ Bkz. İbn Sa'd, Tabakatu'l-Kubra, I, 464; Zehebî, 354.

⁸⁷ Buhari, Edebu'l-Müfred, Kahire 1375, 312.

⁸⁸ İbnü'l-Cevzi, Vefa, I-II, Kahire 1966, II, 589; Zehebî, 331.

⁸⁹ Bkz. İbn Sa'd, Tabakatu'l-Kubra, I, 464-465; İbn Kayyim, Zadu'l-Mead, I, 142.

⁹⁰ Bkz. İbn Sa'd, Tabakatu'l-Kubra, I, 465.

⁹¹ Bkz. Zehebî, 327.

edilmişti. Hz. Peygamber bunu vefat edinceye kadar kullanmıştır. Vefatından sonra da uzun yıllar Medineli Müslümanların ölümlerini üzerinde taşıdıkları, tabir caiz ise bir tabut vazifesi görmüştür.⁹²

Hz. Peygamber Hz. Aişe'nin anlattığına göre yatağına girdiği zaman ihlâs, felâk ve nas surelerini okur avucuna üfler bunu da vücuduna sürer,⁹³ sağ yanı üzerine döner, sağ elini sağ yanağının altına koyar,⁹⁴ Rabbına sığınarak uyurdu.

Gece İbadeti

Hz. Peygamber, gecenin belli bir vaktinde ibadet etmek amacıyla kalkardı. Hatta bir ara gece namazını açıkta kılmaktaydı. Bunu gören sahabiler de geceleri gelip onun kadar namaz kılıyorlardı. Hatta içlerinden bazıları, Hz. Peygamber'in haberi olmadan namazlarını ona uyararak kılmaya çalışmışlardı. Bunu öğrenen Hz. Peygamber, gece namazının Müslümanlara farz olacağından endişe ederek açıkta kılmayı bırakmış; fakat ömrünün sonuna kadar evinde mutlaka kılmıştır.⁹⁵ Bu namazı nasıl kıldığına gelince; her gece yarısı, gece yarısına biraz kala veya gece mutlaka kalkar, önce Kur'an'dan bir miktar okur sonra da gece namazı kılar.⁹⁶ Kaç rekât kıldığına dair farklı rivayetler olsa da, cemaatle kıldırıldığı namazlarının aksine yalnız kaldığında son derece uzun kılar. Hz. Aişe bu durumu anlatırken onun, geceleri toplam on bir rekât namaz kıldığını, ancak her bir secdede bir şahsın elli ayet okuyabileceği kadar uzun durduğunu,⁹⁷ hatta namaz kılmaktan ayaklarının şiştiğini söylemektedir.⁹⁸ Onun yalnız başına kılarken namazları ne kadar uzun kıldığını aşağıdaki olay göstermektedir. İbn Mesut, bir gece Hz. Peygamberle beraber namaz kılmaya kalkmış, Peygamber'in namazı bu kadar uzun tutması üzerine dayanamamış, gidip yatmayı bile düşünmüştür.⁹⁹ Hz. Peygamber yalnız başına kıldığı zaman namazını bu kadar uzun tutarken cemaatle kıldırıldığı zaman kısa tutardı. Sahabilere de, imamlık yaptıkları zaman, cemaatin içerisinde zayıf ve hasta insanların olabileceğini dikkate almalarını söyler, namazlarını kısa tutmalarını öğütlerdi. Buna uymayanlara da kızardı.¹⁰⁰

⁹² Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Belazurî, Belazurî, Ensabu'l-Eşraf, I-XIII, (thk. Süheyl Zekkâr-Riyad Ziriklî), Beyrut 1996, I, 383.

⁹³ Bkz. Buharî, Tecrid, II, 667, hadis no: 1811.

⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 387; Buharî, Edebu'l-Müfred, 313.

⁹⁵ Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Buharî, Tecrid, I,156 hadis no: 423.

⁹⁶ Abdullah b. Abbas, bir gece Hz. Peygamber'in hanımı ve kendisinin de teyzesi olan Hz. Meymune'nin evinde geceyi Peygamberimizle beraber geçirmişti. Onun anlattığına göre, Hz. Peygamber gece namazı kılmak için kalktığında önce Al-i İmran suresinin sonundan on ayet okumuş, sonra da abdest alarak on üç rekât gece namazı kılmış, arkasından müezzinin gelişine kadar uzanmıştı. Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Buharî, Tecrid, I,72, hadis no: 142. Ebû Davut'ta olan bir rivayete göre Kur'an'dan bir hizip kadar okurdu. Bkz. Ebû Davud, II, 55-56.

⁹⁷ Bkz. Buharî, Tecrid, I,191, hadis no: 539.

⁹⁸ Bu durum Hz. Aişe'nin dikkatini çeker ve bir gün merakını tutamayıp Hz. Peygamber'e "Ey Allah'ın Resulü Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamışken neden bu kadar çok ibadet ediyorsun?" diye sorar. Allah Resulü onun bu sorusuna şu şekilde cevap verir "Ay Aişe Rabbime şükreden bir kul olmamayıp mı?"

⁹⁹ Bkz. Buharî, Tecrid, I, 213, hadis no: 601.

¹⁰⁰ Ek bir hadise için bkz. Buharî, Tecrid, I,155 hadis no: 417.

Gece namazına bazen hanımlarını da kaldırırdı.¹⁰¹

İbn Abbas'ın anlattığına göre geceleyin namazlarında şöyle dua ederdi: "Allah'ım hamd sanadır. Göklerin, yerin ve içindekilerin hâkimiyeti sendedir. Hamd sanadır. Sen göklerin, yerin ve içindekilerin nurlandırıcısıdır. Hamd sanadır. Sen göklerin ve yerin hâkimisin hamd sanadır. Sen gerçeksinsin, va'din de gerçektir, seninle karşılaşmak gerçektir. Sözün gerçektir. Cennet gerçektir. Cehennem gerçektir. Peygamberler gerçektir. Muhammed (sav) gerçektir. Kıyamet gerçektir. Allah'ım sana teslim oldum, sana inandım ve sana dayandım. Sana yöneldim. Senin için savaştım. Senin hükmünü hakem yaptım, geçmişte ve gelecekte, gizli, açık işlerimi bağışla. Sen öne geçirensin, sen geri bırakansın. Senden başka ilah yoktur. Allah'tan başka ne kuvvet ne de engel vardır"¹⁰² Gerek farz namazlar gerekse diğer namazlardan sonra Allah'ı zikrederdi (tesbih).¹⁰³

Sonuç olarak; yukarıda kısaca ele aldığımız başlıklar ciddi bir şekilde tetkik edildiğinde Peygamber efendimizin zamana ne kadar titizlikle riayet ettiği tabir caiz ise bir dakikasını dahi boş geçirmedeği görülecektir. Sorumluluklarını müdrik bir aile reisi olan Hz. Peygamber, zamanının bir kısmını *Ailesine* ayırmıştı. Zamanının diğer kısmını şahsi ihtiyaçları, devletin idaresi ve tebliğ faaliyetlerine ayırdığını müşahade etmekteyiz.¹⁰⁴

¹⁰¹ Bkz. Buharî, Tecrid, I, 54, hadis no: 95.

¹⁰² Buharî, Tecrid, I,210, hadis no: 590.

¹⁰³ Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 371.

¹⁰⁴ Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Belazurî, I, 10; İbn Hibban, es-Siretu'n-nebeviyye ve ahbaru'l-hulefa', Beyrut 1991, 412.

HZ. PEYGAMBER'İN TEBLİĞ YÖNTEMİ

Prof. Dr. Ahmet ÖNKAL¹

Yüce Rabbimiz tarafından âlemlere rahmet olarak gönderilen Peygamber (S.) Efendimiz tebliğ ve tatbik ettiği ilahî mesaj sayesinde dünya tarihinin gelmiş geçmiş en büyük inkılâbını gerçekleştirdi. Bu inkılâp ile Câhiliye denilen bir dönemden Asr-ı Saadet diye bilinen yeni bir zaman dilimine bir dönüşüm, bir değişim gerçekleşti. O Câhiliye'den ki Habeşistan'a gerçekleştirilen hicret akabinde Hz. Peygamber'in amcasının oğlu Ca'fer b. Ebî Tâlib yani Ca'fer et-Tayyâr, Habeş hükümdarı Necâşî'nin huzurunda son derece veciz ifadelerle o dönemi şöyle tanımlıyordu: "Ey hükümdar! Biz câhiliye ehli bir kavim idik. Putlara tapar, ölü eti yer, her türlü kötülüğü işlerdik. Akrabayı gözetmez, komşularımızla ilgilenmezdik. Aramızdan güçlü olanlar, zayıfları yer bitirirdi..." Arkasından Asr-ı Saadet oluştu. O Asr-ı Saadet ki iman davasına canı pahasına bağlılık, bütün safiyeti ve içtenliğiyle İslâm'a sınıksız sarılış, Peygamber Efendimize kendi öz canlarından bile fazla bir sevgi ile ve sadâkatle bağlanış, toplumsal açıdan mü'minler olarak birlik, beraberlik, dayanışma, kaynaşma ve benzeri konularda doruk noktaya ulaşılmıştı.

Bu değişim, değerli arkadaşlar, sihirli bir değnekle olmadı. Ya da Cenâb-ı Hakk'ın "ol!" emri ile bir anda gerçekleşmedi. Sünnetullah çerçevesinde bir inkılâp yaşandı. Yüce Rabbimizin yönlendirmeleri ile Peygamber Efendimiz en geçerli, en gerçekçi, en etkili, en sağlam, en neticeye ulaştırıcı, en güzel metot ve yöntemleri uyguladı.

Günümüz tebliğ faaliyetlerinde mutlaka dikkate alınması ve hassasiyetle incelenmesi gereken bu yöntemlerle ilgili olarak biz bu sohbetimizde zamanın elverdiği ölçüde tebliğin mihenk taşı mesabesinde olan iki âyeti tahlil etmeye çalışacağız.

1. " ادع الي سبيل ربك بالحكمة والموعظة الحسنة و جادلهم بالتتي هي احسن " = Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütlerle çağır ve onlarla en güzel yol ve yöntemle mücadele et!" (Nahl, 16/125)

2. " قل هذه سبيلي ادعو الي الله علي بصيرة انا و من اتبعني " = De ki: İşte benim yolum bu! Allah'a, ben ve bana tâbi olanlar basiret üzere çağırıyoruz." (Yusuf, 12/108)

Birinci Âyetin Tahlili

Bu âyetteki kilit kavramlardan biri olan hikmet, kök anlamı itibarıyla ata gem vurmayı ifade eder. Bu yolla at dizginlenir, zapt-u rapt altına alınır ve istenilen yöne sevk edilir. Kişiler için ise hikmet, düşünce, tavır ve eylemlere gem vurup dizginlemeyi ve iyilik yollarına yönelmeyi sağlar.

Din açısından hikmete kelâm, fıkıh ve tasavvufta farklı anlamlar verildiği gibi felsefe açısından da hikmet farklı şekillerde izah edilmiştir. Bütün bu alanlarda yapılan izahların ortak bir muhassalası olarak hikmetin, "yerli yerince hareket etmek" olduğunu söyleyebiliriz.

Kur'ân-ı Kerim'de peygamberlere, bu arada Peygamber Efendimize Kitab'ın yanı sıra hikmetin verildiği ve hikmetin inzâl buyurulduğuna dair âyetler vardır (Bkz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, el-Mu'cemü'l-Müfehres li-elfâz'l-Kur'âni'l-Kerim, hikmet maddesi).

İmam eş-Şâfiî, Hz. Peygamber'e inzâl buyurulan Kitab'ın Kur'ân olduğu, indirilen hikmet ile ise Sünnet'in kastedildiğini söyler ve Sünnet'in metlûv veya gayr_i metlûv diye ikiye ayrılan ilâhî vahye dayandığını ifade eder. Aslında bu görüşü, Hz. Peygamber'in din adına buyurdıkları ve din adına gerçekleştirdiği eylem ve söylemleri ile sınırlı kabul etmek gerekir. Ya değilse bütün şümül ile Sünnet'in tamamını ilâhî vahiy mahsulü saymak doğru olmayacaktır. Peygamber Efendimiz duruma göre ictihâdî kararlar vermiş ve bazı uygulamalar gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla onu her adımını vahiyle atan bir robot mesabesine indirmemek gerekir.

Âyette geçen mev'ıza-i hasene/güzel öğüt unsuru son derece önemlidir. Esasen din dili, diplomatik dilden daha fazla hassasiyet gösterilmesi gereken son derece önemli bir husustur. Bizde "Tatlı dil, yılanı deliğinden çıkarır." denilir. Yunus Emre de dilin önemini şöyle vurgulamıştır:

"Söz ola kese savaşı,

Söz ola bitire başı;

Söz ola ağulu aşı

Bal ile yağ ide bir söz!"

İnsanları durmadan kınayan, ayıplayan, azarlayan, tenkit edip tehditler savuran

¹ Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi - aonkal@hotmail.com

bir söylem ancak tepki doğurur ve nefret uyandırır. Güzel söz ise insan nefsinde olumlu tesirler icra eder ve kişinin düşünüp doğruyu bulmasına vesile olabilir. Nakledildiğine göre Abbâsî halifesi Harunürreşîd'e bir vaiz gelmişti. Bu vaiz, yaptığı bir takım işlerden dolayı halifeye öyle bir çıkıştı, öyle bir sert lisan kullandı ki halife, "Bu senin yaptığın nasihat ve irşad değil!" dedi ve ekledi: " Cenâb-ı Hak Tâhâ Sûresi 43-44 âyetlerinde belirtildiği gibi senden çok daha hayırlı birisini (Hz. Musa ve Harun'u) benden çok daha şerir birisine (Fir'avn'a) göndermişti ve 'فقولا له قولا لينا' =Ona yumuşak söz söyleyin!' buyurarak güzel bir şekilde davet ve nasihatla bulunmalarını istemişti."

Değerli dostlar! Vaizlerimiz, müftülerimiz, imam ve hatiplerimiz, ilâhiyatçı-yazar kimliğiyle TV'lerde din adına konuşanlar, kullandıkları üsluba son derece dikkat etmek mecburiyetindedir. İtiraf edelim ki bu hususta kullanılan üslup ve söylemlerimiz problemsiz değildir.

Ele aldığımız birinci âyette üzerinde durulması gerekli üçüncü husus, "en güzel yolla mücadele"dir. Bu en güzel yolu davetçi duruma, şartlara, zaman ve zemine uygun bir şekilde belirleyecektir. Bu noktada belirtelim ki İslâm statik değil, dinamiktir. Yani temel naslar dışında donuk esaslarla insanları bağlamak yerine, değişen şartlara ve çıkan problemlere göre uygun çözümler getirme yolunu açmış, insanları çaresiz, problemleri çözümsüz bırakmamıştır. Evrenselliğin gereği de budur.

Kanaatimizce evrenselliğin dayandığı dört temel taşı mevcuttur. Bunları, 1. Korunmuşluk, 2. Kuşaticılık, 3. Uygulanabilirlik ve 4. Yenilenebilirlik olarak sıralamak mümkündür.

Evrensel/cihanşümül olma iddiasındaki bir mefkûrenin temel esaslarının iyi bir şekilde korunup muhafaza edilmiş olması gerekir ki o mefkûre ilâ-kıyâme varlığını devam ettirebilsin. Evrensel olan Dinimiz Yüce İslâm'ın temel esaslarının kaynağını oluşturan Kur'ân-ı Kerîm, Yüce Rabbimize binlerce şükür olsun ki bir harfi bile kaybolmadan ve değişikliğe uğramadan muhafaza edilmiştir. Yine İslâm'ın temel esaslarının uygulayıcısı olan Peygamber Efendimizin yaşayan Sünneti ve yaşantılarını bize intikal ettiren Sîreti iyi bir şekilde tespit edilmiş, nesilden nesile, asırdan asıra aktarılmıştır.

Aynı şekilde evrensel bir mesaj, tüm zamanları, tüm mekânları ve tüm bir beşeriyeti kapsayıcı ve kuşatıcı olmalıdır. Bilindiği gibi İslâm sadece belli bir zaman dilimine, belli bir bölgeye ve belli bir ırka mahsus bir din değildir.

Ayrıca bu mefkûrenin koyduğu esaslar, ütopyk iddialardan ibaret, hayal mahsulü, erişilemez ve uygulanamaz hususlar olmamalıdır. Yarattığı kullarının imkân, güç ve sınırlarını gayet iyi bilen Rabbimiz, hiç kimseye kaldıramayacağı bir yük yüklememiş, Peygamber Efendimiz, İslâm'ın emirlerini herkesten evvel bizâtihi kendisi hassasiyetle uygulamış, yasaklarından da herkesten evvel bizzat kendisi

titizlikle kaçınmıştır. İslâm'ın örnek neslini oluşturan Sahâbe-i kirâm bütün bu hususları büyük bir samimiyet ve safiyetle uygulamış, İslâm'ın bir hayat dini olduğunu cümle âleme yaşayışlarıyla ispat etmiş ya da diğer bir ifade ile örnek bir hayat nizamı bırakmışlardır.

Yenilenebilirlik ilkesine gelince, elbette insanoğlunun yaşadığı bölgelere ve zaman dilimlerine göre farklı şartlar söz konusu olmuştur ve olacaktır da. Hayatın gelişen şartları çerçevesinde yeni yeni durumlar, türlü çeşit problemler çıkmıştır, çıkacaktır da. Yukarıda söylediğimiz gibi bu nevi durum ve problemlerde İslâm, insanları çaresiz, problemleri çözümsüz bırakmamıştır. Nass diye adlandırdığımız temel esasları koymuş, bu esaslar çerçevesinde kalmak şartıyla kıyâs ve özellikle de ictihad kapısını açmıştır. Allah ve Resûlünün açtığı bu kapıyı kıyamete kadar hiç kimsenin kapatma hak ve yetkisi yoktur. İslâm'ın dinamizminin en önemli esprisi de kanaatimizce budur.

İşte bütün bu unsurlar müvâcehesinde en güzel yolla mücadele, Peygamber Efendimizin temel düsturu olmuş, davetin şekillenmesinde belirleyici baş faktör olma özelliğini kazanmıştır.

İkinci Âyetin Tahlili

Bu âyetteki kilit kavram ise "basîret" kavramıdır. Basîret, sözlükte görme, idrak etme, bir şeyin içyüzüne vâkıf olma, sezme ve sezgi anlamlarına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de hakikati keşfetme, doğru yolu tanıma, gerçeği yanlıştan ayırma yeteneği anlamlarında kullanılmıştır. Bu bağlamda basîret, manevî körlük ve dalâletin zıddını ifade etmektedir.

Basîret, dört basamaktan oluşur:

1. Bağnazlıktan kurtulma veya uzak olma: Bağnazlık, körü körüne bir fikre, geleneğe, kültüre sabit fikirlerle sahip çıkma, ötekini peşinen reddetme, tenkide ve tahkike kapalı olma hâlidir. Bu duruma kör taassup da denir. Kur'ân'da Câhiliye dönemi Araplarının kör taassubu şiddetle kınanmıştır. Mesela bir âyet-i kerîmede meâlen şöyle buyrulur: "Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun!' denildiğinde, 'Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol)a uyarız!' derler. Peki ya ataları bir şey anlamayan, doğru yolu göremeyen kimseler olsa da mı?!" (Bakara, 2/170)

Semantik tahlilleri ile dikkatleri üzerine çeken Japon şarkiyatçı İzutsu, "Kur'ân'da Dîni ve Ahlâkî Kavramlar" ismiyle Türkçeye çevrilen meşhur kitabında Câhiliye Arap toplumunun iki temel esas üzerine kurulu olduğunu söyler: Asabiyyet ve mürûet. Asabiyyet, kabile üstünlüğü ve aşiret dayanışması yanı sıra atalarına ve ata kültürüne sınıksız sarılmayı ifade eder. Mürûet ise mertlik ve yiğitlik anlamına gelir. Bu zihniyet, kabileler arası sınıf farklarını beraberinde getirmiştir; kimileri soylu ırk veya necip millet olarak değerlendirilirken (Kureyş gibi) bazıları hor ve hakir görülmüş, aşağılık sayılmıştır (Bâhile gibi). Bu anlayışı bir Arap şairi şu mısralarla dile getirir:

“اذا قيل للكلب يا باهلي عوي الذنب من شؤوم هذا النسب”

“Köpeğe, ‘ey Bâhileli!’ denildi zaman, Başladı köpek bu nispetin kötülüğünden havlamaya.”

Nakledildiğine göre Bâhile'ye mensup bir Arab'a, “Bâhileli olduğun bilindiği halde Cennet'e mi gitmek istersin, Bâhileli olduğun bilinmeden Cehennem'e girmek mi istersin?” diye sorulmuş. Adamcağız durup düşünmeden, “Hayatım boyunca Bâhileli olmanın sıkıntısı çektim. Artık Cennet'te de olsa Bâhileli olmamın başıma kakılmasını istemiyorum.” demiş.

Kabile taassubu gözü kör ettiğinden, Araplar arasında yaygın “انصر اخاك ظلما او مظلوما = Kardeşin (kan bağı ile bağlı olduğun aşiret mensubu) zalim de olsa mazlum da olsa yardım et/edeceksin!” prensibi, âbâ-ü ecdâd övgüsü ve şanlı tarih anlayışı ile besleniyordu.

Bizde de parti, mezhep, tarikat, meşrep, cemaat tutkunluğunun, hocaefendi, ağabey bağlılığının çoğu zaman basîreti kör edip taassuba yol açtığı ve İslâm toplumlarını ne tür felaketlere sürüklediği canlı yaşadığımız olaylarla sabittir.

Oysa ki basîret sahibi kişi, sorgular, muhâkeme eder, tartışır, doğruya yönelir; fikr-i sâbiti yoktur. Doğruyu görünce enâniyet göstermez; meseleyi kibir ve gurur sebebi yapmaz. Bunun en güzel örneğini Peygamber Efendimiz vermiştir. Bedir Gazvesi öncesi araziye intikal eden Resûl-i Ekrem harp için bir takım mevziler seçip ashâbının bu mevzilere konuşlanmasını emretmişti ki ensârdan Hubâb b. el-Münzir isimli sahâbî, Hz. Peygamber'e geldi ve kemâl-i nezaketle, “Ey Allah'ın Resûlü! Bu mevzilere yerleşmemizi size Allah mı emretti, yoksa siz mi uygun buldunuz?” diye sordu. Bu konuda ilâhî bir emir olsa ne bu sahâbînin ne de Hz. Peygamber'in emri uygulamaktan başka bir diyeceği olamazdı. Ancak Hz. Peygamber, “Hayır! Bu konuda Cenâb-ı Hak'tan bir emir almadım. Araziye baktım ve bu mevzileri uygun buldum.” deyince Hubâb, aynı nezaketle, “Yâ Resûlallah! Bu bölgeleri avucumun içi gibi bilirim. Bence, emir buyurduğunuz yerlere değil de şu şu mevzilere orduyu yerleştiresek ve şu şu tedbirleri alsak daha iyi olur.” diyerek gerekçeleriyle farklı bir teklifte bulundu. Bu durum karşısında Peygamber Efendimiz, “Sen kim oluyorsun?! Allah'ın Resûlü ve bu ordunun komutanı olduğum halde benim emirlerimi tenkit ederek isabetsiz mi buluyorsun?” demedi. Aksine, “Peki öyleyse! Durumu bir değerlendirelim.” dedi ve kısa bir tetkikin ardından bu sahâbînin teklifinin daha isabetli olduğunu görerek kararını değiştirdi ve askerlerine yeni belirlenen mevzilerde vaziyet almalarını emir buyurdu.

Hudeybiye Musâlahası Mekkeliler'in delegeşi Süheyl b. Amr ile imzalandığı zaman bazı maddeleri müslümanların aleyhine çok ağır ve kabul edilemez gören Hz. Ömer, Resûl-i Ekrem'in yanına gelmiş ve, “Bu zilleti niçin kabul ediyoruz?!” gibi sözlerle karşı fikrini beyan etme cesaretini bulmuştu. Ona bu cesareti veren şüphesiz o zamana kadar Hz. Peygamber'in tavır, davranış ve telkinleri ile ashâbına

kazandırdığı sorgulama, doğruyu arama anlayış ve duygusu idi.

Dolayısıyla ashâbın anlayışında ve Hz. Peygamber'in uygulamalarında, sonradan bizim kültürümüzde yer eden “şeyhin huzurunda ve emirleri karşısında ğassâl elinde meyyit gibi olma” zihniyeti mevcut değildi; “şeyhine karşı, 'من قال لم فقد هلك' = Kim, bu niçin böyle?’ derse helak olur.” şeklinde bir bağnazlık esası da yoktu.

Ancak hemen belirtelim ki bu saplantısızlık, kayıt-kuyût tanımama, şart-şurût kabul etmeme şeklinde anlaşılmalıdır. Müslüman, “keyfe mâ yeşâ” hareket edemez; kafasına göre takılamaz. Onun hedefi, gayesi bellidir. Temellerini Kur'ân ve Sünnet'ten alan prensipleri vardır, esasları vardır. Bu esasların başında da basîret gelir.

2. Teharrî (Araştırma)

Basîretin ikinci basamağını teharrî, yani araştırma ile gerçek bilgiye ulaşma gayreti oluşturur. Kur'ân-ı Kerim'de bilgi edinme yolları, göz, kulak ve kalb/akıl olarak verilmiştir. Göz, ya müşâhede veya okuma yoluyla kişiyi bilgi sahibi yapar. Kulak, duyma ve dinleme özelliğiyle bilgi edinmenin önemli bir kaynağını oluşturur. Ancak bu iki bilgi edinme yolu, yani göz ve kulaktan da önemli olan unsur, akıldır. Kur'ân'da bu unsur akıl ile birlikte kalb olarak da verilir. Kur'ân'a göre kalb, idrak ve muhâkeme, tefakkuh, yani anlayıp kavrama merkezidir ve göz ve kulakla elde edilen bilgi burada değerlendirilir; ya kabul edilip onaylanır ya da reddedilir. Bazan kişi, zâhiren görür, müşâhede eder fakat gözü gerçeğe kapalıdır; işitir ama gerçeği duymaz veya duymazdan gelir. Yüce Rabbimiz bu tipleri şöyle tanımlar: “... Bunların kalbleri vardır fakat bununla fıkhetmezler (anlayıp kavramazlar); gözleri vardır fakat bununla (gerçeği) görmezler; kulakları vardır fakat bununla (hakikati) işitmezler. İşte böyleleri hayvanlar gibidirler; hatta daha da aşağıdadırlar. Bunlar gafillerin ta kendileridir.” (A'râf, 7/179)

Değerli dostlar! Basîret akıl işidir ve İslâm akıl dinidir. “عقل له لا دين له من لا” = Aklı olmayanın dini yoktur.” vecizesi şu iki gerçeği ifade eder: 1. Akıl sahibi olmayan ve gerçekten akıl nimetinden mahrum kişi hukuk açısından ehliyet sahibi değildir ve kendisine sorumluluk yüklenmez. 2. Aklını kullanmayan veya kullanamayan kişi, dini doğru anlayamaz. Bildiğimiz gibi bu bağlamda Kur'ân-ı Kerim'de akletme, tefekkür, tedebbür unsurlarına vurgu yapan pek çok âyet-i kerime vardır. Müslüman, mukallit değil, muhakkik ve müttebidir; işi de taklit değil, tahkik ve ittibâdır.

3. Gerçeği Tasdik

Yukarıdaki hususla irtibatlı olarak basîretin üçüncü basamağında gerçeği tasdik ve hakikati teslim yer alır. Göz ve kulakla bir bilgiye ulaşan ve aklını kullanarak, kalbinde değerlendirerek doğruyu gören kişi, her türlü kültürel etkiyi, eski alışkanlık ve âdetlerini, toplumsal gelenek ve görenekleri şayet gerçeğe muhâlif ise bir kenara

bırakarak, inat ve bağnazlık göstermeden gerçeği tasdik ve hakikatı teslim etmeli veya değişik bir ifade ile hakikate teslim olmalıdır.

İslâmî anlayışta ilim, sırf ilim için değildir; hak içindir, hakka erişmek içindir. İçinde bulunduğumuz bilim ve teknoloji çağı, bizi belki eskilerin sahip olmadığı birçok yeni bilgiye ulaştırdı. Ancak bu tür bilgiler ve gelişen imkânlar, iyilik yolunda kullanılmadı ise pek çok örneklerini gördüğümüz gibi hayır getirmede; aksine bireysel ve toplumsal birçok huzursuzluk ve felaketlere yol açtı.

Meseleye değişik bir açıdan bakacak olursak İslâm'ı, İslâm kaynaklarını ve İslâm toplumlarını incelemeye alan yüzlerce müştüşrik, belki de müslüman araştırmacılar daha fazla gayret göstererek literatürümüzü didik didik taradılar ve birçok bilgiye eriştiler. Ancak gerçeği tasdik ve hakikatı teslim etmek, hakikate teslim olmak gibi bir niyetleri olmadığı için elde ettikleri bu bilgiler onları hidayete erdiremedi. Peygamber Efendimiz, sık sık yaptığı dualarında Rabbinden ilmini artirmasını niyaz etmiş, fakat faydasız ilimden de Allah'a sığınmıştır.

4. İleri Görüşlülük/ İleriyi Görme

Basîretin dördüncü basamağını ileri görüşlülük ve ileriyi görme oluşturur. İleri görüşlülük, doğru bakış açısına sahip olup olayları doğru okuma, öncesini sonrasını isabetle değerlendirmekle gerçekleşir. Bu sayede oynanan oyunları farketmek ve tuzaklara düşmemek mümkün olur. İrfan mektebinde bu özellik "kalb gözü açık olma" şeklinde yorumlanır ve ilâhî/derûnî hakikatleri keşif yeteneği olarak algılanır; genellikle de Allah vergisi olarak kabul edilir. Bu meziyete firaset de denilir.

Biz, basîret ya da firasetin Allah'ın bir lütfu olduğunu kabul etmekle birlikte bu lütfâ nâil olabilmek için yeterli bir bilgi birikimine, tecrübeye, gerekli ruh sâfiyetine sahip olmak gerektiğine inanıyoruz. Ayrıca kişisel yetenekler, zeka ve akıl gücü, muhâkeme edebilme kabiliyeti gibi unsurlar yanı sıra istişâre de basîret ve firaset için gerekli, en azından etkileyici hususlardır.

Bu bağlamda belirtelim ki aslî kaynaklarımızı ve kültürel mirasımızı gayet iyi bilmeliyiz. Çağı iyi okumalıyız; iç ve dış dünyayı yakından tanımalıyız.

Zengin bir tecrübe hazinesi olarak geçmişte yaşanmış olayları, ecdadımız için bir mefâhir kaynağı, düşmanlarımız için sadece bir karalama sebebi olarak görmemeliyiz. Kendi yaşadıklarımız da geçmiş olaylarla birlikte bizim için birer ders ve ibret vesilesi olmalı.

Ruh sâfiyeti ile kasdım, samimiyet ve ihlas sahibi olmaktır. Menfaatlerimiz ve hesaplarımız değil, Allah'ın rızası ön plânda olmalı. Elbette nefis tezkiyesi için meşrû ve mesnûn olan şekliyle kavlen, kalben ve hal olarak Allah'ı devamlı anmalıyız ve Allah'a güvenip, Allah'a dayanmalıyız. Unutmamalıyız ki "و من يتق الله يجعل له مخرجا" = Kim Allah'tan sakınırsa Allah onun için bir çıkış yolu var eder." (Talâk, 65/2)

Bu seminer vesilesiyle son olarak tebliğ açısından son derece önemli bir noktaya daha temas etmek istiyorum: Tebliğ ya da davet sabır ister, ümidini kaybetmemeyi gerektirir; davet yolunda azim, şevk ve gayret icap eder. Bunun en güzel örneği olarak gelin, Resûl-i Ekrem'in Tâif seferini hatırlayalım: Çileli boykot yıllarının ardından maddî ve manevî iki destekçisi olan amcası Ebû Tâlib'i ve eşi Hz. Hatice Annemizi kaybeden Sevgili Peygamberimiz, Mekke'de İslâm'ı tebliğ etmek iyiden iyiye zor hâle gelince yeni bir zemin, yeni bir muhit arayışı içinde yanına azatlı kölesi ve bir ara evlatlık edindiği ilk müslümanlardan Zeyd b. Hârise'yi alarak Tâif'e gitti. Orada bazı akrabaları da vardı. Önce bunları bulup onlara misafir oldu. Ancak bu adamlar Hz. Peygamber'in gelişi gayesini öğrenince kendisine son derece kötü muamele ettiler. Alay ve hakaret etmekle kalmayıp yanlarından kovdular. Ayrılınca da peşine Tâif'in ayak takımını taktılar. Bunlar yolun iki tarafına sıralanmış, Hz. Peygamber'i ve Zeyd'i taş yağmuruna tutuyorlardı. Zeyd, Allah Resûlü'ne atılan taşlara siper olmak için Resûl-i Ekrem'in etrafında dört dönüyor, fakat o da Hz. Peygamber de yaralar alıyorlardı. Özellikle kaçamaları diye ayaklarına taş atıyorlardı. Allah Resûlü'nün ayakları kan revan içinde kalmış, vücudunda yara ve bereler oluşmuştu. Bu vaziyette Tâif çıkışına kadar koşabildikleri kadar koştular. Hâla takip edenler vardı. Bunlardan kurtulmak için etrafı yüksek duvarlarla çevrili bir bahçenin duvarından tırmanıp kendilerini bahçeye attılar. Takipçiler bu kadarını yeterli görüp dönmüştü. Hz. Peygamber biraz dinlenmek ve yaralarından akan kanları temizlemek için bir hurma ağacının altına oturdu.

Bir süre istirahat edip kendine gelen Efendimiz, el açıp Allah'a yakarmaya başladı. Son derece içli ve duygu yüklü bu iltica Allah Resûlü'nün ruh hâlini ortaya koyması ve Yüce Rabbine tevekkülünü ispatlaması açısından son derece önemlidir. Şöyle diyordu Sevgili Peygamberimiz:

"Ya Rabbi! Gücümün zayıflığını, insanlar karşısındaki âcizliğimi Sana arz ediyorum. Ey merhametlilerin en merhametlisi! Zayıf düşürülenlerin Rabbi Sensin, Sen benim Rabbimsin. Beni kimin eline bırakıyorsun? Bana suratını asan, yakınlık göstermeyen uzak adamlara mı, yoksa durumumu ellerine verdiği düşmana mı? Ya Rabbi! Başıma bu gelenler, bana karşı bir kızgınlığından değilse bunlara aldırım. Ama elbette bana âfiyet vermen benim için daha rahatlık sağlar. Başıma gazabının inmesinden veya öfkene mâruz kalmaktan, kendisiyle karanlıkların aydınlandığı, dünya ve âhîret işlerinin düzene girdiği mübarek Zâtının nuruna sığınırım. Sen razı olana dek yöneliş Sana'dır. Güç ve kuvvet ancak Sen'dendir."

Bunlar olurken, bahçe sahibi onları ilerideki kulübesinden gördü ve hemen tanıdı. Çünkü bu bahçe Mekke'nin önde gelen şahsiyetlerinden Rabîa'nın oğulları Utbe ve Şeybe adlı iki kardeşe aitti. O esnada, yazlık olarak kullandığı bahçesinde bulunan Utbe, aslında İslâm'ın azılı düşmanlarından birisi olmasına ve Hz. Peygamber'le daha önce tartışmasına rağmen bu defa gördüğü manzara onu etkiledi, acıdı ve hizmetçisi Addâs'a yanına biraz su ve bir tabak da üzüm alıp davetsiz misafirlerine götürmesini söyledi. Hz. Peygamber, su ile yaralarını temizledi; sonra da ikram

edilen üzümü besmele çekerek yemeye başladı. Araplarda bir şey yemeye başlarken besmele çekme âdeti yoktu. Bu yabancıнын hâli, vaziyeti ve özellikle de çektiği besmele, hizmetçinin ilgisini çekmişti. Merakla sordu: "Kimsin sen ve söylediğin şeyler neyi ifade ediyor?" Arap olmadığı simasından ve konuştuğu dilden anlaşılan hizmetçiye Hz. Peygamber bir soruyla karşılık verdi: "Peki sen kimsin ve nerelisin?" Addâs kendisini tanıtırıp Ninovalı olduğu söyleyince Peygamber Efendimiz, "Ya öyle mi? Demek sâlih kardeş Yunus b. Mettâ'nın şehrindensin!" dedi. Addâs'ın merakı daha da artmıştı. "Sen, Yunus b. Mettâ'yı nereden biliyorsun?" diye sordu. Hz. Peygamber, "Yunus, Allah'ın peygamberlerinden biri idi; ben de Allah'ın elçisiyim." cevabını verdi ve içerisinde olduğu zor şartlara rağmen Addâs'a İslâm'ı tebliğ etti. Resûl-i Ekrem'in tebliğdeki sabri, azmi, iştıyakı, aslâ ümitsizliğe kapılmaması semeresini vermişti; Addâs, Hz. Peygamber'in ellerine kapanarak oracıkta müslüman oldu.

Tâif'te umduğunu bulamayan Peygamber Efendimiz Mekke'ye dönmek için yola çıktı. Batn-ı Nahle mevkiine geldiklerinde biraz istirahat etmek ve teheccüd kılmak için mola verdi. Nakledilir ki o esnada Cibril (A.S.) Hz. Peygamber'e geldi. Bu yaşadıklarına Rabbinin şahit olduğunu belirterek isterse kendine yaptıkları dolayısıyla Allah Teâlâ'nın iki dağı birbirine kavuşturarak Tâif ve Mekke halkını helâk edebileceğini söyledi. Rahmet Elçisi, onca yaşadıklarına ve o anları "hayatımın en sıkıntılı günleri" diye nitelemesine rağmen böyle bir talepte bulunmadı ve "Hayır! Bunların helâkini istemiyorum. Umulur ki soylarından hidâyete erenler çıkar." cevabını verdi.

İşte Resûl-i Ekrem Efendimizin tebliğ aşkı, tebliğ yöntemi ve başarısının sırrı bu idi.

Değerli dinleyiciler! Bireysel ve toplumsal bir değişim istiyorsak fert ve toplum olarak, Resûlullah Efendimizi, onun tebliğ metot ve yöntemlerini gayet iyi bilmeye, basîret ve firasetle hareket etmeye mecbur ve muhtacız.

Hepinize saygı ve muhabbetler sunuyorum.

